MÉDIATUDOMÁNYI

KÖNYVEK

Sorozatszerkesztő:

Koltay András és Klestenitz Tibor

MÉDIATÖRTÉNETI TANULMÁNYOK 2014

Szerkesztette: Klestenitz Tibor és Sz. Nagy Gábor

Magyar Tudományos Akadémia

Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Budapest, 2015

A könyv az MTA BTK Médiatudományi Kutatócsoportjának
és az NMHH Médiatudományi Intézetének szakmai együttműködésével készült.

ISBN 978-963-416-018-2
ISSN 2064-5597

Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Felelős kiadó: Fodor Pál
Nyomdai előkészítés:
MTA BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs témacsoport
Vezető: Kovács Éva
Borító és tipográfia: Böhm Gergely
Tördelés: Hudecz Andrea
Nyomdai munka: Kódex Könyvgyártó Kft.
Felelős vezető: Marosi Attila

Tartalom

Előszó

A sajtó- és a médiatörténet – egyik jeles kutatójának, Széchenyi Ágnesnek a megállapítása szerint – mostoha területe a magyar tudománynak, annak ellenére, hogy rendkívüli jelentőséggel bír: a nyomtatott sajtó a nemzet írásbeli tudatának és kultúrájának kifejezője, az intézményes memória egyik fő tára. A kutatást, az egyéb nehézségek mellett, az anyag hatalmas mennyisége is fékezi, amelynek feldolgozásához széles kutatóbázis és sok idő kell.[1] A Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontja ezért arra vállalkozott, hogy a maga eszközeivel hozzájáruljon ehhez a hatalmas munkához. Kutatóközpontunk Médiatörténeti Kutatócsoportja 2012 júliusában jött létre a Médiatanács Médiatudományi Intézetének támogatásával. Célja – összhangban az MTA általános irányelveivel – az, hogy meghaladja a korábbi merev tudományterületi elkülönülést, és interdiszciplináris keretek között vizsgálja meg a 19–20. századi magyar médiatörténet egyes kérdéseit. A csoport munkájában részt vevő kutatók a saját szakterületükön gyűjtött tapasztalatokat felhasználva szeretnék újabb nézőpontokkal gazdagítani a hazai médiatörténet-írást, és arra törekszenek, hogy más tudományterületek művelőinek figyelmét is a témában rejlő, esetenként még kiaknázatlan lehetőségek felé irányítsák.

A kutatócsoport munkája eredetileg elsősorban a hazai felekezeti sajtó történetének, illetve a szövegfolklorisztika és a médiatörténet érintkezési területeinek vizsgálatára irányult, ám a kör idővel jelentősen bővült. Támogattuk egyebek mellett a reformkori katolikus sajtó történetének kezdeteivel, az 1850-es évek neoabszolutista sajtópolitikájával, a tárcairodalom kutatásához kapcsolódó elméleti kérdésekkel, a 19–20. századi kritikaírás fejlődésének elemzésével, valamint az 1945 utáni évek sajtótörténetével kapcsolatos kutatásokat. A kutatócsoport által rendezett tudományos tanácskozások témafelvetései szintén jól tükrözik a lehetséges kapcsolódási pontok gazdagságát – konferenciáink többek között a sajtószabadság történetével, a sajtó kultúraközvetítő szerepével, a médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjainak vizsgálatával, illetve az első világháború médiatörténetével foglalkoztak.

Feladatunknak tekintjük továbbá a médiatörténeti kutatások megkönnyítését. Ennek érdekében digitalizáltuk és online elérhetővé tettük a két világ-

1 Széchenyi Ágnes: A huszadik század hiányzó magyar sajtótörténete. Adósságlista és javaslat. *Magyar Tudomány*, 2004/1. 1150.

háború közötti korszak egyik legfontosabb médiatörténeti forrását, az 1927 és 1947 között megjelent *A Sajtó* című folyóiratot. Eredményeinket a *Médiatudományi Könyvek* című sorozatunkban adjuk közre. Ez szintén munkánk sokszínűségét tükrözi, hiszen konferenciáink anyagai mellett, amelyekre elsősorban a történeti megközelítés a jellemző, a sorozat egyes kötetei médiaelméleti, médiajogi kérdésekkel foglalkoznak.

Jelen kötet a Médiatörténeti Kutatócsoport 2014-es munkájának eredményeiből kínál válogatást. Az itt olvasható kilenc tanulmány a magyar sajtótörténet, a sajtó és a társadalom kapcsolatrendszerének különböző vetületeit vizsgálja az 1840 és 1945 közötti időszakból.

Fodor Pál
az MTA BTK főigazgatója

Az országgyűlések vallásügyi vitái a reformkori sajtó tükrében

„Amit a törvény nem tilt, azt tenni szabad"

BÁRÁNY ZSÓFIA*

A magyar katolikus egyházi sajtótörténet egyik első állomásának hagyományosan a *Religio és Nevelés* című folyóirat 1841. évi megjelenését szokták tekinteni.[1] A modern véleménysajtó úttörő vállalkozása, Kossuth Lajos *Pesti Hírlap*ja ezzel párhuzamosan, szintén 1841 januárjában bontott vitorlát. Mindkét sajtóorgánum esetében azonban jelentős előzményekkel kell számolnunk, hiszen mind a modern magyar liberális sajtó, mind az önálló magyar katolikus sajtó és sajtómozgalom megszületése előtt a nagyközönség felé fordulás igénye már korábban megjelent. Így 1838-ban, megelőzve az első, valóban úttörő vállalkozást, a *Religio és Nevelés*t, jelent meg a Gyarmathy János[2] szerkesztette *Magyar Szion/Sion*, valamint annak melléklapja, az *Anastasia*.[3] Ez a periodika valódi átmenetet jelentett elődjeihez – az 1820-ban indult *Egyházi Értekezések és Tudósítások*hoz[4] vagy a későbbi *Egyházi Tár*hoz, illetve *Egyházi Folyóírás*hoz[5] – képest, hiszen azok kizárólag teológiai indít-

* Doktorjelölt, Eötvös Loránd Tudományegyetem Történelemtudományok Doktori Iskola. E-mail: baranyzsofi@gmail.com.

1 A magyar katolikus sajtómozgalom kialakulása még későbbre, a 19. század második felére, kifejlődése pedig a századfordulóra tehető. A tényleges katolikus sajtómozgalomról bővebben l. KLESTENITZ Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932*. Budapest, Complex, 2013.

2 Gyarmathy János 1810-ben Zala megyében, Kisgörbőn született. Pesti bölcseleti és jogi tanulmányai mellett a központi papneveldében tanult teológiát. Felszentelése után tanulmányi főfelügyelő lett, majd a szeminárium könyvtárának rendezését bízták rá. 1883-ban hunyt el. KÓKAY György: Az első magyar hitbuzgalmi folyóirat, a Magyar Szion és melléklapja, az Anastasia (1838–1839). *Magyar Könyvszemle*, 2005/2. 247.

3 A Magyar Szionról bővebben BÁRÁNY Zsófia: Az első magyar katolikus politikai sajtótermék a reformkorban. „Qui ante ad agendum quam ad cognoscendum venimus". In: KLESTENITZ Tibor (szerk.): *A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015. 11–25.

4 A lap szerkesztője Horváth János későbbi veszprémi püspök, aki főleg történeti kutatásokra, illetve azok forrásanyagaira fókuszált. A negyedéves folyóirat 1824-ben szűnt meg. BUZINKAY Géza–KÓKAY György: *A magyar sajtó története. I. kötet. A kezdetektől a fordulat évéig*. Budapest, Ráció Kiadó, 2005. 63.

5 Az Egyházi Tárat a bencés Guzmics Izidor, míg az Egyházi Folyóírást Kovács Mátyás egri egyházmegyei tanár alapította. Ezek a lapok már a művelt katolikus nagyközönséget célozták meg. Az első hitbuzgalmi hetilap azonban a Magyar Szion volt. HERMANN Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. 2., javított kiadás. München, Aurora Könyvek, 1973. 412.

tatásától[6] eltérően már a nagyközönségnek szánt katolikus zsurnalisztika szárnypróbálgatásaként értelmezhető.

Ennél is korábbiak voltak a kossuthi előzmények, az *Országgyűlési Tudósítások* és a *Törvényhatósági Tudósítások*. Ezekben már felfedezhető a későbbi *Pesti Hírlap* célzatossága, vagyis egyfajta előzetes politikai platformfunkció, a társadalmi reformokhoz szükséges témák összefoglalása a közelgő diéta számára.

Tanulmányunkban arra vállalkozunk, hogy az említett orgánumok segítségével megvizsgáljuk, milyen eszmerendszereket használtak fel a konzervatív vagy annak aposztrofált egyházi erők a hathatósabb politikai érdekérvényesítés céljából. Lonovics József személyére összpontosítunk, aki 1840–41-ben[7] – épp a sajtócenzúra enyhülésével egy időben – a lelkiismereti- és vallásszabadságot érintő alapjogi kérdéseket igyekezett rendezni hazánk és az Apostoli Szentszék között.[8] Alakját az 1832–36. évi diétán elhangzott beszédei alapján mutatjuk be Kossuth Lajos *Országgyűlési Tudósítás*ain keresztül, amelyet a *Pesti Hírlap* előzményeként tartanak számon. Miként a későbbi hírlap szerkesztője ezen az országgyűlésen tűnik fel először, Lonovics József is ezen a diétán tesz szert politikai hírnévre, válik egyháza vezérszónokává a vallásügyi viták során.

1. A modern katolicizmus lehetőségei a 19. században

A modern katolikus gondolkodás kibontakozását rendkívül rögös út jellemezte a 19. század első felében. Már az 1770-es évektől a korábbiaknál súlyosabb csapást mért az egyházra a liberális abszolutizmus és a növekvő antiklerikális közhangulat. Megemlíthető itt például az Ibériai-félsziget Pombal és Godoy idején, vagy a Közép-Európában kibontakozó jozefinizmus.[9] A leglátványosabb változást azonban a francia forradalom hozta, amelynek folyományaként számos országban még problematikusabbá vált a vallás helyzete. A századforduló forradalmait, illetve a napóleoni időszakot követő konszolidáció a Szent Szövetség Európájában jótékony hatással volt valamelyest az egyház megingatott helyzetére,[10] de a század revolúció–konszolidáció, nemzetállamok–birodalmak váltakozású dinamikája a minden más államalakulatnál jelentősebb tapasztalattal rendelkező pápai államot is számos, új kihívás elé állította.

Az 1820-as és 1830-as évekhez köthető a liberalizmus és az annak kihívásaira született újkori európai konzervativizmus kialakulása, ami az előbbi természet-

6 Dezsényi Béla: A magyar katolikus sajtó. Fejlődéstörténeti vázlat. In: *Regnum Egyháztörténeti évkönyv 1942–43.* V. kötet. Budapest, Magyar Katolikus Történetírók Munkaközössége, 1943. 200–206.

7 Vö. Hermann Egyed: *Lonovics József római küldetésének (1840–41) belpolitikai és diplomáciai előkészítése.* Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1934.

8 Lonovics József kiküldetése eredetileg a matrimonia mixta, azaz a vegyes házasságok rendezését szolgálta volna, ám ezzel egyidejűleg, ahogy az ismeretes naplójából is (vö. Várady L. Árpád: *Lonovics József római kiküldetése.* Budapest, Szent István Akadémia, 1924.), számos egyéb kérdésben is tárgyalt.

9 Vö. Horváth Pál: *Philosophia perennis. A modern katolikus gondolkodás története.* Budapest, Kairosz Kiadó, 2008. 24.

10 Horváth (2008): 25–27.

jogát kikezdve, a maga múlthoz való ragaszkodásával, a *status quo* megkérdőjelezhetetlenségével és relativizáló világképpel rendelkezett, amelynek társadalomszervező ereje a feudális-monarchikus legitimitásban gyökeredzett.[11]

Ezzel párhuzamosan a főként intézményesült struktúrájából és annak évszázadokon átívelő történelméből kifolyólag „de jure" konzervatív egyházon belül is repedések jelentkeztek a különböző közéleti kérdések megítélése miatt.[12] Már az 1820-as években egyre több ellenzője akadt a „status quo" konzervativizmus utóvédharcainak.[13] A klerikusok nagy számban kezdték felismerni, hogy a mozdulatlanság politikája nemhogy a már megszilárdított állapotokat, társadalmi pozíciót nem biztosítja az egyház számára, hanem a modern világ követelményrendszerének minimális feltételeit sem képes teljesíteni. Az újkonzervativizmus hirdetői mellett az egyházban is megjelentek a liberalizmus zászlóvivői. Ők nem kapcsolták össze szükségszerűen a szekularizációt és a liberális eszmerendszert, hanem azt sürgették, hogy az egyház használja fel az utóbbi civilizációs hajtóerejét a hatékony társadalmi szerepvállalás érdekében.[14] Ennek egyik legsikeresebb példája – érdekes módon nem csupán az egyház-, hanem az egyetemes világtörténelemben is – a belga katolikus–liberális „unio" volt.[15]

Mindezek nyomán a magyar kléruson belül is egyre erősödött az igény a kor által mindinkább követelt politikai érdekérvényesítésre. Kétségtelen, hogy a hazai politikai katolicizmus születését nem köthetjük egyetlen időponthoz, de az igény iránta már az 1830-as évek végén, illetve az 1840-es évek elején jelentkezett.[16] Ekkor vált ugyanis egyértelművé, főleg az alsótáblai papság[17] jelentős

11 Bibó István: *Válogatott tanulmányok.* IV. kötet. 1935–1979. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1990. 313–322., vö. Ludassy Mária: *A trón, az oltár és az emberi jogok.* Budapest, Magvető, 1984. (Gyorsuló idő) 19.

12 Az egyházon belüli politikai erők szétágazásai és ellentétei a korábbi évszázadok történelmében is ismeretesek. A 19. század sajátossága az újonnan jelentkező eszmeáramlatok és azok hatása.

13 Fontos azonban megjegyezni, hogy az évtizedek változásait jegyző filozófiai és teológiai reformok képviselői az újszerű politizálás, a demokratikus, parlamentáris polgári államiság és a belső egyházi reformok sürgetésének ellenére többnyire távol tartották magukat attól, hogy újító elképzeléseiket a hittudomány és a metafizika területére is kiterjesszék. Horváth (2008): 33.

14 Ez a kortársak által liberális katolicizmusnak vagy katolikus liberalizmusnak nevezett eszme. Törekvéseik érvényesülését mindvégig egyházi kereteken belül képzelték el, vagyis a hitelvek megkérdőjelezhetetlenek számukra, ellentétben protestáns társaiktól. A liberalizmusból az egyéni, társadalmi, politikai jogokat ismerik el, szemben a gazdasági vonulattal. Mindebből és vallásos természetükből fakadóan erős szociális érzékenységgel bírnak. Vö. Katus László: Liberális katolikusok és katolikus liberálisok Nyugat-Európában a 19. század derekán. In: Sarnyai Csaba Máté (szerk.): *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1849.* Budapest, METEM, 2001. 10.

15 A témáról bővebben: Erdődy Gábor: *Szabadságot mindenben és mindenkinek. A belga alkotmányos rendszer létrejötte és működése 1831–1848.* Budapest, Argumentum, 2006.

16 Fazekas Csaba: „Az idő ránk is terhesedett". Adalékok a politikai katolicizmus reformkori történetéhez. In: Veres László–Viga Gyula (szerk.): *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXXV–XXXVI.* Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1997. 257.

17 A társadalmi szerepvállalás és az irányváltás szükségességét elsőként az alsótábla káptalani követei jelezték. Ez főleg azzal magyarázható, hogy a kormányzathoz lojális felsőpapsággal és a kevésbé tanult, közügyekben járatlanabb alsópapsággal szemben ők érzékelték leginkább a liberalizmus növekvő térhódítását. Fazekas Csaba: A katolikus egyház közéleti tevékenységének reformkori tör-

része számára, hogy az egyházi érdekek térnyerése nem képzelhető el csupán a vallási dogmák hirdetésével és a liberalizmus nyílt támadásával. Jó példa erre Lonovics József, aki kiváló magyarságú, retorikai pontossággal megfogalmazott és előadott beszédekkel szerzett magának tekintélyt az országgyűléseken úgy, hogy a konzervatívok és a liberálisok egyaránt elismerték szerepét, és 1848-ig az udvar rokonszenvét is bírta. Ennek ellenére (vagy épp ez okból kifolyólag) több jelentős kérdés is tisztázatlan még körülötte. Miért nevezik ki csanádi püspöknek 1834-ben, amelynek következtében épp arról a diétáról távozott, ahol a vallásügyi viták első számú egyházi vezérszónokává nőtte ki magát? Mennyiben konzervatív és mennyiben a reformok híve a reformkori országgyűléseken, Bécsben, illetve Rómában?

2. Lonovics verbális politikai eszközei Kossuth tudósításainak fényében: konzervatív liberális vagy liberális konzervatív?

Lonovics József első politikai szerepvállalása 1830-hoz köthető, amikor is káptalani követként vett részt az országgyűlésen, ahol kisebb, kevésbé jelentősebb beszédeket tartott. Kivétel ez alól a hadsereg kiegészítése[18] ügyében tett felszólalása. A titkos jelentésekből tudjuk, hogy a fiatal egri káptalani követ szép és alapos beszédeinek köszönhetően már 1830-ban általános megbecsülésnek, tiszteletnek örvendett. Csak az volt a probléma, hogy sokszor túl halkan fejtette ki véleményét.[19] Az 1832–36. évi országgyűlésen szintén egri káptalani követként volt jelen.[20] Valójában ez a diéta hozta meg számára a politikai elismertséget. Itt hangzottak el azok a beszédei a vallási sérelmek kapcsán, amelyekkel egyszer és mindenkorra vezérszónokká lépett elő, majd ennek köszönhetően néhány éven belül már hazáját képviselhette Bécsben és Rómában.

tenetéhez. Esettanulmány: katolikus politikai program 1846-ból. In: Sarnyai Csaba Máté (szerk.): *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918.* Budapest, METEM, 2001. 24.

18 *„Lonowich Joseph, Domherr und 2ter Deputierter des Erlauer Kapitels, einige 30 Jahre alt, wissenschaftlich gebildet, und gut gesinnt, hat besonders bey Verhandlung der Recrutenfragen, in der öffentlichen Reichssitzung, schön, gründlich und gutgesinnt gesprochen und eben so bey der Religionsfrage in Bezug auf die Nebenländer für die Beibehaltung der Gegenwart."* Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL) I 58 – Jelentések a magyar országgyűlések tárgyalásairól – 10. d. – Államkonferencia-ügyiratmellékletek: az 1830. évi országgyűlés résztvevőinek jellemzése. Lonovics József, káptalani követ jellemzése.

19 *„Schade, dass er nur sehr leise spricht, und somit in der Ferne kaum vernommen werden könnte, übrigens wenn schon ohne Einfluss auf den Gang der Verhandlungen, so genießt er denn doch bey einem guten Rufe, auch die allgemeine Achtung."* Uo.

20 1834-ben azonban megkapta a csanádi püspökséget és elhagyta a diétát. A titkosrendőri jelentések erről a következőképp tájékoztatnak: *„[...] nach seiner Ernennung zum Csanader Bischof verließ er – von der allgemeinen Achtung begleitet – den Landtag und ist nicht wieder zurückgekehrt".* MNL OL I 58 – Jelentések a magyar országgyűlések tárgyalásairól – 10. d. – Államkonferencia-ügyiratmellékletek: az 1832–36. évi országgyűlés résztvevőinek jellemzése. Lonovics József, püspök jellemzése vö. *„[...] daher man ihn allgemein unter die fähigsten Köpfe und Redner beider Tafeln zählte, und sein Verlust allgemein gefühlt wurde".* MNL OL I 58 – Jelentések a magyar országgyűlések tárgyalásairól – 10. d. – Államkonferencia-ügyiratmellékletek: az 1832–36. évi országgyűlés résztvevőinek jellemzése. Lonovics József, káptalani követ jellemzése.

Országos ismertségének megalapozásában nem kis szerep jutott a fiatal Kossuth Lajosnak, aki jurátusként éppen ekkor kezdte meg tudósításainak írását, illetve terjesztését. Az ülésekről feljegyzett levélformátumú híradásokban Lonovicsról legtöbbször beszédeinek összefoglalásakor olvashatunk. Számos esetben azonban a szerző saját, személyes nézeteit is kifejtette vele kapcsolatban, ezzel mintegy megelőlegezve a véleménysajtó vezércikkeinek műfaját.

Ahogy az egyházi személynél általában lenni szokott, a felszólalásokat nem csupán a szorosan vett vallásügyek, hanem a közügyek szempontjából is érdemes vizsgálni. Feltételezhető ugyanis, hogy egy klerikus politikai és társadalmi reformokra való nyitottságát elsősorban az egyháztól többé-kevésbé távolabb eső kérdésekben vallott álláspontját vizsgálva tudjuk hitelt érdemlően bizonyítani. Lonovics esetében mindkét tárgykörben meglepően modern felfogással találkozhatunk. Ugyanez persze elmondható másokról is, például a *szabad egyház – szabad állam* jelszavával élő Wurda Károly győri kanonokról, ám Lonovics esetében az az érdekes, hogy ő esetenként az egyházi hierarchia elismerése mellett volt képes az annak normájától eltérő véleményét kifejteni. Wurda Károly így azért lehet figyelemre méltó Lonovics szerepének vizsgálata során, mert az egri káptalani követ is fogalmazott meg hasonló gondolatokat[21] felszólalásai során. Ezeket a fiatal liberális ellenzék nem egy esetben hangos éljenzéssel üdvözölte. Kossuth a következőképpen emlékezett meg Lonovics első felszólalásairól, illetve a személye körül kialakulóban lévő liberális ellenzéki elismerésről:

„Febr. 4-ik és 5-én a vallásos sérelmek és kívánságok eránti izenet Nemzetünknek külföldön is diszes betset szerzendő felvilágosodással, távol minden setét század szülte vak babonától ment, tsupán két napi szép tanátskozással keresztül, az Egyházi rend is s azok közt különösen Lanovits hervadhatatlan polgári érdem koszorut érdemeltenek."[22]

„[...] templomon kívül a polgári jussokra nézve ne osztodjanak a polgárok, Catholicusokra, Protestansokra, Evangelicusokra (hangos ismételt éljen) [...] a sérelmet közösnek tartá [...] a vallásbeli külömbség tekintetéből tapasztalt gátlások meg szűnjenek [...]"[23]

„[...] ezt s Lonovits Praelatus enunciatiojának eleit egybe foglalva és meg fontolva, ki ne mondaná: Örvendj Haza fiaid fel világosodásának."[24]

„[...] a Lonovits inditványa ditsősségesen el fogadtatott."[25]

21 „Lonovits ezen tárgyra nézve mint hogy a Kir. Városok patronatus jussával élnek, a Magistratus Catholica vallásu része szint olly részt vesz, az Evangélicus predikator választásába, mint ez a Catholicus pap választásába. Ezt el töröltetni s azon visszonyosságot fel állitani kivánná, hogy egy felekezet se folyjék be a másik papjának a választásába s Egyházi köteleségeibe." Kossuth Lajos: *Országgyűlési Tudósítások.* S. a. r. A Keleteurópai Tudományos Intézet Történettudományi Intézet Barta István vezetésével. I. kötet, 1948. Budapest, Egyetemi Nyomda. 149.

22 Kossuth (1948): 135.

23 Uo. 149.

24 Uo. 150.

25 Uo.

Ezekben a kifejezetten vallásüggyel kapcsolatos példákban egyértelműen tetten érhető a fiatal Kossuth véleménye az egri káptalani követ személyéről, illetve azon túl a vallásügyi kérdésekről. Már itt érzékelhető a későbbi *Pesti Hírlap* szerkesztőjének elégedetlensége a feudális jogrendszer egyházpolitikájával, amely – a lelkiismereti szabadság hiányában – eleve nem lehetett méltányos. Ezt az idővel egyre radikálisabb reformpolitikai irányvonalat igazolták a felekezetek egymás közötti viszonyában jelentkező feszültségek is az 1830-as évek második felétől.[26] Ahogy azt később bemutatjuk, a vallásügyi kérdéseken túl számos más vitában is szerepet vállalt Lonovics József, ezzel mintegy lehetőséget adott személyes politikájának hathatósabb feltérképezéséhez is, a legtöbb felszólalása azonban mégiscsak a saját egyházát érintő témákban hangzott el.

Közelebbről megvizsgálva a Kossuth által tolmácsolt szövegeket, világossá válik, miért kísérte a káptalani követ beszédeit figyelemmel a reformellenzékiek egész tábora, a mérsékelt és a radikálisabb oldalt egyaránt: Lonovics kiválóan alkalmazta rétori képességeit, lexikális tudását, valamint a korszak modern gondolkodásának jellemző és divatos szókincsét. Ahogy az tudósításokban is olvasható, elsőként alkalmazta azt az országgyűlésen a későbbiekben is sokat használt elvet, miszerint amit a törvény nem tilt, azt szabad. Ezzel mintegy előfutára lett annak a politikai stratégiának, amely a régi törvényekre hivatkozva, rendi kereteken belül igyekezett a reformokat lehetővé tenni. Az érvelés igazodott a jogelvekhez, így egy liberális gondolat került be a rendi nyilvánosságba. Álláspontja teljes mértékben betagozódott abba az alkotmányos irányzatba, amely – érezvén a rendi ellenállás kikezdhetetlenségét – igyekezett az ősi jogokkal argumentálni a reformok elodázhatatlan szükségessége mellett, hiszen tisztában volt azzal, hogy a rendek jóindulatára mindenképp szüksége van.[27]

Mit a törvény nem tilt, azt szabad – ez a hivatkozási alap tehát Lonovicstól ered, és az ellenzék a későbbiekben a szabad sajtó tárgyában különösen jól alkalmazhatónak ítélte.[28] Érdekes azonban, hogy bár Lonovics egyik beszédében rendkívül szellemesen hivatkozott is szerzőségére,[29] ő maga több ízben inkább egy még merészebb érvelési típust használt. Bár a kortársak higgadt és nyugodt követként ábrázolták, retorikája mindig újszerű, haladó szellemű és rendkívül konzekvensen felépített volt. Hosszabb felszólalásaiban ugyanazon hármas szerkesztési elv érvényesült: a) lelkiismereti szabadság; b) mindenkinek azonos

26 Elég csak az egyes klerikusok és vármegyék túlkapásai következtében fellángolt vallásügyi viták sorozatára gondolni.

27 Dobszay Tamás: „Szokjon gyapjas fülük az ezután már gyakrabban hallható igazság szavához". A politikai élet verbális közegének átrendeződése a reformkorban. *Századvég*, 2008/1. 117.

28 „Balogh [János, ifj.; Bars megye első követe és alispánja] meg említi, hogy Lonovicsnak azon principiumát, hogy »mit a törvény nem tilt, azt meg engedi« – majd használni fog lehetni, sok helyütt különösen a sajtó kérdésében." Kossuth (1948): 194.

29 „Mivel ezen argumentummal én éltem legelőször ez országgyűlésen, hihetőleg engem értett Borsod Vármegyének nagy érdemű s tudós követje, midőn az állítá [...] quidquid Lex non prohibet, permittit, az Istenben boldogult Jesuitáktól kölcsönöztetett. [...] Bizonyossá tehetem az érdemes követ urat, hogy én az említett argumentumot, sem ezen Istenben boldogult szerzetes atyák tanításaiból, sem a követ úr által említett Seminariumok bibliothecájából, hanem parányi értelmemből merítettem." Uo. 509.

jog (*ius publicum*); c) felvilágosodás. A jogelőzményekből, a jogtételekből való kiindulás alapvető volt nála, ezeket azonban mindig nyugat-európai vagy éppen angol példákkal bővítette vagy hasonlította össze.

„Azt mondják, mindenbe hátra vagyunk, de sokakban adtunk mi példát más nemzeteknek. Nekünk van Európába legrégibb törvényünk, arról hogy nints boszorkány, mi voltunk a legelsők között kik a jobbágynak több századok előtt szabad költözést engedtünk, a vallásbeli szabadságok eránt is épp azon időben hoztunk törvényt, midőn a miveltség fokán álló Frantziák azt National assemblejokban (National versamlung) elhatározták!!!"[30]

„[...] a kardforgatás durva századjaiban egyedül az Egyházi rend tartotta fenn a felvilágosodás csillámját, [...]"[31]

A haladásra, korszellemre történő hivatkozás megegyezett azzal az érvelésmóddal, amellyel leggyakrabban, de nem kizárólagosan, a reformellenzékiek éltek. Ez a fogalmazásmód egyfajta verbális hídként funkcionált több politikai irányzat, mint például a felvilágosult rendiség vagy éppen a liberalizmus hívei között.[32] Sőt, a felvilágosodásra és természetjogra (közös jus, *ius publicum*) való hivatkozással Lonovics már olyan frazeológiát használt, amely egyértelműen a liberális táboré volt.

„A természet törvényének egyik fő attributuma, az Universalitás, és így nem ellenkezhetik az nállunk a természet törvényeivel, a mi azzal a világon mindenütt megegyez."[33] „Miben áll minálunk a jusoknak ezen egyenlősége? a vallás szabadgyakorlásában."[34]

Kétségtelen tény, hogy az 1830-as, 1840-es évek országgyűlései során a konzervatívok egyre többet kezdték alkalmazni a liberális ellenzék által használt beszédmódot, érvrendszereket politikai ellenfeleik „lejáratása" végett.[35] Lonovics esetében azonban nem erről volt szó, hiszen országgyűlési felszólalásai nem merültek ki a vallásügy védelmezésében. Támogatta például a hűbéri állapotokat érintő reformokat, a szó- és sajtószabadságot és nagy szerepe volt a magyar mint törvényhozási nyelv kérdésében is. Ezt bizonyítják az úrbéri munkálatok felvételéről, a tagosításról, a jobbágyok számára való erdőrész kiadásáról, a szőlő-, gyümölcstizedek eltörléséről, illetve az úrbéri telkeken lakó művészek mentessége ügyében mondott beszédei.[36] Így például

30 Uo. 151.

31 Uo. 408.

32 Dobszay (2008): 122.

33 Kossuth (1948): 502.

34 Uo. 407.

35 A '40-es évekre azonban egyértelművé vált, hogy a konzervatívok ezzel a lépéssel öngólt rúgtak, amelyre majd Kossuth hívja fel a figyelmet. Dobszay (2008): 123.

36 Kossuth Lajos: *Országgyűlési Tudósítások*. S. a. r. A Keleteurópai Tudományos Intézet Történettudományi Intézet Barta István vezetésével. II. kötet, 1949. Budapest, Egyetemi Nyomda. 136.

a nemleges válasz mellett érvelt abban a vitában is, hogy kell-e hatalmat adni a földesúrnak, hogy cserére kényszeríthesse jobbágyát.

„Én nem nevezhetem azt cserének, a hol az egyik rész szabad, a másik köteles, – minthogy pedig ezen §. az usufructuatio jó voltát semmivé teszi, a jobbágy iparjának véres verejtékes gyümölcsét bizontalanságra helyhezi, kihagyására voxolok."[37]

„Ohajtásom nem a tolerantia, mert azt gyalázatos nevezetnek tartom [...] A Clerusnak 1790-ki ellen mondását örökre sajnálandó szerentsétlen esetnek nevezé, s kivánná hogy bár vallásos meg győződésünk külön templomokra különöz is el, templomon kívül a polgári jussokra nézve ne osztodjanak a polgárok, Catholicusokra, Protestansokra, Evangelicusokra (hangos ismételt éljen) [...] a sérelmet közösnek tartá [...] a vallásbeli különbség tekintetéből tapasztalt gátlások meg szűnjenek, s ezen kedvezés nem tsak a protestánsokra kéressék. "[38]

Ez az egy mondata tökéletesen megjeleníti a liberalizmus politikáról és közéletről vallott világképét, amely a jogegyenlőségen alapuló polgári nemzet fogalmával jellemezhető. Ennek alapja a jogok közösségében való részesedés és felelősségvállalás.[39]

A szentszéki *iurisdictio* hatáskörének[40] és az egyházi rend kiváltságának, a *privilegium fori*nak védelmében mondott beszédeiben, melyekkel a hosszasan elnyúló vitában az egyházi rend vezérszónokává nőtte ki magát, végig hű volt a már korábban szemléltetett verbális készlethez, szerkesztési módhoz:

„Mit kiván a századnak felvilágosodott szelleme? Nehéz meghatározni, azt tudom kivánja, hogy polgári institutioinkban előbre haladjunk."[41]

Ezzel bizonyította, hogy társadalmi kérdésekben alapvetően liberális felfogással bír. Ellenben azt, hogy az adott politikai helyzetet konzervatív egyházi személyként ítélte meg, az idézet folytatása teszi egyértelművé.

„Egyébiránt mutatják a történetek évrajzai, hogy a legszabadabb alkotmányok respublicák is elmultak, s a Catholica egyház, azon Religio, mellyel a Pápa suprematialis hatalma ösze van kötve, áll; [...]."[42]

Az persze megint más kérdés, hogy az egyházon belül milyen politikai irányzat mellett tette le voksát. Felszólalásainak visszatérő elemei – például a katolikusok elkövette visszaélések, a túlbuzgó hittársak elítélése, a korábbi századokból ismeretes pápai visszaélések helytelenítése – arra engednek következtetni, hogy kortársait meghaladva felismerte a reformok szükségességét és hangoztatta

37 Kossuth (1948): 616.
38 Uo.
39 Dobszay (2008): 135.
40 Vö. Kossuth (1949): 605–606., 610–615.
41 Uo. 623.
42 Uo.

azok mielőbbi végrehajtását. A vegyes házasságok vitája során ő maga mondta ki, hogy mivel a katolikus egyházi bíróság joghatósága az 1791: XXVI. évi tc. szerint kiterjed az evangélikusokra is, a kérdés erőteljes világi és polgári jellegéből fakadóan nem ellenzi – ellentétben az egyház későbbi reakciójával –, hogy az említett hatóság *coordinatio*ját, azaz összetételét az országgyűlés állapítsa meg.[43]

Mindezek fényében nem meglepő, hogy az 1833. június 22–26. között zajlott kerületi ülésekről beszámolva az *Országgyűlési Tudósítások*ban Kossuth egy kifejezetten hosszas Lonovics-beszédet közölt, amelyre már előzetesen felhívta a nagyközönség figyelmét.[44] A beszéd a reverzálisok ügyében hangzott el. Lonovics rögtön felszólalása kezdetén Montesquieu-re és az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatára hivatkozott. A kortárs európai politikai példa bemutatását követően a korábbi századok vallási türelmetlenségének európai eseteit sorolta fel, majd magyar visszaéléseket említett protestáns és katolikus részről egyaránt: minden abúzust következetesen elítélt. Végül a felvilágosodásba vetett bizakodással zárta előadását.

„[...] de tudok még más auctoritást is előhozni, melly reméllem senki előtt sem lesz gyanús; s ez a legelső Franczia nemzeti gyűlés által 1790-ben kihirdetett s a legelső Constitutio elébe függesztett Emberi Jusok declarátiójának V-ik czikelye: »A törvény semmi cselekedetet sem tilthat, csupán mellyek a társaság kárára szolgálnak, és senkit nem lehet akadályoztatni hogy tehesse mindazt, mit a törvény nem tilalmaz«"[45]

„Én az üldözést bár melly féltől eredjen is az, egyaránt gyűlölöm."[46]

„[...] az üldözés csak nem egész Európában a Jus publicum egy részét tette."[47]

„[...] más részről a ki bár csak a Catholicusoknak az 1681-ki országgyűlésétől felterjesztett representatioját olvasta is, borzadással fog eltelni."[48]

„De bizzunk századunk felvilágosodásában."[49]

Egyértelmű, hogy a rá jellemző, korábban már ismertetett szerkesztést és rétori eszközöket használta felszólalásában, amelynek célja ugyan nem egyezett az ellenzéki politikával, mégis merőben új volt a klerikálisok beszédeinek többségéhez képest.

43 Később – elképzelhető, hogy külső hatásra – visszalép saját bejelentésétől. Az eset kísértetiesen hasonlít a nagyszabású Tagen-botrány menetéhez.
44 „[...] Lonovics (jövő levelünkben közlendő jeles beszédjében) [...]" Kossuth (1948): 497. Vö. „[...] valamint Lonovicsnak is jeles beszédje a reá következett jeles feleletekkel jövő levelemre marad." Kossuth (1948): 498.
45 Uo. 502.
46 Uo. 504.
47 Uo.
48 Uo.
49 Uo.

Mindezek fényében érthető, hogy a fiatal Kossuth az egri káptalani követ első felszólalásait elismerő széljegyzetekkel kommentálta. Viszonylag hamar azonban – a híres-hírhedt Tagen-botrány[50] hatására – elmúlt a kezdeti „rajongás", de a mindig rendkívül felkészült Lonovics személye iránti figyelem nem csökkent. Az egri káptalani követ hiába használt az ellenzéknek tetsző szókincset, számos esetben mégis kötötte őt egyházának hierarchiája, illetve annak elhamarkodott – sokszor nem egységes – politikai megnyilvánulásai. Nagy felzúdulást váltott ki például Szepessy Ignác pécsi püspök kijelentése, miszerint: „Ha, bár ilyes törvény hozatnék is, ők [ti. a klérus] nem engedelmeskednének."[51] Kossuth beszámolója szerint ezután Lonovics beszéde sem csillapította a kedélyeket, hiába igyekezett a rá jellemző módon törvényekkel és rendeletekkel alátámasztani érvelését, többen elhagyni készültek a diétát.[52]

A kossuthi Lonovics-ábrázolást igazolja vissza a magyar modern történetírás és a magyar liberális katolicizmus emblematikus alakjának, Horváth Mihálynak a jellemzése is:

„[...] az egész magyar clérusnak kétségbevonhatatlanúl ő volt a legjelesebb egyénisége. Lonovics a lángésznek minden sajátosságával gazdagon fel volt ruházva: sebes, mély felfogás, érett, helyes ítélet, játszi elmésség, nagy emlékező tehetség [...]. Ehhez járúlt széles olvasottsága, otthonossága az egyházi s világi tudományok legtöbb ágaiban, európai míveltsége, publicistai készültsége, mivel ő társai közt egyedül dicsekedhetett. [...] Szónoklataiban ő annyi tapintatott, oly éles ítéletet s mély értelmet, oly helyes világnézetet, az általános haladás iránt annyi rokonszenvet s általában annyi szabadelvűséget és loyalitást árult el: hogy alig lenne különben felfogható, miként történhetett, hogy ily felvilágosodott egyéniség a természeti jogainak megszorítása mellett, felekezeti türelmetlenség érdekében annyi erővel s kitartással lépett fel."[53]

Elvitathatatlan, hogy Lonovics Józsefről összességében pozitív véleménynyel bírt Horváth, még ha nézeteik az adott társadalmi és vallási kérdésekben nem is egyeztek, sőt Kossuthtal ellentétben, a lelkiismereti szabadság egyfajta ellenzőjeként aposztrofálta paptársát. Főként a diétán tett felszólalásait nem ta-

50 1833. február 20-án a gyenge érveket felvonultató katolikus ellenállás dacára – miszerint a tárgyat halasztani kellene – a vallásügyi sérelmeket és a reverzális kérdését kezdte tárgyalni az országgyűlés. Lonovics József a tőle megszokott kiemelkedő szónoki képességgel igyekezett igazolni a reverzálisok és az áttéréseknél megkövetelt hatheti oktatás jogosultságát. Beszéde generálta az addigi országgyűlések egyik legnagyobb botrányát – az ellenzék legtemperamentumosabb szónoka, Beöthy Ödön bihari követ és Tagen János váradi kanonok között. A vihart Lonovics azon állítása kavarta, miszerint az áttérőknek előírt hatheti oktatás során katolikus oldalról nem volt még példa visszaélésre. Ez a kijelentése akár szöges ellentéteként is felfogható addigi hozzászólásinak, hiszen végig a felekezetek közötti mielőbbi megbékélést szorgalmazta a sérelmek folytonosan ismétlődő felsorolása helyett. A Lonovicsra reagáló Beöthy állításait kétségbevonó Tagen kitiltása a diétáról elkerülhetetlenné vált, és ezáltal precedensértékű esetként vonult be a magyar országgyűlések történetébe. Országgyűlési napló, 1833. február 20-a és 21-e..

51 Kossuth (1948): 536.

52 Kossuth (1949): 540–542.

53 Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig. 2., javított, bővített kiadás. Pest, Ráth, 1868. 335.

látta összeegyeztethetőnek saját álláspontjával, Lonovics belső meggyőződéséről mégis elismerően nyilatkozott. Kifejezésmódban és választékosságban Kölcsey Ferenchez,[54] tudományosságban és műveltségben pedig Deák Ferenchez[55] hasonlította az 1832–1836. évi országgyűlés leírása során. A fentebbiek alapján megállapítható, hogy a később visszaemlékező Horváth Mihály által vázolt Lonovics-kép nagyon közel áll a fiatal Kossuth tudósításaiban, illetve a későbbi hírlapi cikkekben olvasottakhoz, ahol egyértelműen nyomon követhető a szerkesztő szimpátiája, illetve elismerése az akkor csanádi püspök felkészültségéről, bár magáról a római kiküldetésről nem tudósított.

„Csanádi püspök óvása ellenére a RR. vegy. házasság ügyében végzésüknél megmaradnak: »Gyűlés tartása előtt különböző hírek szórattak a szabadelmű párt elijesztésére, hogy felekezetnek alakulta iránt, melly a megyei végzésnek megbuktatását tűzte ki czéljaul. Ezenfelül a közösen tisztelt püspök úr személye is a tárggyal azonosíttatni szándékoltatott, azt hívén némelyek, miszerint az osztatlan tiszteletben álló egyházi férfiú iránti kímélet kikvivandja azt, mit sok izben mondott okoskodások el nem érhetének, mit a nm. püspök úr óvása, mennyiben személyes jogai fentartására, nem pedig a megyei végzés ellen intéztetik, elfogadtatott.«"[56]

3. Összegzés

Kossuth tudósításai alapján elmondható, hogy Lonovics József első országgyűlési felszólalásaival – paradox módon – egyszerre nyerte meg magának mind a liberális, mind a konzervatív oldal jelentős részét, valamint a kormányzatot is. Lehetséges, hogy ennek köszönhette még a diéta befejezése előtti, 1834. március 9-i csanádi püspöki kinevezését is. Mindez úgy sikerült neki, hogy felismerte és felhasználta a különböző politikai érvrendszerek – a régi törvényekre való hivatkozás vagy éppen a haladás, a korszellem, illetve a felvilágosult természetjogi érvelés – adta mozgástér lehetőségeit. Nem véletlen, hogy a fiatal Kossuth jegyzeteiben nagyon pozitív felütéssel értékeli Lonovics bemutatkozását, a rokonszenv azonban a híres Tagen-botrány hatására mérséklődött. Ennek ellenére a későbbiek során mindvégig megmarad Kossuth figyelmének központjában az egri káptalani követ, akár hosszabb beszédeiről, akár rövid hozzászólásairól is legyen szó.

Horváth Mihály jellemzése Lonovicsról sokban közelít a fiatal Kossuthéhoz. Ez a véleményegyezés nem olyan meglepő, ha figyelembe vesszük például Horváth és Kossuth 1848–49-es együttműködését. Azonban nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy az *Országgyűlési Tudósítások* a magyar reformkor hajnalán születtek, amikor a rendi fórumokat illetően, a vármegyegyűlés és országgyűlés mellett erősen cenzúrázott sajtó létezett csak. Bécs a reformprogramokkal szemben nyílt ellenszenvvel viseltetett, és inkább rendőri, mintsem politikai eszközökkel lépett fel, a harmincas évek politizálása ezért, akár csak

54 Uo. 334.

55 Uo. 337.

56 *Pesti Hírlap*, 1841. március 31. 211.

a véleménynyilvánítás szintjén, komoly heroikus aspektussal bírt. A vállalt véleménykülönbség börtönbüntetéssel is járhatott, miként az bekövetkezett Kossuth Lajos esetében. Így Horváth Mihály későbbi jellemzését, miszerint Lonovics akár erélyesebben is felléphetett volna a vallásszabadság mellett, erős forráskritikával kell kezelni, tekintettel kell lenni a kor politikai kommunikációjának rendkívül korlátolt lehetőségeire. Látható tehát, hogy az *Országgyűlési Tudósítások* „széljegyzeteinek" mint a modern sajtó reformkori előzményének kutatása kiváló adalékként szolgálhat nem csupán a magyar média-, de eszme- és politikatörténet kérdéseihez is.

Márai Sándor írásai az 1915-ös kassai napilapokban

ÖTVÖS ANNA*

Márai Sándor hihetetlenül termékeny újságíró, publicista volt, több ezer cikke jelent meg írói pályafutása során. Kutatásaim arra az időszakra vonatkoznak, amikor még gimnazistaként titokban, álnéven és ismeretlenül, szinte gyerekfejjel próbálkozott kassai szerkesztőségeknél, mert írói, újságírói ambíciói voltak. Szerencsére adódott lehetősége megmutatkozni a helyi sajtóban, ami arra enged következtetni, hogy felismerték korán jelentkező tehetségét.

Kassának az 1910-es években hozzávetőlegesen 45 ezer lakosa volt,[1] s ebbe beletartozott a békeidőben is itt állomásozó nagy létszámú katonaság.[2] Tulajdonképpen a századforduló környékére vált magyar többségű várossá, ekkorra váltott nyelvet az addig többnyire német anyanyelvű polgárság, valamint ekkorra ért el jelentős létszámot az 1840-től[3] folyamatosan betelepülő és asszimilálódó zsidó lakosság, akik szintén bekapcsolódtak a város kulturális vérkeringésébe. Kassa az Osztrák–Magyar Monarchia északkeleti területén mind gazdasági, mind kulturális szempontból központi szerepet játszott, s emellett fontos közlekedési csomópont is volt.

1915-ben négy napilap jelent meg a városban: a kormánypárti *Felsőmagyarország* és a *Kassai Hirlap*, az ellenzéki *Kassai Ujság* és a *Felvidéki Ujság*. Emellett még a következő heti- és havilapok: *Abauj-Torna vármegye hivatalos lapja, Felvidéki Gazda, Idegenforgalom, Kassai Katholikus Egyházi Tudósító, Műszaki Közlemények, Szinházi Ujság, Történelmi közlemények Abauj-Torna vármegye és Kassa múltjából* és

* Munkatárs, Állami Tudományos Könyvtár, Kassa (Štátna vedecká knižnica v Košiciach). E-mail: otvosanna@gmail.com.

1 Az 1910-es népszámlálási adatok alapján Kassa lakosainak száma 44 211, nemzetiségi összetétele: magyar: 33 350 (75,4%), német: 3186 (7,2%), tót, szlovák: 6547 (14,8%). Dr. Kovács Alajos: Kassa népességének fejlődése és összetétele. *Magyar Statisztikai Szemle,* 1939/5. 519–542.

2 „A kiegyezést követő évtizedekben [...] Kassa az ország egyik katonai központja lett, ide helyezték a VI. számú közös hadseregbeli hadtest és a III. honvédkerület parancsnokságát. A hadtesthez tartozott 16 vármegyében állomásozó 8 gyalogezred – köztük Kassa háziezrede, a 34. gyalogezred –, a hozzájuk tartozó műszaki alakulatok, a kassai katonai kórház, egy katonai alreáliskola és egy gyalogsági hadapródiskola. A honvédkerülethez egy kassai honvéd gyalogezred és egy honvéd huszárezred, ezen kívül még további 11 megye honvédezredei tartoztak. [...] A közös ezredekben a Monarchia tucatnyi nemzetének fiai szolgáltak, tovább növelve a város nyelvi koloritját." Kovács Miklós: *Kassa.* Pozsony/Bratislava, Madách–Posonium, 2007. 43.

3 Az 1840. évi XXIX. törvénycikk alapján zsidók is beköltözhettek a szabad királyi városokba.

a *Városi Közlöny*. A kitűnő vasúti összeköttetésnek köszönhetően minden délelőtt megérkeztek a pesti napilapok is.

Kassa első napilapját, a *Felsőmagyarország*ot Riesz Lajos[4] nyomdász és nyomdatulajdonos alapította 1894. január 1-jén az addig hetente háromszor megjelenő *Kassai Szemlé*ből. A *Felsőmagyarország* ekkor nemcsak Kassa, hanem az egész Felvidék első és egyetlen politikai napilapja volt.[5] 1901. március 1-jén a lapot akkori tulajdonosa egyesítette a *Kassai Napló*val,[6] és 1901. március 1-jétől már mint *Felsőmagyarország* – alcímében *Kassai Napló* – jelent meg. 1901. július 1-jén[7] Matzner Sámuel[8] vásárolta meg a *Felsőmagyarország*ot, aki 1904-ben könyv- és műnyomdát alapított, majd 1906-ban Morvai Sámuel álnév alatt átvette a lap szerkesztését is.

A *Felsőmagyarország* Kassa vezető kormánypárti napilapja,[9] a politikai, valamint a gazdasági liberalizmus támogatója volt. Gyüre Lajos monográfiájában[10] tévesen úgy jellemzi, mint „kézzel szedett négyoldalnyi terjedelmű hetilap" vagy „négyoldalnyi terjedelmű, inkább csak törvényrendeleteket közlő" lap, továbbá azt is írja, hogy: „A mindössze négy oldalon megjelenő, kézzel szedett újságnak 4–5-nél több alkalmazottja nem lehetett."[11] Sajnos nem derül ki, hogy a szerző mire alapozza ezeket a kijelentéseit, ugyanis a *Felsőmagyarország* politikai napilap-, könyv- és műnyomda már 1909-ben a Felvidék egyik legnagyobb

4 Ries Lajos (1850–1898): nyomdász és újságíró. Nagyváradon tanult, majd Pesten több jelentős nyomdában is dolgozott. 1874-ben került Kassára, ahol Werfer Károly nyomdájában lett korrektor. 1877 és 1884 között felelős szerkesztője a német nyelven megjelenő Pannonia című hetilapnak. 1885-ben saját nyomdát alapított, ahol elkezdte nyomtatni a Kassai Szemlét, melynek kiadója és felelős szerkesztője is volt. 1894-ben létrehozta Kassa első napilapját: a Felsőmagyarországot. Újságíróként – Philemon álnév alatt – kassai és budapesti napilapokba és folyóiratokba is írt. L. Mária Mihóková: *Slovník košických osobností 1848–1918*. Košice, Štátna vedecká knižnica, 1995. 343–344.

5 A huszonötéves „Felsőmagyarország". *Felsőmagyarország*, 1909. december 25. 8.; Michal Potemra: *Bibliografia inorečových novín a časopisov na Slovensku do roku 1918*. Martin, Matica slovenská, 1963. 166–167., 405–406.

6 A Pannonia című német hetilap 1897. augusztus 1-jétől magyar nyelvű napilapként jelent meg, majd 1900. október 17-én Kassai Naplóra változtatták a nevét. L. Potemra (1963): 167–168., 494., 599.

7 Uo. 305.

8 Matzner Sámuel (1868–1944): újságíró, nyomda-, kiadó- és laptulajdonos, vállalkozó. Matzner Ilona (1899–1986), azaz Lola édesapja, tehát Márai Sándor apósa. Morva származású, Bécsben a császári katonai akadémián tanul. 1889-ben a 6. tüzérezred tisztjeként kerül Kassára. 1898-ban feleségül veszi Moskovics Irént, Kassa tiszti főorvosának, dr. Moskovics Jakabnak a lányát, és kilép a katonai szolgálatból. 1901-ben megalapitja a Felsőmagyarország Hirlapkiadó Vállalatot, majd 1904-ben – „Felsőmagyarország" politikai napilap nyomdája néven – modern nyomdát rendez be. Sikeres vállalkozásai révén Kassa politikai, gazdasági és kulturális életének egyik fontos szereplője.

9 Potemra (1963): 306.

10 Gyüre Lajos: *Kassai Napló 1918–1929*. Pozsony, Madách Kiadó, 1986.

11 A monográfiáról Michal Potemra szlovák bibliográfus – aki évtizedeken keresztül dolgozta fel Kassa történetét 1848 és 1918 között a német és magyar sajtótermékek tükrében – írt recenziót, amelyben szintén felrója Gyürének a Felsőmagyarországgal kapcsolatos tévedéseit. L. Michal Potemra: Gyüre Lajos: Kassai Napló 1918–1929. *Historica Carpatica*, 1988/19. (Zborník Východoslovenského Múzea v Košiciach, 1988) 320–322.

villanyerőre berendezett sokszorosító ipartelepe volt, amely ötven férfi és női munkást foglalkoztatott. A modern, gépekkel felszerelt nyomdában több lapot, folyóiratot, könyvet, mindenféle nyomtatványt, meghívót stb. nyomtattak.[12]

Egyébként ez Kassa egyik leghosszabb életű napilapja is: 1929-ig jelent meg, igaz, 1919. január 8-ától már *Kassai Napló*ként.[13] A nyomdát részvénytársasággá alakították át,[14] melynek továbbra is Matzner Samu maradt az igazgatója.[15] A nyomda nevét pedig 1919. október 26-án Globus-ra változtatták.[16]

Ennek a lapnak és nyomdának a története több szempontból is fontos a Márai-filológia számára. Először is: itt jelentek meg első publikációi 1915. augusztus 18. és szeptember 4. között Márai – akkor még – álnév alatt. Később – a húszas években – ennek a napilapnak volt a berlini és párizsi tudósítója és munkatársa. A Globus Könyvnyomda, Lapkiadó és Irodalmi Rt. adta ki 1921-ben második verseskötetét, az *Emberi hang*ot,[17] majd 1922-ben a *Panaszkönyv*et. Itt nyomtatták *A mészáros* című regényét, melyet a bécsi Pegazus Verlag adott ki 1924-ben, és a kassai Globusnál jelent meg Catharina Godwin *A Brendor R-T* című német nyelvű regényének fordítása is.[18] Mindemellett pedig fontos adat az is, hogy a nyomda és a napilap tulajdonosa Matzner Sámuel, Márai Sándor későbbi apósa volt.[19]

12 A „Felsőmagyarország" politikai napilap nyomdavállalata. *Felsőmagyarország*, 1909. december 25. 42.

13 „Két lapnak címet kellett változtatnia és pedig a Felsőmagyarországnak és a Felvidéki Ujságnak. A címek megváltoztatását azért kívánták, mert azok a cseh-szlovák állam geográfiai helyzetének meg nem felelnek s mint magyar vonatkozásúakat meg nem engedik." A lapok címváltozása. *Kassai Hirlap*, 1919. január 9. 1. Kivételt képez az az időszak, amikor Kassára bevonult a vörös hadsereg, s átvette a város irányítását. A lap 1919. június 7-én újra Felsőmagyarország név alatt jelent meg, majd 1919. június 12-én már Kassai Vörös Ujság néven, 1919. július 5-étől újra Kassai Napló, ezelőtt Felsőmagyarország alcímmel, s 1919. július 11-től már alcím nélkül csak Kassai Napló.

14 1918-ban a Resurrexit kassai szabadkőműves páholy legfőbb feladatának tekintette, hogy a „Felsőmagyarország" nyomdai és lapkiadó magánvállalatot részvénytársasággá szervezze át, és a részvények többségét a szabadkőműves testvérek jegyezzék, „ilymódon biztositván a maguk részére az elhatározó befolyást. A vállalat lapja a »Felsőmagyarország«, majd »Kassai Napló« című napilap szerkesztése is új kezekbe kerül, amennyiben Dr. Szepessi Miksa tv lett ezzel megbizva." L. Benczúr Vilmos: *A Kassa kel. dolg. „Resurrexit" t. t. szkves története 1899–1924*. Košice, „Globus" Könyvnyomda, Lapkiadó és Irodalmi R.-T., 1924. 15–16.; Búcsúszó. *Felsőmagyarország*, 1918. július 14.1.

15 Uj nyomda és lapkiadó részvénytársaság Kassán. *Felsőmagyarország*, 1918. július 14. 2. L. még: *Košice város magyarnyelvü cimtára 1924*. 124. Továbbá: Mihóková (1995): 270.

16 Archív Mesta Košice (a továbbiakban: AMK) Policajný kapitanát mesta Košice (1830) 1861–1922, č. šk. 218, inv. č. 1653, 1920. Kassai Napló cégváltozásának bejelentése.

17 Márai Sándor első verseskötete Emlékkönyv címmel jelent meg Kassán, 1918-ban. A kötetet a Kassai Ujság nyomdájában – Kassai Könyvnyomda és Lapkiadó Részvénytársaság – nyomtatták.

18 Mészáros Tibor: *Márai Sándor bibliográfia*. Budapest, Helikon Kiadó–Petőfi Irodalmi Múzeum, 2003. 47.

19 Márai Sándor és Matzner Ilona 1923. április 17-én házasodtak össze Budapesten. Budapest Főváros Levéltára XV.20.1. XXXIII 1.a. A 539. 38. old., 114. sorsz.

„A politikai élet további hullámzásai 1904 őszén életre keltették a második állandó napilapot, a *Kassai Hirlap*ot."[20] Ez a napilap 1922-ig jelent meg. Két meghatározó személyisége volt: László Béla,[21] aki felelős szerkesztője, kiadója és a nyomda tulajdonosa is egyben; valamint Kassa egyik legismertebb újságírója: Herboly Ferenc, aki 1906 és 1922 között a lap állandó és főmunkatársa.[22] Herboly egyébként „véresszájú ellenzéki" lapként jellemzi a *Kassai Hirlap*ot.[23]

A harmadik napilap, a *Felvidéki Ujság* a katolikus egyház befolyása alatt állt, szellemi és anyagi támogatója Fischer-Colbrie Ágoston, a kassai egyházmegye püspöke volt.[24] Ő alapította 1907-ben a Szent Erzsébet nyomdát, ahol 1907-től 1918-ig szerkesztették és nyomtatták a *Felvidéki Ujság*ot, amely 1919 és 1921 között *Esti Ujság* néven jelent meg. A lap első felelős szerkesztője dr. Horváth Lajos,[25] majd 1912-től 1918-ig Dzurányi László volt.[26] Ebben a napilapban publikáltak a premontrei gimnázium tanárai, és ezt a lapot olvasta az író édesapja, dr. Grosschmid Géza is:

20 Herboly Ferenc: *Harminckét esztendő. Visszaemlékezések.* Košice-Kassa, k. n., 1923. 17.

21 László Béla (1871–1944): könyv- és papírkereskedő, valamint nyomdatulajdonos 1899 és 1922 között Kassán. 1903-ban ő nyomtatta a Színházi Ujságot, 1907–1909 között a Kassai Munkást, és ő állította össze és nyomtatta 1903 és 1913 között Kassa és Abaúj-Torna vármegye címjegyzékét. 1922-ben nyomdáját eladta. L.: Mihóková (1995): 246–247.

22 Herboly Ferenc (1873–1942): tanító, újságíró. 1896-tól a kassai elemi iskola tanítója, 1912-től igazgatóhelyettese, majd 1913 és 1919 között igazgatója. Már 1898-ban elkezdett publikálni helyi lapokba, 1905 és 1906 között a Napló munkatársa, 1906–1922-ig a Kassai Hirlap szerkesztője (kivéve 1909 augusztusától 1910 áprilisáig, amikor az Abauj-Kassai Közlöny szerkesztője volt). 1919-ben és 1920-ban a Kassai Hét című irodalmi és kulturális hetilapot szerkesztette. Mint újságíró többnyire színházi és iskolaügyi témákkal foglalkozott. 1923-ban Zalaegerszegre költözött. L.: Ján Gašpar–Eleonóra Blašková–Mária Mihóková: *Lexikón Košičanov 1848–1938.* 1. kötet A–I. Košice, 2014. 403–404. Herboly Kassán töltött éveiről, újságírói tevékenységéről bővebben olvashatunk önéletrajzi művében, l. Herboly (1923).

23 Herboly (1923): 18.

24 Mária Mihóková: *Košický biskup ThDr. Augustín Fischer-Colbrie 1863–1925. Život a dielo.* Košice, k. n., 1996. 22.

25 Horváth Lajos (1877–?): ügyvéd, sportoló. Az 1910-es és 1920-as években közös ügyvédi irodája volt dr. Grosschmid Gézával.

26 Dzurányi László (1888–1955): újságíró. Eperjesen tanult a jogakadémián, s ott kezdett el újságírással foglalkozni: 1909-től a Felvidéki Hirlap szerkesztője, majd 1911-ben alapítója és szerkesztője a Sáros című hetilapnak. 1912. április 1-jén került a kassai Felvidéki Ujsághoz, amelynek 1918-ig felelős szerkesztője volt. 1915 és 1918 között Szepessi Miksát helyettesítette a Kassai Ujságnál. 1919 és 1920 között együtt szerkesztették az Új Élet című szépirodalmi, művészeti, gazdasági és társadalmi hetilapot, majd 1919-től 1924-ig a Kassai Naplót. 1924 és 1925 között a kassai „Savoy" étterem vezetője. 1925-ben Pozsonyba megy, majd Prágába, ahol a Prágai Magyar Hirlap főszerkesztője lesz. 1933-ban visszatért Pozsonyba, ahol 1938-ig szerkesztette a Magyar Ujságot. 1938 után a *Týždeň* szlovák hetilapba is küldözgetett cikkeket, 1948-ban visszavonult, és nem publikált többet. Az egyik legműveltebb és legtehetségesebb szlovákiai magyar újságíró. L. Gašpar–Blašková–Mihóková i. m., 1. kötet 229. Dzurányi László köztudottan a korszak egyik legjobb szlovákiai magyar újságírója és szerkesztője volt, de emellett végtelen bohém, aki folyton pénzzavarokkal küzdött. L. Simon Attila: *Az elfeledett aktivisták. Kormánypárti magyar politika az első Csehszlovák Köztársaságban.* Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2013. 129.

„Apám [...] kinyujtotta kezét a helyi ujság után – a klerikális ujságot járattuk persze, melyet a püspök pénzén szerkesztettek s a püspöki nyomdában nyomtattak, a »*Felvidéki Ujság*«-ot – s átfutotta a híreket [...]."[27]

Német nyelvű sajtó 1915-ben már nem létezett a városban. A *Kaschauer Zeitung* hetvenhat év után, 1914. augusztus 4-én szűnt meg, vagyis beleolvadt a *Kassai Ujság* című magyar napilapba, amely átvette annak évfolyamszámait is.[28] A *Kassai Ujság* 1910-ben indult, s egészen 1938-ig jelent meg. A főszerkesztők és a felelős szerkesztők eleinte gyakran cserélődtek a lap élén, mígnem 1910 végétől dr. Szepessi Miksa[29] lett a lap felelős szerkesztője egészen 1918-ig. 1915-ben Szepessi hadba vonult. Távollétében többen is helyettesítették, leghuzamosabb ideig Dzurányi László (1915-től 1918-ig).

Az 1910-es években tehát Kassán virágzott a hírlapírás. A legtöbb újságíró és szerkesztő a *Felsőmagyarország*nál kezdett, és annak függvényében cserélődtek, hogy mennyire értettek egyet a lap felelős szerkesztőjével és egyben tulajdonosával.[30] Nem számított nekik a lapok politikai vagy más irányultsága, ezzel nem sokat törődtek, jöttek-mentek egyik laptól a másikhoz, attól függően, hol fizettek többet, hol jöttek ki jobban a főszerkesztővel. A kiadók politikai érdekei miatt a napilapok többnyire esküdt ellenségei is voltak egymásnak, az újságírók viszont barátságban éltek egymással.[31] Közösen sportoltak, ugyanabba a kávéházba jártak, sőt, ugyanannál az asztalnál „dolgoztak", mert „a jó lap nem a szerkesztőségben készül s nem hivatalos órák alatt".[32] A *Felvidéki Ujság* szerkesztőségének tagjai eleinte nem tartoztak a bohémek társaságába,[33] de miután Dzurányi került a felelős szerkesztői székbe, ez az újság is bekapcsolódott a társasági életbe,[34] amely – a színészekkel együtt – a kávéházak és a városi élet egyik legélénkebb színfoltja volt, s mint ilyen, vonzó az ifjúság számára.

Márai Sándor az *Egy polgár vallomásai* című, önéletrajzi ihletésű művében írja, hogy diákkorában „elfogódottan" lopakodott be az ismerős helyi nyomdák szedőszobájába, és nézte a kéziszedők munkáját, míg „az öreg Banekovics,[35] a he-

27 Márai Sándor: *Egy polgár vallomásai (1934–1935/1940).* Budapest, Helikon Kiadó, 2013. 44.

28 Potemra (1963): 161.; Herboly i. m. 86.

29 Szepessi Miksa (1886–1944): újságíró. A gimnáziumot és a jogakadémiát Kassán végezte, Kolozsváron doktorált 1910-ben. Már 1906-tól újságírással foglalkozott, 1910 és 1915 között a Kassai Ujság felelős szerkesztője volt, 1911 és 1913 között pedig a Szinházi Ujságot szerkesztette és adta ki. 1918 júliusától a Felsőmagyarország felelős szerkesztője, majd 1919–1924 és 1926–1928 között a Kassai Napló főszerkesztője. 1919 és 1920 között az Új Élet című hetilap szerkesztőségi tagja. 1933 és 1938 között a Magyar Ujság szerkesztője. 1934 és 1935 között pedig a Reggel főszerkesztője. L. Gašpar–Blašková–Mihóková i. m. 3. kötet (kézirat).

30 Potemra (1963): 305–306.

31 Herboly (1923): 17.

32 Uo. 25.

33 Uo. 68.

34 Uo. 79.

35 Banekovics György (1869–1955): nyomdász. 1902 és 1928 között működött Kassán nyomdászként, később nyomdavezetőként, valamint mettőrként (a tördelés és a korrektúra munkáit irányító szedőtermi csoportvezetőként). A Felsőmagyarország, majd később a Kassai Napló nyom-

lyi szedők doyenje s a legnagyobb helyi lap mettőrje" rászólt, hogy írjon valamit.[36] Márai Sándor úgy emlékszik, hogy vezércikket írt,[37] amit Banekovics megdicsért, „rögtön kiszedte, sajátkezűleg betördelte s estére meg is jelent. Izgatottan jártam a városban egész nap, úgy éreztem, valami jóvátehetetlen történt velem."[38]

Fried István szerint mindenképpen beszédes, hogy mit hallgat el az író a művében, de még beszédesebb, amit látni enged.[39] Tehát maga Márai Sándor hívja fel a figyelmet arra, hogy már diákkorában publikált a helyi sajtóban.[40] Kassai helytörténeti kutatásaim során fedeztem fel a Márai szignóval ellátott írásokat előbb a *Felsőmagyarország* című napilapban, majd a *Felvidéki Ujság*ban.[41]

Óvatosságból és/vagy írói allűrből álnevet választott magának: Márai. Miért éppen Márai? A Grosschmidek közül 1848-ban ketten is Máray-ra változtatták családnevüket, Grosschmid Ferenc (?–1892)[42] és Zsigmond (1829–1889),[43] akik mindketten az író nagyapjának, Károlynak (1819–1874) voltak a testvérei.[44] Márai Sándor nagybátyja és egyben keresztapja, Grosschmid Károly (1874–1934) is használta a Márai nemesi előnevet.[45]

Ez az írói álnév ekkor még nem végleges és tudatos döntés volt, hiszen fél év múlva, 1916. március 29-én a *Pesti Hírlap*ban Salamon Ákos néven jelentette meg a *Lucrétia fia* című elbeszélését.[46] Ezt a nevet ezután még kétszer használta publikáláskor.[47]

Fontos megemlíteni még egy művésznevet: Zsögöd-Grosschmid. Ezen a néven írt levelet 1916-ban Kosztolányi Dezsőnek.[48] Ezt a vezetéknevet szintén családi körből kölcsönözte, ugyanis a híres jogtudós és egyetemi tanár, Grosschmid Béni használta.[49]

1918-ban Mihályi Ödönnek szóló egyik levelét így zárja: „Kérlek, írjál. Remélem jól vagy – jobban, mint az immár véglegesen Márai-Grosschmid Sándor."[50] Majd egy másik levélben: „Én nem akarok magyar Flaubert lenni, isten látja a lelkem, nem; én Márai Sándor akarok lenni, aki írt egy regényt."[51] Márai Sándor szerepel a névjegykártyáján is, mint a *Magyarország* című lap munkatársa.[52] Tulajdonképpen 1919-től cikkeit következetesen Márai Sándorként jegyzi.[53] Itt-ott nyomtatásban előfordulnak még a Márai különböző változatai: Méray, Mérei, Máray, Mérai,[54] amelyeket egyértelműen szedési hibáknak tartok.

A jelenleg legkorábbi, tehát az 1915-ből előkerült publikációit – keresztnév nélkül – Márai álnévvel írja alá. Ennek oka lehetett az is, hogy a kassai premontrei gimnázium szabályrendelete szigorúan tiltotta a diákok számára a sajtóban való megjelenést.[55] Ez a tiltás azonban nem tartotta távol az irodalmi önképzőkörökben szárnyaikat próbálgató diákokat a sajtótól. A fiatal „újságíró-palántáknak" mindegy volt, hogy melyik lapba publikálnak, nem számított nekik a politikai és/vagy egyéb érdekképviselet, egyedül az volt a fontos számukra, hogy megjelenjen valahol az írásuk.

Grosschmid Sándor 1915 augusztusában a *Felsőmagyarország* és a *Felvidéki Ujság* szerkesztőségében próbálkozott egy-egy írásával.[56] Gyerekkori barátja, Schwarz Ödön, „Dönyi" a *Kassai Ujság* szerkesztőségével állt kapcsolatban.[57] Szintén kortársuk, Balázs Barna visszaemlékezéseiben[58] írja, hogy premontrei gimnazistaként az iskolán kívüli „társadalmi életük" a Kovács utcai Drab-klub-

davezetője, valamint a Kassai Munkás egyik munkatársa, rövid ideig szerkesztője is. L.: Gašpar–Blašková–Mihókov i. m. 1. kötet 70.

36 Márai (2013): 76.

37 „[...] írtam egy vezércikket a kártékony és önkényes városi gazdálkodás ellen." L. uo. Kutatásaim során átlapoztam az összes, Kassán fellelhető 1914-es és 1915-ös napilapot, sőt folyóiratot is, de a Márai által említett vezércikket nem találtam meg, ami még nem zárja ki a létezését.

38 Uo.

39 Fried István: A tűnő személyiség nyomában. (Márai Sándor két ifjúkori elbeszélése.) 13. In: Czetter Ibolya–Lőrinczy Huba (szerk.): *„Este nyolckor születtem..." Hommage à Márai Sándor.* Szombathely, BÁR-könyvek, 2000. 9–24.

40 Ennek ellenére a 2003-ban megjelent Márai-bibliográfia az átnézett periodikumok jegyzékében nem tartalmaz 1918 előtti kassai sajtótermékeket. L. Mészáros (2003): 23–29.

41 Ezeket az Márai-írásokat publikáltam az Irodalmi Szemlében 2012-ben. Ötvös Anna: Márai Sándor ismeretlen tárcái 1915-ből. *Irodalmi Szemle,* 2012/5. 3–14.; Ötvös Anna: Újabb, eddig ismeretlen Márai Sándor-írások 1915-ből. *Irodalmi Szemle,* 2012/8. 4–7.

42 http://www.macse.org/gudenus/mcsat/fam.aspx?id=1037.

43 http://www.macse.org/gudenus/mcsat/fam.aspx?id=1072.

44 http://www.macse.org/gudenus/mcsat/fam.aspx?id=1038.

45 „Eljegyzés. Márai Grosschmid Károly okl. mérnök eljegyezte özv. sztregovai és kelecsényi Madách Pálné szül. báró Buttler Matild leányát, Alice-t." *Felsőmagyarország,* 1907. január 20. 4. A nemességet Márai Sándor ükapja, Grosschmid János Kristóf Kilián László (1745–1798) kapta 1790. november 18-án. L. http://www.macse.org/gudenus/mcsat/fam.aspx?id=1032.

46 Mészáros (2003): 165.

47 Uo.

48 Mészáros Tibor: „Félt, hogy hazakerül Ithakába." (Mit hagyott ránk Márai?). In: Czetter Ibolya–Lőrinczy Huba (szerk.) *„Este nyolckor születtem..." Hommage à Márai Sándor.* Szombathely, BÁR-könyvek, 2000. 322.

49 http://www.macse.org/gudenus/mcsat/fam.aspx?id=1079.

50 Petőfi Irodalmi Múzeum (a továbbiakban: PIM) Kézirattár, V. 2293/179/15.

51 PIM Kézirattár, V. 2293/179/40. Sajnos keltezés nincs a levélen, a tartalmából 1918-ra következtetek.

52 Uo., V. 2293/179/53.

53 Mészáros (2000): 322.

54 Mészáros (2003): 165–167.

55 „Sajtó utján vagy irásban, a tanári karnak előleges jóváhagyása nélkül bármit is közzé tenni, szigoruan tiltatik." L. *A kassai premontrei főgymnasium fegyelmi szabályai.* Kassa, k. n., 1877. 3. A szabályrendeletet a diákok elolvasták, s az utolsó oldalon alá is írták. Az egyik fennmaradt példányon a dátum: 1908. IX/9., ami azt bizonyítja, hogy ugyanazok a fegyelmi szabályok voltak érvényben évtizedeken keresztül. Végül pedig: „Amely tanuló az e pontokban foglalt szabványok értelme ellen vét, a főgymnasium fegyelmi eljárását vonja magára."

56 A Felvidéki Ujság és a Felsőmagyarország „ellenségei" voltak egymásnak, a Felsőmagyarország kormánypárti és liberális napilap volt, a Felvidéki Ujság ellenzéki és egyházi. Hasábjaikon gyakran csatároztak egymás ellen változatos témákban.

57 Mihályi (Schwarz) Ödön hagyatékában található egy tiszteletjegy, melyet a Kassai Nemzeti Színház igazgatósága állított ki 1915. október 2-ai dátummal Mihályi Ödön úr részére, aki a Kassai Ujság munkatársa. L.: PIM Kézirattár, 2014/4/13/1.

58 Balázs Barna: *Első személy egyes szám. Önéletrajz.* Budapest, 1963 (kézirat). Balázs Barna 1902-ben született Kassán, a premontrei gimnáziumban tanult, ismerte Grosschmid Sándort, 1919-ben elhagyta Csehszlovákiát, Budapestre költözött. Időskorában megírta kassai emlékeit is.

ban zajlott, amely a *Kassai Munkás*[59] kiadóhivatalául szolgált.[60] Majd megismerkedett Herboly Ferenccel, „aki a kassai társadalmi élet jellegzetes figurája volt".[61] Herboly a *Kassai Hírlap*ban leközölte Balázs egyik versét, aki természetesen álnevet használt – Bálint Béla –, mert „végeredményben mégis csak a premontrei főgimnázium hetedik osztályos tanulója voltam, akit még kötöttek az iskola fegyelmi szabályai".[62] Mivel Balázs szívesen és sokat járt színházba, ezért Herboly szerkesztő úr felkérte színházi kritikák írására is. „Így lettem, tizenhétéves koromban, a »Kassai Hirlap« szini kritikusa."[63] Egyébként Márai is megemlíti egyik levelében Ödönnek, hogy: „Pesten futólag megfordúlt a fejemben Herboly, színház, esetleg kritizálás gondolata",[64] ami azt jelenti, hogy ők is ismerték és kapcsolatban voltak Herbollyal.

Valószínűleg ilyen és hasonló ismeretségek alapján „választottak" maguknak fórumot a kezdő újságírók. Márai szintén Mihályinak írott egyik levelében[65] megemlíti Dzurányi Lászlót – aki 1915-ben két lapnál is betöltötte a felelős szerkesztői posztot – és Morvai urat, aki nem más, mint Matzner Sámuel, a *Felsőmagyarország* felelős szerkesztője és tulajdonosa. A levélből kiderül, hogy bejáratos volt a *Kassai Ujság*hoz is: „és tudod, a szerkesztőség ott hátul milyen helyes, szeparált, meleg kis szalon".[66]

A *Felsőmagyarország*ban és a *Felvidéki Ujság*ban is 1915. augusztus 18-án közölték az első írását, ezt követően a *Felvidéki Ujság*ban már csak másnap, augusztus 19-én jelent meg egy karcolata, míg a *Felsőmagyarország*ban szinte minden második nap egészen szeptember 4-éig (1915. augusztus 18., 20., 22., 23., 27., 28., szeptember 1., 2., 4.). Publikációi fele-fele arányban jelentek meg önállóan és a Hírek rovatban, egy-két kivételtől eltekintve a harmadik oldalon.

Rövid lélegzetű, különböző témájú és hangulatú, hol leíró, hol elbeszélő stílusú írásokról van szó. Van köztük tárca, riport, karcolat. Az írói hagyaték, az óriási mennyiségű publicisztikai írás ismeretében elmondható, hogy egyértelműen érződik a fiatal Grosschmid Sándor tehetsége az újságírás terén. Tömör, csattanós történetek, melyek nagyon pontosan elénk vetítik a kor hangulatát, az első világháború közvetlen és közvetett hatását a mindennapokra.

Már 1914 augusztusában sebesültek és menekültek százai kerestek segítséget a városban. Kassa vezetése és a civil lakosság teljes odaadással szervezte meg a sebesültellátást, a menekültek elhelyezését. A front közeledtével viszont a kassai lakosok is menekülni kényszerültek. Csak 1915 tavaszán, a

59 A Kassai Munkás baloldali heti-, majd napilap. 1907-től a Felső-Magyarországi Szociáldemokrata Párt lapjaként jelent meg. 1914 augusztusában háborúellenes közleményei miatt betiltották. 1918 novemberétől újra megjelent, először ismét hetilapként, majd 1920 februárjától napilapként. 1937-ben szűnt meg. L.: Potemra (1963): 493–494.

60 Balázs (1963): 96.

61 Uo. 117.

62 Uo. 118.

63 Uo. 119–120.

64 PIM Kézirattár, V.2293/179/54.

65 Uo., V.2293/179/44.

66 Uo. Ezekben a Mihályi (Schwarz) Ödönnek írott leveleiben többször is említést tesz lapalapításról, újságírásról, arról, hogy pénzért ír riportot, tárcát, hogy újságírónak, írónak készül.

gorlicei áttörést követően köszöntött viszonylag nyugalmasabb időszak a városra. Sajnos a háború rányomta bélyegét a mindennapokra, az élet „természetes" velejárója lett.

Az alábbiakban Márai Sándor 1915-ben megjelent írásain keresztül szeretném bemutatni, mi és hogyan hatott ezekben az időkben egy 15 éves, érzékeny, írástudó, mindent megfigyelő, kíváncsi fiatalemberre.

Első írásában[67] Ferenc Józsefet köszönti születésnapja alkalmából. Különös köszöntő, melyben egyszer sem említi sem a nevét, sem a rangját az ünnepeltnek. Felidézi személyes bécsi emlékét: „múlt év decemberében láttam utoljára".[68] Végtelen szeretettel ír a 85 éves öregemberről:

„Barátságosan, mosolyogva bólogatott. Kék szeme nevetett a belső derűtől. Soha nem láttam még ilyen barátságos, kék szemeket. Egyszerűek, őszinték, nyíltak. Csak gyereknek, vagy nagyon, nagyon jó embernek lehet ilyen tiszta, nevető, acélos kék szeme."

S milyen lesz az ünnepség?

„Parádé nem lesz, de nem maradnak el az üdvlövések. Tépett ruhájú, sáros, véres katonák kiáltanak ma hurrá-t, és nincs a ceremónia-mesternek olyan fényes szemkápráztató szertartása, ami drágább, fényesebb, értékesebb lenne ezeknek a sáros embereknek hörgő éljenénél."

Második cikkében[69] moziélményéről számol be. Kassán 1915-ben két mozi is üzemelt: az Uránia-színház és a Korzó-mozgó, amelyekben 1915. augusztus 2-án és 3-án vetítették a „Gólem" című filmet. Erre még azok is elmentek, akik ritkán jártak moziba, és természetesen óriási sikere volt az előadásnak.[70] A Gólemről, ami megelevenedik, ha kebelébe helyezik a varázsigét, s újból agyag és por lesz, ha visszaveszik azt, szintén a háború borzalmai, az értelmetlen pusztítás jutott eszébe.

„S egyszerre mintha kitágult volna a szűk épület, és láttam a galíciai elpusztított mezőket, és láttam az alpesek tavain hótól fehér szorosait, és láttam a fehér angol szikláktól le egészen a morajló Márvány-tengerig, és nyüzsgött mindenütt millió és millió, apró, porszemnyi féreg, és marcangolták, tépték, vájták egymás testét, s rakásra dőltek, és porrá lettek… És talán egyikük sem tudta, miért mindez?"

67 Ma este. *Felvidéki Ujság*, 1915. augusztus 18. 3.

68 Amikor a front 1914 novemberében elérte Bártfát, Kassán kitört a pánik, és a lakosság egy része elmenekült a városból. Grosschmidék átmenetileg Bécsbe költöztek, amiről Márai Sándor 1973-as naplójában ír. L. Márai Sándor: *Napló 1968–1975*. Toronto, Vörösváry Publishing, 1976. 176.

69 Currente calamo. *Felvidéki Ujság*, 1915. augusztus 19. 3.

70 L. *Kassai Ujság*, 77. évf., 174., 175., 176. szám.

A szalánci vár[71] című írásával debütált a *Felsőmagyarország* című napilapban.[72] Gyönyörű tájleírással kezd, idillikus miliőt fest:

„Az augusztusi nap szelíden végigönti olvasztott aranyát a halványzöld vetéseken, olyan nyugalmas, csöndes és derűs minden. Sötét haragos erdők közül előcsillan egy fehér pont az átellenes hegy tetején: a Forgách-kastély. A fehér folt fénylik, villog a napfényben, mint játékos kézben a lapos palacsillám. Az őszi vetés hosszú, világos csíkokkal simul egybe lanyhán terülő, virágoktól tarka tisztásokkal. Ahová nézek, mindenütt egy aquarell kép: kedves, szép, egyszerű, csak a rámát kell köré ragasztani."

Majd átvált egy mozgó képbe: mennek a treszinán,[73] az út mentén orosz hadifoglyok árkot ásnak.

„[...] öklömnyi huszárgyerek az őr, kis villogó szemű fekete legény, káplár. Nádpálca van a csizmaszárába dugva, büszkén és fölénnyel járkál közöttük, mint a szelídítő a fenevadak között. »Front«-ot csinál és jelenti, hogy rend van."

Ezután riportok következnek,[74] három napon belül ez a negyedik nyomtatásban megjelent írása. Jól érzi magát az újságíró szerepében. A Goszpodin pomiluj – Uram, irgalmazz! – egy szegény bolondról szól, Uborka Jánosról, akit nagyon szemléltetően mutat be az olvasónak.

„Csapzott haja lelóg a homlokába, szemében valami zavaros, kósza fény, vörhenyes szakáll keríti húsos arcát, züllött, csapzott, szegény szomorú fiú. [...] elém áll, és táncolni kezd. Szaporán rakja egymás mellé nagy, foszlott, cúgos cipőit, csíkos harisnyája van, és rongyokban lóg le a nadrágja széle. Modern faun. A furulyáját szájharmonika pótolja. Előkotorja a piszkos jószágot, és ilyen maga szolgáltatta zene mellett tovább táncol, fontoskodó és komoly arccal, mint aki végtelenül súlyos és mulaszthatlan kötelességet teljesít."

Az utolsó mondat így hangzik: „És most pontot is teszek ide. A point helyére."

A csattanó elmarad a következő riportjának a végéről is. „Itt az ősz. Rossz és érzelgős jelzők jutnak az eszembe, miket röstellek leírni. Hát inkább le se írom." Két katonával való találkozásáról szól az Ősz, akik közül az egyiket látásból ismeri. Sebesült, a Mészáros utcai házukkal szembeni kórházban lakik.[75]

71 Szalánc, illetve Nagyszalánc (szlovákul: Slanec) Szlovákiában Kassától 20 km-re délkeletre található település, amely a 13. században egy vár köré épülve keletkezett, melynek romjai máig láthatóak a falu fölött. A vár tulajdonjogáért a századok folyamán számtalan harc folyt, többször is felgyújtották, lerombolták (1644-ben I. Rákóczi György), de mindig újjáépült, míg a 17. század végén végleg lerombolták. Ezután még 1944-ig a Forgách család birtokában volt.

72 A szalánci vár. *Felsőmagyarország*, 1915. augusztus 18. 3.

73 Vasúti hajtókocsi (draisine).

74 Riportok az utcáról. Goszpodin pomiluj. Ősz. *Felsőmagyarország*, 1915. augusztus 20. 2–3.

75 Kassán úgy oldották meg a sebesültellátást, hogy több közintézményt is kórházzá alakítottak át, így az Állami Főreáliskola épülete is sebesültellátóként működött a háború éveiben.

A rendőrségi hírek a napilapok egyik fontos és állandó rovatát jelentették. Az „újságíró" Grosschmid Sándor augusztus 20-án elsétált a rendőrkapitányságra – esetleg a szerkesztő küldte el –, ahová aznap érdekes levél érkezett:

„Tátra-Lomnic, aug. 19. 1915. Tekintetes Rendőrkapitány Úr! Mellékelve küldök egy jegygyűrűt, amelyet a katona blúzom bélésibe bevarrva találtam. A blúzt julius végén csinálta egy Fő úton lakó fiatal katonaszabó; neve ismeretlen előttem. Tisztelettel Dr Foltányi Gyula."[76]

Márai Sándor másnap meg is írta az esetet,[77] persze továbbgondolva a történetet, egy arany karikagyűrű szívszorongató történetét.

„Valahol a galíciai csatasíkon, ahol szikár fakeresztek hosszú sora jelzi az elesett hősök titáni küzdését, vagy a Lublin körüli gránát-ásta rettenetes árkok törmelékei között egy elporladt test fekszik, egy ember teste, kinek ujját valamikor egy életre szóló elhatározás szimbólumaként futotta körül egy vékony kis aranygyűrű, mibe ez a név volt bevésve: Juliska."

Beleszőtte a háború borzalmait, a gyűrű szimbólumát, az emberi mulandóságot. „Csakugyan, csodálatos az, hogy amit mi magunk csinálunk, az túlél néha minket is..."

Augusztus 22-én a *Kassai Ujság* is közölte a hírt[78] azzal a kéréssel, hogy a gyűrű tulajdonosa jelentkezzék a rendőrségen. Ez meg is történt, és kiderült, hogy a jegygyűrű jogos tulajdonosa Orsolya Lajos szabósegéd. Vallomása így hangzott:

„Dr. Foltányi hadnagynak blúzát dolgoztam ki. A munka sürgős volt, éjjel is dolgoztam, s eközben ujjamról egy »Juliska« bevéséssel ellátott arany jegygyűrű leesett s észrevétlenül a munka alatt levő blúz bélésébe eshetett. A hiányt a blúz vasalása közben vettem észre, arra azonban nem gondoltam, azt bevarrtam."[79]

Tehát itt és így végződik a valódi történet.

A *Háborús mozaikok*ban[80] szintén saját élményeit írja le. A *Tegnap reggel* című írása kellemes hangulattal indul, az utcán sétálva be-benéz egy-egy nyitott ablakon keresztül a szobákba, amikor egy ablak megállítja. Vázaként szolgáló srapnelhüvelyt lát egy asztalon, mely valószínűleg emberi életeket oltott ki a véres csatamezőn. „A srapnelhüvely itt áll, most virágtartó, és úgy nevet, olyan csöndes, kedves, nyugalmas a napfényben, mintha soha egyéb hivatása nem lett volna [...]".

76 AMK Policajný kapitanát mesta Košice (1830) 1861–1922, č. šk. 185, inv. č. 497–500, 1915.

77 Jegygyűrű. *Felsőmagyarország*, 1915. augusztus 22. 2.

78 *Kassai Ujság*, 1915. augusztus 22. 3.

79 AMK Policajný kapitanát mesta Košice (1830) 1861–1922, č. šk. 185, inv. č. 497–500, 1915.

80 Háborús mozaikok. Tegnap reggel. Estvány bácsi. *Felsőmagyarország*, 1915. augusztus 24. 2–3.

A másik mozaik Estvány bácsit és Jóskát, az öreg és a fiatal népfölkelőt mutatja be, akik a háború igazságtalanságának áldozatai, az egyik már túl öreg, a másik még túl fiatal a háborúhoz.

Majd következik egy írása Gabriele D'Annunzio[81] olasz költőhöz, akit felelősségre von és szemrehányó szavakkal illet, számon kéri rajta az olasz emberek fájdalmait, háborús veszteségeit, szenvedéseit.

„Mondd, D'Annunzió, hiszen te költő vagy, s a költők mind a szabadságot hirdetik: mondd, gondoltál-e már az egyén problémájára? Milliók vesznek el szegény és doppingolt honfitársaidból, milliók és egyének, kiknek te vagy a végzete. Jól alszol, Gabriele D'Annunzió? Mit gondolsz? Vajon megér-e egymillió korona egymillió emberéletet?"

A *Dinnyéket*[82] című írása egy végtelenül kedves történet, szezonális téma. Kimegy a piacra érdeklődni, mennyibe is kerül

„egy ilyen dinnye, egy ilyen tök, ennek voltaképpen néptápláléknak kellene lenni, mennyi mag például egy ilyen görögdinnyében, csak a földbe kell dugni, pár hónapig rásüt az Isten napja, hát hiszen megint egy csomó dinnye, se öntözni, se kapálni, ejnye, ejnye, milyen szimpatikus jószág is egy ilyen dinnye."

A gyümölcs árát hallva csalódik, drágállja azt, amiről eszébe jut egy történet:

„a szalánci Forgách gróf látogatóba volt bátyjánál, hol is görög dinnye volt ebédnél a gyümölcs. A grófnak nagyon ízlett a demokratikus eledel, mire a bátyja küldött neki egy vagonnal. A gróf megevett egy szeletet, a nagy halom dinnye ott állt az ispán udvarán, ki megunta az esetet, és kihirdette a faluban, hogy négy krajcárt kap az, aki elvisz egy dinnyét! Fátum!"

Egy vasárnap délután az Erzsébet térre invitálja a kedves olvasót, s az ott látottakról, tapasztaltakról írja meg a *Jegyzeteke*t.[83] Ez a város legforgalmasabb tere, itt mindig történik valami: piac, vásár, cirkusz, szemfényvesztés stb. Most éppen öt krajcárért léghajóba lehet ülni, beállhatunk az amerikai gyorsfényképész gépe elé, esetleg megnézhetjük az orosz–japán háborúról készült borzalmas képeket. Ahogyan továbbmegyünk: „Egy papagáj ül a vak koldusasszony hátán, és megfelelő ellenértékért kihúzza a szerencsédet. Három krajcárért csak másodosztályú szerencsét húz ki, öt krajcárért első osztályút." A *Planéta*[84] című – ez idáig egyetlen ismert – kupléjában talán ezt a történetet írja tovább: egy szegény kis cseléd, Erzsi három krajcárért vesz egy planétát,[85] majd évek múlva

81 Gabriele D'Annunzió. *Felsőmagyarország,* 1915. augusztus 27. 3. Gabriele D'Annunzio eredeti nevén Rapagnetta (1863–1938), olasz író, költő, drámaíró, esszéista, újságíró, politikus és első világháborús katona.

82 Dinnyéket. *Felsőmagyarország,* 1915. augusztus 28. 3.

83 Jegyzetek. *Felsőmagyarország,* 1915. szeptember 1. 3.

84 Márai Sándor: *Összegyűjtött versek.* Budapest, Helikon Kiadó, 2000. 370–371.

85 A planéta jóslatot tartalmazó cédula.

bús, öregen újra visszamegy a planétás asszonyhoz, és szégyenkezve így szól: „Amit a múltkor itt háromért vettem, az rossz volt. Adjon most egyet – ötért!..."

A *Szeptember elsején*[86] című írása szintén aktuális téma. Iskolakezdés. A beíratás napját viszont nem derű és jókedv jellemzi:

„Bizonytalanság, az ismeretlentől való félelem titkos szorongása ül az arcokon. Sok pici ember, kik eddig vesszőparipátokon nyargaltatok, nézlek és sajnállak benneteket. Ugye, nem is tudjátok, szegénykék, hogy itt, az iskola kapujában már ráült gyönge vállaitokra, véglegesen és lerázhatatlanul ráült a könyörtelen élet."

Utolsó nyomtatásban megjelent írása újra egy ismert személyiségről szól: Pegoud-ról.[87]

„Pegoud meghalt, megölték. Pegoud, Pegoud, Pegoud ..., [...] Ez a hat betű egy alacsony emberkét jelentett, kinek villogott a szeme, rövidre nyírt bajúszt hordott, és egy pillanatra, – tegyük szívünkre a kezünket, és valljuk be őszintén – egy pillanatra lázba hozta egész Európát."

A háború miatt viszont felborultak az emberi értékrendek. Ma már egy kézlegyintéssel elintézik: „Ellenség volt."

Ezek az 1915-ből előkerült Márai-írások inkább irodalomtörténeti érdekességek, mint jelentős alkotások, kutatásuk és feltárásuk mégis fontos a Márai-életmű szempontjából. A Márai-filológia egyik legfontosabb feladata éppen a publicisztikai írások módszeres kutatása és a szöveggondozás.[88]

86 Szeptember elsején. *Felsőmagyarország,* 1915. szeptember 2. 3.

87 Pegoud. *Felsőmagyarország,* 1915. szeptember 4. 3. Adolphe Célestin Pégoud (1889–1915) francia berepülő pilóta, az első vadászrepülőász. Az első világháború kezdetén önként jelentkezett felderítő pilótának. 1915. augusztus 31-én egy légi csatában Walter Kandulski, egy általa kiképzett német pilóta lelőtte.

88 Mészáros (2003): 8.

Melléklet

Felvidéki Ujság, 1915. augusztus 18. 3.

Ma este.

Kigyúlnak a Ringen a lámpák. És kigyúlnak a monarchiában az összes ablakok. Millió apró, pici fény, az emberek kiteszik a szívüket a világ elé, sok pislákoló kis mécs, a szimbólumok szimbóluma. És összedobban a sok kis szív, mágnásé és paraszté egyformán, egy nagy, világot átfogó érzés a karmester: a szeretet. A schönbrunni park aranyozott rácsú kapuja kitárul, s a két obeliszk között az autók és kocsik hosszú sora gördül be, fény és ragyogás önti el a vénségtől sárga schönbrunni kastélyt. A Gloriettet is kivilágítják. Szeretnék ma a Glorietten állni, és szembenézni a fénytömeggel. Azt hiszem, ma este messze látni a Gloriettéről. Ma ellátni a kettős ország legelrejtettebb kis zugolyába, mert fény lesz ma mindenütt, önzetlen és hálás, könnyfakasztó fény: a szeretet fénye.

85 év! 85 év el nem hullajtott könnye, koronás bánata, fájdalma, hivatalos udvari lepel alá rejtett kínzó zokogása. Tenger keserűség, csalódás és mindezeken csodás energiával, törhetetlen akarattal való felülemelkedés. Múlt év decemberében láttam utoljára. Fehér hó csillogott Neuer-Markton, hideg napfényű, csöndes téli délelőtt volt. Kocsin jött, - autón nem jár soha, – kissé gyöngélkedőnek és fáradtnak látszott, ahogy az udvari lakáj kisegítette a kocsiból. Misét hallgatott az Augustiner-Kirche-ben. Mikor kijött, már sorfalat állt a tömeg, a napfényben csillogott a sok cilinder, vasárnapi szalonkabát, egyszerű, kedves, derék bécsi polgárok. Zúgott a sok „hoch", elvétve egy-két szerény magyar „éljen" is. Barátságosan, mosolyogva bólogatott. Kék szeme nevetett a belső derűtől. Soha nem láttam még ilyen barátságos, kék szemeket. Egyszerűek, őszinték, nyíltak. Csak gyereknek, vagy nagyon, nagyon jó embernek lehet ilyen tiszta, nevető, acélos kék szeme...

Parádé nem lesz, de nem maradnak el az üdvlövések. Tépett ruhájú, sáros, véres katonák kiáltanak ma hurrá-t, és nincs a ceremónia-mesternek olyan fényes, szemkápráztató szertartása, ami drágább, fényesebb, értékesebb lenne ezeknek a sáros embereknek hörgő éljenénél. Tudom, ez eszébe jut a schönbrunni kastélyban is a 85 éves, ünnepelt öreg embernek, és ha erre gondol, könny fogja elborítani a két jóságos, kék szemét...

Márai.

Felvidéki Ujság, 1915. augusztus 19. 3.

Currente calamo.

A Gólem-et adták.

Tömve, zsúfolva volt a mozgó, ember-ember hátán szorongott. A harmadik hely publikuma sikongott, az oldalzártszék és az első hely legyezte magát,

a jegyszedő buzgalommal spriccelte a szappanvizet, izzadt, figyelt, érdeklődött a sokfejű tömeg. Szórakoztak.

Hátam mögött egy kereskedősegéd fensőbbséggel magyarázta a kis varrólánynak:

– Látja, igen, ez kell a népnek... Fantasztikus film, csodálatos esemény, amit meg nem értenek, az ilyesmi tetszik... Ez iránt van érzékük...

Igazat adtam a kereskedősegédnek, és elgondolkozva figyeltem tovább a képet. Gólem, a zsidó dalia, a csodarabbi által alkotott csoda-figura, holt és tehetetlen tömeg, de megelevenedik, él, érez, beszél, örül és szenved, ha a varázsigét kebelébe helyezi a csodatevő kéz. S ha visszaveszik a varázsigét, újból azzá lesz, ami volt: agyag és por.

Előttem öreg, öreg, töpörödött anyóka ült. Ráncos, fonnyadt arcában érzéketlenül csillogtak mélyen bentülő szemei, alsó álla beesett, nyugodt, megértő és mindent-tudó volt az arca, mint az egynapos kiterített halottaké, akik már tudnak mindent, azt is, hogy miért halottak. Profilban ült az anyóka, s ahogy néztem, önkéntelenül eszembe jutott, vajon meddig hordja az még kebelében a varázsigét? Egy szélfúvás, egy intenzívebb hatású mozzanatja az életnek, s az éltető Ige otthagyja a testet, mi visszatér oda, honnan vétetett. És mellettem és mögöttem, és körülöttem beszélt, örült, izzadt, kicsinyeskedett és élt a sok agyagfigura, a cukros fiú harsány hangon kiabálta árucikkeit, és talán egyikük sem gondolt arra, hogy ma még ők is élnek, és csodálják az élet kimeríthetetlen szépségeit, mint szemük előtt, a fehér vásznon az éjszakában bolyongó Gólem, míg egyszerre csak, egy váratlan és óvatlan pillanatban kiragadja valaki kebelükből a varázsigét, s ők is tehetetlenül buknak keresztül az élet alacsony korlátján, a megmérhetetlen mélységbe. S egyszerre mintha kitágult volna a szűk épület, és láttam a galíciai elpusztított mezőket, és láttam az alpesek tavain hótól fehér szorosait, és láttam a fehér angol sziklákától le egészen a morajló Márvány-tengerig, és nyüzsgött mindenütt millió és millió, apró, porszemnyi féreg, és marcangolták, tépték, vájták egymás testét, s rakásra dőltek, és porrá lettek... És talán egyikük sem tudta, miért mindez?...

– Kik vagyunk, és hová megyünk?

(Bonbont, savanyú cukrot, friss vizet tessék!)

Márai.

Felsőmagyarország, 1915. augusztus 18. 3.

A szalánci vár,

a romjaiban gőgös, égre törő Rákóczi-kastély tövében izzadt arcok, verejtékes testek vájják, lapátolják a barna, kavicsos, agyagos földet. Az augusztusi nap szelíden végigönti olvasztott aranyát a halványzöld vetéseken, olyan nyugalmas, csöndes és derűs minden. Sötét haragos erdők közül előcsillan egy fehér pont az átellenes hegy tetején: a Forgách-kastély. A fehér folt fénylik, villog a napfényben, mint játékos kézben a lapos palacsillám. Az őszi vetés hosszú,

világos csíkokkal simul egybe lanyhán terülő, virágoktól tarka tisztásokkal. Ahová nézek, mindenütt egy aquarell kép: kedves, szép, egyszerű, csak a rámát kell köré ragasztani.

Megyünk a treszinán, négy népfölkelő izzad és tolja-húzza a hajtó-rudat. Messziről, valahonnan egész messziről zümmögő, ütemes kis nesz ütődik a kerekek robaján át fülünkhöz: a szalánci gőzfűrész üzenget valamit. Fölfelé megyünk, lassan és nehezen, a treszina ormótlan teste mohó mozgásokkal eszi szemünk elől a két hosszan kinyúló, ezüst szalagot, a síneket, s ahogy nézem, az út mentén hosszú és kígyózó árkok, és kibukik egy sapka, egy bámuló fej, aztán egy ember derékig, egy csákány, és lassú gondtalan tekintettel utánunk bámul: orosz fogoly, földmunkát végez, hadi kitérőket épít. És mindenütt, amerre megyünk, előttünk kanyarog a keskeny árok, és mindenütt kibukkan egy sapka, egy szőke szakállú vörös arc, egy csákány, hosszú sorban, egyenletes távolságban állnak, és néznek utánunk. Útitársam, a főhadnagy mondja, szelíd és tunya emberek, lusták, sokat esznek és ravaszak is. A kenyeret mindig eldugják, és újból kérnek, múltkor harmincat találtak egy boglyában, szalma közé dugdosva. Kettő meg is szökött, éjjel átmentek a hegyen, a szomszéd faluban fogták meg a csendőrök. Azt mondták, dohányért voltak. Itt állnak az árokban, néznek és integetnek, ha szólunk hozzájuk, vigyorognak és cigarettát kérnek. Van köztük egypár eszes is, de nagy átlagban hihetetlen buták, – mondja a főhadnagy. Egy nagyobb csoportban – lehet vagy száz ember – öklömnyi huszárgyerek az őr, kis villogó szemű fekete legény, káplár. Nádpálca van a csizmaszárába dugva, büszkén és fölénnyel járkál közöttük, mint a szelídítő a fenevadak között. „Front"-ot csinál és jelenti, hogy rend van.

Alkonyat felé jövünk vissza, most már jókedvvel integetnek felénk, kenyeret és dohányt kaptak, amíg odajártunk. Teli tüdőre szívják az olcsó cigarettát, és boldogságtól ragyog az arcuk. „Hleba, hleba!..." – kiabálják széles nevetéssel, és mutogatják a barna kenyereket. „Robic!" – szól rájuk a munkavezető, és ők engedelmesen munkához látnak. Ezeknek az embereknek igazán nincs egyéb gondjuk, csak a gyomruk. Alkonyodik, vörös és sárga drapériák lógnak le az égről nyugaton, a hegyek fölött, és most már gyorsan gurulnak lefelé a lejtőn. Fölnézek a várra, mintha aranyba lenne bevonva, úgy égnek a csonka torony körvonalai. Nagy Rákóczi várának tövében pedig tovább ássák engedelmes kézzel a földet a fogoly oroszok...

Márai.

Felsőmagyarország, 1915. augusztus 20. 2–3.

Riportok az utcáról.
Kassa, augusztus 19.

Goszpodin pomiluj,

így köszönt, és leült mellém a padra. Fején orosz sapka volt, ezt levette, és közibénk tette. Így ültünk, csendesen egy ideig. Nézem, teremtőm, így sapka

nélkül olyan, mint egy faun. Csapzott haja lelóg a homlokába, szemében valami zavaros, kósza fény, vörhenyes szakáll keríti húsos arcát, züllött, csapzott, szegény szomorú fiú. Hallgatunk. Aztán felugrik, elém áll, és táncolni kezd. Szaporán rakja egymás mellé nagy, foszlott, cúgos cipőit, csíkos harisnyája van, és rongyokban lóg le a nadrágja széle. Modern faun. A furulyáját szájharmonika pótolja. Előkotorja a piszkos jószágot, és ilyen maga szolgáltatta zene mellett tovább táncol, fontoskodó és komoly arccal, mint aki végtelenül súlyos és mulaszthatlan kötelességet teljesít. Mikor elfárad, leül mellém, és lihegve néz rám.

– Ki maga? – kérdem.

– Én kérem, – mondja, és vigyorog hozzá, – mindenféle komédiákat tudok. Tudok táncolni. Tudok harmonikázni. Szájjal is, kézzel is. Én bolond vagyok kérem. Én egyszer megbolondultam, és azóta ilyen vagyok. Most táncolni járok az udvarokba. Mosogatás után a cselédek mindig kijönnek, és ha szépen táncolok, kapok pénzt. Néha kaptam már hatost is. Csak télen rossz. Ha hideg van, akkor fázom.

Ezt csöndes és komoly hangon mondja, miközben nagy, tágra nyílt szemeivel figyelmesen néz rám. Megint hallgatunk. Ujjaival dobol a térdén, aztán elővesi a szájharmonikát, rálehel a pléh borítóra, és a kabátja ujján, tisztítgatja, dörzsöli, fényesíti. Megkérdem:

– Hogy hívják magát?

– Uborka János... – feleli szelíden. Aztán magyarázólag teszi hozzá: A cselédek neveztek el így...

Igen, most már emlékszem rá. Láttam néha egy-egy kapualjban, vihàncoló cselédek közt táncolni. Nézem Uborka Jánost, jön egy-két ember, megmosolyogják, az Isten tudja, nekem nincs kedvem nevetni. Szmokingkabát van rajta, a tükör-hajtókán egész étlap, így megnézve határozottan antipathikus jelenség Uborka János. Csak a szeme ne volna olyan szomorú, szelíd, zavart fényű. Újból feláll, és táncolni kezd, de leintem, hogy hagyja abba. Látom, hogy elszomorodik. Meg akarom vigasztalni.

– Mást nem tud?

– Nem tudok, – feleli sértődötten. – Én csak egy szegény bolond vagyok, kérem...

És elkapja a padról a sapkát, és elrohan. Vissza se néz, úgy fut, míg csak el nem tűnik a bokrok között. Aztán csend lett. Egy kis ideig ültem és vártam, hátha visszajön Uborka János. De nem jött vissza.

És most pontot is teszek ide. A point helyére.

Ősz.

Ilyenkor csend van erre. A levegőben már kanyarog az ősz, hosszú, spirális ívben hull le lábaim elé az első falevél. Nyugodt, csendes és öreg emberek járnak csak erre, öregurak, mantillos nénikék, sütkéreznek az őszi verőfényben. Aztán megrezzenek a kavicsok. Két ember jön, katona mindakettő, az egyik szanitéc és sebesült a másik. Üdülő. Ismerem is. Ott feküdt a kórházban, szemben az ablakommal, sápadt arca sokszor kihajolt az utcára, ismertük egymást. Ha

jöttem haza estefelé, mosolyogva integetett, és sokszor kérdezte, hogy vagyok. Ő, szegény, a beteg, igen érdeklődött az egészségem iránt.

Most itt jön, megáll előttem, egymásra mosolygunk, kezet fogunk. Bot van a kezében, fehér kötésbe bugyolálva a lába, vatta buggyan elő a kötésből. Csöndes, bágyadt hangon mondja:

– Hát hogy van, Uram? Itt az ősz. Érzi, Uram?

– Érzem, János, érzem.

– Szép az ősz, Uram.

– Szép, János.

– Hát... Isten megáldja, Uram!

– Isten megáldja, János.

És már megy is odébb. A szanitéc karon fogja, és így mennek egymás mellett, a kanyargó úton. Itt az ősz. Rossz és érzelgős jelzők jutnak az eszembe, miket röstellek leírni. Hát inkább le se írom.

Márai.

Felsőmagyarország, 1915. augusztus 22. 2.

Jegygyűrű.
Kassa, augusztus 21.

Egy levél jött tegnap a rendőrségre, és a levélhez egy gyűrű volt mellékelve. A levelet a harctérről írták, dr. Foltányi Gyula tartalékos hadnagy, s azt mondja, hogy a gyűrűt blúzába bevarrva találta, idegen gyűrű, hát visszaküldi a rendőrségnek. A gyűrűbe ez a név van bevésve: Juliska.

Ennyi csak az egész. Apró, egyszerű kis hír, Juliska gyűrűje most ott hever a rendőrségen, és várja, hogy eljöjjenek érte. Pontot is tehetnénk ide, a gyűrű vagy megtalálja gazdáját, vagy nem, a kis epizód eltűnik a háborús borzalmak forgatagában. De talán álljunk mégis meg egy pillanatra, és hallgassuk meg, mit beszél a gyűrű. A sárga, sápadt aranykarika azt mondja, hogy a gazdája már nem is él. Valahol a galíciai csatasíkon, ahol szikár fakeresztek hosszú sora jelzi az elesett hősök titáni küzdését, vagy a Lublin körüli gránát-ásta rettenetes árkok törmelékei között egy elporladt test fekszik, egy ember teste, kinek ujját valamikor egy életre szóló elhatározás szimbólumaként futotta körül egy vékony kis aranygyűrű, mibe ez a név volt bevésve: *Juliska.* Az ujj azóta már elporladt, a test is elporladt, kialudt egy élet, egy szenvedélyektől, érzésektől, akarásoktól boldog, vagy boldogtalan élet, de a gyűrű megmaradt, túlélte a gazdáját, mert a gazda talán gondolt arra, hogy a gyűrűt egy erősebb anyagból készítette az aranyműves, mint őt a jó Isten, és bevarrta a csukaszürke kabátba Juliska aranyba vésett fogadalmát. A blúz aztán egy idegen emberhez került, az idegen ember megtalálta a gyűrűt, és elküldte a rendőrségre. Csakugyan, csodálatos az, hogy amit mi magunk csinálunk, az túlél néha minket is...

Márai.

Felsőmagyarország, 1915. augusztus 24. 2–3.

Háborús mozaikok.
Kassa, augusztus 23.

Tegnap reggel,

– ó csöndes, kedves, napfényes ünnepreggel, – megyek az utcán és nézegetem indiszkrét kíváncsisággal a tárt ablakon keresztül a reggeli napfényben mosakodó szobákat. Széttolva mindenütt minden bútor, az ágyak politúros barna lapjait karcsú fénycsíkok parcellázák, egy szekrény mogorván nyújtózkodik a sarokban, tudj' Isten, ilyenkor az az impresszióm, mintha így reggel a tárgyak is felkészülnének a napi robotra. *Sant laximae verum...* De nem, most nem sír, mosolyog a napfényben minden.- Alacsonyak ezek a kassai földszintek, mindenki belát a szobákba, úgy látszik, a lakóiknak nincsen sok titkolni valójuk. – De hát nem erről van szó, mondom, megyek az utcán, és egyszerre csak megállít egy ablak. Szeretném leírni Önöknek a szoba berendezését, bájos, meleg kis fészek, biztos, hogy fiatal házasok lakják, a férfi elment a harctérre, az asszonyka otthon maradt, az asztal közepén ezüst levéltartó-kosár, benne egy halom rózsaszínű levelezőlap. Rózsaszínű levél... De más most ezeknek a jelentősége. A levéltartó mellett egy srapnelhüvely. Ezeket rézből készítik kérem, de ha így ránevet a nap, bízvást aranynak is lehet hinni. Ez a srapnelhüvely fel van állítva itt az asztalon, és virágok vannak benne. Kedves, szerény mezei virágok, kakukkfű, vérbogyó, pitypang, margaréta. A virágok lehajolnak, körülcirógatják a srapnelhüvely szélét, az egész milieu fürdik a reggeli hangulat napfényében. Egy pillanatig próbálom elképzelni a rettenetes kontrasztot, a véres csatamezőt, emberek halálordítását, mikor ez a srapnelhüvely kirázta magából gyilkos kis magjait... de nem, nem megy sehogy sem. A srapnelhüvely itt áll, most virágtartó, és úgy nevet, olyan csöndes, kedves, nyugalmas a napfényben, mintha soha egyéb hivatása nem lett volna...

Estvány bácsi.

Ketten jöttek ki a korcsmából, egy öreg népfölkelő, meg egy fiatal népfölkelő. Este volt már, a sárga fénybogarak zümmögtek a járda szélén, hideg és fázós este, a lehelet vékony kis párafelhő alakjában szállt el az emberek ajka elől. A korcsma világos üvegajtajára lecsapódott a hideg, és az öreg népfölkelő, mikor kijött, megállt az ajtó előtt, tempósan megtörülte kezefejével a bajuszát, és mormogott valamit. Borközi állapotban volt az öreg. A fiatal nógatta:

– Estvány bácsi... gyüjjék no kend, Estvány bácsi!...

De Estvány bácsi nem reagált a szép szóra:

– Mert úgy van az, fiam! Hogy most ti, a fiatalok, a gyereköк, az inasok tanítjátok a mestert! Engöm! Te tanítsz engöm, hallod-e, Jóska? Hát hogy lehet ez, fiam? Azért, mert te káplár vagy... én meg csak baka vagyok... bunkós... azért nem taníthatja csirke a tyúkot, hallod-e Jóska?...

Jóska helyeslőleg lógatta a fejét, aztán karonfogta és elcipelte az öreget. Ahogy így mentek egymás mellett, a lágy vonalú, csöndes homályban összefogódzva, önkéntelenül rossz és szentimentális fametszetekre gondolok, miket a jó, öreg „Gartenlaube"ban lát az ember s az aláírás ilyen: Tavasz és ősz. Vagy: Múlt és jelen. – Mit is mondott vagy egy hónap előtt az a bizonyos plakát? 43-50 évesek sorozása... Aztán még régebben: 18-19 évesek sorozása... Utánuk nézek, de már nem látom Jóskát meg Estvány bácsit. Elnyelte őket az est, a homály, a messzeség...

Márai.

*Felsőmagyarország,*1915. augusztus 27. 3.

Gabriele D'Annunzió,

engedd meg, kérlek, hogy hozzád intézzem ezt a pár írást. Hát a frontra mentél, D'Annunzió. Valószínűleg agaraidat is magaddal vitted, külön fülkét béreltél számukra, hogy meg ne hűljenek a drága állatok. Igen, csakugyan, az agár kényes állat.

Mondd, D'Annunzió, hiszen te költő vagy, s a költők mind a szabadságot hirdetik: mondd, gondoltál-e már az egyén problémájára? Milliók vesznek el szegény és doppingolt honfitársaidból, milliók és egyének, kiknek te vagy a végzete. Jól alszol, Gabriele D'Annunzió? Mit gondolsz? Vajon megér-e egymillió korona egymillió emberéletet? Nem jöttél még rá, hogy rossz és drága üzlet volt ez? – Gondold csak el, hogy vége lesz a háborúnak. A történelem véres lapjai lezárulnak, a legyőzött tovább vegetál, és a hódító, – talán nem vagyok szerénytelen, ugye, D'Annunzió, ha ennél a pontnál positivumok jutnak eszembe, és magunkra gondolok, – mondom, a hódító az úr Európában és a legyőzött fölött. Lesz maradásod szerencsétlen és hitszegő hazádban, ó költők költője, szónokok szónoka? A fiaikat vesztett olasz anyák átka, a férjüket vesztett asszonyok zokogása, a sebesültek és haldoklók hörgése, az ártatlanul leméázároltak vére kinek fejére száll majd? S ha menekülni akarsz ezek elől, és elhagyod citromfáktól és kék égtől édeskés, szirup-ízű hazádat, hova mégy vajon. Franciaország nem fogad el egy vesztes háború után. Ők megfizettek, pénzt adtak neked, a pénznek nincs szaga, de a franciák okos emberek, és ezzel a pénzzel el is intéztek mindörökre. Anglia? Nem, D'Annunzió, az angol közöny fagyos levegőjében megfagyna a te hevülékeny lelked. Hozzánk is bajosan jöhetsz, kedves. A germán becsületérzés szintén nem fog veled kezet.

No, de nem folytatom tovább, Gabriele D'Annunzió. Kevés a hely, és unom is már a veled való beszélgetést. Szürke, unalmas ember vagy, és lejártad már magad. Pá. Gabriele D'Annunzió. Pá, aludj jól és gondolkozz róla, hová is menj majd háború után?

Márai.

Felsőmagyarország, 1915. augusztus 28. 3.

Dinnyéket,

árulnak most mindenfelé, dinnyehéjon csúszik el az utcán az ember, dinnyét majszol a sarokkövön a kis utcagyerek, mondom, kimegyek a piacra, megnézzük, hogy is állunk azzal a dinnyével? Napsütötte, meleg délelőtt volt, még morfondíroztam is, hogy hát csakugyan, egy ilyen dinnye, egy ilyen tök, ennek voltaképpen néptápláléknak kellene lenni, mennyi mag például egy ilyen görögdinnyében, csak a földbe kell dugni, pár hónapig rásüt az Isten napja, hát hiszen megint egy csomó dinnye, se öntözni, se kapálni, ejnye, ejnye, milyen szimpatikus jószág is egy ilyen dinnye. Mondom, igy beszélgetek, nem vagyok közgazdász, csak szegény lírikus, hát nem nagyon értek a dinnyéhez. Kiérek a piacra, csakugyan, egész hegy áll dinnyékből a gyékényen, szép, kerek, zöld jószágok, mint olyik antant diplomata feje. Szigorúságot erőltetek az arcomra, odamegyek a kofához, és tapogatódzom.

– Hm!... – mondom, és köhögök hozzá. – Izé. Khm, khm.

– Ez dinnye? – kérdem aztán csodálkozón.

– Az hát. Dinnye. – hagyja rá a kofa.

– És hát... izé... hogy ez?

Kiválasztok egy szép, nagy, haragoszöld dinnyét, körülfogdosom, latolgatom, felemelem, mindezt a képzelhető legszakértőbb arcon. A kofa is megnézi a dinnyét, és röviden kiböki a szentenciát:

– Hetven krajcár.

– Hogy?... – kérdem elhűlve, és leteszem a dinnyét. Hangtalanul megyek odébb a kofa kiabál valamit utánam, de már nem hallgatok oda, egy történet jár az eszemben, egy történet, amit nem régen hallottam. A történet így szól: a szaláncı Forgách gróf látogatóba volt bátyjánál, hol is görög dinnye volt ebédnél a gyümölcs. A grófnak nagyon ízlett a demokratikus eledel, mire a bátyja küldött neki egy vagonnal. A gróf megevett egy szeletet, a nagy halom dinnye ott állt az ispán udvarán, ki megunta az esetet, és kihirdette a faluban, hogy négy krajcárt kap az, aki elvisz egy dinnyét! Fátum.

Márai.

Felsőmagyarország, 1915. szeptember 1. 3.

Jegyzetek.
Kassa, augusztus 31.

(Jöjj, kedves olvasó, vasárnap délután van, kimegyünk az Erzsébet térre. Meleg van izzadunk, jól a hátunkba tűz a nap, nem baj, megéri a kirándulás a fáradtságot. Mozifelvételnek kellene ezt megcsinálni, és a mozis ezt írhatná a cím alá: bohózat. De ha okosabb és tapasztaltabb ember, akkor ezt biggyeszti oda: természeti fölvétel. A közönség – és ez az egyedüli valószínű – unatkozni fog.)

ELSŐ KÉP.
Az amerikai léghajóban a háború miatt csupán két matróz van most, két öreg és savanyú legény, akik kedvetlenül ácsorognak a kékre festett csónakok sárgaréz rúdjai között. „Bészállani, bészállani!" – kiabálja monoton hangon az egyik öreg fiú, és homlokába húzza a nap elől kopott zöld sapkáját. Cselédleányok és hadfiak jönnek, bazsarózsa és vergónia a hadfiak fogai között, „bészállanak", az ünnepélyes aktus kedvéért a matróz csengetni kezd egy késsel a csorba poháron, hátul megszólal a kintorna s a Prinz-Eugen marsch vérforraló hangjai mellett működni kezd az amerikai rendszerű léghajó-hinta. Nagyszerű intézmény ez a léghajó-hinta, csakugyan, ez a sok szegény kis emberféreg mind előjön így vasárnap az odúiból, öt krajcárt fizet, és három percig kitárt karokkal tátogatnak a nap felé, föl-le, föl-le. Repülnek szegények, öt krajcárért repülnek. Mit csináljanak, hiszen nincs monoplánjuk. Nem igaz?

MÁSODIK KÉP.
Amerikai gyorsfényképész, nem is egy, hanem mindjárt három. Most éppen két baka áll a gép előtt. A háttér egy jobb időket látott, rongyos, felfeszített vászon, két oldalról két pálma. Mondom, két baka áll a gép előtt, az egyik kidülledt szemekkel, kétségbeesett, merev tartással tiszteleg a lencsébe, a másik kivont bajonettel, szétfeszített lábakkal, támadólag áll mellette, fenyegetően villog a szeme, egy pillanatnyi feszült és áhítatos csönd... na... na... valami kattog, a kép készen. A sátor előtt egy piros, fezes bosnyák áll, hosszú, kacskaringós, cirádás réztorony a hátán, melyből valami bizonytalan piros lé csurog ki három krajcárért. Közben állandó verkliszó. Gimbelem-gombolom, Holnapután, Zsiga, Zsiga, Bergerék Zsigája... Ezt tessék összeadni.

HARMADIK KÉP.
Képtárlat, mint ilyen. Az orosz-japán háború, aktualitás kedvéért a cím megváltoztatva: orosz-magyar háború. Áchim orsz. képviselő megöletése, a Zsilinszky-fiúk, színezve. Majláth országbíró megöletése. Regula Ede az akasztófán. Ha kijössz, mindezek tetejébe még egy vekkerórát is nyerhetsz.

Gyerünk odébb. Egy papagáj ül a vak koldusasszony hátán, és megfelelő ellenértékért kihúzza a szerencsédet. Három krajcárért csak másodosztályú szerencsét húz ki, öt krajcárért első osztályút. És így tovább... Hullámzik a napsütésben, ezen a primitív és fantasztikus díszletű színpadon, sok-sok apró kis ember, s ilyen naiv, egyszerű és olcsó módon próbálnak kifejezést adni a végtelen érzéseknek... (Mi az? Igen, elszakadt a film. Villany.)

Márai.

Felsőmagyarország, 1915. szeptember 2. 3.

Szeptember elsején,

ma reggel, a beíratás napján elmentem egy elemi iskolába. A kapualjban állok, és nézem a széles lépcsőn hullámzó örök képet. Beíratás napja, milyen ismerős ez a szó, milyen sok minden cseng ki belőle. Gyerekszívek titkos dobbanása, apaszívek gondterhes szavai, kalapál, csilingel a sok kis és nagy szív a lépcsőházban, első szeptember hideg napfénye beragyogja az arcokat, fehér matrózruhákat, kopott vasárnapi szalonkabátokat, fénylő, sokszor kefélt szalonkabátokat. Egy kisgyerek görcsösen kapaszkodik apja kezébe, megrémül, és sírni kezd. Bizonytalanság, az ismeretlentől való félelem titkos szorongása ül az arcokon. Sok pici ember, kik eddig vesszőparipákon nyargaltatok, nézlek és sajnállak benneteket. Ugye, nem is tudjátok, szegénykék, hogy itt, az iskola kapujában már ráült gyönge vállaitokra, véglegesen és lerázhatatlanul ráült a könyörtelen élet. Most már minden másképp lesz, szegény emberkéim. Végzetes hieroglifeket kell megtanulnotok, ismeretlen fogalmak mivoltát verik napfény derűjétől gondatlan fejetekbe, megtanuljátok a verekedést, stréberséget, az örök és elkerülhetetlen harcot az élettel, ma reggel megkezditek ezt, ugye, szegény kis harcos katonáim. Az egyik kis matrózruhás harcos, kit kézen fogva vezet fel a lépcsőn a jóltáplált, dísz kedvéért ujjatlan fehér cérnakesztyűbe szétpattanni készülő fekete mantilba öltözött külvárosi hentes-mama, mondom, a kis harcos rángatja a mama kezét, ágaskodik, és súg valamit a fülébe... A mama bólint, megfordulnak, és kimennek az udvarra. Utánuk nézek. Drága, szegény, szegény „jövő generáció..."

Márai.

Felsőmagyarország, 1915. szeptember 4. 3.

„Pegoud

alacsony emberke volt, villogó szemű, rövidre nyírt bajuszú..." – így írja ezt minapi háborús nekrológjában egy fővárosi újság. Pegoud meghalt, megölték. Pegoud, Pegoud, Pegoud ..., ha ezt így sokáig mondjuk, végül már azt sem tudom, mit jelent. Az ember van így néha nevekkel. Ez a hat betű egy alacsony emberkét jelentett, kinek villogott a szeme, rövidre nyírt bajúszt hordott, és egy pillanatra, – tegyük szívünkre a kezünket, és valljuk be őszintén – egy pillanatra lázba hozta egész Európát. Minket is: Mit csinált Pegoud? Valahol a magas ég felé tartva a levegőben, hirtelen megfordult a monoplánnal, bukfencet csinált, és megint lejött közénk, nekitámaszkodott egy fatörzsnek, cigarettázott, a bajúszát rágta, és gúnyos, szellemes csirkefogó mosollyal grimace-t vágott a bámulók és szörnyülködők felé. Emlékeznek még, mit mondott: mikor fejjel lefelé voltam a géppel, a tarkómra csöpögött a benzin, és ez olyan kellemes volt, mint mikor a borbélynál a fejemet mossák... Ebben a pillanatban Scott kapitányra gondo-

lok, ki társával együtt elpusztult a grönlandi mezőkön, csak azért, hogy valami újat nyújtson az emberiségnek, aztán Pegoudra gondolok, erre a kedves, rokonszenves csirkefogóra, aki semmi különösen naggyal nem ajándékozta meg az embereket, csak szemtelenkedett a levegőben, grimace-t vágott a halál felé, és kinevetett minket. Most, hogy így elgondolkozom, öntudatosan és nyugodtan elgondolkozom Pegoud felől, mondom, most érzem csak, hogy mióta megtudtam, ez a név, ez a fogalom, vagy nevezzük, ahogy tetszik, mennyire bennem élt, mennyire hozzátartozott az énemhez Pegoud. Kedves Pegoud. – A szerkesztőség ablaka előtt esernyős emberek állnak, csúnya esős reggel van, az esernyők alatt összedugják az emberek fejeiket, és szigorú képpel néznek valamit. Mit néznek? Hja, igaz, hiszen háború van. A térképet nézik. Pegoud... Ellenség volt.

Márai.

A tárcaíró látásmódja: modernitás és/mint megfigyelés a tárcavonal alatt a 19. század második felében

Adalékok a modernitás jellemző megfigyelésmódjának genealógiájához

Tóth Benedek*

I.

Jelen tanulmány egy olyan nagyobb kutatási program részét képezi,[1] melynek tárgya az úgynevezett *Wochenplauderei* (heti csevegés). Ezen, részben francia minták és előzmények nyomán a bécsi napilapok tárcarovataiban a 19. század második felében kialakult (és Kecskeméthy Aurél, Ágai Adolf és más szerzők által magyar nyelvű lapokban is meghonosítani szándékozott) beszédmód átfogó elemzése véleményem szerint alapvető összefüggésekre mutathat rá a mondott korszakban kialakuló modern identitás mediális konstrukciója, illetve általánosságban a tömegmédia által meghatározott kultúra tekintetében. Az alábbi szövegben a modernitás jellemző megfigyelés- és látásmódját szeretném rekonstruálni, és egyúttal bemutatni annak lehetséges összefüggéseit a tárcaírás említett gyakorlatával, a narratív identitásként a lapokban megképződő tárcaíró „személyével".

A *Wochenplaudereit*, vagyis az ugyanazon szerzőtől származó, nagyjából heti rendszerességgel jelentkező úgynevezett „csevegő" tárcaszövegek narratívájának formáját ugyanis éppen a tárcaíró reflektíven, az újság médiumához kötött módon konstruált *figurája*, azaz stílusa, „hangja", attitűdje, különböző témákhoz, eseményekhez, személyekhez és helyekhez fűződő viszonyainak összessége határozza meg (amint ezt másutt részletesen bemutattam).[2]

A beszédmódként (és nem műfajként!) felfogott *Wochenplauderei* lényege, hogy – Ágai Adolf 1865-ben papírra vetett kifejezésével élve – *arabeszk*et sző különféle témák és események köré; más szavakkal kifejezve, az arabeszk által keretbe foglalja azokat:

* Egyetemi adjunktus, Szegedi Tudományegyetem, Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. E-mail: toth.benedek@gmail.com.

1 A kutatási programot az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Médiatudományi Kutatócsoportja támogatja, ahogyan támogatta jelen tanulmány elkészítését is. A támogatásért ezúton is szeretnék köszönetet mondani.

2 Vö. Tóth Benedek: A Wochenplauderei mint beszédmód (egy lehetséges megközelítés). *Magyar Könyvszemle,* 2014/4. 42–60. Ez a tanulmány szintén az említett kutatási program részét képezi.

„A következő napok bő alkalmat fognak ismét nyujtani az eseményszomjas s újdonságéhes fővárosi tárcaírónak, hogy megrozsdásodott lelkesedését, megvakult életkedvét, pókhálós élceit, megpenészesedett kedélyét s megnyirkosodott csintalanságát előszedje, hogy *ékes fonatú arabeszket* [kiemelés tőlem] fűzzön a regatta s lóverseny érdekes képei köré."[3]

A sajátos csevegő tárcaíró figurájának megjelenése és működése a 19. század második felének napilapjaiban feltevésem szerint alapvetően kötődik a modern (nagyvárosiként megfogalmazott) perszonális identitás geneziséhez (és egyúttal kríziséhez).[4] A tárcaíró alakja modellként szolgál a lapok (polgári) olvasóinak; nem pusztán tájékoztatja őket, illetve ízlésüket formálja, hanem a nagyvárosi tapasztalat értelmes elrendezésének, elrendezhetőségének kereteit kínálja. Megmutatja az olvasóknak, hogyan *érezzenek*[5] (és viselkedjenek) a modernitás új, városi közegében, pontosabban *médiumá*ban: megmutatja, hogyan kell megérteni, értelmessé tenni a kószálások során feltáruló új környezetet, a modern nagyváros mindennapjainak új(já szerveződött) valóságát, világát. A tárcaíró attitűdök és narratív-stiláris eszközök (az Ágai-idézet alapján: lelkesedés, életkedv, élcek, kedély, csintalanság) által megtapasztalható plasztikus figurája a *Wochenplauderei* keretét, formáját, *arabeszk*jét jelenti. Valódi tétje szerint jelenti továbbá – amint erre másutt megkíséreltem rámutatni[6] – a szocialitás újrarendezendő *értelmé*nek egy lehetséges keretét, formáját is: a világhoz való *viszony* újrafogalmazását, új formáját. A tárcaíró arabeszkje elrendezi, más szóval: értelmes rendben *láthatóvá teszi* a (nagyvárosi) környezetet.

Jelen szöveg elemzéseinek hátterében a következő kérdés húzódik meg: *mit (és miként) lát(hat)* a tárcaíró? Általánosabban, ugyanakkor pontosabban megfogalmazva valójában így hangzik a kérdés: miként teszi lehetővé a látást/megfigyelést (illetve milyen látást/megfigyelést tesz lehetővé) a 19. századi nagyvárosokban artikulálódó modern kultúra? A tárcát tehát ebben a szövegben *látásmód*ként közelítjük meg.

Sok szót ejtettem másutt[7] a látás 19. században lezajlott újraszerveződéséről, ahogyan ezzel összefüggésben a tárcaíró alapvetően *megfigyelői* pozíciójáról is. Az alábbiakban az ott mondottakat szeretném továbbgondolni és elmélyíteni, bemutatva a látás (megfigyelés) változásának (illetve változatainak) a modernitással való alapvető összefüggéseit, valamint a *Wochenplauderei* viszonyát mindehhez. Jelen tanulmány elemzései Siegmund Schlesinger 1865-ös *Leitartikel und Feuilleton [Vezércikk és tárca]* című bohózatában fókuszálódnak; ezen szöveg alapján ugyanis véleményem szerint a 19. század két paradigmatikusan különböző látás (megfigyelés)módja rekonstruálható, éppen a vezércikkíró és a tárcaíró figurájához kötve. A tanulmány végére talán *láthatóvá* válik, miként határozza meg az elemzések tárgyát képező esetben is a megfigyelés magát megfigyelőt, ahogyan ezt Jonathan Crary is kifejezi:

3 *Becsi Hirado,* 1865/123.

4 A 19. század második felében kialakuló modern, nagyvárosi identitásminták és identitáskrízis kérdésének vonatkozásában összefoglaló jelleggel l. többek között: Hildegard Kernmayer (szerk.): *Zerfall und Rekonstruktion: Identitäten und ihre Repräsentation in der Österreichischen Moderne.* Wien, Passagen-Verlag, 1999.; illetve Gyáni Gábor: Modernitás, modernizmus és identitásválság a 19–20. század fordulóján. In: Uő: *Budapest – túl jón és rosszon. A nagyvárosi múlt mint tapasztalat.* Budapest, Napvilág, 2008. 59–86.

5 Vö. Gyáni Gábor: *Az utca és a szalon. Társadalmi térhasználat Budapesten 1870–1940.* Budapest, Új Mandátum, 1999. 25.

6 Vö. Tóth (2014).

7 Uo.

„[A megfigyelő] konvenciók és korlátozások rendszerébe van beágyazva. »Konvenciók« alatt reprezentációs szokásoknál sokkal többet értek. Ha azt mondjuk, hogy van jellegzetesen 19. századi vagy bármely más korszakra jellemző megfigyelő, akkor azt csakis a diszkurzív, társadalmi, technikai és intézményes viszonyok leegyszerűsíthetetlenül heterogén rendszerének az okozataként képzelhetjük el. Nem létezik megfigyelő e folyamatosan változó mező nélkül."[8]

Ahogyan – tehetjük hozzá – a „diszkurzív, társadalmi, technikai és intézményes viszonyok leegyszerűsíthetetlenül heterogén rendszerének" magában felfoghatatlan komplexitását kizárólag a megfigyelő képes redukálni. Vagyis: mondott viszonyok „mezője" konstituálja a megfigyelőt, ugyanezen viszonyok azonban rendszerként kizárólag a megfigyelőben tudnak konstituálódni.

II.

A látást (megfigyelést) illető okfejtéseket érdemes két előzetes megjegyzéssel kezdenünk. Egyrészt a 19. század közepére kialakuló nagyvárosi környezetet alapvetően a köz- és magánszférák határozott elkülönülése, ezzel összefüggésben a közterületek szigorú diszciplinarizálódása jellemzi: az utcai érintkezésben, idegenek között jelentősen visszaszorul a szóbeli érintkezés. Gyáni Gábor kifejezésével élve „a csend imperatívusza" válik jellemzővé, ami különösen felértékeli a látás, a tekintet fontosságát: a modern nagyvárosi ember alapvető magatartásává a szemlélődés válik.[9] Másrészt pedig ezt a vizualitásban megnyíló új, nagyvárosi környezetet az egyértelmű kód hiánya, vagyis alapvető *kontingencia* jellemzi:

„A nagyvárosi nyilvános létből is eltűnik az egyöntetű, ily módon egyezményes jelrendszer: a maguktól értetődő jelzések hiányában viszont a városi személyiségnek újból föl kell fedeznie, esetleg éppen magának kell megalkotnia azokat a kódokat, amelyek jelzésekkel ruházzák föl a nagyváros kaotikus világát."[10]

A modern nagyvárosi *környezet* kontingenciája (a kizárólagos és egyértelmű kódok hiánya) az identitásképzés új stratégiáit hívja életre a 19. század második felében, melyek az identitás krízisét, a környezet tapasztalatának és tapasztalhatóságának fragmentáltságát rögzítik. Ez tükröződik abban is, hogy:

8 Jonathan Crary: *A megfigyelő módszerei.* Budapest, Osiris, 1999. 18.

9 Vö. Gyáni (1999): 27.

10 Uo.

„A csak a látás segítségével tájékozódó ember nem szerez, nem szerezhet teljesen megbízható ismereteket környezetéről, arról az emberi világról, amely ebben a közegben őt magába zárja."[11]

A látás, a szemlélet a környezethez fűződő viszony kizárólagos formájaként egyszerűen *nem képes* megbízható ismereteket közvetíteni a környezetről. Mégpedig nem csak azért, mert a vizualitás kódjai általánosságban nem képesek erre, és nem is csak mert a környezet mint olyan kontingens (a város a maga egészében ha nem is láthatatlan, de legalábbis *áttekinthetetlen* a benne közlekedni és eligazodni kívánó ember számára[12]). Hanem azért sem, mert – és itt következik a lépés – a *látás maga is kontingens.*

Nincs egységes és kizárólagos kódja a látható jelzések (amilyenek például az egyértelmű katonai rangjelzések) szintjén: ezen a szinten a feltűnést kerülő, meglehetősen egyöntetű városi viselet állja el a fürkésző tekintet útját. De nincsen a látás megszerveződését irányító egységes *paradigma* sem a 19. században. Ezt a paradigmatikus, a hétköznapi életben csak közvetve érzékelhető kontingenciát rekonstruálja a látás 19. századi újraszerveződésének (szubjektivizálódásának) Jonathan Crary által kidolgozott modellje.[13] Nagyjából ugyanezt rekonstruálja Martin Jay elképzelése is, mely szerint a modernitás (Jay által meglehetősen széles időkeretben értelmezett) korszakát heterogén látásrendszerek jellemzik: „e kort valójában vizuális szubkultúrák megkülönböztetése által jellemezhetjük."[14] A látás, megfigyelés, vizualitás ezen paradigmatikus szintű kérdései a tér átszerveződésével és átértelmeződésével állnak szoros kapcsolatban, mely pedig a vizsgált problémakör alapvető területe, hiszen „a modernitás [...] elsősorban a térben artikulálódik, pontosabban: a nagyváros terében és a nagyváros által ölt látható alakot".[15] Minderről egyelőre annyit szeretnék itt leszögezni, hogy a tér nemcsak abban az értelemben válik a bourdieu-i értelemben vett *társadalmi térré,* hogy a városi terek konkrét szerkezete, szegregációs összefüggései stb. erős társadalmi jelentéseket vesznek fel és közvetítenek,[16] hanem abban az értelemben is, hogy a korábban szinte kizárólagosan közvetlen tértapasztalat számos tekintetben *közvetítetté,* valamely médium által meghatározottá válik.

Ilyen értelemben válnak a(z immár közvetett) tértapasztalat médiumaivá például a különböző menetrendek, és ilyen értelemben mediatizáltak a fényképek és egyéb optikai-technikai médiumok által közvetített újfajta tértapasztalatok is. Ernst Mach írja egy, a fotográfiáról szóló szövegében:

11 Gyáni Gábor: A nagyváros mint tapasztalat: identitás és imázs. In: Uő: *Budapest – túl jón és rosszon*. Budapest, Napvilág, 2008. 112–134. Itt: 128.

12 Uo. 120. skk.

13 Vö. Crary (1999).

14 Martin Jay: A modernitás látásrendszerei. *Vulgo,* 2000/1–2. http://www.c3.hu/scripta/vulgo/2/1-2/jay.htm. A továbbiakban Martin Jay szövegére az online forrás alapján hivatkozom, mely oldalszámok nélkül, folyó szövegként közli a tanulmányt. További hivatkozásaim formája ezért oldalszámok nélkül a következő: Jay 2000.

15 Gyáni Gábor: Térbeli fordulat és várostörténet. In: Uő: *Budapest – túl jón és rosszon.* Budapest, Napvilág, 2008. 9–23. Itt: 13.

16 Uo. 10.

„az érzéki szemlélet [mely Mach szerint minden tudás kiindulópontját és kizárólagos anyagát jelenti – T. B.] ereje a grafikus művészetek (így a fotográfia) által tovább növelhető, játéktere pedig még jelentősebben bővíthető. [...] Hogy mindezek által új belátásokhoz is jutunk, alig lehet kétséges"[17]

A fotográfia, illetve általánosságban a technikai médiumok, Mach kifejezésével a *regisztráló apparátusok* jelentősen növelik a szemlélet „gazdagságát, kiterjedését, sűrűségét",[18] mert lehetővé teszik, hogy a fizikai megfigyelésadatok elszakadjanak a közvetlen tapasztalat szingularitásától, konkrét, saját térbeli és időbeli vonatkozásaiktól, és a regisztráló apparátusok technikai terében egymással összehasonlítható és összekapcsolható módon megőrződjenek. (Jegyezzük itt meg: a gondolatmenet alapja hasonló a Walter Benjamin által a technikailag sokszorosított műalkotások itt-és-mosttól elszakadásáról, auravesztéséről kifejtettekhez.) Mach a technikai médiumok széles körű elterjedtségét regisztrálja a tudás előállításának és tárolásának területeivel kapcsolatban:

„Regisztráló apparátusok és módszerek használatosak a fizikában, a technikában, a fiziológiában, a meteorológiában, vagyis majd minden természettudományban; mindezekben a fotográfia sokszorosan hasznosítható."[19]

A regisztráló apparátusok teljesítménye valójában a közvetlen érzéki szemlélet meghaladása, szögezi le Mach. Más szavakkal: a tér és az idő tapasztalatainak újraszervezése, *mediatizálása.* „Térnagyobbításról" beszél a mikroszkóp, „térkicsinyítésről" a térkép, „időnagyobbításról" a pillanatfotók és stroboszkopikus képek, valamint „időkisebbítésről" a növények növekedésének fázisfotói kapcsán. A tér és az idő újfajta (és egymással újfajta módon összefüggő) tapasztalatai magának az érzékelésnek (és az érzékelésről való gondolkodásnak) olyan jelentős módosulását jelentik Mach szerint, hogy kijelenti: „az itt érintett kérdések nem kizárólag gyakorlati és ipari, hanem filozófiai igénnyel is bírnak".[20]

A tértapasztalat közvetlenből közvetetté (közvetítetté) válását rögzíti a 19–20. század fordulóján Georg Simmel is *A pénz filozófiája* című munkájában:

„A modern embereket a környezetükhöz fűző viszonyokban az a fejlődés játszódik le, hogy az ember eltávolodik a hozzá legközelebb eső köröktől, így próbálván közelebb kerülni a távolabbiakhoz... a messzi távoli iránt érdeklődünk, s gondolatilag olyan körökkel vállalunk közösséget, amelyekhez kötődésünk pótol minden térbeli közelséget. [...] A nagyvárosi érintkezés tolakvó jellege és tarka kavargása egyszerűen elviselhetetlen volna az említett lélektani távolságtartás nélkül. [...] Hogy oly hatalmas számú emberrel ennyire testközelbe kerülünk, mint a mai városi kultúra kereskedelmi, szakmai és társasági érintkezése nyomán, a modern, érzékeny és ideges embert teljesen

17 Ernst Mach: Bemerkungen über wissenschaftliche Anwendungen der Photograhie. [1888.] In: Albert Kümmel–Petra Löffler (szerk.): *Medientheorie 1888–1933.* Frankfurt am Main, Suhrkamp, 2002. 21–23.

18 Uo. 21.

19 Uo. 21.

20 Uo. 23.

kétségbe ejtené, ha az érintkezés jellegének említett tárgyiasulása nem hozna magával belső határokat és tartózkodást. [...] A viszonyok pénzszerűsége láthatatlan, funkcionális távolságot teremt az emberek között, amely belső védelmet és kiegyenlítődést nyújt e kulturális életünkre jellemző túl szoros közelséggel és súrlódással szemben."[21]

A modern ember a *közeli* (közvetlen) helyett egyre inkább jellemzően a távoli (a csak közvetve elérhető) iránt érdeklődik, az emberi kapcsolatok pedig ennek megfelelően a valós tér helyett egy szigorú társadalmi jelentéseket hordozó *szimbolikus médiumban*, a pénz médiumában definiálódnak és szerveződnek újra.

A térérzékelés közvetetté válásának két előbbi, Mach és Simmel példái által érzékeltetett szempontját, azaz regisztráló apparátusokhoz kötötté, más kifejezéssel technikailag definiálttá, illetve szimbolikussá válását a sajtó terének fogalmában köthetjük össze. Így tesz Walter Benjamin is, mikor a sajtóról szólva azt a tapasztalat elidegenedésének eszközeként határozza meg, amely közölt információit (melyek a Simmel által említett „távolira" vonatkoznak) hangsúlyosan *nem* az olvasó saját tapasztalatának részeként közli, hanem attól éppen eltérőt akar produkálni: „Egyetlen olvasó sem tehet szert olyan tapasztalatra, amit saját elbeszéléseként adhatna tovább."[22] A tömegsajtó technikailag definiált, szimbolikus terében a valódi tapasztalat helyére az auráját vesztett élmény, a saját elbeszéléssé összeállni nem tudó információ és szenzáció lép: „A régebbi relációknak az információval, az információnak a szenzációval való felváltása a tapasztalat fokozódó elszegényedését tükrözi."[23] Benjamin tehát egyenesen a személyes narratívába rendezhető-rendeződő tapasztalat ellehetetlenüléséről, megszűnéséről beszél, melynek helyére a sajtó által közvetített sokkszerű, pillanatnyi léttel rendelkező élmény (információ, szenzáció) lép. Ennyiben – Benjamin elgondolásánál maradva – a sajtó tere leképezi a nagyváros sokkszerű tömegélményét, és éppen olyan szerkezetben ad hírt a „távoliról" (a világról), amely szerkezetben a közeli (a város) élhető át. Meglátásom szerint ez bizonyos megszorításokkal talán igaz lehet a napilapok tárcavonal fölötti régiójára, de a heti csevegéseket közlő tárcaírók éppen ezzel ellentétes módon dolgoznak: a vonal alatt a közvetlenség, a személyes narratívát képező *tapasztalat* újraszerveződésére tesznek kísérletet (hangsúlyozzuk: a vonal alatt, de mégis az újság technikailag definiált, szimbolikus terében).[24] Erre a kérdésre – mely jelen szöveg gondolatmenetének egyik legfontosabb eleme – a későbbiekben még visszatérek; egyelőre jegyezzünk meg annyit az eddigiek alapján, hogy a 19. század közepére létrejön a térnek egy technikailag és szimbolikusan definiált, egyszóval mediatizált koncepciója, amely jellemző tere a modern identitásnak. Más terminológiával azt is mondhatjuk, az életvilág alapvető struktúráinak, térbeli

21 Georg Simmel: *A pénz filozófiája*. Budapest, Osiris, 2004. 602–604.
22 Walter Benjamin: Motívumok Baudelaire költészetében. In: Uő: *Kommentár és prófécia*. Budapest, Gondolat, 1969. 228–276. Itt: 233.
23 Uo.
24 Vö. Hildegard Kernmayer: Sprachspiel nach besonderen Regeln. Zur Gattungspoetik des Feuilletons. *Zeitschrift für Germanistik*, 2012/3. 509–523.

és időbeli tengelyeinek[25] új szférája ez, amely egymás és a világ észlelésének, a kommunikációnak egészen új formáit teszi lehetővé. Ez Salisbury márki kijelentéséből is kitűnik, melyet a 19. század derekának egyik legfontosabb „regisztráló apparátusa" (technikai médiuma), a távíró kapcsán tett. (Érdemes megfigyelni az idézetben, ahogyan a távíróhálózat globális tere átértelmezi az időt is, pontosabban megteremti saját idejét, a gyorsaság iránt olyannyira fogékony és elkötelezett modernitás számára nagy értékkel bíró „azonnal"-t):

„[a távíró] egyetlen hatalmas egésszé kovácsolta az emberiséget, hiszen mindenki láthat mindent, ami csak történik a világban, hallhat minden kimondott szót, megítélhet bármiféle politikát – és mindezt azonnal, késlekedés nélkül."[26]

A *Wochenplauderei* és a látás/megfigyelés összefüggései (vagyis tulajdonképpeni témánk) tekintetében itt éppen csak érzékeltetett probléma megértése érdekében az imént bemutatott, a tér újjászerveződésével kapcsolatos, több-kevésbé korabeli reflexiókon túl érdemes megvizsgálni, milyen paradigmák állnak rendelkezésre a 19. század közepén a tér szerkezetének, az abban való eligazodásnak (látásnak, megfigyelésnek) a vonatkozásában. Érdemes áttekintenünk ezeket a „vizuális szubkultúrákat" (illetve azok működésének néhány 19. századi példáját) annak érdekében, hogy a későbbiekben visszatérhessünk a tárcavonal alá, és remélhetőleg jelentősen finomíthassuk Benjamin tapasztalatot illető álláspontját. A következőkben visszatérünk tehát a látás paradigmatikus kontingenciájának kérdéséhez.

A tér mediatizálódását illető fejtegetések előtt Martin Jay tanulmányára hivatkozva egy olyan feltevéssel éltünk, mely szerint a modernitás korszakában heterogén látásrendszerek, „vizuális szubkultúrák" konkuráltak egymással. A Jonathan Crary által állítottakhoz[27] hasonlóan Jay tanulmányából is a látás objektív és szubjektív paradigmáinak képe bontakozik ki; mindkét szöveg amellett érvel, hogy a kizárólagos, abszolút nézőpontot, megfigyelésétől distanciált megfigyelő (és megfigyelés) lehetőségét tételező látásrendszer mellett létezik a látás szubjektív rendje is, melyet elsősorban a megfigyelő nézőpontjának relativizálódása jellemez. Ebben a rendben a megfigyelő és a megfigyelés tárgya közötti kontingens viszony határozza meg a megfigyelés (a látvány) lehetőségét: a megfigyelő mintegy „belép" a megfigyelésbe, részét képezi a viszonyrendszerként felfogott megfigyelésnek, nem transzcendens, hanem immanens pozíciót foglal el ebben a viszonyrendszerben és nincs módja teljes, kizárólagos képet alkotnia megfigyelése tárgyáról.

25 Vö. Alfred Schütz–Thomas Luckmann: Az életvilág struktúrái (részletek). In: Hernádi Miklós (szerk.): *A fenomenológia a társadalomtudományban*. Budapest, Gondolat, 1984. 269–321.
26 Idézi: Asa Briggs–Peter Burke: *A média társadalomtörténete*. Budapest, Napvilág, 2012. 131. Mindez azért is érdekes, mert Schlesinger említett bohózatában éppen egy *távirat* az, amely a komikum forrásául szolgál, melyet a vezércikkíró Schollon kívül a darab egyetlen szereplője sem tud értelmezni (bár mind megpróbálja).
27 Vö. Crary (1999).

Fontos különbség ugyanakkor Crary és Jay nézetei között, hogy előbbi *időben*, történetileg rendezi el a paradigmákat: amint láthattuk, 19. századi fejleményként azonosítja a látás szubjektivizálódásának folyamatát, utóbbi pedig *térben* (a hegemóniára törekvéssel jellemezhető társadalmi térben) helyezi el az általa 15–17. századi eredetűként azonosított „szubkultúrákat". A különbségeket e helyt csak jelezni szeretném, tisztázásuk nem tartozik szorosan jelen gondolatmenethez. A két szerző konszenzusaként rögzíthetjük ugyanis, hogy a vizsgált korszakban, a 19. század derekán *léteztek* a látás (megfigyelés) objektív és szubjektív formái.

A következőkben Martin Jay vizuális szubkultúra-leírásait ismertetem; ezek nézetem szerint modellként, illetve – ha lehet ezt mondani – ideáltípusként használhatóak a későbbi elemzések során.

A modern kor hegemón, domináns látásrendszere Jay szerint a „karteziánus perspektívának" nevezhető paradigma. Ennek képzőművészeti gyökerét a perspektíva reneszánsz felfogása, a filozófiait pedig Descartes szubjektív racionalizmusa jelenti. Az „objektív látás" ezen szigorú szubjektum-objektum elkülönítésre épített felfogása a teret geometriailag izotrópként, egyenes vonalak által meghatározottként, röviden elvontként és egységesként határozta meg. Ezzel a Rendet kifejező látásrendszerrel összefüggésben említ Jay egy fontos képzőművészeti metaforát, mely a vásznat (a látványra) „nyitott ablakkal" azonosítja. A vásznon ábrázoltak eszerint a vásznon kívüli valóság pontos reprezentációiként jelennek meg (ahogyan „Descartes felfogása szerint – mely a »modern« episztemológia alapja lett – az agyban reprezentációk vannak"[28]), vagyis a bármifajta, akár közvetlen érzékszervi, akár bármilyen mediálisan meghatározott megfigyelés „valósága" nem más, mint „A valóság" reprezentációja. Gondolatmenetünk szempontjából roppant fontos, hogy ez a felfogás nemcsak a modern episztemológia, hanem a modern tömegmédia önértelmezésének alapja is.[29] Még a metafora is megőrződött, mely szerint a sajtó (később a televízió) „ablak a világra". Már most érdemes leszögezni: ez a látásrendszer szervezi meg és uralja a 19. században kialakuló tömegsajtónak legalábbis a vonal fölötti részét. Az objektivitás garanciája a reprezentáció kikezdhetetlenségében van, amely vezérli az ábrázolt (megfigyelt) valóság függő viszonyát a „valós" valósághoz képest. A megfigyelést a reprezentáció rendje, a perspektívák matematikai-geometriai rendje szabályozza. Részben ennek köszönhető, hogy „a festőtől és a nézőtől leválasztva hordozható áruvá válhatott a vászon túloldalán ábrázolt nézet".[30] A későbbiek tekintetében jegyezzük ezt meg jól. Siegmund Schlesinger *Vezércikk és tárca* című bohózatában ugyanis pontosan így jelenik meg feladójától és befogadójától független entitásként a (szó szerint: részben a távíróhálózat, részben a szerkesztőségi szolga által) hordozható *távirat*, mely

28 Richard Rortyt idézi: Jay (2000).

29 Minderről bővebben írtam a következő helyen: Tóth Benedek: *Médiumok és valóságaik. Egy rendszerelvű médiaelmélet vázlata.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2014. (Médiatudományi Könyvek). 89–103.

30 Jay (2000).

távoli események bizonyos módon kódolt lenyomatát hordozza és hozza el a vezércikkíró számára.

A karteziánus perspektivizmus megfigyelő-fogalma olyannyira kizárólagos, hogy – hangsúlyozza Jay – gyakorlatilag *egyetlen szem* metaforizálja. Ezt „statikusnak tartották, mozdulatlannak, rögzítettnek".[31] A megfigyelés módját (Norman Brysontól kölcsönzött terminussal) a Merev Tekintet (Gaze) jellemzi, mely a Pillantással (Glance) állítható szembe. Az összefoglalás igényével mondja Martin Jay:

„A karteziánus perspektivizmus egybevágott ama tudományos világképpel, mely már nem hermeneutikailag olvasta a világ szent szövegét, hanem természetes tárgyakkal telített, matematikailag szabályos tér-idő rendnek tekintette a világot, melyet a közömbös kutató szenvtelen szeme csak kívülről figyelhetett meg."[32]

A matematikailag szabályos tér-idő rendnek ez a képzete nagyon közel áll Salisbury márki távíróval kapcsolatban idézett szavaihoz, és – amint később látni fogjuk – a Schlesinger darabjában szereplő vezércikkíró látás- (és munka-) módjához is.

A transzcendentális szubjektivizmust kifejező perspektivizmus domináns látásrendszere mellett (Jay felfogásához hívebben: alatt) léteznek a szubjektív látás (megfigyelés) további szubkultúrái: a „leírás művészete", illetve a „barokk" – Jay mindkettőnek a 17. századra datálja a gyökereit. Előbbi bír nagy jelentőséggel (modellértékkel) gondolatmenetem szempontjából; a következőkben erről lesz szó. Ezt a látásrendszert a totalizáló szándék hiánya jellemzi: Jay képzőművészeti metaforájával szólva a képkeret elveszíti abszolút mivoltát. A tárgyak felszíne, színei és szerkezete válik hangsúlyossá, nem pedig egy abszolút rend (a perspektíva kizárólagos törvényei) által meghatározott, olvasható térben való elhelyezkedésük. „Tárgyak és tér kontra felületek, formák kontra a világ szövetét alkotó dolgok" – idézi Svetlana Alperst a tanulmány. A néző (megfigyelő) helye ebben a látásrendszerben nem evidens, kizárólagos vagy abszolút többé; valójában nincs is előírva. A geometrizált, racionalizált karteziánus látástapasztalattal szemben ennek a paradigmának filozófiailag a megfigyelésre összpontosító baconi empirizmus sokkal konkrétabb felfogása felel meg – illetve annak Ernst Mach-féle 19. századi formája,[33] tehetjük hozzá joggal. A „leírás művészetéről" szóló alábbi idézet Jay szövegéből pedig akár a 19. századi nagyvárosi kószálóról (vagy akár sajtóbeli megtestesítőjéről, a tárcaíróról) is szólhatna:

31 Uo.

32 Uo.

33 Vö. Ernst Mach: Ernst Mach: *Die Analyse der Empfindungen.* Jena, Verlag von Gustav Fischer, 1922 [1885]. Jelen összefüggésben különösen a könyv *Antimetaphysische Vorbemerkungen* című bevezető részére érdemes utalni. (1–30.)

„[A megfigyelő – T. B.] fürkésző szemét egy töredékes, részletes és gazdagon tagolt felszínre veti, melynek megelégszik leírásával, magyarázatára nem törekszik."[34]

Az előbbieket tovább konkretizálva: az idézet – ahogy majd látni fogjuk – akár Schlesinger darabjának tárcaíróját is jellemezhetné. Mindezek után nem meglepő Jay azon kijelentése, miszerint „a leírás művészete megelőlegezi a fényképészet 19. századi feltalálása által létrejövő vizuális tapasztalatot is".[35] A leírás művészete tehát nem átlátható, hanem bejárható teret tételez a megfigyelés terepeként, melybe a megfigyelőnek be kell lépnie: a látvány a megfigyelő kontingens pozíciójának megfelelően bontakozik ki, maga is kontingensként, hiszen nincs abszolút keret, amely kizárólagosan meghatározná és elrendezné. A látványnak ezért nincs végső megfejtése, abszolút értelme, hanem csak a megfigyelő pozíciójától is függő viszonyrendszerben felvehető *lehetséges* jelentése.

A külső, mozdíthatatlan perspektívából, illetve a belső, mozgó, résztvevő szempontból történő megfigyelés (vagyis az objektív és szubjektív látás) különbségeinek nyilvánvaló megjelenését már Walter Benjamin is a 19. századi általános kulturális változások egyik legjellemzőbb szimptómájának tartotta. Egy rövid megjegyzésében két novellára, E. T. A. Hoffmann *Unokabátyám sarokablaka*, illetve E. A. Poe *A tömeg embere* című írására hivatkozva utal a két paradigmára,[36] gyakorlatilag médiumaik különbsége alapján különítve el egymástól a két megfigyelésmódot. Hoffmann szövegének megfigyelője a mozgásképtelen (vagyis mozdulni gyakorlatilag nem is képes) nagybácsi, aki piactér feletti sarokablakából *látcsövén keresztül* figyeli és értelmezi az alatta hullámzó életet: „Sarokházban lakik az unokabátyám, és az egyik kis szoba ablakából *egyetlen pillantással átfogja a nagyszerű tér egész panorámáját* [kiemelés tőlem – T. B.]."[37] *Egyetlen pillantással* az *egészet:* megfigyelő pozíciójának és eszközének köszönhetően képes átlátni a piactér nyüzsgő szőttesét, unokaöccsének (az elbeszélőnek) ebből a cseppből rekonstruálja a városi élet tengerét. A mozgásképtelen unokabácsinak birtokában van valami nagyon fontos: „szem, amely valóban lát".[38] Emlékezzünk vissza: Jay a karteziánus perspektivizmus modelljéhez a vászon mint ablak-metaforát kapcsolta. A béna, mozgásképtelen nagybácsi, aki a látcső által meghatározott perspektíva szerint szemlélődik „valóban látó" szemével (a látcsövön keresztül minden bizonnyal *egyik* szemével, hogy ismét visszautaljunk a karteziánus perspektivizmus egy további fontos metaforájára), csak rögzített keretben tud megfigyelni: „vigasztal ez az *ablak* [kiemelés tőlem – T. B.], itt a színpompás élet újra megnyílt előttem."[39]

34 Uo.
35 Uo.
36 Vö. Benjamin (1969): 241. skk.
37 E. T. A. Hoffmann: Unokabátyám sarokablaka. In: E. T. A. Hoffmann: *Az elveszett tükörkép története.* Budapest, Magvető, 1996. 306–307.
38 Uo. 308.
39 Uo.

Ezzel szemben E. A. Poe megfigyelője a *Tömeg embere* című novellában[40] egy kávéház kirakatán keresztül figyeli a nyüzsgő londoni utcát, melynek forgatagába aztán el is vegyül. Mielőtt bolyongásaiban követni kezdenénk őt, érdemes röviden felidézni az objektív látás (a karteziánus perspektivizmus) egy újabb példáját: Friedrich Engels *A munkásosztály helyzete Angliában* című munkájában olvasható, Manchesterről szóló városleírását, mely szöveg tökéletesen illeszkedik a Jay által leírt domináns látás-paradigmába. A szöveg elején (szó szerint) madártávlatból látjuk a város egészét. A középpontot, a kereskedelmi negyedet a munkásnegyedek „övként körülveszik".[41] Az övön túl, a szabad, egészséges, vidéki levegőn terülnek el a burzsoázia negyedei, melyeket utak és omnibuszok rendszere köt össze *közvetlenül* a központtal. Nagyon jól (és valóban csak madártávlatból) látható rendként tárul elénk Manchester panorámája (mely rendet mindjárt Renddé is teszi, hogy a térbeli tagolódás közvetlenül jelent társadalmi szegregációt is). A szöveg alapvetően szól a látásról: Engels többször hangsúlyozza, hogy a munkáskerületek a rajtuk omnibuszon áthaladó burzsoázia számára láthatatlanok, mert eltakarják őket a főbb utak díszes kirakatai és homlokzatai, valamint a füst, a por, a köd. Ez utóbbiak szembeállítva a burzsoázia negyedeinek szabad, egészséges, vidéki levegőjével szintén metaforikus társadalmi jelentést vesznek fel. Engels (köszönhetően húszhavi vándorlásainak)[42] tehát teljes egészében *látja* a várost nemcsak épített környezetként, hanem teljes egészében érti a (társadalmi) *jelentését* is. A totális látásnak ezt a pozícióját erősítik a szövegben közölt, felülnézeti ábrák a munkásházakról, valamint a szintén közölt teljes várostérkép is. Ezek valóban, grafikusan is felülről mutatják a várost, onnan, ahonnan a szöveg beszélője szemléli, aki szó szerint átlát még a falakon is, ahogyan ezt a munkáslakások különböző falazásmódjait szemléltető ábrák is mutatják.[43] A felülről megfigyelt város Engels szövegében a rend (a társadalmi rend) képe, a térkép nemcsak (sőt: nem elsősorban) geográfiai, hanem egyúttal társadalmi tagozódást is ábrázol. A város anomáliái nem a rend hiányából, hanem éppen annak igazságtalan mivoltából következnek: ennek a rendnek az előzetes ismerete adja Engels kizárólagos és szigorú perspektíváját. Ez a rend a valóság, amelynek Manchester éppolyan reprezentációja, mint a karteziánus perspektivizmus vászonra festett képei a vásznon túli objektív valóságnak.

Hoffmann és Engels megfigyelői között lényeges különbséget képez, hogy a látvány egészlegességét előbbi esetében a *fantázia*, utóbbi esetében az ismerni vélt mögöttes (társadalmi) struktúrák segítenek létrehozni. A konkrét látvány így Hoffmannál a fikció, Engelsnél a mélyebb, absztrakt valóság reprezentációjaként válik egésszé. Ezen különbség azonban jelen gondolatmenet szem-

40 E. A. Poe: A tömeg embere. In: *Edgar Allan Poe összes művei.* 1. kötet. Szeged, Szukits, 2000. 294–300.
41 Friedrich Engels: A nagyvárosok. In: Felkai Gábor–Némedi Dénes–Somlai Péter (szerk.): *Olvasókönyv a szociológia történetéhez. I. Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig.* Budapest, Új Mandátum, 2000. 233–249. Itt: 233.
42 Vö. uo. 244.
43 Vö. uo. 240.

pontjából mellékes a két megfigyelő alapvető hasonlóságához képest (további elemzését ezért e helyt szükségtelennek tartom), mely mindkét szöveg megfigyelői pozíciójának a látványhoz képest *fönt* rögzített mivoltában ragadható meg. A megfigyelő pozíció mindkét szövegben a látvány világából reflektáltan kiemelt, ahhoz képest distanciált. Hoffmann és Engels megfigyelései egyaránt minőségi különbséget is kifejező vertikális tengely mentén szerveződtek; mindkét megfigyelő már eleve többet tud a megfigyelt világról, mint annak szereplői. Mindketten már eleve kódok birtokában vannak, azokat nem a látványban keresik: a látványt mindössze aszerint (annak reprezentációjaként) értelmezik (az imént jelzett különbség pedig éppen ezen kódok különbsége). A látvány maga tehát mindkét megfigyelő számára másodlagos (elsődlegesek hozzá képest azok a már eleve ismert kódok, amelyek a jelentés lehetőségét garantálják).

Ezen a ponton érdemes visszatérnünk Poe kávéházban ülő megfigyelőjéhez: az ő esete éppen ezeken a lényeges pontokon különbözik az előző kettőtől. Poe novellájában a megfigyelés ugyanis *horizontális*. Az elbeszélő a kávéházban ül, ahonnan kilép az utcára, egy férfit követve (azaz még csak nem is saját útirányt követve) bolyong a városban, majd visszatér a kávéházhoz; semmilyen módon nem emelkedik a látvány *fölé*, nem érti meg, a látvány szó szerint *nem olvasható*, ahogy a szöveg zárlata összefoglalja:

„Ez az öregember [akit egész éjjel követett – T. B.] – mondtam végül – a mélységes bűn megtestesítője és géniusza. Nem képes egyedül lenni. *A tömeg embere.* Hiába is követném; nem tudnék meg többet sem róla, sem tetteiről. A világ legelvetemültebb szíve vaskosabb könyv, mint a Hortulus Anima s talán Isten egyik különös kegyelme, hogy *es lässt sich nicht lesen*."[44]

Tegyük hozzá: az olvashatatlanságot kifejező „Es lässt sich nicht lesen"-formula nemcsak a záró, de a kezdő mondata is a novellának.

Poe elbeszélője olyannyira résztvevője megfigyelése világának, hogy a szöveg elején gondosan dokumentálja a megfigyelése tárgyához (a véletlenül [!!!] megpillantott öregemberhez) vezető utat, vagyis önmagát is megfigyeli, amint megfigyel. Ez az út két viszonyrendszerben is megjelenik. Egyrészt a bent/kint közötti többszörös határátlépésként; a szöveg legelején ugyanis az elbeszélő saját *belső* állapotát írja le. Értesülünk róla, hogy épp betegségből gyógyul föl, most éppen „boldog kedélyállapotban"[45] van, és ebből a belső állapotból (pontosabban ennek hatására) fordul kíváncsisággal a külső dolgok felé. Sem oka, sem célja, sem fókusza nincsen szemlélődésének: nincs perspektívája. A külső dolgok közül előbb a kávéház közönségét veszi szemügyre, majd, továbbra is asztalánál ülve, az ablakon keresztül az utcát, ezután pedig véletlenül megpillantva az öregember arcát, maga sem tudja miért, kilép a kávéházból, és nyomába ered az utcákon.

Az útvonal tehát: 1. saját belső; 2. közvetlen környezet; 3. közvetlen környezetből látható kinti környezet; 4. kinti környezet. Két határátlépés is történik: először a belső *érzések*/kinti *dolgok* határát lépi át: „Pusztán a légzés is örömet okozott; s határozott élvezetet merítettem számos, egyébként fájdalmat okozó érzésből is. Nyugodt, de élénk kíváncsisággal közelítettem minden dolog felé."[46] Ezt követően a kávéház ajtaja által megtestesített bent (*dolgok*)/kint (*események*) határát: „Végül már nem is törődtem a szállodán belüli dolgokkal, mivel a kinti eseményeken való merengés teljesen lekötött."[47] Nemcsak a megfigyelő van mozgásban (a londoni utcán), hanem *maga a megfigyelés mint viszonyrendszer is*.

Az eseményekre (az utcára) irányuló megfigyelés maga is változik, méghozzá az elvont/konkrét perspektívák által meghatározott tengely mentén:

„Megfigyeléseim eleinte elvont és általánosító jelleget öltöttek. Az elvonuló emberek tömegére tekintettem és együttes vonatkozásban szemléltem őket. Rövidesen azonban már részletekbe menő megfigyeléseket is tettem, miközben aprólékos érdeklődéssel vettem szemügyre a testalkatok, öltözékek, viselkedések, testtartások, arcvonások és arckifejezések roppant változatosságát."[48]

A megfigyelés mozgásának íve tehát az arcoknál köt ki. Ennek oka pedig éppen az ív kiindulópontját jelentő lelkiállapot: saját megélt (belső) történetét véli tükröződni az idegen arcokon. Az arcok megfigyelése a novella kezdetét jelentő önmegfigyeléssel kerül így szoros kapcsolatba:

„Az élénk fényhatások arra indítottak, hogy az egyes arcokat is megfigyeljem; s bár az ablakom előtt sebesen cikázó lámpafény megakadályozta, hogy egy pillantásnál többet vethessek egy bizonyos ábrázatra, mégis úgy éreztem, hogy abban a különleges lelkiállapotban gyakorta még azon szempillantás alatt is hosszú évek történetét olvashatom ki minden egyes arcból."[49]

Innen indul ki tehát az eddig is jelentős utat megtett, több perspektívaváltáson átlépett megfigyelés újabb fázisa: egy érdekes arcot nem tud elengedni azon bizonyos *szempillantás* után, és követni kezdi. Érdemes itt visszautalni a „pillantás" (Glance) Jay által említett, a karteziánus perspektivizmus „Merev Tekintével" (Gaze) szembeállított fogalmára, Poe ugyanis éppen a „Glance" kifejezést használja az adott helyen.[50] A szempillantás indítja tehát ezt az újabb megfigyelést, a szempillantásban tárul fel a téma: egy arc a tömegből. Az elbeszélő utánaered, követi a város labirintusán keresztül, mely valóban labirintus: többször megjegyzi, nem tudja, hol van, miközben megszállottan követi az öregembert. A város feltáruló képe számos attribútumában emlékeztet az Engelsnél látottakra: az út központi részeken és munkáskerületeken egyaránt keresztülvezet; számos, Engelsnél fontos jelentést viselő elem feltűnik (rongyos ruhák, kosz a csillogással szembeállítva stb.) de ezek semmiféle renddé nem

44 Poe (2000): 300.
45 Uo. 294.

46 Uo.
47 Uo. 295.
48 Uo.
49 Uo. 297.
50 Vö. „that brief interval of a glance". L. E. A. Poe: The Man of the Crowd. In: *The Collected Tales and Poems of Edgar Allen Poe.* New York, Random House, 1992. 478.

állnak össze: Engels kódjának, valamint a belőle következő perspektívának hiányában London a követés, a megfigyelés labirintusa, kaleidoszkópszerű kulisszája marad. Poe elbeszélőjének kérdése nem az, hogy mit jelent a város (vagy a városi élet). Az ő kérdése a véletlenszerűen megpillantott Másik kódjára, annak kiolvashatóságára, megfejthetőségére vonatkozik, olyan kódra, mely előzetesen nem ismert a számára. Keresi a kódot, az arc kódját (a mögötte meghúzódó „hosszú évek történetét"), igyekezete azonban hasztalan: mint már láthattuk, nem sikerül megfejtenie. Poe megfigyelője kudarcot vall: az arc útját állja, bebizonyosodik, hogy csak a felületet képes megfigyelni. Nem képes átlépni az öregember esetében azt a belsőt és külsőt elválasztó határt, amelyet önmaga átlépett a szöveg elején, nem tud az arc mögé nézni, nem tud „belépni". Az öregember marad, ami a szempillantás idején is volt. Egy arc a tömegből: a tömeg embere. Ez a rendkívül összetett szerkezetű, ugyanakkor a karteziánus perspektivizmus minden elemét nélkülöző megfigyelés nem tud máshoz, mint felülethez eljutni. A megfigyelt Másik olyannyira zárt, hogy nem is veszi észre az őt nyíltan megbámuló (arcába néző) megfigyelőt, aki ezen a ponton adja fel törekvéseit. A tömeg emberének kódja feltörhetetlen, végképp zárt.

A leírás művészetének, a szubjektív látás „szubkultúrájának" egy másik kulcsszövegét jelenti Charles Baudelaire *A modern élet festője* című esszéje.[51] Ebben a C. Guys-ról szóló munkában Baudelaire olyan megfigyelőként állítja elénk a modern élet autentikus festőjét, aki kószálóként az utcai tömegben elvegyülve keresi témáját, melyet mindig véletlenszerűen pillant meg, az adott pillanat által kínált perspektíva szerint.

„A tömeg az ő igazi eleme, mint a madárnak a lég, mint a halnak a víz. Szenvedélye és hivatása: házasságra lépni a tömeggel. Az igazi csatangoló, a szenvedélyes megfigyelő számára végtelen öröm, ha a sokaság, a változékonyság, a mozgás, a tünékenység és a határtalanság körében üthet tanyát. Soha nem lenni otthon és mégis, mindenütt otthon érezni magát; látni a világot, a világ központjában állni, de rejtve maradni a világ előtt [...] A megfigyelő olyan, mint egy inkognitóban járó herceg. [...] Az egyetemes élet szerelmese úgy vegyül el a tömegben, mintha egy roppant elektromos térbe lépne. Tükörhöz is hasonlíthatjuk, mely éppoly hatalmas, mint a tömeg, vagy akár egy gondolkodó kaleidoszkóphoz, mely minden mozdulatával a sokrétű élet jelenségeinek tűnő szépségét veti elénk. A nem-ének valamiféle telhetetlen én-je szüntelen azt adja vissza, azt fejezi ki elevenebb képekkel, mint maga az állhatatlan, változékony élet."[52]

Nem-én és én játékában, határaik átlépésében teremtődik meg a modern élet képe; az utcán hullámzó életé, mely a maga komplexitásában áttekinthetetlen. Éppen ez a modern élet festőjének teljesítménye: éjjeli magányában átszűri magán, saját énjén a nappal összegyűjtött élményanyagot, és annak érthető, áttekinthető formát ad:

51 Charles Baudelaire: A modern élet festője. In: *Charles Baudelaire válogatott művészeti írásai.* Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1964. 129–164.
52 Uo. 136.

„Most, amikor mindenki alszik, ő asztala fölött görnyed gyilkos pillantásokat vetve a papírra, ahogy az imént a tárgyakat vizsgálgatta [...] A dolgok újjászületnek a papírlapon. Az emlékezetben összezsúfolt anyag most felsorakozik, osztályozódik, elrendeződik és átesik [...] a kényszerítő eszményítésen."[53]

Pontosan azt teszi, mint Baudelaire másutt részletesen elemzett[54] *Hajnali egykor* című versének beszélője: kulcsra zárt ajtaja mögött feldolgozza, értelmessé teszi a világot. Nem *megtalálja* benne az értelmet, mint Engels vagy Hoffmann megfigyelői, hanem a kontingens és átfoghatatlan környezet benyomásainak komplexitását redukálva *létrehozza* azt a maga sajátos, csak rá jellemző módján (azaz kontingensen), de mégis általánosan érvényesen. Nem alkalmazkodik semmiféle perspektívához, hanem szubjektív megfigyelései, valamint a *látás* és a *kifejezés* kevesek által birtokolt képességének birtokában[55] létrehozza azt és hozzáférhetővé teszi mások számára is. A többség számára, aki nem képes látni, és nem képes kifejezni sem. A modern élet festője a leírás művészetének szubkultúráját képviseli. Azért nincs szigorúan meghatározott perspektívája, mert ilyesmit maga a *modernség* sem birtokol, és nem is birtokolhat, hiszen az nem más Baudelaire szerint, mint maga az átmeneti, a tűnő, az esetleges;[56] a perspektíva törvényeiben, vagy bármilyen egyéb törvényekben rögzített állandó rend hiánya: a kontingencia alapvető tapasztalata.

Fontos kiemelni: a két látásrendszer különbsége aszerint is megfogalmazható, hogy a karteziánus perspektivizmus (a fenti példák közül Hoffmann és Engels) látásrendszerében a város a megfigyelés *tárgya*, a „leírás művészetének" szubjektív látásrendszere számára (melyet Poe és Baudelaire szövegei példáznak) pedig a város a megfigyelés *közege*, azaz *médiuma*. Olyan közeg, amely a maga sajátosságai által meghatározza a megfigyelés lehetőségeit, definiálja a megfigyelő (kontingens, véletlenszerű, szubjektív) perspektíváját. Mindez különösen Baudelaire idézett szövegeinek fényében tűnik fel érzékletesen. *A modern élet festője* című esszé alapján kifejtett megfigyelés-felfogás világosan megmutatja, miként jön létre, jelölődik meg a tárgy a megfigyelés (megfigyelő és környezete alkotta) dinamikus összefüggésrendszerében. A megfigyelés tárgya ebben az értelemben másodlagos, és még csak nem is magától értetődő: „csak kevesen rendelkeznek a látás képességével, és még kevesebben vannak, akik a kifejezés képességét is birtokolják" – írja Baudelaire egy korábban már idézett helyen.[57]

A város, mint a megfigyelés *objektuma (tárgya)*, illetve mint annak *médiuma (közege)* közti különbségtétel különösen élessé és fontossá válik azon megközelítés fényében, mely szerint a médium fogalma bizonyos szimbolikus és technikai paraméterek mellett az értelem képzését és hozzáférését lehetővé tévő

53 Uo. 137–138.
54 Vö. Tóth (2014).
55 Vö. Baudelaire (1964): 138.
56 Vö. uo. 139.
57 Uo. 137.

kulturális aspektusok és gyakorlatok összességét *is* jelenti.[58] Véleményem szerint Baudelaire és Poe szövegeiben a város pontosan ilyen értelemben válik a megfigyelés médiumává.

III.

Az alábbiakban Siegmund Schlesinger, a több bécsi lapnál is megfordult tárcaíró *Leitartikel und Feuilleton* című, 1864-ben megjelent egyfelvonásosát[59] vizsgáljuk meg a megfigyelés fentiekben taglalt problémája felől. Meggyőződésem szerint ugyanis Schlesinger bohózata lényeges adalékokkal szolgál a megfigyelési stratégiák különbségeinek tekintetében, ahogyan azzal kapcsolatban is, hogy valójában mennyire direkt, szoros (és legfőképpen tudatos) kapcsolat állt fönn mindezek és az újságírás tárcavonal alatti és feletti gyakorlatai között.

Schlesinger bohózatában a két főszereplő, Scholl és Lerche személyében két újságírószerep és -kompetencia kerül egymás helyére, és (ami a komikum forrása is) egyáltalán nem képesek egymás helyén működni: zárt világokat jelentenek egymás számára. Együtt, ugyanannál a lapnál dolgoznak, mint tárca-, illetve vezércikkíró, de a tárcavonal nemcsak szövegeiket, hanem annál sokkal többet is elválaszt: információforrásként és közönségként funkcionáló társadalmi tereiket, szövegeik előállításának alapvető módjait, a használt kódjaikat, önértelmezésüket is. Röviden: megfigyelésmódjaik paradigmáit.

A különbség alapvetően ugyanaz, mint amit Hieronymus Lorm is bemutat egy 1848-as tárcaszövegében: „[a tárca] személyes véleményeket is tükrözhet, míg a tulajdonképpeni politikai sajtónak a nyilvános véleményt kell képviselnie, mindenki véleményét [die Meinung Aller]". Tehát az objektivitás elvárása a vonal fölött, és ami legalább ilyen fontos, a szubjektivitás elvárása a vonal alatt. Lorm tematikailag is kijelöli, mi kerül a vonal alá, illetve fölé:

„Mialatt az újságnak nagyobb hányadát a fegyveres tevékenység bemutatására kell fordítania, mely pillanatnyilag a történelem előterében áll, az individuum visszahúzódik teóriáival, gondolataival [...] a tárca területére, és megtölti a napi jelentésnek ezt a látszatra jelentéktelen részét a művészet, az irodalom és a filozófiai szemlélődés individuális jelenségeivel."[60]

Más szóval, a vonal felett hírek, napi események, politika, melyek előadására vonatkozóan az *objektivitás* elvárása érvényes; a közérdeklődésre számot tartó, (legalábbis elvben) kizárólag egyetlen lehetséges (vagyis objektív) perspektívából szemlélhető tárgyak. A vonal alatt ezzel szemben mindaz, ami *nem* közvetlenül hírértékű, szubjektív módon, közvetlenül előadva, ahogyan a tárcaíró saját világában, saját perspektívája szerint tükröződnek. Schlesinger darabjában pontosan a *vonal áthágása* a komikum forrása: szerepet cserél a tárca- és a vezércikkíró.

58 Vö. Crary (1999); Tóth (2014).

59 *Leitartikel und Feuilleton, Scherz in einem Aufzuge von* Sigmund Schlesinger, im Selbstverlag des Verfassers, Wien, Durch T. Löwenthal, 1864.

60 Hieronymus Lorm: Der Beruf des Feuilleton's. *Presse,* 1848. július 3.

A darab cselekménye a következő: Scholl, a komoly, megállapodott és jómódú vezércikkíró, az ország hangadó lapjának „politikai vezetője" szeretne néhány órára kiszabadulni a nehéz „vezércikk-atmoszférából", és elmenni a rangján alulinak számító Redoute-beli nyilvános bálra, melyet a felesége is nagyon ellenez, különösen, mivel őt nem akarja magával vinni. Ezért megkéri a lap tárcaíróját, Lerchét, hogy jelentsen beteget, hadd helyettesítse őt. A felesége folyton igyekszik lebeszélni: ő nem írhat tárcát, tőle az nem lesz hiteles, kompromittálni fogja magát mint komoly újságíró, másrészt pedig a lap éppen sürgönyt vár Párizsból egy küldöttség fogadásával kapcsolatban, melynek alapján Schollnak cikket kellene írnia. Scholl mégis elmegy. Nem sokkal ezután megjelenik Kettel, a szerkesztőségi szolga, egy papírral. Scholl felesége azt gondolja, a sürgöny jött meg, de nem, Lerche levele az Schollnak, hogy várja, menjenek a bálba. Louise, a feleség válaszol Scholl nevében, felhívja magához Lerchét, akit ilyen módon akar megleckéztetni. Lerche meg is jelenik, csodálkozik, hogy Scholl már elment, zavarban van. Beszélgetni kezdenek, Lerche elmeséli, milyen zaklatott is a tárcaíró élete. Újra jön Kettel, ezúttal a valódi táviratot hozza. Francia szöveg, távirati stílusban, Louise nem érti, megkéri Lerchét, segítsen, hiszen újságíróként legalább annyit kellene tudnia a világról, hogy értelmezni tudja ezt a táviratot. Lerche, aki éppen Scholl székében ül, ezt azzal hárítja el, hogy ő az egész farsang alatt semmiféle politikát nem olvasott, nem tud semmit. Louise kétségbe esik, hiszen a táviratban van a legfontosabb hír, botrány lesz, ha enélkül jelenik meg a lap. Kettel, a szolga lép elő, aki közli, hogy ő legalább a saját lapjukat elolvassa minden nap, neki is lehet véleménye, úgyhogy megpróbálja értelmezni a szöveget, amelyet így, ebben az értelmezésben bele is tesznek a lapba. Ezután megérkezik Scholl, aki egyáltalán nem érezte jól magát a bálban, ott ugyanis mindenki csak Lerchét kereste, őt is csak úgy ismerték fel, mint valakit, aki Lerche lapjánál dolgozik. Újabb sürgöny jön, most már Scholl veszi át, és ebből kiderül, hogy az előzőt tökéletesen félreértették (a Malheur-t szerencsétlenségnek fordították, mert nem tudták, hogy ez a szerződést kötő megbízott neve). Erre Lerche megjegyzi, hogy tárcában már ő is tett ilyet, viccet csinált félreérthető nevekből. Majd végszóként közli a közönséggel, hogy ezt mindenképpen megírja tárcában, de persze nem ebben a lapban.

A nyilvánvaló elválasztottságon, újságíró-szerepeik inkompatibilitásán túl érdemes részletesen megnézni, mit tudunk meg a két újságíró hátteréről, jellemző információforrásairól, bejárt valós és szimbolikus tereiről, munkamódszereiről, megfigyelésmódjairól.

Scholl, a vezércikkíró esetében az *íróasztal* és a *távirat* kínálkozik emblémaként. Ő kényelmes, polgári lakásának dolgozószobájában ülve dolgozik, ahogy Lerche, a tárcaíró is megfogalmazza: „[a vezércikkírók] ülnek a meleg irodában, a táviratok sültgalambot hoznak tollukba, és papírra vetik világkormányzó bölcsességüket...". Ő nincs közvetlen kapcsolatban azzal a világgal, ahonnan értesülései származnak, és azzal sem, amely írásai befogadójaként

jelölhető meg. Szerepének lényege éppen a két világ, a két tér közti közvetítés: a távoli térben (a darabban konkrétan Párizsban) történt eseményről szóló hír kódolt formában eljut hozzá (távirat), amelyet ő lefordít, és megjelenít egy másfajta kód (vezércikk) segítségével egy másik térben: az újságnak az olvasók számára hozzáférhetőként felkínált terében (konkrétan egy *bécsi* lap által *bécsi* olvasóknak felkínált térben). Akikről ír, hangsúlyosan nem egy térben vannak azokkal, akiknek ír, sem geográfiai, sem szimbolikus értelemben. Az „üzenet" áramlásiránya (esemény →*távirat*→ újságíró →*cikk*→ olvasóközönség) determinált, nem visszafordítható. A két médium (távíró és újság) közti fordítás Scholl kizárólagos kompetenciája; a darabban a komikum egyik legfontosabb forrása éppen az, hogy senki, sem Schollné, sem Lerche, sem Kettel nem tudja értelmezni a sürgönyt.

Az újságíró létmódja ezek szerint alapvetően *literális:* olvassa a táviratot, és írja a cikket, nem tesz mást, mint *átír, tranzakciót hajt végre, különböző, tőle független terek között közvetít.* Személyesen nem is érintkezik a világgal, ezt Kettel, a szolga teszi helyette, aki hozza a táviratot, és viszi a cikket. Megfigyelői pozíciója a tökéletesen kívülálló, külső megfigyelőé, aki tényszerűen képes tájékoztatni olvasóit a világ eseményeiről. Ennek a megfigyelő-pozíciónak az emblémája a hatalmas íróasztal mögött elhelyezkedő kényelmes (és mozdulatlan) karosszék. Scholl innen szemléli a világot.

A tárcaíró munkája, módszere, megfigyelésmódja egészen más. Lerche a darabban a következő módon mutatja be ezt Schollnénak:

Vasárnap – az urak ünnepnapja. Elmesélem Önnek a tárcaíró ünnepnapját, a mait. A ma tegnap kezdődött. Tegnap a bálban – ma négykor hazaérkezés. Kilenckor újra ébren – negyed tízkor már házon kívül – reggelizni menni – egy negyedóra múlva – új kávéház nyílik – program; az elegáns világ középpontja, féltucat szerecsen szolgál fel – szerecsenek lehetséges, hogy eredetiek, kávé biztosan nem. Nyomorúságos ital. Fél tizenkettő, dóm – esemény: francia prédikátor. Fél egy, koncert – esemény: félkarú zongorista. Egy óra – kószálás a városban, nem konkrét dolgok, de belső hivatás, született tárcaírókényszer – Két óra ebédmeghívás, három boldog színpadi szerző tisztelettel meghívja a teljes kritikát – nagyon nyomorúságos pezsgő, négy óra, érdekes esküvő, menyasszony: öreg gazdag lány – vőlegény: szegény fiatal diák – egész regény – de nem mesélhetem el – Hét óra egy pillanat a Hoftheaterben, új szereposztás, első jelenetet megnézni – nyolc festőbál, kép bedobva, terem díszítése megnézve, fél kilenc [...] második pillantás, negyed tíz elővárosi szegénybál, harmadik pillantás, háromnegyed tíz városi piknik,negyedik pillantás, tíz órakor már újra a kávéházban...[61]

Lerche mindezt éppen abban a székben mondja el, ahol Scholl a táviratok alapján a cikkeit írja. A szöveg távirati stílusa is erősíti azt a metaforát, mely szerint Lerche esetében *ő maga* a távirat. Ő maga az üzenet. Napjának vázlata, esetleges, csapongó megfigyeléseinek eredménye tárcájának vázlata is: a tárcaíró járja a várost, és csevegve kommentálja az eseményeket, melyeknek részesévé válik. Baudelaire szavaival élve, a „végeláthatatlan emberi pusztaságok fáradhatatlan utazója"[62] ő, akárcsak a modern élet festője: „tükörhöz is hasonlíthatjuk [...] vagy akár egy gondolkodó kaleidoszkóphoz".[63] Lerche hétköznapi és bejárható terekben mozog, mindig személyesen. Írásainak témái és olvasói zömmel ugyanazon szimbolikus és valós városi, bécsi terekből kerülnek ki. Ugyanazokról ír, akik olvassák, szó sincsen sem elválasztott terekről, sem médiumok közti fordításról. Lerche szövegei arról szólnak, ami éppen történik vele: nem a hírérték vagy bármi más, hanem a tárcaíró alakja, kószálásának útvonala, megfigyeléseinek hangsúlyozottan szubjektív, folyamatosan változó perspektívái szervezik a szöveget. A számára releváns témákat egyrészt a város (Bécs) helyi élete, a lokalitás szervezi és keretezi, másrészt pedig a nagy, a fontos (magas hírértékű) politikai dolgoktól való távolságtartás. Alapvető stratégiája a személyesség, a közvetlen kommunikációs helyzet megteremtése. Olvasói tárgyaivá, tárgyai pedig olvasóivá válnak. Közvetlen és folyamatos viszonyban, mondhatni dialógusban van tárgyaival (közvetlenül részt vesz az eseményekben, sőt, időnként alakítja is őket) és olvasóival is. Mindenhol személyesen van jelen és mindenkit személyesen ismer. Szerves része annak a világnak (a bécsi városi környezetnek), amelyben mozog. Mindez akkor válik különösen hangsúlyossá, mikor Scholl a bálban azt tapasztalja, mindenki csak azt kérdezi: Mi történt Lerchével? Hol van Lerche? Ráadásul őt is így ismerik fel: valaki Lerche lapjától. Számukra Lerche *az újságíró.*

Ha Scholl tevékenységét *átírásként* határoztuk meg, Lerche munkamódszerére célszerűnek látszik az(ön)*leírás* kifejezést használnunk.

Az eddigieket összegzésként a következőképpen vethetjük össze:

Scholl	*Lerche*
távíró (távirat) → nem személyes, literális	pletyka → személyes, orális
nagy (nemzetközi) *terek között vált* → topográfiailag: Párizs > Bécs; (szimbolikusan: nagypolitika párizsi tere > átlagolvasó hétköznapi bécsi tere) *(láthatatlan és külső, objektív megfigyelő)*	kicsi (városi) *nem vált terek között* → (A tárcaíró bárki számára elérhető bécsi /köz/tereket jár be) *(látható, résztvevő megfigyelő)*
Tárgyai nem tőle függenek: azok objektíve fontos események, melyekről táviratilag értesítik	Tárgyai tőle függenek, ő maga teszi őket tárggyá jelenléte által

61 Reményem szerint a fordítás némileg vissza tudja adni Lerche *távirati* stílusát.

62 Baudelaire (1964): 138.
63 Uo. 136.

Scholl	Lerche
átír feltárja és megmagyarázza a *jelentést* → Egyik térből származó üzenetet közvetít egy másik térbe, miközben mindkettőtől hangsúlyosan distanciált. Saját tere tulajdonképpen csak a dolgozószobája	leír → Saját terét írja meg, a várost, ahogy kószál benne
→ Médiumok között vált technikai értelemben is (távíró > újság)	→ Technikai értelemben nem vált médiumok között. A város közvetlenül megtapasztalt tereit emeli be az újság tárcavonal alatti terébe
Az újságírói munkáját jelentő megfigyelés maga, és annak tárgya élesen elválik. (Az eseményről távirat értesít, amit Scholl cikké formál)	A megfigyelés és annak tárgya nem válik el; a megfigyelés (Lerche napi megfigyelései, kószálásai) éppen önmaga (a tárca) tárgya
→ Ismeri a különböző, tőle független rendeket kifejező technikai és szimbolikus terek (a távíró „terének", illetve a nemzetközi nagypolitika „terének") kódjait, és ezek viszonyait is: tudja értelmezni a táviratot a nemzetközi politika összefüggésében	→ Egyféle kódja és kontextusa van, melyek által a közvetlenség, szóbeliség illúzióját teremti meg
Biztosan nem ugyanazokról ír, mint akiknek ír („közöttük áll", egyik felet sem ismeri személyesen)	Ugyanazoknak ír, mint akikről ír („köztük van", mint személyes ismerősük)
A kommunikáció lineáris és irreverzibilis folyamatként van elgondolva: perspektivikus, objektív	A kommunikáció *rekurzív*

Lerche és Scholl két radikálisan eltérő látásrendszert képvisel, melyek különbségei lényegében a karteziánus perspektivizmus objektív, és a leírás művészetének szubjektív megfigyelés-paradigmájának különbségei. A két paradigmát éppen a tárcavonal választja el egymástól: egy olyan határ, amely – a darab tanulsága szerint – áthághatatlan. A tárcavonal két radikálisan és tudatosan eltérő beszéd- és megfigyelésmódot választ el (és tart egyben ugyanakkor). A tény pedig, miszerint mindezt 1864-ben a komikum forrásaként és bohózati cselekmény alapjaként lehetséges színpadra állítani, azt mutatja, hogy mindezek a különbségek a néző/olvasó, azaz a hétköznapi tapasztalat számára ál-

talánosságban ismertek lehettek – másként Schlesinger nyilván nem használhatta volna magától értetődő hivatkozási alapként őket. Mindennek fényében szorulnak kiegészítésre Walter Benjamin következtetései a modern napisajtóval kapcsolatban; szerinte ugyanis a sajtó egészében a tapasztalat elidegenítésének eszközeként működik, amennyiben információit nem az olvasó saját tapasztalatának részeként közli: „egyetlen olvasó sem tehet szert olyan tapasztalatra, amit saját elbeszéléseként adhatna tovább".[64] Véleményem szerint a tárca (konkrétabban: a csevegő tárca, a *Wochenplauderei*) éppen Benjamin tapasztalat-fogalmát jeleníti meg a napilap számára elkülönített terében. Amint Schlesinger darabja kapcsán is látható, a tárcaíró éppen hogy az olvasók saját tapasztalatainak a tükre: közvetlenül, a saját életük valóságában, a saját „elbeszélésükben" szólítja meg őket. Egy további, szintén Benjamintól származó terminussal mondhatjuk, hogy a tárcaíró valójában tapasztalatot közlő *mesemondó*,[65] aki „közvetlenül vagy hallomás útján nyert tapasztalatra alapozza történetét. Ez aztán hallgatói tapasztalatává válik."[66] A térnek és az időnek a napilap médiuma által meghatározott (átformált) koordinátái között ugyan, de mégis *személyes* tudást, történetet közöl, *személyes* módon (a kommunikáció ugyan nem közvetlen többé, de, hangsúlyozzuk újra, *személyes*). Benjamin a sajtót az információ fogalmával köti össze közvetlenül, és állítja ilyen módon szembe a mese, a tapasztalat fogalmaival. Jelen elemzéseink mindezzel szemben arra vezettek, hogy kijelenthetjük: legalábbis a 19. század második felében nagy valószínűséggel megjelent a sajtóban az immár mediatizált módon újraalkotott) mese és tapasztalat helye a tárcavonal alatt, és megjelent a mesemondó is: a tárcaíró. A *Wochenplauderei* ebben az összefüggésben sajátos „mese", melynek „nem az a célja, hogy a dolgot »magánvalójában« adja, mint az információ vagy a riport, hanem beágyazza a mesélő életébe, hogy aztán megint kiemelje onnan. […] a mese viseli a mesélő keze nyomát, mint ahogy az agyagedény a fazekasét."[67]

Egy mondatban összefoglalva: a *Wochenplauderei* nem az objektív tájékoztatás, a karteziánus perspektivizmus eszköze, hanem *a leírás művészete*.

64 Benjamin (1969): 233.
65 Walter Benjamin: A mesemondó. In: Walter Benjamin: *Kommentár és Prófécia*. Gondolat, Budapest, 1969. 94–127. Itt: 95–96.
66 Uo. 99.
67 Uo. 104.

Konzervativizmus és modernség között. Az immanens kritika kialakulásának egy útja

Schöpflin Aladár és a *Vasárnapi Ujság*

Széchenyi Ágnes*

1937-ben megjelent, az irodalomtörténet (egyik) későbbi,[1] értékválasztó ítéletét megelőlegező című, még csak szűk négy évtizedre érvényes könyvében, *A magyar irodalom története a XX. században* című, időnként portrékká szélesedő folyamatrajzban Schöpflin Aladár az irodalmi modernség érvényre jutásának útját rajzolja meg. Azzal, hogy a tapogatózó, alternatív utakat szinte döntően a *Nyugat*ba futtatja bele, lényegében a folyóirat mítoszát alapozza meg.[2] Eljárása érthető: a *Nyugat* volt az első önerőből működő, tartós életű, több történelmi fordulatot megért, már csak ezért is sikeres *modernség-kísérlet*. Irodalomtörténetének megjelentetését ünneplő gesztus is motiválta, a folyóirat *harmincadik* évfolyamába lépett. Schöpflin könyvének idején már *három* nemzedék osztozott az adott állapoton, a harmadik nemzedékben már nem is volt akkora nimbusza a folyóiratnak, újabb, jelentékeny, elsősorban ideológiailag, de esztétikailag is más elveket követő folyóiratok jöttek létre.[3] (Ám a folyóirat húszévesen *még mindig* harcban állott a konzervativizmussal, lásd, amikor Babits Mihály szót emelt az Akadémia százéves évfordulója alkalmából és vitáját Berzeviczy Alberttel, a Kisfaludy Társaság és egyben nem mellesleg az Akadémia elnökével 1927-ben.)

A Schöpflin-könyv legjobban megírt része a modernség *előzménye*. Érzékeny és kiegyensúlyozott szisztematikussággal megy végig Schöpflin az irodalmi pá-

* Tudományos főmunkatárs, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet. E-mail: szechenyi.agnes@btk.mta.hu.

1 A *Nyugat* irodalomtörténeti megítélése nem tárgyunk. Itt csak utalunk a nyugatosok1948/49 utáni elhallgatására, 1956 utáni lassú újraértékelésükre, illetve a mai szélsőséges véleményt hangoztatókra, akik újból és újból a zsidóság térnyerését és a magyar irodalom meghamisítását emlegetik a *Nyugat*tal kapcsolatban. Bár komoly irodalomtörténészek ezek között nincsenek, a jelenlegi állami kitüntetés-politika azt mutatja, díjazzák az efféle vélekedést.

2 *A magyar irodalom története a XX. században* egyik bírálója a munkát egyenesen „a Nyugat családi képtárának" tekintette. Keményfy János: A „Nyugat" irodalomtörténete. Válasz Schöpflin Aladár „vitatkozás"-ára. *Budapesti Szemle*, 1937, 247. kötet, 721. sz. 106.

3 A második Nyugat-nemzedék próbálkozásai közül Szabó Lőrinc *Pandorá*ja volt a legemlékezetesebb értékeket felmutató, rövid ideig tartó kísérlet. „Egyszerre úgy lett hangosan nemzedéki folyóirat, hogy egyben az új Nyugatba is beleillő poétikát tűzte kritikai zászlajára..." Kabdebó Lóránt: A Pandora. In: Finta Gábor–Horváth Zsuzsa–Sipos Lajos–Szénási Zoltán (szerk.): *A Nyugat párbeszédei. A magyar irodalmi modernizáció kérdései.* Budapest, Argumentum, 2011. 135. A '30-as években a második nemzedék hozta létre a *Választ* és a *Szép Szót*, s ebben már a harmadik nemzedék is megjelent.

lyákon és rajzolja fel a mögöttes társadalmi változás lépéseit, sőt, egyenesen azt a vákuumot, amelyet követve, azt betöltve megszületett végül a *Nyugat*. Könyvének első oldalain hangsúlyozza, hogy a szellemi élet *„egységes, szüntelen folyamat"*.[4] A számunkra magától értetődő mondat egykoron nem volt az. Schöpflin is él az „új nekiindulás, csúcspontra jutás, lehanyatlás" hármas beosztásával. Schöpflin már hosszabb folyamatra tekintett vissza, *három* ízben is megfigyelője, majd utóbb tanúja volt a magyar irodalom történetében, hogy egy-egy értékkijelölő, sőt, akár kánonalakító kritikus is megállt az általa kijelölt csúcspontnál, s attól nem akart, nem tudott továbblépni. Így volt ezzel elsőként Toldy Ferenc, a nemzeti irodalomtudomány megteremtője, aki az 1830-as években, majd Gyulai Pál, aki Petőfiben és főként Aranyban jelölte meg a „bevehetetlen" egyszervolt magaslatot.[5] S aztán továbbvitte ezt a vonulatot Horváth János, részben megismételve Gyulai álláspontját, s ki is egészítve azt, amely szerint az Aranytól Adyig tartó időszak csak hanyatlást mutat.[6] Schöpflin soha egyetlen irodalmi jelenségre nem mondta, hogy ez vagy az a teljesítmény át nem léphető magaslat. Ez a fajta teleologikus gondolkodás távol állt tőle, noha iskoláiban – a pozsonyi evangélikus líceumban és teológián – kifejezetten az elődök hagyományozta 19. századi szellemben nevelődött.[7] Teljesítményei az önálló, spontán ráérzés bátorságát mutatják. (És még egy jelzést kell itt tenni. Kitüntetett figyelmet érdemelt már eddig is a magyar irodalom történetében, hogy a nyugatosok határozottan újraértelmezték a tőlük még karnyújtásnyira lévő 19. századot. Az egyik első lépést – a kései Vörösmarty Mihály fölfedezésével – éppen Schöpflin Aladár tette meg *A két Vörösmarty* című tanulmányával, igen hamar a folyóirat megindulása után.[8] A folytatásra csak utalunk: három év múltán Babits erősítette meg Vörösmarty kanonizációját a *Nyugat*ban.[9] Aztán következett Arany János élesztése, átértékelése versekben (Babits Mihály: Arany Jánoshoz [1910], Ady Endre: Kétféle velszi bárdok [1913]) és az Arany-kultusszal szembeforduló Ady-írás, a Strófák a „Buda haláláról" [1913].[10]

4 Schöpflin Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1937. 5.

5 „Irodalmunk fénykora 1830-ban lezáródott – vallotta az öreg Toldy." Schöpflin Aladár: A fiatal Gyulai. Uő: *Magyar írók. Irodalmi arcképek és tollrajzok*. Budapest, A Nyugat folyóirat kiadása, 1917. 19. „...[Gyulai] tisztázza felfogását Toldyékkal szemben, megállapítva, mennyire elfogult Toldynak az a nézete, hogy a magyar költészet aranykora 1830-ig tart, s azóta csak epigonok vannak." Uo. 24. Toldy munkásságára nézve l. Dávidházi Péter: Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet. Budapest, Akadémiai–Universitas, 2004.

6 Horváth János: *Aranytól Adyig. Irodalmunk és közönsége*. Budapest, Pallas, 1921. Schöpflin Aladár: Konzervatív kritika, fejlődő irodalom. *Nyugat*, 1921/8.

7 Széchenyi Ágnes: Schöpflin Aladár pályakezdése. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 118, 2014/3. 353–384.

8 Schöpflin Aladár: A két Vörösmarty. *Nyugat*, 1908/11.

9 Babits Mihály: Az ifjú Vörösmarty. Nyugat, 1911/21. 689–701.; A férfi Vörösmarty, 1911/24. 1041–1061.

10 Arany támaszkereső újraképzése később is folytatódik, l. pl. Kosztolányi Dezsőnek közismert mondatára, „[a]páink más Arany Jánost olvastak, mint mi. Övék volt az epikus, a fiatal, a nyugodt. Miénk a lírikus, az öreg, az ideges". *Nagyváradi Napló*, 1917. március 25. Aztán folytatódik a rekanonizáció, belép a vitába Móricz is. De ez messze vezetne minket, a szálat nem visszük végig.

Először jön rá egy nemzedék, hogy „az új nemzedékek mindig a maguk igéit olvassák ki ugyanabból a könyvből, amit őseik az asztalon hagytak".[11] A hagyományhoz való viszony új, tevőleges újraértelmezéséről, átalakulásáról van szó. A megmerevedett képek újragondolásáról.[12] Arról, amit utóbb Gadamer így fogalmazott meg: „Az olvasó megértés nem valami elmúltnak a megismétlése, hanem részesedés egy jelenbeli értelemben."[13])

Schöpflin Aladár nemcsak iskolái felől nézve, de első és egyben utolsó munkahelyét tekintve is konzervatív közegből érkezett a *Nyugat*hoz: 1898-tól a *Vasárnapi Ujság* munkatársa, majd segédszerkesztője volt, s végső soron onnan is vonult nyugalomba, a hetilapot kiadó Franklin Társulattól.[14] Szorosan véve nem is volt ott a *Nyugat* alapításánál. Két hónappal az indulás után így írt Ady Endrének, „[s]zeretnék én is írni valamit a *Nyugat*ba, de nincs elegendő hangulatom, se témám. Aztán furcsa emberek azok az Osváték, minduntalan izengetnek, így-úgy, fel akarnak keresni, beszélni akarnak velem, és eddig színit se láttam egyiknek se. Úgy látszik, mégis nekem, az öregnek kell megtennem a közeledő lépést hozzájuk, fiatalokhoz."[15] A levél elárulja, hogy nem volt személyes ismeretségben a folyóirat valódi, és ekkor már több rövid életű közös kísérletben részes alapítóival. Összességében ez az indulási folyamat éveket, közel egy évtizedet jelentett. (Érdekes önstilizációs pillanatot érhetünk tetten, amikor elolvassuk az id. Szinnyei Józsefnek szóló adatközlő levelét, amelyben azt írja, a *Nyugat*nak „alapítása óta főmunkatársa". A jövőből visszanézve tehát már nem volt jelentősége az odaérkezés rövid, ám akkor mégis keserves várakozásának.[16])

11 Kosztolányi Dezső (1917): uo.

12 A váltást talán hasonlíthatjuk Claude Lévi-Strauss „hideg" és „forró" emlékezésének Jan Assmann felidézte értelmezéséhez. A „hideg" a francia antropológus értelmezésében „nem valaminek a hiányát, hanem pozitív teljesítményt jelöl, amelyet a »bölcsesség« egy fajtájának sajátos minősít és sajátos »intézményeknek« tulajdonít. A hideg nem fagypontja a kultúrának, hanem maga is megteremtésre szorul. Tehát nem csupán az a kérdés, adott társadalmak milyen mértékben és formában fejlesztették ki a maguk történeti tudatát, hanem egyúttal az is, milyen mértékben, formában, miféle intézmények és társadalmi mechanizmusok révén »fagyasztottak be« minden változást. A »hideg« kultúrák nem elfelejtettek valamit, amire a »forró« kultúrák emlékeznek, hanem másvalamire emlékeznek. Ezeknek az emlékeknek az érdekében kell gátat vetni a történelem beáradásának. Erre szolgálnak a »hideg« emlékezés fogásai. Jan Asmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, Atlantisz, 2013. 70.

13 Hans Georg Gadamer: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlata*. Budapest, Gondolat, 1984. 375.

14 Egy, a tulajdonomban lévő 1908. július 28-án készült, Schöpflin által Idykának dedikált fénykép hátán a testvér írásával ez olvasható: Aladár, a segédszerkesztő.

15 *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*. S. a. r. és a jegyzeteket írta Balogh Tamás. Pécs, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2004. (Pannónia könyvek), 26. Osvát Ernő pl. mindössze négy évvel volt fiatalabb Schöpflinnél, az is elképzelhető, hogy személyesen eladdig még nem is találkoztak. Ignotus is mindössze három évvel volt idősebb a *Vasárnapi Ujság* segédszerkesztőjénél. A levél egyértelműen kimondja, hogy Schöpflin nem volt jelen a Nyugat semmilyen tervezete kigondolásánál. Az eleve odatartozás a későbbi élettényekből vett visszavetítés, akkorról, amikor már maga is elfelejtette vagy nem tartotta fontosnak, hogyan is került oda, mert megkérdőjelezhetetlen része volt a Nyugatnak.

16 A Szinnyeinek írt levél eredetije a birtokomban. Sz. Á.

A 20. század első néhány évében sivár, szegényes volt az újra fogékony *irodalmi* lapok kínálata. Osvát Ernő – nemzedékének és az irodalmi modernség ügyének „Keresztelő Jánosa"[17] – 1902–1903-ban vergődött a *Magyar Géniusz* szerkesztésével. A lapot hol a Lipót körúti Club-kávéházban, hol pedig szemben, a Lipót körút és a Falk Miksa utca sarkán egy névtelen kávésnál szerkesztették, intézményi háttér nem volt mögötte. Anyagi tőkéjét ún. „katonai árlejtések", azaz fizetett katonai hirdetések adták.[18] 1903-ban Bródy Sándor fogott Ambrus Zoltánnal és Gárdonyi Gézával egy új lap, a *Jövendő* szerkesztésébe. A folyóiratnak következetes programja nem volt, konzervatív, liberális és radikális irányok keveredtek benne. Némi összhangot, egységes tónust a városiasság szemléletmódja és érzésvilága kölcsönzött a *Jövendő*nek, melyben Ady Endre is megjelent.[19] 1905-ben indult meg Osvát új lapja, a *Figyelő,* szellemében és munkatársi gárdájában a *Nyugat* közvetlen elődje.[20] Nem irodalmi lap volt a *Huszadik Század,* a társadalomtudományos modernségen belül a szociológiát meghonosító folyóirat. Gratz Gusztáv, illetve Somló Bódog szerkesztették, a konzervatívok csak 1906-ban váltak ki a szerkesztésből, ekkor került sor radikálisabb irányváltásra, ettől fogva mondhatjuk, hogy *par excellence* modern lap lett. (1904-ben jelent meg a *Világosság,* a „szabadgondolkodók lapja", társadalomtudományi profillal. Ennek a – Szabó Ervint is foglalkoztató – lapnak a léte is jelzi, hogy akkor még nem volt elég radikális a *Huszadik Század.* A *Világosság* egy szűk évfolyamig élt.) *A Munka Szemléje* kifejezetten szocialista orgánum volt, 1905 és 1908 között jelent meg. A későbbi nyugatosok szép számmal szerepeltek itt, Osvát Ernő is publikált benne, s mellette még Ignotus, Elek Artúr, Fenyő Miksa, Kőhalmi Béla és Szini Gyula is, akik – Vészi Józsefet is ideértve – még szerkesztőbizottsági tagok is voltak.[21] Hatókörét megbecsülni tudjuk csak: igen kis közönséghez ért el, de benne egymásra találhattak a később tartós csoportosulást létrehozó felsorolt írók. A palettán a modernség szellemét a felsorolt ismeretlen új lapok mellett az 1890-ben indult *A Hét,* és az ekkor még inkább ideszámító, 1894-től megjelenő *Uj Idők* képviselték.[22] És egy napilap, a Vészi József szerkesztésében 1896-tól kezdve megjelenő

17 Ady Endre levele Hatvany Lajosnak, Párizs, 1911. február eleje. *Ady Endre levelei,* 2. köt. Szerk. Belia György. Budapest, Szépirodalmi, 1983. 130. (Ady Endre művei).

18 1902. június elejétől 1903. február elejéig szerkesztette Osvát a folyóiratot, melyet Basch Árpádtól vett át. Osvát idején munkatársa volt egyetemi barátja, Elek Artúr, Cholnoky Viktor, Fenyő Miksa, Gellért Oszkár, Kaffka Margit, Krúdy Gyula, Nagy Endre, Színi Gyula és Ady Endre. Gellért Oszkár: A Magyar Géniusz. In: Uő: *Kortársaim.* Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1954. 17.

19 Megjelent a folyóiratban az egészen másfelé tartó Lukács György is. Kókay György, Oltványi Ambrus, Vargha Kálmán (szerk.): *Program és hivatás. Magyar folyóiratok programcikkeinek válogatott gyűjteménye.* Budapest, Gondolat, 1977. 363.

20 Az induló *Nyugat* – tanulva a kudarcokból és maga előzményét is hangsúlyozva – „a Figyelő új folyamaként" merte magát bejelenteni a címlapján.

21 Fabó Irma: A Munka Szemléje. *Magyar Könyvszemle,* 1965/1. 14–28.

22 Ezen az állásponton van Kunz Egon is, a *Szerda* monográfusa. „Ha kitapintjuk a századforduló irodalmi testének könyökhajlatát, két hatalmas, jól megkonstruált ért találunk, mely az irodalom vérét összefogva továbbviszi a XX. század testébe." A jegyzetekben jelzi, tudatosan mellőzi a *Vasárnapi Ujság*ot, mert semmiképpen nem volt hatással a század eleji folyóirat-alapításokra. Ez bár igaz, mégis meglehetősen sok és egyre több olyan írónak adott lehetőséget 1903 után, akik a

Budapesti Napló, ahol a későbbi nyugatosok hada már együtt dolgozott, elsősorban a politikai újságírás jegyében (legfőbb politikai célját a szabad választójog kivívásának kérdésében megtalálva), de sok tárcával és – noha akkorra ez már kiment a divatból – a tárca helyén közölt verssel. Legtöbbször Ady-verssel. (Mindezen folyóirat-kísérletek mögött meglehetős publicitást adtak az anyagi haszonra törő, a különböző olvasói körök politikai elvárásait kiszolgáló napilapok, de ezeket nem tudjuk a modern irodalmi csoportképzés eszközeinek tekinteni.) Az egyedüli „komoly folyóirat" – ez Schöpflin Aladár kifejezése – a *Budapesti Szemle,* „az akadémia konzervatív szellemét sugározta", tanárok olvasták csak és a Kisfaludy Társaság felolvasó üléseinek látogatói.[23]

A modernség fogalma körül

Az iménti bekezdésben azt mondtuk, korlátozott volt a modernséget befogadó orgánumok száma, aránya.[24] De mit értünk modernségen? Adósok vagyunk az általunk használt modernség fogalmának definíciójával. Az MTA Irodalomtudományi Intézetében készülő új történeti szintézis 20. századot tárgyaló – az elbeszélést, a történetet az 1890-es évekkel indító – kötete az irodalmi modernség kérdését helyezi a középpontba. A modernség fogalmát sokféle értelemben használjuk, sőt, a 20. századba érve az alternatív modernségek egyidejűségéről vagy egymást váltásáról beszélünk. A fogalom azonban majdhogynem parttalan, uralhatatlan definíciós lehetőségeket ad.[25] A modernség kialakulása *folyamat,* kezdőpontja az, amikor eredeti alkotások híján egyre inkább epigonok uralják a publikációkat, egyre inkább észreveszik a gondolat és invenció nélküli ismétlést. De éppen Schöpflin említett irodalomtörténetének fényében nem becsülhetjük le a modernségbe vezető, általa leírt utat, nem húzhatunk éles cezúrát a régi és új közé. S ugyanilyen fontos, hogy rájöjjünk, mi térítette az ekkorra megmerevedett, önmagát túlélt *Vasárnapi Ujság* segédszerkesztőjét, Schöpflin Aladárt a modernség felé, és mivel magyarázza ő maga a modernség megszületését.

A fővárosba költözését követően Schöpflin Aladár az 1854-es indulásakor újszerű, adekvát igényeket kielégítő orgánum, a *Vasárnapi Ujság* szerkesztőségébe került. A művelődés értékeinek *szétterítése* céljából készülő hetilap-néplap döntően *vidékre* készült, aminthogy az egész ország vidékies volt. Pest-Buda

*Nyugat*ban leltek igazán otthonra. Kunz Egon: *A Szerda. Egy folyóirat különös története.* Budapest, 1948. 5.

23 Schöpflin (1937), 77.

24 Itt azonban nem lehet eltekinteni attól, hogy *minden* folyóirat rövid életű volt, amelyik mögött nem állt biztos tőke, azaz kiadóvállalat, nyomda, vagy fenntartó szervezet, mint pl. a *Budapesti Szemle* mögött a Magyar Tudományos Akadémia stb.

25 A legújabb, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetben zajlott vitákból született publikációk: Bezeczky Gábor: Modern a modernség előtt. *Literatura,* 2011/4. 309–313.; Angyalosi Gergely: Közelítések a modernséghez – Az új magyar irodalomtörténet harmadik kötetének koncepcionális kiindulópontja. *Literatura,* 2009/3. 321–325.; Angyalosi Gergely: Esztétizmus, esztétizáló modernség [kézirat].; Schein Gábor: Az alternatív modernségek koncepciója felé. *Irodalomtörténet,* 2011/2. 204–226.; Kálmán C. György: Reflexiók Schein Gábor dolgozatához. Uo. 227–234.

nemzetiségi összetétele a hetilap indulásának évében erős német dominanciát mutat, még akkor is, ha a korabeli „statisztikák" még nem teljesen megbízhatóak, Pesten a német és a magyar elem egyensúlyát, Budán a magyarok erős kisebbségi helyzetét mutatják.[26] Számos irodalmi emlékezés referál erről. A *Vasárnapi Ujság* (1854) mellett ekkor indult el az ugyancsak német nyelvű *Pester Lloyd* (1854), ez az elsősorban a gazdaságot informáló-kiszolgáló és német nyelvűsége okán az európai térben sem idegenül álló napilap. Még előtte volt az ország a Magyar Tudományos Akadémia első nagygyűlésének (1858), a Kisfaludy Társaság újraindulásának (1860), az intézmények emlékünnepélyei az önkényuralom elleni tiltakozás eseményei voltak. Az a csoporthegemónia, amely ezekben a társaságokban érvényesült, utóbb az irodalmi Deák-párt nevet kapta. A közönség még csak ismerkedett a polgári művelődési igényekkel és lehetőségekkel. Kemény Zsigmond még okkal írta *Élet és irodalom* című cikksorozatában, hogy közönségünk

„pártolása mecénási, s nem ügybaráti. Adni akar, de nem élvezni. Adózik, nem pedig vásárol... Ha definiálni akarnók közönségünk állását irodalmunkhoz, körülbelül ezen eredményhez jutnánk: a vagyonosabb embernek van bizonyos eszméje, hogy mennyit illik neki magyar nyomtatványokra adózni, e rátát évenként kifizeti, s azontúl semmi gondja semmire. Így történik, hogy jeles számú vásárló mellett kevés az olvasó."[27]

Egyéni „adakozásokra" utal Kemény Zsigmond, ezek mellett, mögött azonban modern *fővárosi vállalatok* működnek már, és *termelik* az olvasnivalót. A 19. század második felében indul el a társadalmi migráció, 1880-ban minden negyedik, 1910-ben pedig minden harmadik ember másutt él, mint ahol született.[28] A modernizáció egyre számosabb áldásai *együttesen* döntően csak a fővárosban érvényesültek.[29]

A modernség Schöpflin Aladár számára egyértelműen a *társadalmi* modernséget, a városiasságot jelentette. A *Nyugat*ban 1908-ban debütáló írása is erről szólt, *A város* címet viselte. A város jellemzője „a kultúrélet első alapeleme: az önmagában való meghasonlás" – szögezte le ebben az esszében. A „gyűlölt és sóvárgott város falai alatt vették észre először [a vándorok – Sz. Á.], hogy lehet ugyanazon egy dolgot egyszerre szeretni és gyűlölni, vágyni rá és undorodni tőle".[30] Egy társadalomtörténeti folyamat, illetve a vele járó lélektani ambivalencia – döntően ezek az elemek kapnak hangsúlyt Schöpflin 1908-ban „kifejtett", körülírt *modern* fogalmában. Annak, hogy a diszharmóniának kitüntetett szerepe van a modern világban, több jele van Schöpflin írásaiban. Az 1908-as, *A két Vörösmarty* című tanulmányában a kánon megváltozását érzékel-

26 Vörös Károly (szerk.): *Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig*. Budapest története IV. Budapest, Akadémiai, 1978. 239.

27 Kemény Zsigmond: *Élet és irodalom*. Budapest, Franklin, 1883.

28 Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris, 2003. 427. (Osiris tankönyvek.)

29 Uo. 430.

30 Schöpflin Aladár: A város. *Nyugat*, 1908/7. 353.

ve az „új" versolvasó lelki élményeinek megváltozásával magyarázza a kései Vörösmarty iránti érdeklődés élénkülését. Az öreg, beteg Vörösmarty „lelkében ismerünk rá jobban a mi ellentétektől szaggatott, diszharmóniák közt vergődő" lelkünkre, írja többes szám első személyben.[31] A fiatal Heltai Jenő verseiről szólva iróniájának forrását keresve szól belső meghasonlásáról, „mely később, majd tíz-tizenöt év múlva uralkodó vonása lesz az új magyar lírának".[32]

A Vasárnapi Ujság

A század második felében a legnagyobb példányszámmal és ismertséggel a művelődés területén a jól bejáratott, országos terjesztésű *Vasárnapi Ujság* jelentkezett, tíz-tizenkét ezres heti megjelenéssel, évente 1000 oldal fölötti összterjedelemmel, másfél ezer képpel.[33] A *Vasárnapi Ujság* liberális konzervatív lap volt, első két évtizedében liberalizmusa, a századvégre a konzervativizmusa volt hangsúlyosabb. A laptípus – a közművelődési vagy családi lap – közismert európai képződmény volt. Mintája kettős is lehetett, az angol *Household Word*, Charles Dickens 1850-ben indított hetilapja[34] és – vagy inkább a térben és kultúrában is közelebbi – a német *Die Gartenlaube* (1853).[35]

Érdemes értelmezni a magyar hetilap változásában is állandó fejlécét. Részletekbe menően kidolgozott rajz, az oldal tetején végigfutó széles csík. Középen trónol Hungária, az országot jelképező nőalak, kezében az ikonográfia szerint megszokott címerpajzs és egy szalagon a hetilap címe. Tőle balra és jobbra két vidéki zsánerkép, nagyon hasonlítanak egymásra, csak éppen a társadalmi különbséget tükrözik. Az egyik képen egyszerű asztal mögött olvasó *gazda*, előtte egyszerű üvegben bor, a ház tetején gólyafészek. A másik képen olvasó *kisnemes* támlás karosszékben, asztalán terítő, előtte kancsóban innivaló, a ház tetején galambdúc. Hungária mögött a teret növényzet és romantikus várrom tölti ki. A főváros megszületése után a háttérben megjelennek a város azonosítható jelképei, a Duna, a Lánchíd, a kéttornyú templomok, három-négyemeletes házak. De a két főalakban a ***vidékiesség*** jelzése – a vidéki vagy vidékről a városba származott célközönség – annak ellenére változatlan, hogy a kiadó modern gazdasági-szervezeti formában működik, hatalmas székházat épít. Sőt, Schöpflin odakerülésekor 1898-ban, s onnantól fogva *vé-*

31 Schöpflin Aladár: A két Vörösmarty. *Nyugat*, 1908/11. 584

32 Schöpflin Aladár: Heltai Jenő. *Nyugat*, 1911/5. 458

33 Lipták Dorottya: *Újságok és újságolvasók Ferenc József korában. Bécs – Budapest – Prága*. Budapest, L'Harmattan, 2002. 123. Ugyancsak itt olvassuk, hogy *A Hét* alig tudta eladni a maga 4000 példányát, az ekkor árnyalatnyival konzervatívabb *Új Idők*et kezdettől 10 500 példányban nyomták ki, s 1910-re a hetilap megduplázta induló példányszámát és nyereséges üzleti vállalkozássá nőtte ki magát. Lipták Dorottya nem ad meg forrást a példányszámokra.

34 A *Household Word* – a címlap szerint – nem Dickens szerkesztésében, hanem vezényletével jelent meg, programjáról és anyagi hátteréről l. Harland S. Nelson: *Charles Dickens*. Boston, Twayne Publishers, 1981. 57–58.

35 A német lap és a *Vasárnapi Ujság* összehasonlítását jól szolgálja a következő annotált repertórium: Alfred Estermann: *Inhaltsanalytische Bibliographien deutscher Kulturzeitschriften des 19. Jahrhunderts* – IBDK. Band 3: Die Gartenlaube 1854–1880 [–1944]. Teil 1. De Gruyter, 1995.

gig, az 1921-es megszűnésig, az a grafikai szépségében a korábbi, első változathoz képest erősen „rontott" rajz jelent meg, amelyik bőgatyás (!) [mű-] parasztot ábrázol, aki gyertyavilág mellett olvas és egy módos gazdát vagy kisnemest, aki függő petróleumlámpa mellett ülve mélyed a lapba. Mindketten kapnak egy-egy feleséget, (a kisnemes egy lábatlankodó gyereket is). Mindkét asszony passzív, az olvasásban nem vesznek részt.

A bevezetőben említett, a modernség orgánumáért küzdő – s 1908-ban a *Nyugat*tal majdhogynem nem várt sikerre jutó – Osvát Ernő jól érzékelte a korszakban rejlő ellentmondást, régi és üzletien új ellentétét, a véleménysajtó végét. Vagy ha úgy tetszik, az ambivalenciát.

„A hírlapod, a heti képeslapod önként gyámolítja a kritikátlanságodat. A múlt megbízható könyvtárosai integetnek; a ma jelenségeinek eleven intelligenciájú árusa karon fog és boltjába vezet. [...] Milyen kár, hogy többen vannak, mint amennyire hallgatnál és sokkal többen, mint amennyinek igaza lehet."[36]

Nyilvánvaló, hogy a *Vasárnapi Ujságot* Osvát is hova sorolta (volna) be: a standardot adó egyértelműség és a kiszámíthatóság oldalára. Egyértelműben a múlt avítt könyvtárába, szerkesztőit a múlt könyvtárosainak tekintette. Vagy ahogyan Hatvany Lajos mondta,

„a *Vasárnapi Ujság* körül Arany kihűlt nagyszerű bolygójának kisebb csillagzatai keringtek: Gyulai Pál, Lévay, Szász, az öregek, – Vargha Gyula, Arany László, Endrődi Sándor, Bartók Lajos, Ábrányi Emil, a fiatalok, majd végül, mint legfiatalabb, Kozma Andor és Szabolcska Mihály vonult föl. [...] Schöpflin igen jól jellemzi a *fiak generációját*, melynek büszkesége az volt, hogy közvetlen örököse lehetett a nagy elődöknek".[37]

Ady Endre és az új írók

1903 decemberében a kortárs szellemi folyamatokat lagymatagon, alig követő, az elmúló 19. század felé mindig szívesen és gyakorta visszaforduló, az érdemes és kevésbé érdemes notabilitások képeivel és méltatásával ékesített oldalakkal jelentkező *Vasárnapi Ujság* egyik hátsó rovatában, a recenziók között Ady Endre Nagyváradon megjelent versfüzetéről, a *Még egyszer* című kötetről olvashatunk. A névtelenül megjelent kis írás szerzője Schöpflin Aladár. (A könyvajánló közelében, ugyanazon az oldalon az akkoriban elhunyt, örökös jogon főrendi házi tag, gróf Chotek Rezső nagyméretű díszmagyaros arcképe látható, és egy megemlékezés a főnemes életútjáról. Az Ausztriában is előkelő szerepet játszó cseh eredetű család, a Ferenc Ferdinánd főherceg neje révén is hírnévre szert tevő arisztokrata família magyar leágazásainak nagyszerűségét lényegében a származás magyarázza. Szimbolikus a két közlemény találkozása: a régi

36 Osvát *Ernő összes írásai*. Nyugat Kiadó, Budapest, 1945. 92.

37 Hatvany Lajos: Schöpflin Aladár [1917]. Kötetben: Hatvany Lajos: *Irodalmi tanulmányok*. Második kötet, Budapest, Szépirodalmi, 1960. 230.

világról szóló *nagy* anyag és az új irodalomról szóló *rövid* híradás egy oldalon.) A kis könyvismertető bevezetője egy másik költő ugyancsak „kicsike formájú" füzetéről szól, Schöpflin pár sort veszteget rá, jelezve, hogy véletlenül kerültek elé a kötetek a „nagy halmazból", s hogy Szegedy Miklós versei között alig van olyan, amelyet ha elolvasunk „mégis úgy érezzük, nem vesztegettük az időt hiába".[38] Amikor azonban az akkor még ismeretlen Ady Endre Nagyváradon megjelent kötetéről van szó, áttüzesedik, izgatottá lesz a hang.

„Az ő világa nem csöndes, mosolygós ábrándvilág, lelke mintha örök lidércnyomás alatt állna. Fájdalma metsző kín, tehetetlen vergődés, mely visszás képzetekkel tölti el agyát, megbénítja akaraterejét, sivár öngúnyba fojtja lelkesedését, az ideálok helyett torzképeket fest képzelete elé. Az önmagával küzködő, kínosan forrongó ifjú ideges belső küzdelme ez, melyet saját egyéni világnézlet kialakulásáért folytat. Az a jelentékeny intelligencia, melyről a versek sok helye tanuskodik, tehetségének számos fellobbanása, azt a reményt keltik, hogy a szerző győztesen fog kikerülni a belső harcból s el fog érkezni számára is a harmonikus művészi alkotás ideje."

Majd mutatványul – ahogyan a rovatban szokás – egy verset közöl, *A halottak* címűt. A kritikus hirtelen, többi írásához képest feltűnően élénk hangja tisztán, élesen kiválik a hetilap tónusából, de azt, hogy milyen küzdelmek árán kolportálta Ady költészetét, nem mutatja meg.[39] A „névtelen" kritikus öt esztendővel idősebb csak, mint a költő, de egymásról ekkor még semmit nem tudtak. Nem nagy különbség ez önmagában, csakhogy pozíciójuk élesen különböző. Ady a partiumi, Budapestet utánzó városban *liberális* újságíró, Schöpflin pedig az egykori progresszivitását vesztett, konzervativizmusba merülő, döntően még mindig a vidéknek szóló lap közösségének tagja. Ady a fővárosi nyilvánosság felé törekedett, Schöpflin újat, izgalmat keresett az irodalomban, de ekkor még maga sem tudta pontosan, mit. A fővárosban élt már, de a vidékiesség közérzetével.

A fél évszázados *Vasárnapi Ujságot* ekkor még Nagy Miklós szerkesztette, méghozzá igen hosszú ideje, negyven éve. Az első Ady-kötet még véletlenül került Schöpflin elé, de fontos, hogy ő maga választotta ki az asztalon tornyosuló halomból, a Franklin kiadású, s ekként mindenképpen szemlézendő kötetek és az ismeretlenségből beküldött dilettáns könyvek közül. (Tudjuk, Ady is felfigyelt a névtelen cikkre, majd az *Új versek*ről szóló másodikra, és akkor Bölöni Györggyel üzent is, látja, van ott egy ismeretlen a szerkesztőségben, „valaki, aki őt szereti, érdeklődik iránta", s kérte Bölönit, lépjen érintkezésbe a kritikussal, remélve, hogy megjelenhet tőle vers is, publicisztika is a *Vasárnapi Ujság* oldalain.[40]) Schöpflin Aladár életében *fordulat* volt az Adyra találás. Lázat keltett

38 Szegedy Miklós költő, később – jellemző módon – a Szabolcska Mihály szerkesztette *Háborus versek könyve. Magyar költők 1914–15-ben* című kötetben tűnik fel. 1916-ban a *Nyugat* azt írta róla, hogy konzervativizmusa „jórészt veszélyes és haszontalan".

39 Az persze még árulkodó a kritikus „felkészületlenségéről", hogy Ady nyugtalan a költészetétől a jövőben a *harmónia* megtalálását várja el.

40 [Schöpflin Aladár]: Az igazi Ady. Azonosítatlan újságkivágat, a szerző tulajdonában, 1945 utánról.

benne, hogy a saját hetilapja eszményítette literatúrán kívül más, jobb, izgatóbb irodalom születik, és megérintette, hogy ehhez az irodalomhoz neki is köze lehet.[41] (Majd' minden Ady-kötetről írt a hetilapban. A költőről szóló írásokat egy, már az Ady-jelenség elfogadását és Ady-kultusz kezdetét jelző, igaz, a forradalmi fordulat által generált eseményről szóló beszámoló zárja: 1919 márciusában Schöpflin az Akadémián [!] tartott előadást a már halott költőről.[42] Mindez átmeneti eredmény, az 1918-as forradalom vitte be a költőt a tudományosság szentélyébe.)

Az első Schöpflin-kritika megállapítása azonban, hogy harmóniát várt Adytól – nagyfokú tévedés volt, bár jellemző a még tétova olvasóra. Ady költészete soha nem lett harmonikus, tudatosan. A költő programszerűen teremtett diszharmóniát, ez volt költészetének (egyik, ha nem a legfontosabb) lényege. Az első Nyugat-beli Schöpflin tanulmány – *A város* – lélektani kulcsszava viszont már a *diszharmónia.* Amíg előélete, családi helyzete, iskolái determinálták, amíg a konzervatív hetilap kötelékét belsőleg, mint készen kapott örökséget öntudatlanul azonosulva vállalta, nem írt le ilyet. A fordulat Schöpflin értékrendszerében tehát *egyértelműen* behatárolható, *1903 és 1908 között* történt. Azokat a kritikákat is különösen alaposan kell tehát olvasni, melyek a két évszám között születtek a *Vasárnapi Ujság* hátsó oldalain. A lap fejlécének gatyás paraszt-idolja és ezek között az írások között egyre nagyobb feszültség keletkezett.

Többek között Ady [*Új versek*], a Holnap-antológia, Kaffka Margit [*A gondolkodók*], Móricz Zsigmond [tucatnál több alkalommal ír róla], Ambrus Zoltán, Nagy Lajos, Krúdy Gyula, Molnár Ferenc [*Az ördög; A Pál utcai fiúk*], Oláh Gábor, Szini Gyula, Heltai Jenő [*Nyári rege*], Kosztolányi Dezső [*Négy fal között*], Gárdonyi Géza [*Átkozott józanság*], Kóbor Tamás, Szép Ernő, Gábor Andor, Herczeg Ferenc voltak az induló új magyar irodalom horizont-nyitó, ismertetett-megbírált szerzői. Schöpflin érzékenysége, optikája még nincs beállítva, tompaság is, vakfolt is érzékelhető, de az elszánás is, ahogy lapja fő irányától függetlenül önálló irányultságot kezd vinni, saját szemléletéért küzd. És szembeötlő az a komolyság is, amivel a még kismesternek sem mondható önjelöltek verseit bírálja. Határozott elmarasztalással, de sohasem bántón.

Az angol, az amerikai és a francia irodalom recepciója

A Schöpflin életében megjelent lexikonszócikkek, életrajzok szerint 1898-ban került a *Vasárnapi Ujság*hoz, ahol „hamar kitűnt írásaival".[43] Ám ha átnézzük a *Vasárnapi Ujság*ot, 1898-ban egyáltalán nem találunk még jelzett Schöpflin-írást a hetilapban, s a következő évben is csak monogrammal jelzett *fordításokat* angol

41 Schöpflin megírja Adynak, hogy saját lelkét eddig csak három költőben, Petőfiben, Goethében, Heinében és most negyedikként benne találta meg. Schöpflin Aladár levele Ady Endréhez, 1908. VI/20. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 31.

42 Ady Endre az Akadémiában. Schöpflin Aladár Adyról a felolvasóteremben. *Vasárnapi Ujság*, 1919. 11. sz. március 16. 129–131. Tulajdonképpen indirekt önbeszámoló, jelzés nélkül, tehát Schöpflin közreadja saját elmondott beszéde összefoglalását.

43 Szinnyei József adattára, a *Társadalmi Lexikon*, illetve Benedek Marcell lexikonja stb.

nyelvből.[44] Nem akárkiket fordított, s nem is csekély mennyiségben, folytatásos regényközlések és novellafordítások fűződnek a nevéhez. Nagy blokk lesz a (később, másutt elemzendő) Schöpflin-műfordítások között az *amerikai* művek csoportozata. (Sajnos az érdeklődés forrásáról – ami persze nem feltétlenül személyes választás, hanem a lap által ráosztott feladat teljesítése is lehetett – egyelőre nincs tudomásunk, ahogy a könyvek fizikai értelemben vett útjáról, a közvetítőkről sem.[45]) Az első fordítása Mark Twain volt – az amerikai írónak ekkor kisebb kultusza volt Magyarországon és éppen ekkor járt is nálunk[46] –, aztán következett a szintén amerikai, a vadnyugatot romantizáló Bret Harte. 1901-ben már önálló *Amerikai elbeszélők* című antológia is megjelent Magyarországon.[47] A fordító *Szappanos Aladár*. Csakhogy Szappanos Aladár nevű létező szerző nincs, a név gyanús. S okkal. Szappanos Aladár ugyanis Schöpflin. A kötetben már névvel közölt Stockton-fordítás – *A főkormányzó* című regény – ugyanis szó szerint megegyezik a lapban Schöpflin monogramjával jelzett fordítással!

A novellista Hamlin Garlandot is fordította. Garland a „couleur locale" írója volt, meglehetősen népszerű, Bret Harte méretű jelenség. Az új-angliai regionalista és feminista írónő nevét nem jól tudja a lap, Mary E. Wilkinset tüntetnek fel, elhagyva vezetéknevét, a Freemant, őt is Schöpflin fordította. Thomas Bailey Aldrich-csal – nem mellesleg Walt Whitman barátjával – és Frank R. Stocktonnal folytathatjuk a Schöpflin tolmácsolta amerikai szerzők sorát. Edith Whartont, a századforduló legismertebb női prózaíróját – Henry James jó barátját – is ő fordította magyarra és közel egykorúan az eredeti megjelenéssel ismertette meg az itthoni olvasóközönséggel. A Julien Gordon álnéven író, ugyancsak amerikai Julia Cruger és Mary R. S. Andrews a tényszerű említésen túl azért is érdekes, mert mint készülő monográfiánkban majd dokumentáljuk, s önálló fejezetben tárgyaljuk, Schöpflin Aladár különös érdeklődést mutatott a nőírók iránt, s már ekkor, azaz korán tapasztalatot szerzett a *női írói érzékenység* mibenlétét illetően. (Ez azért is lesz jelentős, mert Kaffka Margit egyik első igazi értője volt, lényegében végigkövette életművét, minden könyvéről írt. Ezzel együtt is igaz, hogy számára az író kifejezés problémátlanul kétnemű volt, nem foglalkozott a definíció jelentésének vizsgálatával. Felhívjuk a figyelmet a tanulmány végén közölt bibliográfiában szereplő feltűnően sok női szerzőre.)

44 Schöpflin Aladár *Vasárnapi Ujság*-beli publikációit l. a mellékletben. Itt jelezzük, hogy Schöpflin Aladár fia, Schöpflin Gyula is meglepőnek találta, honnan tudott, hol tanult meg édesapja angolul. Schöpflin Gyula közlése a szerzőnek, Diss [Norfolk, Egyesült Királyság], 2000 tavasza. Schöpflin Aladár későbbi fordításai sem éltek meg hosszan, egyetlen olyan művet sem tudunk felidézni, amit ma az ő fordításában használunk.

45 Értékelő elemzés nem, „csak" egy hatalmas, nagyon érdekes, és következtetések levonására alkalmas összefoglaló háromkötetes, több mint 3500 oldalas bibliográfia áll rendelkezésünkre az amerikai irodalom recepciójáról: *Az amerikai irodalom és irodalomtudomány bibliográfiája Magyarországon 2000-ig*. 1–3. Az anyagot gyűjtötte, szerkesztette, a képeket válogatta, a könyveket tervezte, bevezetéssel ellátta: Vadon Lehel. Eger, Eszterházy Károly Főiskola, Amerikanisztika Tanszék, EKF Líceum Kiadó, 2007.

46 Ld. Török András: *Mark Twain világa*. Budapest, Európa, 1982. (Írók világa), illetve l. Vadon Lehel magyarországi Mark Twain-bibliográfiáját. Eger, Eszterházy Károly Főiskola, 2006.

47 *Amerikai elbeszélők*. Ford. Szappanos Aladár. Lampel, Budapest, 1901. (Magyar Könyvtár.)

A *Vasárnapi Ujság* – nem függetlenül az ekkoriban csúcsra járó kivándorlástól – általában véve is tudatos és erős amerikai érdeklődést mutatott. Thomas Hardyval egy angol író jelenik meg a fordítások sorában, még mindig csak az 1900-as évek első évtizedében járva. *Az első Wessex grófné* már ugyancsak nem sokkal az angol eredeti folyóiratbeli megjelenése után olvasható volt magyarul.[48] Anthony Hope angol regény- és drámaíró folytatta a sort. A műfordító Schöpflin iparos munkát végzett, sokat és gyorsan, a visszaemlékezők szerint elsősorban a pénzért, a megélhetésért. Egészen 1907-ig jelentek meg fordításai a *Vasárnapi Ujság*ban, legutolsó munkája sem akármilyen alapanyag, a századforduló egyik legnépszerűbb regényét, Oscar Wilde-tól a *Dorian Gray arcképét* tolmácsolta, ami – nem egyedül az itt említettek közül – önállóan, könyv alakban is megjelent. A mi számunkra azért lényeges ezt megemlíteni, mert jelzi, milyen nagy ablakot nyitottak Schöpflin számára a fordításai, milyen mértékben tágították látóhatárát.[49] Csak jelezzük, hogy ekkor már franciából is folyamatosan fordít.

A pályakezdő *kritikus*nak azonban még ki kellett küzdeni a helyét a közel fél évszázada működő lap szerkesztőségében. Ehhez időre volt szükség. Maga sem állt még teljesen készen, *saját* ízlésének kialakítása is hátra volt. Ahhoz, hogy valakiből jó kritikus legyen, nem elegendő az érzék az irodalomhoz, a tehetség. Lehetőség és feladatok is kellenek hozzá, ezt megadta a *Vasárnapi Ujság* rutinja, a hetente – átlagban – két *rövid* könyvismertető. (A rövidség pontosan definiálható, átlagosan 1500–3000 leütés egy kritika, nagy ritkán 6000, olykor 6500 karakterig szalad föl az ismertető-értékelő írások terjedelme.) Igen, a rutin, a gyakorlat, a szem folytonos élesítése, a képességek folytonos edzése, a módszerek folytonos csiszolása. Ez a *Vasárnapi Ujságnál* történik meg, s közel fél évtizedre lesz szükség, amíg véleménye a világ előtt is nyilvánvalóan, formátumosan és összetéveszthetetlenül megmutatkozik. Maga az „Irodalom és művészet" címet viselő, csakhamar Schöpflin szerkesztette rovat, Schöpflin korai működésének színtere a lap legutolsó részében helyezkedik el, és sem az odakerülését megelőző években, sem ezután nem találunk benne névvel aláírt cikkeket. De a század első évtizedének közepén már mindenki tudta, hogy az írások szerzője Schöpflin, Horváth János 1913-ban Greguss-jutalomra is ajánlotta. Horváth indoklásából idézünk:

„Schöpflin Aladárnak elvégre megállapítandó szép érdeme, hogy az elfogult vagy érdeklődést hazudó, pajtáskodó, sokszor rosszhiszemű ipari, üzleti hírlapkritikák mai csúf korában egy hetilapunk hasábjain már évek óta finom érzékkel, művelt ízléssel, tisztes modorban, mindenkor komoly irodalmi színvonalon ismerteti s bírálgatja a napi irodalom termékeit. Az ő névtelen cikkecskéi támpontjai lehetnek egy majdani összefoglalásnak."[50]

48 Nagyon indokolt Szegedy-Maszák Mihály rezignált megjegyzése és indirekt sürgetése, hogy „ahogyan sajtó-, úgy fordítástörténet sem áll a huszadik századdal foglalkozó irodalmár rendelkezésére", holott sokkal gazdagabb maga a recepció is, mint ezt sejtjük. Szegedy-Maszák Mihály: *Kosztolányi Dezső.* Pozsony, Kalligram, 2010. 479.

49 Fordításairól l. a szerző készülő monográfiája, *Schöpflin Aladár a fordító* c. fejezetét.

50 Horváth János: A Greguss-jutalom. *Irodalomtörténet*, 1913/5. 307. Kötetben: *Horváth János irodalomtörténeti és kritikai munkái. V. köt.* Szerk. Korompay H. János és Korompay Klára. Budapest, Osiris, 2009. 213. (Osiris klasszikusok.)

A hetilap megszűntéig nem írta alá a rovatban írásait Schöpflin Aladár. Egyszerűen ez volt a szokás a lapnál.[51] Csakhogy a szokás mindig több önmagánál. Az ismertetések és hírek – mert főként ezeket közölte a rovat – személytelenek voltak, Schöpflin indulásakor nem jelentettek még individuális teljesítményt, a szemlézõ, s majdnem minden esetben összességében pozitívan vélekedő recenzens *egyénisége* mellékes volt. Még az „egyéni színbontások anarchiája"[52] előtt vagyunk, a *Nyugat* megindulása táján. A kiegyensúlyozottság, a standard-adás lapja volt a *Vasárnapi Ujság*. Azaz lesz majd ebben némi változás, amikor az 1910-ben hatvanesztendős Alexander Bernát mint színikritikus a hetilap „munkatársa" lesz, s néha a kisebb recenziók között is megjelentet egy-egy írást.[53] Akkorra már az irodalom berkeiben tudvalévő, hogy a névtelen írások Schöpflinhez kötődnek. A filozófiatörténet első budapesti tanszékének egyetemi professzora, Shakespeare elemzője, Taine hatásának egyik értékelője monogrammal vagy csupa kisbetűvel írt, zárójelbe tett vezetéknevével jelezte saját kritikáit. De persze a rangos Alexander Bernátot nem is illett volna névtelenségbe kényszeríteni. Amikor átveszi tőle Schöpflin ezt a *Színház* címet viselő, egész oldalas rovatot, már ő is teljes névvel írhatja alá elemzéseit.

A rovat névtelen írásai – mint erre utaltunk – a Schöpflin odakerülését megelőző közel tíz éven át Vargha Gyula nevéhez köthetők, aki 1901-ben vált meg ettől a feladattól, akkor, amikor kinevezték a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal igazgatójává.[54] Vargha Gyula a szerkesztőség második nemzedékéhez tartozott, olyan személyiségek kortársa volt, mint Lévay József, Endrődi Sándor, Szász Károly, vagy az Arany és Ady közötti korszak legnagyobbja, Reviczky Gyula. Vargha

„[u]tolsónak halt meg abból a költői nemzedékből, amely közvetlenül a kiegyezés után lépett a világba. Arany János még olvashatta első verseit, melyek 1875-ben jelentek meg. Ifjúsága még a szabadságharc utáni évek erkölcsének, műveltségének, egész szellemi életének hatása alatt telt el. Lelki fejlődését még annak a ma már teljesen történelmivé vált kornak a szelleme döntötte el"

51 Annyira egyértelmű volt, hogy ő írja a rovat cikkeit, hogy ha ettől – igen ritkán – eltértek és pl. Kőnig György, illetve Szép Ernő írt oda, akkor ezt felismerhető monogramok jelezték.

52 Gulyás Pál későbbi, már a kifejlett *Nyugat*ra vonatkozó fordulata.

53 Gábor Éva: *Alexander Bernát.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. 38., illetve *Dolgozatok a modern filozófia köréből. Emlékkönyv Alexander Bernát hatvanadik születésnapjára.* Írták tanítványai, barátai, tisztelői. Budapest, Franklin, 1910.

54 Horváth János levele Schöpflin Aladárhoz, 1932. június 2. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 309. Megjelenés előtt álló kötetünkben, melyet Schöpflin Aladárnak a *Vasárnapi Ujság*ban megjelent névtelen kritikáiból állítottunk össze, az 1901 előtti időkből beválogatott írások esetén vállaljuk annak ódiumát, hogy néhány esetben még Vargha Gyulától közlünk névtelen recenziót és nem Schöpflintől. Ezt ott minden esetben jelezzük. Komlós Aladár – Schöpflin akkor hozzáférhető ellentmondásos visszaemlékezései alapján – bizonytalan, hogy 1901-ben vagy 1904-ben vette át Schöpflin a rovatot. Komlós Aladár: *Gyulaitól a marxista kritikáig. A magyar irodalmi kritika hét évtizede.* Budapest, Akadémiai, 1966. 137. (Irodalomtörténeti Könyvtár, 18.)

– búcsúztatta a *Nyugat*ban Schöpflin Aladár, aki a kritikai rovatot tőle átvette.[55] Mintegy tíz éven át Vargha Gyula írta az *Irodalom és művészet* című rovat – felismerhetően gyengébb – verskritikáit. Az ő idejében összességében inkább az volt a jellemző, hogy *hírt adtak* a kötetről. Nekrológjában Schöpflin a Varghában rejlő kettősségre utalt: életkori meghatározottságú kötődései ellenére egy a 20. század felé mutató költő rejtőzött benne. Vargha Gyula ismertségére utalás, hogy „aranyozott, piroskötésű", *Dalok* című kötetét (1881) és fordításait a még gimnazista Kosztolányi Dezső is megtalálta a családi könyvtárban.[56] A modernségben további lépést jelentett, hogy Vargha 1900-ban már a *Parnasse* költészetét fordította magyarra. A Kisfaludy Társaság francia költőket bemutató 1903-as *Anthologiá*-ja José-Maria de Hereida több mint három tucat szonettjét, Leconte de Lisle és az első irodalmi Nobel-díjas Sully Prudhomme (1901) több versét is Vargha tolmácsolásában közölte.[57] A már hivatkozott nekrológban Schöpflin – túlzással ugyan, de – a legnagyobbakkal, Babitscsal, Kosztolányival és Tóth Árpáddal említi egy sorban mint fordítót. S amíg a hetilap élt, közölte az időközben igazgatójává, illetve államtitkárrá (1914) lett Vargha Gyula verseit. S ez nem pusztán a hűség és a nagy ember iránti tisztelet önmagában rituális gesztusa volt, hanem a valódi elismerésé.

„Vargha Gyula öregkori lírája, pályájának legértékesebb és terjedelemben is legnagyobb része érdekes átmenet a klasszikusról a modernre, egyike a legszebb hidaknak, melyek Arany és Ady között épültek"

– írja Schöpflin.[58] Az Akadémián, melynek Vargha tagja volt, Horváth János búcsúztatta. A korra jellemző, hogy az egy közösségben működés ellenére Vargha Gyula és Schöpflin Aladár között igen udvarias, de – fennmaradt leveleik szerint – a *méltóságos* úr – *nagyságos* úr megszólítást megtartó, magázó viszony volt.

A már teljes bizonyossággal Schöpflin nevéhez köthető, de szintén még monogrammal sem jelzett erős „áttörés" az új irodalom felé a fejezet bevezetőjében említett Ady-recenzióval történt meg. Honnan tudjuk bizonyosan, hogy a szerző Schöpflin? Egyértelműen felfedi ezt ő maga is, nem is egy helyütt.[59] A hetilap a modern művészi produkciókat illetően nem volt nagyon fogékony, nem találjuk például nyomát, hogy bármikor is hivatkozott volna *A Hét* írásaira,[60] de még az idővel egyre inkább konkurensévé váló, mert az olvasói közízlés kiszolgálására elszegődő *Új Idők*éire sem.[61] Üzleti megfontolás is állhatott e mögött a két lappal való távolságtartás mögött, nem kívánták reklámozni a konkurenciát. (Igaz, kollegiális alapon a Singer és Wolfner kiadványait rendszeresen szemlézték.) A *Vasárnapi Ujság* olvasóközönsége a századfordulón és az azt követő években – Schöpflin tapasztalata szerint – nagyjából hasonló volt a *Budapesti Hírlapé*hoz: a vidéki intelligencia és a köztisztviselő középosztály olvasta.[62]

Az „Irodalom és művészet" rovat érdeklődésének megváltozása tehát mindenképpen személyhez, Schöpflin Aladárhoz köthető, s tudjuk, néhány év múltán, 1908-ban egy levelében azt írta, hogy legnagyobb harcait Adyért vívta a lapnál.[63] A *Nyugat* indulását megelőző évben Ady már versekkel és publicisztikákkal is megjelenik néha, csakhogy még mindig Szabolcska Mihály a legtöbbször publikált versíró. Sőt, azt is elmondja egy ízben Schöpflin, milyen hatással volt a „konzervatív poéta laureatus"-ra Ady első versének közlése. „...levelet írt hozzám, amelyben közölte, hogy ő nem kíván Adyval együtt szerepelni és a fordulat következtében nem írhat több verset a *Vasárnapi Ujság*-nak."[64] Később, írja Schöpflin, Szabolcska, „egy kis »duzzogás« után", megbékélt és küldte tovább verseit, melyek – tegyük hozzá a statisztikák tükrében – az egy szerzőtől való műszámot tekintve továbbra is dominálták a versanyagot. De a kép egésze módosult. Az évfolyamonkénti 10-15 Szabolcska-vers mellett Juhász Gyula, Kosztolányi, Balázs Béla, Dutka Ákos, Babits Mihály esetileg közreadott versei összességében már képesek voltak lassú áthangolásra, de legalábbis az újdonság pluralitás tényének elfogadására késztetni az olvasókat.

Az „Irodalom és művészet" rovat első anyaga rendszerint terjedelmesebb, általában egy-egy új verseskötetet vagy folyóiratszámot ismertetett (a lapszemle szinte kizárólag az „akadémikus" *Budapesti Szemle* új példányaira korlátozódott.[65] A *Nyugat* nevét egyetlen alkalommal sem láttam, egy Kassák-regény kritikájában szerepelt a *Ma* címe.). Nem mellékes szerkesztői elv volt, hogy többnyire még a hetilap élére helyezett vezető anyag alatt sem jelezték a szerző kilétét. Legtöbbször anonim munkáknak tűnnek még a nagyobb publikációk is, s nem egyéni teljesítménynek. Mi magyarázhatja ezt? Az, hogy az 1854-ben indult *Vasárnapi Ujság* mindenestől az abszolutizmus kori régi sajtóvilág terméke volt, még mindig a „nemzet összességéhez" szóló, az ízlésbeli közmegegyezésre törekvő, az egyhangú közízlés-alakító eszme képviselője.[66] Schöpflin huzamos, folyamatos munkáját egy-egy belső utalás azonban nyilvánvalóvá tette.[67]

55 SCHÖPFLIN Aladár: Vargha Gyula. *Nyugat*, 1929/10. 704.
56 KOSZTOLÁNYI Dezső: *Tükörfolyosó. Magyar írókról*. Szerk. és a jegyz. kész. RÉZ Pál. Budapest, Osiris, 2004. 219. és 217.
57 Az összefüggésre a következő könyv hívta fel figyelmemet: SZEGEDY-MASZÁK (2010): 21.
58 SCHÖPFLIN Aladár: Vargha Gyula. *Nyugat*, 1929/10. 704.
59 Pl. az imént idézett cikkben, amelyet az Ady-monográfia második kiadása alkalmával közöltek.
60 Ami azért is meglepő, mert Schöpflin Aladár – Szombatos Aladár álnéven 1896-ban – megjelent *A Hét* oldalain versekkel, az ekkor még a modernség tekintetben szintén élen járó *Új Idők*nél pedig novellákkal.
61 Az *Új Idők* kezdeti modernségéről l. LIPTÁK Dorottya: A családi lapoktól a társasági lapokig. Újságok és újságolvasók a századvégen. *Budapesti Negyed*, V. évf. 1997/2–3. (nyár–ősz) 59.

62 VÁMOS Magda: Beszélgetés a 70 éves Schöpflin Aladárral. *Magyar Nemzet*, 1942. október 6. 9.
63 „[Ady Endre] különös ember, akiért életem legerősebb harcait vívtam és vívom, s aki – nem tagadom – az én kritikai felfogásomra is jelentékeny hatással volt..." Schöpflin Aladár Oláh Gábornak, Budapest, 1908. október 24. SCHÖPFLIN *Aladár összegyűjtött levelei*, 39.
64 VÁMOS Magda: Beszélgetés a 70 éves Schöpflin Aladárral. *Magyar Nemzet*, 1942. október 6. 9.
65 Az indulásakor kéthavi akadémiai folyóiratot 1878-ig Ráth Mór adta ki, akkor átkerült a Franklin gondozásába. JÓNÁS Károly: Gyulai Pál mint a Budapesti Szemle szerkesztője. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1926/4. 314–315.
66 KOSÁRY Domokos–NÉMETH G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története II/1. 1848–1867*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985. 448. A fejezetet Miklóssy János írta.
67 Pl. amikor 1917-ben megjelent Schöpflin könyve, a Magyar írók – irodalmi tanulmányok és tollrajzok, a híradásban úgy jelenik meg a szerző neve, mint „aki lapunk e rovatának könyvismertető cikkeit már több mint egy évtizede írja". *Vasárnapi Ujság*, 1917/16. sz. április 22. 264.

Egy kiadói birodalom

A *Vasárnapi Ujság* nem különálló lap volt, hanem egy kiadói *birodalomnak*, először Heckenast Gusztáv saját cégének, majd ennek eladása után az ebből 1873-ban alakult részvénytársaságnak, a Franklin Társulatnak a része.[68] Heckenast építtette az Egyetem utca 4. szám alatt álló kiadóvállalati épületet is, amely bővítések után az 1870-es évekre „reprezentatív városi palota" jelleget kapott, párkányzatán a magyar irodalom és közélet öt nagyságának, Zrínyinek, Kazinczynak, Telekinek, Vörösmartynak és Széchenyinek szobrával. A szobrok az épület rendeltetésére is utaltak, ugyanakkor erősen sugalltak egyfajta komolyságot is. Megidézték a magyar vers egyik megteremtőjét, aki egyben a nemzeti függetlenség harcosa is volt, a felvilágosodás és reformkor minden vitán felül álló mozgalmait és értékeit állították mérceként az utókor elé.[69] A Heckenast-vállalat, illetve utána a Franklin-Társulat az adott korszakok vezető cége volt. A nyomdaiparban és a kiadói területen egyedüli komoly versenytársának Emich Gusztáv vállalata számított, amely 1868-ban elsőként alakult részvénytársasággá Athenaeum néven. (1895-ben támadt újabb konkurencia, ebben az évben alapították meg a könyvkereskedéssel és könyvkiadással már évtizedekkel korábban is foglalkozó Révai család tagjai a Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt.-t. Ők lettek Jókai Mór összes műveinek a kiadói: 1894–1898 között ők jelentették meg a 100 kötetes Jókai jubileumi összkiadást. Jelentős vállalkozásaik közé tartozott Mikszáth Kálmán műveinek kiadása is, miközben Mikszáth folytatásokban a *Vasárnapi Ujságban* közölte műveit, például a *Fekete várost*.[70])

A következő évtizedekben nagy üzleti koncentráció ment végbe a piacon, s ez a kiadói érdek erős érvényesülését jelentette a szerkesztőkkel szemben is. Az irodalmi szerkesztő ebben az építményben kis pont volt, az anyagi szempontokkal ellentétes ízlésérvényesítés, ízlésmódosítás ennek fényében is értékelendő. Révay Józseffel[71] közösen Schöpflin Aladár írta meg a Franklin kiadó történetét, *Egy magyar könyvkiadó regénye* címmel.[72] Ebből is tudjuk, hogy Schöpflin odakerülésének évtizedében, (1894 és 1904 között) Benkő Gyula (kiadói és kereskedelmi vezetés), Hirsch Lipót (nyomda), Heinrich Gusztáv (az ügyvezetés állandó ellenőrzése) és Pallavicini Ede őrgróf (gazdasági ügyek) vezették a kiadót. A kiadótörténet részletesen beszámol a cég további bővítéséről, a Károlyi utcában megvásárolt további, ún. Gottermayer házról (1895). Abban az évben, amikor Schöpflin a Franklin hetilapjához került, az igazgatóság Gyulai Pált hívta meg a cég élére.[73] A vezérigazgató ekkor Kőnig Gyula műegyetemi tanár, nemzetközi hírű matematikus lett. Számunkra itt az a kiemelendő, hogy Kőnig nevéhez kötődik a kiadói lektorátus megszervezése, azé a lektorátusé, amelyet Schöpflin utóbb közel negyven évig vezetett.[74] (Látni fogjuk, hogy Kőnig a modernség pártfogója is volt.) Különösen fontos volt a terjesztés megszervezése – de erről majd más helyen. Itt a nagyon szeretett egykori egyetemi tanár, Gyulai Pál, a *Budapesti Szemle* szerkesztőjének ízlése és irodalmi jelentősége a fontos. A Franklin adta ki a *Filozófiai Írók Tára* című („akadémiai") sorozatot, és itt jelentek meg a Kisfaludy Társaság kiadványai, évlapja is. Ugyancsak Gyulai volt a régóta (1875) futó filléres *Olcsó Könyvtár* szerkesztője. Gyulai Pál a „személyes kapocs, amely a mi nemzedékünket hozzáfűzte ahhoz a nemzedékhez, amelynek köszönhetjük mindazt, ami a mai Magyarországon ér valamit, Arany János és Deák Ferenc nemzedékéhez", írta kultikus tisztelettel Schöpflin is.[75] S bármennyire lefékeződött Gyulai Pál érdeklődése saját kora iránt, sőt, amennyire haraggal fordult a kortárs jelenségek – elsősorban is az új írókat felemelő és eltartó újságírás növekedése – ellen, mégis a legmagasabb csillag volt még a nyugatosok számára is. Gondoljunk csak Hatvany Lajos visszaemlékező esszésorozatára, amelyet a *Nyugat* Schöpflin Gyulai-búcsúztatója után kezdett közölni. A Gyulai-szeretet és Gyulai nézeteinek az idő előrehaladása okán szükséges továbbépítése egyszerre jellemezte Schöpflint, Hatvanyt, sőt az 1858-ban született Vészi Józsefet és persze a *Nyugatnak* azokat a szerzőit, akik még Gyulai Pál személyes tanítványai voltak. Márpedig a bölcsészetet tanulók mind ültek az óráin, hiszen akkoriban egy-egy egyetemi tanár uralta és befolyásolta nemzedékek irodalomszemléletét.[76]

A 19. század utolsó negyedében megváltozik a sajtó, a lapok is egyre több színt és egymáshoz viszonyított árnyalatot mutatnak. A tervszerű tudománynépszerűsítő tematikával működő lapok közül az akadémiai támogatással megjelenő *Budapesti Szemle* egyértelműen tudományos lap lesz, a kor fő irodalmi-esztétikai törekvéseinek tárházaként,[77] és mint jeleztük, a *Vasárnapi Ujság* mindig ismertette is az ugyancsak a társulat kiadásában megjelenő *Szemle* aktuális számait. Minden évben kitüntetett helye volt a *Vasárnapi Ujságban* a májusi „akadémiai nagyhét"-nek, az új tagok megválasztása, a díjak odaítélése, az ebből az alkalomból elhangzó előadások bőven kaptak teret. A vállalati érdek mellett tehát az akadémiai ízlés is sugallta a lap olvasói számára megmerevedő, de a korban biztosnak számító értékrendet.

---

68 A Heckenast-féle cég történetéről l. Lipták Dorottya (szerk.): *A vállalkozó és a kultúra. Heckenast Gusztáv, a legendás könyvkiadó (1811–1879).* Budapest–Eger, Kossuth Kiadó–Eszterházy Károly Főiskola, 2012. 43–100.

69 Az eredeti épület képét közölte és a szerkesztőség működését bemutatta Pákh Albert: Hol és miképp terem a Vasárnapi Ujság? *Vasárnapi Ujság*, 1863. január 4. 4–6. és január 11. 15–17.

70 A kiadásukban jelent meg a Klasszikus Regénytár (1904–1920), a Világkönyvtár (1912–1920) és a rövid életű tudományos Zsebkönyvtár (1911–1913).

71 Révay József (1881–1970), klasszika filológus, műfordító, tanár. 1928-tól 1942-ig a Franklin Társulat irodalmi lektora, titkára. 1933 és 1942 között szerkesztette a társulat *Tükör* című képes irodalmi lapját, melyet a kiadó a *Vasárnapi Ujság* utódjának gondolt el.

72 Révay József–Schöpflin Aladár (összeáll.): *Egy magyar könyvkiadó regénye.* Budapest, Franklin-Társulat, é. n. [1938].

73 *Egy magyar könyvkiadó regénye*, 82–83.

74 Az első lektor Mikes Lajos volt (1904–1906), utána két éven át Wildner Ödön, 1907 és 1909 között pedig Rózsa Miklós. 1909-ben került a helyére Schöpflin Aladár, aki a cég 1950-es megszűnéséig, azaz negyven éven át töltötte be ezt a szerepet. A Franklin-Társulat kiadói tevékenységének maradékán alakult meg 1950-ben a Szépirodalmi Kiadó.

75 Schöpflin Aladár: Gyulai Pál. *Nyugat*, 1909/22. 521.

76 Hasonlóan *erős* tanár egyéniség utóbb Horváth János volt a budapesti bölcsészkaron.

77 *A magyar sajtó története II/1. 1848–1867*, 411. Az épület 1945-ben bombatalálatot kapott, s vele a Franklin-Társulat irategyüttesének döntő része is megsemmisült.

1898-ban, Schöpflin odakerülésekor a hetilap a 45. évfolyamában járt. Főszerkesztője még az 1840-ben született Nagy Miklós volt, Jókai szerkesztőtársa a nagyszabású *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* című sorozat magyar vonatkozású köteteinek munkálataiban. 1905-ig állt a lap élén, a szerkesztést továbbvivő utóda, a természettudós Hoitsy Pál is mindössze tíz évvel volt fiatalabb nála. Az ő működésének időszakára esik Schöpflin saját irodalomkritikusi pozíciójának kiformálása. Farkas Zoltán – aki 1911-ben a *Vasárnapi Ujságnál* kezdte művészetkritikusi pályáját – örökíti meg, milyen volt Hoitsy Pál, akivel Schöpflin is, ő is nehéz ütközeteket vívott:

„irodalmi és művészeti tekintetben fölötte korlátolt ember volt. Ízlése teljesen a múltban gyökerezett [...] valami kálvinista puritanizmus volt benne, nagyúri allűrökkel keveredve. Eredetileg politikus volt, erős magyar érzésű. Irodalmilag, legalábbis a nagyvilág tekintetében, műveletlen volt, magyar szempontból Gyulaiék felfogásának fáklyavivője."[78]

Hatalmi pozícióban volt, mint a hetilap főszerkesztője. De helyzetét jó értelemben gyengítette, hogy a Franklin vezérigazgatója, a matematikus Kőnig Gyula átérezte az irodalom megújításának szükségét és Schöpflin mögött állt.[79] Hoitsynak így „csínján kellett bánnia" a számára túlságosan radikális Schöpflinnel. Kőnig egyik fia, az irodalmár Kőnig György is bent ült a szerkesztőségben, s ő is a „modernség", de mindenképpen az újdonság képviselője volt. A Kőnig család kikeresztelkedett zsidó család volt, de nincs rá adatunk, hogy származásuk kulturális konfliktust jelentett volna, ez a relatíve problémátlan asszimiláció korszaka volt.

Egészen sajátlagos periódus volt ez, írta Schöpflin Aladár Alexander Bernát halálakor:

„[a] magyar művelődés nagy korszaka után, mely meggyökeresítette s a nemzet szellemi életében vezetővé tette a modern kultúra eszméit, s mely körülbelül a hetvenes években teljesítette be végképp a feladatát, a következő nemzedék új feladat előtt állott: szét kellett osztania az új művelődést a nemzet széles rétegeiben. A nagy kezdők és termékenyítők után a terjesztők ideje érkezett el. A tudományban, az irodalmi és művészeti eszmékben ez hasonlóképen ment végbe, mint az állami élet mindenféle ágazataiban. Ahogy az állami és helyi közigazgatás, a gazdasági élet modern követelményeinek tudatát át kellett ömleszteni minden szervezetbe s annak minden tagjába, épp így bele kellett vinni a tudományos eszméket a nemzet különböző kultúrrétegeibe. S e feladat megteremtette a maga művelőit is, – soha annyi ismeretterjesztő könyv nem jelent meg Magyarországon, mint

78 Farkas Zoltán: Emlékeimből. *Új Forrás*, 2008/3. Hoitsy képzőművészeti avultságát is megvilágítja Farkas. Ezek szerint a hetilap főszerkesztője „elfogult benczúrista volt, utálta a romantikus realizmusra következő új magyar festőket". Fogcsikorgatva tűrte el Rippl Rónai méltánylását és festményeinek reprodukcióját.

79 Erre utal Schöpflin egy Babitshoz írott levele (1912. december 18.), mely szerint Babits tanulmányainak kiadását megbeszélte Kőnig Gyulával, aki „nagy szimpathiával fogadta az ügyet, úgyhogy elvben már elintézettnek is tekinthető". Ez arra utal, hogy Kőnig szava végleges igent jelentett. Babitsnak ekkor mégsem jelent meg tanulmánykötete, csak 1917-ben. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 119.

ebben az időben, soha a tudomány nem ismerte el annyira azt a hivatását, hogy ne csak termelője, hanem terjesztője is legyen az ismereteknek."[80]

A hosszú nekrológ-idézet adalék a korszak művelődéstörténeti térképéhez. Schöpflinnek – furcsa fordulat talán –, de kedves, mindenesetre feltűnően sokat gyakorolt műfaja volt a búcsúztató. A funerátor nem könnyű szerepe számára a korrajzra is alkalmat adott, nem csak az egyéniség felidézésére. Kedves műfaját, a portréírást jelentette számára. Különösen szeretettel írt a „régiekről", a korábbi nemzedékek képviselőiről, mert soha nem képviselte az ifjak megtagadó gesztusát. Soha nem volt szüksége olyan gyónásra, mint amilyet Kölcsey gyakorolt Berzsenyi sírjánál. A múlt és a jelen, az idejétmúlt és a modern között természetesek voltak számára az összekötő szálak. Ő maga volt a megtestesült folytonosság.

De Schöpflin ottléte és befolyásának növekedése ellenére sem mondhatjuk, hogy a hetilap modern újság lett volna, és a Franklin Társulat konzervativizmusát is sok visszaemlékezés erősíti meg. Annak ellenére sem volt egészében modern, hogy *vállalatként* igazán sikeres volt, az egyik vezető pozíciót töltött be a könyvkiadásban, s ekként progresszív sorozatok, könyvek kiadója is volt. 1909-ben Schöpflin megvált rovatszerkesztői státusától, tovább is írta persze heti rövid cikkeit, de maradt a vállalaton belül. Irodalmi titkárként, lektorként működött, de továbbra is igen szoros kötelékben a lappal.[81] Nem is lehetett ez másként, hiszen a *Vasárnapi Ujság* rendre hirdette a kiadó köteteit, recenziói között túlsúllyal szerepelnek a Franklin kiadású kötetek.

Helytelen adatot közölnek viszont, akik azt állítják, Schöpflin kezdettől fogva írt színikritikákat. Ez így nem igaz, bár alkalmi szerzőként – s. a. monogrammal – van tőle egy-egy rövid kritika.[82] Két komoly elődje is volt ezen a téren. Szüry Dénes és a jóval tekintélyesebb Alexander Bernát. Szüry is az előző nemzedékhez tartozott.[83] Schöpflin a nálunk oly kevéssé létező *literary gentleman*ek közé sorolja, „a szép dolgokat teljes lélekkel élvezni" akarók és tudók közösségébe. Szüry „az élvezetet öncéllá, az élet legfőbb dolgává" tette, s mindez fontosabb volt, mint „az érdek, a hiúság, a külső boldogulás minden ösztönzése". A művészek számára oly hiányzó „igazi amatőr, rezonáló felület" volt.[84] Húzzuk alá Szüry esetében a műkedvelő jelzőt. A kritikai munka folytatója Alexander Bernát, a kantiánus áramlatba tartozó filozófus és szakfordító lett. Egy tudós váltotta az impresszionista amatőr kritikust. Alexander a magyar Shakes-

80 Schöpflin Aladár: Alexander Bernát halálára. *Nyugat*, 1927/21. 635.

81 „Az én életemben, illetőleg helyzetemben különben lényeges változás készül beállni. Ti. beszegődtem Tarnócra bojtárnak, vagyis a Franklin-társulathoz irodalmi titkárnak Rózsa Miklós üressé vált helyére." Schöpflin Aladár Ady Endrének, Budapest, 1909. IV/24. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 61.

82 Pályafutásában van előzménye a színikritikusi tevékenységnek, teológus hallgató korában rendszeresen írt a *Nyugatmagyarországi Híradó*ba a pozsonyi színház német és magyar előadásairól is. L. Széchenyi Ágnes (2014): 353–384.

83 Szüry Dénes (1849–1909), író, egyházpolitikus, miniszteri tanácsos. *A Hét*, a *Magyar Szalon* közreműködője. Egykori bibliofil könyvtára a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár külön gyűjteménye.

84 Schöpflin Aladár: Szüry Dénes. *Nyugat*, 1909/22. 570.

peare-kultusznak volt a maga korában legfőbb mozgatója, különösen a Nemzeti Színház klasszikus előadásairól szóló ítéleteivel volt nagy hatása. Ez különösen magas mércét állított Schöpflin elé, aki kivárta, míg a kritikusi pozíció felszabadult és 1912-től valóban megnyílt előtte ez a tér. Színházi érdeklődése azonban ezt megelőzően is nyilvánvaló volt. Figyelmesen olvasva és értelmezve a magunk összeállította *Vasárnapi Ujság*-beli Schöpflin-bibliográfiát, látjuk, mindig szerét ejtette, hogy amikor egy-egy új színházi előadás alapjául szolgáló irodalmi mű könyv alakban is megjelent (Molnár Ferenc, Lengyel Menyhért és mások nagy sikerű bemutatóira gondolunk), maga is külön elmondja véleményét a könyvekről, de már speciálisan a dramaturgiára összpontosítva.[85] Rendszeres színikritikusi működését 1912-től kezdte, utóbb a *Nyugat*ban teljesítette ki és lényegében a *Magyar Csillag* 1944-es megszűntéig folyamatosan gyakorolta hivatását. Az itt nevesített két *Vasárnapi Ujság*-beli elődje nem vált példaképévé, szuverén mértéket formált ki, s ha volt eszménye, úgy Péterfy Jenő és Ambrus Zoltán voltak azok.[86]

Felfedezések

Ady volt Schöpflin egyes számú felfedezettje, a másik, akit magának, egyedül, ugyancsak a kánon kialakulása, a nyugatosokkal való személyes megismerkedés előtt megtalált, Babits Mihály volt. Ez azonban nem volt olyan villámszerű ütés és felismerés, mint az Adyé. Annál rokonszenvesebb a története. Egyrészt mert saját szemléletének kiküzdését mutatja, egy olyan emberét, aki kész véleményének felülvizsgálatára is. Másrészt pedig a felfedező erejével és gesztusával némiképp csatlakozik Osvát és Ignotus mellé. Kövessük a nyomozó alaposságával néhány hónap történéseit. 1908 márciusának elején még szerkesztői üzenetben utasította el Schöpflin Aladár Babitsnak ismeretlenül, egyébként Kosztolányi javaslatára beküldött versét, a *Turáni indulót*. Azt írta a szerkesztői levelében ismeretlenül Babitsnak Schöpflin, hogy a versben „érdekes kvalitások vannak [...] szeretnénk azonban Öntől egyebet is látni, bizonyosan vannak *egészebb* dolgai is".[87] Egy hét múlva újból küld verseket Babits, s akkor egyet közöl Schöpflin a hetilapban, a többit zsebre teszi és elviszi a nyugatos szerkesztők kávéházi találkozójára. Ignotus is, Osvát is finoman fanyalog, utóbbi minden különösebb szó nélkül magával viszi a verseket. 1908. szeptember 1-jén jön ki a nyomdából *A Holnap*-antológia, erről is ír Schöpflin hetilapjában. Fél évvel azután, hogy Babits versét visszautasította, viszont már azt írja Schöpflin, hogy Babitsban „nem mindennapi tudást és intelligenciát ismertünk meg szeszélyes,

85 Vagy például az egyik 1906-os írása (*Vasárnapi Ujság*, 1906/36. 577–578.) a kolozsvári új színház átadása alkalmából a kolozsvári színjátszás elmúlt tíz évéről is szót ejt, utazott tehát, ismerte az előadásokat.

86 Schöpflin működéséről a legteljesebb képet adja: GEROLD László: A századvég és századelő kritikája. In: GAJDÓ Tamás (szerk.): *Magyar színháztörténet 1873–1920*. Budapest, Magyar Könyvklub–Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 2001.

87 *Vasárnapi Ujság*, 1908. március 8. 10. 197.

bogaras, különcködő, de művészi hajlamú természettel".[88] November 16-án debütál Babits a *Nyugat*ban, három nappal később írja Osvát híres levelét, amelyben azt kéri a fogarasi tanártól, küldje el neki „összes műveit". Az antológia szereplői közül Dutka Ákosra is az együttes kötet megjelenése előtt felfigyelt Schöpflin.

Idézzünk még egy példát független felfedezéseire. Kaffka Margitot is azelőtt vette észre, hogy személyesen ismerte volna a nyugatosokat, a Kaffkát elsőként közlő Gellért Oszkárt (és Kaffka akkori szerelmét, Osvátot). 1904-ban, 1906-ban és 1907-ben is írt róla, s élete végén is büszke volt, hogy Kaffka Margitot, s vele az irodalomban megjelenő valódi női szemléletet olyan korán meglátta.[89] Kaffka prózájával és azon belül is fő műveivel valóban kiemelkedik a nőírók közül, és az egyetlen a századelőn, akit az utókor nem illetett elhallgatással és felejtéssel.[90] Farkas Zoltán szerint nem is volt könnyű Kaffka elfogadtatása, és 1911-ben nagy küzdelmet kellett folytatni a *Színek és évek* folytatásos közléséért Hoitsy Pállal.[91] De mint Kaffka-kritikájában említi Schöpflin, a *Vasárnapi Ujság*ban Kaffka megtalálta a „széles rezonáló felületet", a hetilap irodalmi középszerre szoktatott közönsége is ráhangolódott a „bátor" regényre. (Igaz, Schöpflin feldicséri a lap olvasóit, „művelt olvasók tömegének" nevezve őket, de ez meglátásunk szerint a mázsás súlyú kegyes hazugságok közé tartozik.[92]) Schöpflin éles szeme ellenére Kaffka első verseskötete megjelenésekor még óvatosan fogalmazott, jelezve, az irodalmi babérokra vágyó nők is egyre többen vannak, s férfiaktól is „fölös számúakat is ösztönöz első verseskönyvük kinyomtatására" a közlési vágy. Ezt Schöpflin igazán tudta, mert nemcsak a java termést, hanem könyvükkel személyesen jelentkező dilettánsokat is bőven olvasott. Kaffka itt komolyabb bíráló jelzőket is kap az átfűtött elismerés mellett, Schöpflin olykor zavarosnak mondja a kifejezést, a szerkezetet gyakran szétfolyónak, a technikát meglehetősen pongyolának.[93] Ha ezen észrevételek ellenére is pozitív az összkép, hiteles az elismerő hang – a kritika valóban nagy tehetséggel való találkozást jelent. Schöpflin számára is reveláló erejű a nő és a férfi kapcsolatának igazi természete, a különbségek felismerése. A *Csendes válságok* kapcsán már kiemeli Kaffkát az író*nők* közül, írónak tartja, bár a *női* érzelmi és élettapasztalat megírójának. Finom, de fontos distinkció ez. (A feminizmus fogalmát nem használja vele kapcsolatban, de érdekesen említ egy könyvet, Hollósné de Grobois Nándin pályaválasztási tanácsadóját és életvezetési ta-

88 *Vasárnapi Ujság*, 1908. szeptember 27. 39. 796.

89 VÁMOS Magda: Beszélgetés a 70 éves Schöpflin Aladárral. *Magyar Nemzet*, 1942. október 6. 9.

90 Elbizonytalanító Féja Géza levele ebből a szempontból. Kaffka Margitról „alig tud valamit a mai olvasó" – írja Hatvany Lajosnak 1953-ban, biztatva, hogy írja meg emlékeit. Bár sejthetjük, hogy a népi írók (és ideértjük ez esetben Németh Lászlót is) hagyományos család- és társadalom-felfogása szerint a nőknek döntően nem adatott alkotó szerep. Ezzel együtt is igaz, hogy Radnóti Miklós disszertációja (Schöpflin ehhez való adalékaival) a folyamatos jelenlétet erősítette.

91 FARKAS Gyula: Emlékeimből. *Új Forrás*, 2008/3.

92 *Vasárnapi Ujság*, 1912/12. sz. 195.

93 *Vasárnapi Ujság*, 1904/5. sz. 75.

nácsokkal szolgáló könyvét, *A kenyérkereső asszonyt*.[94] Kiemeli, hogy a szerző apostolkodása nem harci, hanem praktikus természetű, s nem hallgat arról sem, hogy a válás vagy megözvegyülés folytán a megélhetés problémájával szembekerülő nő szempontjait is figyelembe veszi. Az irodalomhoz ekkoriban már szociológiai szempontból közelítő, a *Huszadik Század*ban is jelen levő Schöpflin társadalmi kérdésekre való nyitottsága mutatkozik meg ebben a kritikában, s a vidéki asszonyokra való segítő gesztusú gondolás.) A *Színek és évek* kapcsán arra ébreszti rá az olvasót, hogy egy asszonyi sorson keresztül is lehet igazi magyar nagyregényt, társadalmi regényt írni, a tematika éppen nem korlátoz, hanem összefog.[95] S a *Vasárnapi Ujság*ban adott teret Schöpflin a folytatásokban közölt *Állomások* című, félig fikciós, félig dokumentum jellegű Kaffka-regénynek is 1914-ben, s ezzel a legnagyobb terjedelmet felfedezettei között neki juttatja. A regénynek *de facto* a művészeti modernség kivívása és egyben kritikája a tétje. Az 1918-as nekrológban pedig a „géniusz fölkentjei" egyikének nevezi Kaffka Margitot Schöpflin.

Adyval is, Kaffkával kapcsolatban is megemlíthető – de számos más példát is hozhatnánk rá –, hogy Schöpflin *pályakövető* kritikus volt, azaz szerét ejtette, hogy a figyelmét felkeltő szerzőinek minden művéről írjon. Ezek az eseti, igen rövid kritikák összeolvasva egy-egy *monográfia körvonalai*t sejtetik. Megtörtént ez Ady esetében, róla született könyv (1934), Kaffka esetében is lehetséges lett volna.

Különösen igaz ez Móricz Zsigmondra. Több mint hatvan kritikát, tanulmányt írt pályafutása során róla, egy lehetséges Móriczról szóló önálló kötetet, s ennek kiindulópontja is a *Vasárnapi Ujság*ban folyamatosan kifejtett kritikai vélemény lehetett volna.[96] Milyen gazdag megfigyelésekre nyitja itt is rá az olvasók szemét: „a tetszetősség és a kedvesség szempontjából kissé színezett" falusi tematika helyett Móricznál kitűnő magyar paraszttípusokat látunk, hibáikkal és bűneikkel együtt. Fölfedezés számba megy „a paraszt erotika egy-egy vonása" – írja a *Hét krajcár* kapcsán.[97] (Leheletfinom üzenet ez a Szabolcska Mihályoknak is.) A *Sári bíró*ban kiemeli Móricz éles megfigyelését, hogy a parasztság „éppúgy társadalmi osztályokra van tagolva", mint az ország, „megvan a maga arisztokráciája, amely éppoly indoklással követeli magának az előjogokat (nemcsak a vagyon, hanem a vagyon régiségének jogán), megvan a maga proletariátusa is, melyre az arisztokrácia éppúgy néz le, mint az arisztokrácia általában szokott".[98] S ez az észrevétel azért érdekes, mert majd negyedszázad (!) múltán Illyés *Puszták népe* című szociográfiájának lesz ez éppen a szemléleti-szerkesztési

94 *Vasárnapi Ujság*, 1907/29. sz. 616.

95 *Vasárnapi Ujság*, 1912/46. sz. 932., és különösen a Kaffka Margitról szóló nekrológban, *Vasárnapi Ujság*, 1918/49. sz. 674. Kaffkáról olyan sok mondanivalója volt Schöpflinnek, hogy abból a *Huszadik Század* könyvszemléjébe is jutott. *Huszadik Század*, 1913. I. 494–502.

96 Ezzel élt Réz Pál, amikor összegyűjtötte Schöpflin Móriczról szóló írásait, s azokból állított össze egy „kvázi-monográfiát". Réz Pál (szerk.): *Schöpflin Aladár Móricz Zsigmond*. Budapest, Szépirodalmi, 1979.

97 *Vasárnapi Ujság*, 1909/30. sz. 635–636.

98 *Vasárnapi Ujság*, 1910/1. sz. 24–25.

elve, azaz megmutatni, hogy a messziről homogénnek mutatkozó földművelő és állattenyésztő közösség milyen rétegzett. Móriczot ennek ellenére sem ekkor, sem később nemigen emlegetik ebben a vonatkozásban Illyés előképeként. Sorolhatnánk a finom és érdemi kritikusi megfigyeléseket – csak felvillantottunk néhányat, már a modern magyar irodalomhoz tartozó új irodalmi nemzedékkel kapcsolatban.

Akad egy más okból kivételes eset is, amellyel Biró Lajos pályaképének elkészítése közben szembesültem. Birónak 1912-ben megjelent egy kötete, *Kunszállási emberek* címmel.[99] Ez a novellafüzér Biró hevesi gyerekkorának emlékeit őrzi. Falusi kötet, parasztok és kisegzisztenciák életét megörökítő novellák, tele érzékeny megfigyeléssel. Szó sincs szociális indulatról, osztályharcról, csak szeretetteli éleslátásról. Nincs szó feudalizmusról, életteli és szerethető a társadalom. Ahogy a századvég és századelő nagy novellistái, úgy veszi észre Biró a görög tragédia visszfényét, újrajátszódását egy-egy alföldszéli család sorsában. Az anekdota egy vonallal jellemez, s teszi az embert kuriózummá. Ezt is teszi Biró, de tágít is, mint novellista társai, ő is a lélektan felé. Itt van a századforduló alföldi tájának minden csodabogara – majdhogynem Mikszáth szemével. Ám mégis Thuryhoz, Bródyhoz, Móriczhoz hasonlít a tragikus látás. Minden novella egy teljes életet mesél el, a történetek rendszerint a szereplők halálával végződnek. Persze itt is erős a tömörítés, lényeglátó, túlzó jelzéseket olvasunk. A jellemrajz csak a kívülről látott fő vonásokat veszi számba. Karikatúrákat rajzol Biró, alakjai kontúros különcök. Schöpflin egyébként azt írta róla – többször érintette Biró munkásságát, követte pályáját, s mindig elismeréssel –, hogy „született illusztrátor".[100]

„Egyhangú és egyszínű a levegő, látszatra csupa egyformaság és mozdulatlanság, mégis különös alakok különös drámái játszódnak itt le, furcsa mulatságos idillek, sötét és lidérces tragédiák, groteszk bohózatok"

– írja a könyvről a *Vasárnapi Ujság* kritikusa.[101] Meglepő és furcsa, hogy a *Nyugat* elment e mellett az alighanem legjobb Biró Lajos-prózakötet mellett, nem írt róla egyetlen sort sem. Ahogyan más lap sem! A kötetről tudomásunk szerint *mindössze* ez az egyetlen (!) *Vasárnapi Ujság*-beli Schöpflin Aladár kritika jelent meg, más orgánum nem méltatta figyelemre. (Egyébként Biró Lajos pályáját is szorosan követte, *minden* megjelent könyvéről írt, érdeklődése mindvégig eleven maradt iránta. És utóbb is kiállt érte, amikor Birónak a zsidóság asszimilációját érintő írásai és azok kurzuskritikái megjelentek.) Mikor az utóbbiakat írja Schöpflin, már a *Nyugat* szerkesztőségi kollektívájának megbecsült, majdnem beltagja. A folyóirat organizátorai már a *Nyugat* in-

99 Biró Lajos: *Kunszállási emberek*. Budapest, Singer és Wolfner, 1912. Schöpflin a kötetről: *Vasárnapi Ujság*, 1912/25. sz. június 23. 512.

100 Schöpflin Aladár: Szépirodalmi szemle. Modern magyar regények. *Huszadik Század*, 1914. 657–664.

101 Kunszállási emberek. *Vasárnapi Ujság*, 59. évf. 25. sz., 1912. június 23. 512.

dulásakor felismerték, hogy a konzervatív *Vasárnapi Ujság* szerkesztőségében szövetségesük van. Schöpflin önjellemzése szerint „rezervált és ceremóniás" embernek, „félszegen tartózkodó természetnek" mutatkozott a *Vasárnapi Ujságnál* (lásd leveleinek végtelenül udvarias tónusát).[102] Ez az arc is igazi volt. De a *Nyugat* megindulása után mutatkozik meg, s elsősorban őelőttük a másik arc, a „maliciózus", a nagy „szatirikus".[103] A *fővárosi* folyóirat egy szempillantás alatt kinyitja a zárkózott embert. A *Vasárnapi Ujság* és a Franklin Társulat kenyérkereső munkahely marad, de ott is biztosabb hátországgal küzd a modernség jogaiért. Egy Adynak szóló levelében vallja majd meg, miután már kapcsolatra talál a Nyugattal annak megindulása után néhány hónappal, hogy mennyire egyedül érezte magát az évtizedes *Vasárnapi Ujság*-beli működés ellenére.

„[Ú]j érzés nekem látni, hogy amit írok annak hatása van: örülnek neki, és haragusznak érte. Vagy tizenöt éve élek törvényes házasságban a tollammal, de egészen a legutóbbi időkig sikerült annyira elbújnom, annyira elkerülnöm az észrevételtést, hogy ma szinte kezdő írónak érzem magam..."[104]

Schöpflin ekkor már közel negyvenéves. A *Nyugat*hoz kapcsolódás egy látszólag formai-technikai értelemben is újat adott számára. Kiléphetett a terjedelmi korlátok közül, amint már jeleztük átlagban 2-3000 leütés prokrusztészi, rövid ágyából. A görög mitológiai hasonlat annyiból is igaz, hogy Prokrusztésznek valójában két ágya volt, s mostantól Schöpflinnek is, csak éppen nem titokban. Kettős publikációs tere egyben feladatkörét is módosította. Bár nem lett irodalomtörténész, hiszen kutatásokat nem végzett, „csak" újraolvasta a régieket, mégis olykor átlépte a kritikus illetékességi körét, a közelmúltra vonatkozóan összevonta, de legalábbis közelítette a két elkülönült területet egymáshoz, az irodalomtörténészét és a kritikusét.[105]

Az a kettősség, ami Schöpflin intézményi státusát jellemezte (Franklin vs *Nyugat*), a korban észrevehető volt és észre is vevődött. Egy ízben Schöpflin maga magyarázza el Hatvanynak, hogy a *Nyugat*ba tervezett „tankönyvrazziá"-ba közvetlenül nem tud bekapcsolódni, csak abban az esetben, ha *általánosságban* [kiemelés – Sz. Á.] írhatna a magyar irodalomnak, az „újabb" (értsd 1867 utáni) irodalomnak a középiskolában való tárgyalásáról. Az ok: „erkölcsi

102 Schöpflin Aladár levele Ady Endrének, 1908. febr. 29. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 25.
103 Uo.
104 Uo.
105 Legjobban Jürgen Fohrmann metaforáival lehet szemléltetni e különbséget: eszerint a 19. században kialakult munkamegosztás szerint a kritika a felfedező, a hódító az ismeretlen (és sokszor veszedelmes) területeken, az irodalomtörténész pedig a kartográfus, aki a felfedező útinaplóját és jegyzeteit felhasználva megalkotja a terület térképét, hozzáillesztve azt a nemzeti irodalom már ismert területeihez. L. Jürgen FOHRMANN: Selbstreflexion der Literaturwissenschaft. In: Jürgen FOHRMANN, Harro MÜLLER (Hrsg.): *Literaturwissenschaft*. München, Fink, 1995. 157–177. Magyarul: Az irodalomtudomány önreflexiója. In: RÁKAI Orsolya (szerk.): *A háló, a halászok és a halak. Tanulmányok a mezőelmélet, a diskurzusanalízis, a rendszerelmélet és az irodalomtörténet-írás néhány találkozási pontjáról.* Budapest–Szeged, Osiris–Pompeji, 2001. Itt köszönöm meg Rákai Orsolyának, hogy ezt a találó hasonlatot megismertette velem.

inkompatibilitás", mert ő a Franklinnak tisztviselője, s a Franklin a „legnagyobb tankönyvkiadó cég", így „kötött helyzetéből" adódóan sem a saját kiadású könyvet vagy könyveket, sem a riválisét nem volna illendő megbírálnia.[106]

A *Vasárnapi Ujság*ot csúcspontján messze túljutó, leszálló ágban lévő orgánumnak írtuk le. Okkal. Azonban tompítani kell és illik az állításon, amenynyiben a Schöpflin Aladár írta kritikai rovatra összpontosítunk. Megismételjük Horváth János már idézett mondatát, amit Schöpflinnek a Greguss-jutalomra való felterjesztése kapcsán írt le 1913-ban: „[a]z ő névtelen cikkecskéi támpontjai lehetnek egy majdani összefoglalásnak". A mondat nagy elismerése Schöpflin Aladárnak, még akkor is, ha tudatosan kivonja őt a *Nyugat* köréből, érvelésében csak és kizárólag a névtelen rövid kritikákra, azaz a *Vasárnapi Ujság* írásaira utal. Ekként tesz ugyan egy gesztust a *modern* irányába, mert Schöpflin a modern irodalom térfoglalásának szemlézője volt a második Ady-kötettől, az 1903-as *Még egyszer* című kötettől kezdődően folyamatosan és szuverénül, egy olyan korszakban és közegben, amelynek hivatalos kánonja (akadémiai figyelem és bírálatok, jutalmak, tankönyvek, irodalomtörténeti összefoglalások, azaz éppen Horváth is) alapvetően opponálta a születő kortárs műveket. Akkor, amikor a millenniumra készült, a vulgarizált irodalomtörténetet közvetítő, de végtelenül nagy közvetlen és közvetett hatást kifejtő ókonzervatív Beöthy Zsolt-könyv, *A magyar irodalom kis-tükre* sorra jelent meg újabb kiadásokban, összesen *hét* alkalommal, a nemzetkarakterológiához eredetmítoszt kereső és azt a volgai lovas alakjában megtaláló üres képzelgés látomásos jelenést vizionáló időszakában. (Ez sem akadályozta azonban meg Schöpflint abban, hogy Beöthy Zsolt rektori kinevezését ne köszöntse.)[107]

Beöthy gondolatkörének középpontjában – többször és többféle formában – a *nemzeti egység* állt. Az irodalom, tanítja, a nemzeti lélek leghatározottabb megnyilvánulása; rajta keresztül a nemzeti lélek szól önmagához, általa a nemzeti lélek ismeri föl, tudatosítja, bontakoztatja ki önmagát.[108] Mindez éles ellentétben volt az egyéniségnek mint költői programnak a 19. század végén előtörő jelentkezésével. Minden új mű hozzáépít valamit az irodalmi művek összességéhez, de hogy melyiket nem sodorja el az idő, még nem tudható. Csakhogy látszik, a múlt műcsoportja, „domborzata" is mozog az időben. Ebben a kettős erőtérben működött Schöpflin: az erős intencióval hagyományozott, az irodalom önelvűségét tagadó hegemóniapárti felfogás és saját olvasmányélményei hatását nem visszaszorító, hanem affirmatív módon elemző hivatáskereső igyekezettel. Számára a színbontás létjogosultságát erősítette minden kortárs művel való szembesülése.

106 Schöpflin a *Nyugat* 1912/19. számában írt egy tanulmányt *Irodalom és iskola* címmel. Az írás valóban arról szól, amit Schöpflin feltételesen ajánlott Hatvanynak, a századelő után született irodalom iskolai interpretálásának helyzetéről.
107 Beöthy Zsolt a budapesti egyetem rektora. *Vasárnapi Ujság*, 1915. 40. sz. október 3. 639.
108 Beöthy munkásságának elemzésében NÉMETH G. Béla: *A magyar irodalomkritikai gondolkodás a pozitivizmus korában.* (Budapest, Akadémiai, 1981.) című monográfiájára támaszkodtam. 373–393.

A rendszeres kritikusi munka ideális, meglátásait erősítő terep volt. Minden műben a hatás összetevőit kereste, viaskodva azzal a dilemmával, „hogyan juthat a kritikus általános érvényű, igaz ítéletekhez – amire feltétlenül törekednie kell – mikor semmiképpen nem szabadulhat a szubjektivizmustól és hangulataitól", mert a műhöz való viszonyunk nem adatokon (a taine-i értelemben vett objektivitáson) fordul meg, hanem a műhöz való viszonyunkon.[109] A kritikai rendszeren, elméleten a *Vasárnapi Ujságnál* eltöltött első évtizedében még nem gondolkodott, a kritikáról általánosságban szóló írásai későbbi keletűek, a *Nyugat*ba való belépése után – de nem függetlenül a *Vasárnapi Ujság*ban tett felfedezései nyomán – születtek.[110] Schöpflint láthatóan nem elégítette ki a régi értékrend. Igen hamar rájött az irodalom társadalmi meghatározottságára, kritikáiban rendre kiemeli, milyen tematikai-társadalmi újdonságot hoz egy-egy regény, milyen társadalmi réteg, milyen tipikus konfliktus kap először, vagy majd később többedszer említést. A *Nyugat*ba való belépője, mint már említettük, *A város* című esszéje, amelyben lényegében élete döntő felismerését fogalmazza meg, azt, hogy a magyar irodalom azért van alakulóban a 19. és a 20. század fordulóján, mert a magyar társadalom van változóban. Saját megfigyelései és a *Huszadik Század* című folyóirat – melynek 1912-től maga is munkatársa – szemléletmódja az irodalom szociológiai szempontú vizsgálatának módszere felé indítják (pl. a Sári bíró 1910-es kritikája). Szemléletének eredője azonban nem a tudomány elsősorban, nem a szociológiának mint diszciplínának felfedezése a maga számára. A *Vasárnapi Ujság*ban közölt kritikái mind arról tudósítanak, hogy élénken figyelt az ábrázolt társadalmi rétegekre, a rengeteg elolvasott művet magában pontosan rendszerezte, az egyes kategóriák „mérőszámai", azaz az olvasási tapasztalat alapján vont le következtetéseket. Amikor Szabolcskáról ír, közben a nyugatosok kapudöngetését is magyarázza, támogatja:

„Szabolcska költészete a mai magyarság egy jelentős rétegének a világfelfogását, érzésmódját, ízlését fejezi ki s épp ezért ép úgy megvan a maga jogosultsága, mint a másik végletnek, a heves nyugtalanságnak, amely a mihozzánk is feltartóztathatatlanul beözönlő európai szellemi és társadalmi áramlatok hatása alatt a bomladozó régiek helyett új nyomokat keres. Ebben a két végletben, amely heves súrlódások közt él egymás mellett, nemzetünk mai históriai állapota tükröződik, az átalakulás a mezőgazdasági rendről az ipari rendre, a szűkebb körű, de egységesebb és koncentráltabb kulturális állapotról a szélesebb, erősebb lendületű, de szétszórtabb és nyugtalanabb kultúr-állapotra, a falusi életről a nagyvárosi életre. Másutt, a nagy európai népeknél ez az átalakulás már rég végbement, az ellentétes végletek megtalálták az érintkezési pontokat, – nálunk most van végbemenőben, tehát a két véglet még meglehetős erősen szemben áll egymással. Egykor bizonyára a mai nemzedék széttagoltságának szimbólumát fogják benne látni."[111]

109 Komlós Aladár (1966): 140.

110 Ilyen, a kritika mibenlétére és típusaira is reflektáló Schöpflin-írások pl. A fiatal Gyulai (1909); A magyar kritika (1913); Gyulai Pál posztumusz könyve. In: *Magyar írók* [1917].; Az új magyar irodalom. In: Uo.; Király György a kritikus. *Nyugat*, 1922. 639–640.; A kritikus (1927).

111 Szabolcska Mihály: Dalok hazulról. *Vasárnapi Ujság*, 1910/46. sz. november 13. 956.

A társadalom változásának legkiérleltebb és legrészletesebb leírását *A magyar irodalom története a XX. században* című könyvében (1937) adja Schöpflin, miután számos verzióban foglalkozott a problémával. A *Vasárnapi Ujság*ban megfogalmazott és néhány itt idézett – a Schöpflin-írásokat hamarosan közreadó kötetben olvasható – kritikából rendkívül élesen ki fog világlani a társadalom iránti figyelme és annak egyre finomabb, érzékenyebb hangolása. A készülő kötet érdekessége lesz, hogy némely esetben egymás mellé helyezzük a *Nyugat* megindulása után ugyanarról a könyvről – nem egy esetben konzervatív szerzőről – írt kritikát, s abból vonunk le következtetéseket. De ez már maradjon a Schöpflin-kritikákat összegyűjtő kötet bevezetőjére. Itt most közreadjuk Schöpflin Aladárnak a *Vasárnapi Ujság*ban *megjelent* írásainak bibliográfiáját. Tesszük ezt azért, hogy felszínre hozzunk egy rövid írásokból álló, de hatalmas kritikusi opust. Amikor 1917-ben Schöpflin közreadta *terjedelmesebb* cikkeit, végre neki magának is el kellett hinnie, amit olvasói mondtak, hogy

„van bennük egy s más, ami megérdemli a folyóiratok régi évfolyamaiból való exhumálást. A kritikai munka olyan parlag nálunk, hogy minden becsületes igyekezetnek megvan a maga értéke, legalább annyi, hogy felkelti a figyelmet..."[112]

Azokat a lapokat, amelyekre Schöpflin utal, a *Nyugat*ot és a *Huszadik Század*ot gyakrabban forgatják ma is, mint a *Vasárnapi Ujság*ot. Márpedig ha kiveszszük Schöpflin kritikáit, s azokat egymás mellé állítva végigolvassuk, a korabeli irodalmi szövetének egy darabját fogjuk látni, mégpedig olyan közelről és olyan gazdagságban, ahogy azt utóbb, egy-egy életműre külön tekintve, ritkán látjuk már. Irodalomszociológiai adatsort kapunk, intenciót az újraolvasásra, az újraértelmezésre. Természetes, hogy kiragyognak az írásokból a csúcsok, az igazi nagyságok. De megejtő az a nyitott, odaforduló és végig kíváncsi olvasói attitűd, amellyel Schöpflin minden eléje kerülő könyv irányában tanúsít. „A művésznek mindig az immanens bírálat volt az ideálja. Az a fajta kritika, amely a művet a belőle magából kiolvasható törekvéshez méri" – summázza álláspontját Komlós Aladár. Komlós, a kritikatörténet tudósa, Schöpflin egyik legjobb értője volt. Egészen bizonyos, hogy imént idézett mondata mögött ott van a *Vasárnapi Ujság* kritikusának teljesítménye is. Egészen bizonyosan olvasta a hetilapot egykorúan már, hiszen Schöpflin első középiskolás zsengéiről, a *Bontakozó szárnyak* című, két társával közös kötetéről is írt már 1910-ben. Megfigyelhette, megtapasztalta az elfogulatlan, a műre figyelő, a tehetség jegyeit érzékelő, biztató kritikus munkásságát.

Schöpflin, az immanens, s ugyanakkor társadalomra és lélektanra figyelő kritikus – ez az ő kiküzdött modernsége.

112 Schöpflin Aladár (1917) 7–8.

Schöpflin Aladár a *Vasárnapi Ujság*ban (név nélkül, névvel, monogrammal, azonosítható írói álnévvel megjelent írások)

1894 [41. évfolyam]

16. sz. április 22. 262. Schöpflin Aladár: Aranka. Hugom emléke [vers].

1899 [46. évfolyam]

13. sz. március 26. 198–200. Mark Twain: A szerencse. Angolból fordította S. A. [Pár oldallal később M. Twain életrajz (szerző nélkül), 205–206. Ekkor járt Magyarországon Mark Twain; előző nyáron közölték az Egy connecticuti yenki Arthur király udvarából, ford. L. F. (= Tipula Gyula). 1910-ben Sch. A. aláírással jelent meg Twainről nekrológ a *Nyugat*ban, 1910/9.]
A „Vasárnapi Ujság" Regénytára, 17. sz., 65–67., 18. sz. 69–70. A főkormányzó. Elbeszélés. Írta Frank R. Stockton. Angolból fordította S. A.[113]
A „Vasárnapi Ujság" Regénytára, 24. sz. 95–96., 25. sz. 99., 26. sz. 103–104. Féltékenységből. Elbeszélés. Lloyd Osbourne után angolból fordította S. A.
A „Vasárnapi Ujság" Regénytára, 27. sz. 110–111., 28. sz. 110–112., 29. sz. 114–116., 30. sz. 119–120. Tonia. Elbeszélés az olasz népéletből. Írta: Ouida. Angolból fordította S. A.
A „Vasárnapi Ujság" Regénytára, 53. sz. 209. Pratt kisasszony kérői. Elbeszélés. Angolból fordította S. A. [nincs eredeti szerző].

1900 [47. évfolyam]

A „Vasárnapi Ujság" Regénytára, 1. sz. 2–4., 2. sz. 5–7., 3. sz. 9–12., 4. sz. 14–15., 5. sz. 18–20. Ne vigy minket a kísértésbe. Írta Mark Twain. Angolból fordította S. A.
A „Vasárnapi Ujság" Regénytára, 26. sz. 97–100., 27. sz. 101–104., 28. sz. 107–108. Karr Katalin. Elbeszélés. Írta Mary E. Wilkins. Angolból fordította S. A.

1901 [48. évfolyam]

A „Vasárnapi Ujság" Regénytára, 2. sz. január 13. 19–22. Egy el nem mondott történet. Elbeszélés. Írta Thomas Bailey Aldrich. Angolból fordította S. A.
A „Vasárnapi Ujság" Regénytára, 15. sz. április 14. 234–237., 16. sz. április 21. 254–256., 17. sz. április 28. 270–272., 18. sz. május 5. 286–287. Az ezredes úr mint panaszos. Kaliforniai történet. Elbeszélés. Írta Bret Harte. Angolból fordította S. A.
13. sz. április 31. 197–199. S. A.: Bajza József.
A „Vasárnapi Ujság" Regénytára, 1. sz. 1–4., 2. sz. 6., 3. sz. 9–12., 4. sz. 14–16., 5. sz. 17–20., 6. sz. 22–24., 7. sz. 26–28., 8. sz. 31–32., 9. sz. 34–36., 10. sz. 39–40., 11. sz. 42–44. A lovaglómester. Elbeszélés az amerikai életből. Írta F. W. Wharton. Angolból fordította S. A.
A „Vasárnapi Ujság" Regénytára, 33. sz. 129–130., 34. sz. 132–134., 35. sz. 137–138., 36. sz. 141–142. Levélposta. Írta Bret Harte. Angolból fordította S. A.

113 A rövidítések hol Sch. A. jelzéssel, hol S. A.-ként jelennek meg.

A „Vasárnapi Ujság" Regénytára, 37. sz. 145–146., 38. sz. 149–150. Alkonyattól hajnalig. Elbeszélés. Angolból fordította S. A. [Nincs szerző!]

1902 [49. évfolyam]

4. sz. január 26. 50–51., 5. sz. február 2. 70–71. A sorshúzás. Elbeszélés. Írta Mark Twain. Angolból fordította S. V. [A közlés helyén így, az éves tartalomjegyzékben már S. A.-ra javítva.]
9. sz. március 2. 129–132.: Hugo Victor 1802–1885. [teljes névvel].
11. sz. március 16. 162–163., 12. sz. 178–179., 14. sz. 218–219. Két mese. Írta Mark Twain. Angolból fordította S. A.
22. sz. június 1. 346–348., 23. sz. június 8. 362., 24. sz. június 15. 378–378. Lanty Foster tévedése. Elbeszélés. Írta Bret Harte. Angolból fordította S. A.
31. sz. augusztus 3. 496–499., 32. sz. augusztus 10. 511–514., 33. sz. augusztus 17. 526–528., 34. sz. augusztus 24. 542–543., 35. sz. augusztus 31. 559–562. Aszaf. Elbeszélés. Írta Frank R. Stockton. Angolból ford. S. A.
40. sz. október 5. 658. Zola Emil. [S. A. monogrammal.]
A „Vasárnapi Ujság" Regénytára, 1. sz. 3–4., 2 sz. 7–8., 3 sz. 10–12., 4. sz. 14–16., 5. sz. 17–20., 6. sz. 22–24., 7. sz. 26–28., 8. sz. 30–32., 9. sz. 36–36., 10. sz. 39., 11. sz. 43–44. Rezeda kisasszony. Elbeszélés. Írta Julien Gordon. Angolból fordította S. A.
A „Vasárnapi Ujság" Regénytára, 12. sz. 47–48., 13. sz. 51–52., 14. sz. 54–55., 15. sz. 59–60., 16. sz. 63–64., 17. sz. 67–68., 18. sz. 70–71., 19. sz. 75–76., 20. sz. 78–79., 21. sz. 83–84., 22. sz. 86–87., 23. sz. 90–91., 24. sz. 95–96., 25. sz. 99., 26. sz. 103. Elfrida. Elbeszélés. Írta Hjalmar Hjorth Boyesen. Angolból fordította S. A.
A „Vasárnapi Ujság" Regénytára, 25. sz. 97–99., 26. sz. 101–103. A kormányzó felesége. Írta Mary R. S. Andrews. Angolból ford. S. A.
A „Vasárnapi Ujság" Regénytára, 44. sz. 169–170., 45. sz. 173., 46. sz. 177–178. Pufók Jankó mint bálvány. Írta H. G. Wells. Angolból ford. S. A.
A „Vasárnapi Ujság" Regénytára, 47. sz. 181–182., 48. sz. 186–188., 49. sz. 190–191., 50. sz. 194–195., 51. sz. 199. Az első Wessex grófné. Írta Hardy Tamás [sic!]. Angolból ford. S. A.
A „Vasárnapi Ujság" Regénytára, 52. sz. 201–203. A hazugság. Elbeszélés. Írta Mark Twain. Angolból ford. S. A.

1903 [50. évfolyam]

15. sz. április 12. 234–236. Egy amerikai milliomos naplójából. Írta George Hibbard. Angolból ford. S. A.
36. sz. szeptember 6. 586–587., 37. sz. szeptember 13. 602–603., 38. sz. szeptember 20. 619–620., 39. sz. szeptember 27. 639–640. A szökevények. Írta F. W. Wharton. Angolból ford. S. A.
37. sz. szeptember 13. 601–602. Heinrich Gusztáv. [– pf – monogrammal].
39. sz. szeptember 27. 637–638. Tolsztoj Leo. Születésének hetvenötödik évfordulóján. [– pf – monogrammal].
50. sz. december 13. 835–836. Két versfüzet. [Szegedy Miklós: Ifjú álmok és Ady Endre: Még egyszer]. [Aláírás nélkül.]
A „Vasárnapi Ujság" Regénytára, 194–195., 199., 203–204. A brigadéros bűne. Írta Conan Doyle. Angolból fordította S. A.

1904 [51. évfolyam]

1. sz. január 3. 10. Koronghi Lippich Elek költeményei.
2. sz. január 10. 26. Vörösmarty kiadatlan epigrammái.
2. sz. január 10. 26. Apor László: Költemények.
3. sz. január 17. 42. „Nő sorsa a férfi." Cs. Szabó Kálmán.
4. sz. január 24. 59. Bárd Miklós: Bacsó Pál és egyéb versek.
5. sz. január 31. 75. Versek. Kaffka Margit.
6. sz. február 7. 92. Kiss Arnold: A pap hárfája.
7. sz. február 14. 111. Árkosi-Ferenczi Kálmán: Költemények.
8. sz. február 21. 126–127. Petrovics László: Lelkem világából.
9. sz. február 28. 142. Karaszy Ödön: Pásztortüzek [versek] és Egyszerű történetek [elbeszélések].
10. sz. március 6. 149–152. Pákh Albert. [Első teljes névaláírással megjelenő írása.]
11. sz. március 13. 174–175. Szirtes Artúr: Szerelem.
12. sz. március 20. 191–192. Pásztor Árpád: Versek (1902–1903).
13. sz. március 27. 197–200. Báró Eötvös József – 1813–1871.
13. sz. március 27. 207. Csergő Hugó: Versek.
14. sz. április 3. 218–220. Gróf Butler János házassága. [Aláírás: Egy történetbúvár. A Gulyás-féle álnév-lexikon szerint ez Schöpflin Aladár álneve.]
14. sz. április 3. 223. Rudnyánszky Gyula költeményei (1894–1904).
14. sz. április 3. 223. Ködös problémák. Regényes kép, írta Beksics Gusztáv.
15. sz. április 10. 243. Hollósi Sándor: Szabadság, szerelem.
16. sz. április 17. 263. Új Bokréta. [Közös kötet Baja Mihály, Gulyás József, Gyökössy Endre, Madai Gyula, Oláh Gábor verseiből.]
17. sz. április 24. 283. Gárdonyi Géza: Fűzfalevél, nyárfalevél...
18. sz. május 1. 300. Szikra [gróf Teleki Sándorné]: A fölfelé züllők.
19. sz. május 8. 327. Faragó János: Heine válogatott költeményei.
22. sz. május 29. 379. Fehér virágok. Kiss Olga hátrahagyott költeményei.
23. sz. június 5. 394. Piscsevics orosz tábornok vándorlásai és kalandjai.
23. sz. június 5. 395. Edmond Rostand: Napkeleti királykisasszony. [Színházi kritika, s. a. monogrammal.]
24. sz. június 12. 411–412. Nikelszky Géza: Munka után.
26. sz. június 26. 443. Medgyes Lajos költeményei.
27. sz. július 3. 460. Révay Károly: Aranyos Erzsike megérkezett.
28. sz. július 10. 480. Farkas Béla: Vándorúton.
29. sz. július 17. 500. Herczegh Jenő: Melódiák.
30. sz. július 24. 519. Balázs József költeményei.
32. sz. augusztus 7. 551. Eötvös Károly munkáiból.
33. sz. augusztus 14. 567. Egy angol Petőfi fordítás.
34. sz. augusztus 21. 583. Az utolsónak is annyit, mit neked. [John Ruskinról.]
40. sz. október 2. 685. Emil Rostand: Cyrano. [Színikritika.]
42. sz. október 16. 722–723. Francia bohózat a Vígszínházban. [-n -y monogrammal].
47. sz. november 20. 808. Kiss Arnold: Jób könyve – fordítás.
48. sz. november 27. 822. Szabolcska Mihály: Csendes dalok.
49. sz. december 4. 840–841. Schiller: Wallenstein trilógiája – Dóczi Lajos fordításában.
49. sz. december 4. 841. Petelei István: Az élet.
50. sz. december 11. 861. Leopardi és Musset költeményei – Radó Antal fordításai.

51. sz. december 18. 880–881. Endrődi Sándor válogatott költeményei (1867–1901).
52. sz. december 25. 906. Gyulai Pál költeményeinek 6. kiadása.

A Vasárnapi Ujság „Regénytára", 1. sz. 3., 2. sz. 6–8., 3. sz. 11–12., 4. sz. 15.: Meghódolás. Írta Julien Gordon. Angolból fordította S. A.

A Vasárnapi Ujság „Regénytára", április 3. 41. sz. 157–158., 42. sz. 161–162.: A zsarnok szíve. Elbeszélés a régmúlt időkből. Írta Russel Weeks. Angolból ford. S. A.

A Vasárnapi Ujság „Regénytára", 43. sz. 165–166., 44. sz. 169–171., 45. sz. 174–176., 46. sz. 177–178., 47. sz. 181–182., 48. sz. 185–187., 49. sz. 189–192., 50. sz.193–195., 51. sz. 197–199., 52. sz. 201–204.: Peggy a kotnyeles. Regény. Írta Anthony Hope. Angolból fordította S. A.

1905 [52. évfolyam]

1. sz. január 1. 10–11. Havas István: Part felé.
2. sz. január 8. 26–27. Csizmadia Sándor: Hajnalban.
3. sz. január 15. 43. Lenkei Henrik: Új versek.
4. sz. január 22. 59. Szávay Gyula: Vitézi ének s más új versek.
4. sz. január 22. Vígszínház – Guthi Soma: Szaharai konzul.
5. sz. január 29. 75. Farkas Imre költeményei (1897–1904).
6. sz. február 5. 91. Dombay Hugó: Versek.
6. sz. február 5. 91–92. Rimay verseinek kiadása b. Radvánszky Béla kiadásában.
7. sz. február 12. 106. Kordina Lilly: Versek.
8. sz. február 19. 113–114. Csokonai Vitéz Mihály 1773–1805. [teljes névvel].
8. sz. február 19. 124. Theokritosz költeményei Vértesy Dezső fordításában.
9. sz. február 26. 139 A temesvári Arany János Társaság kötete.
10. sz. március 5. 155. Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása.
10. sz. március 5. 155. Borsodi Lajos: Mesék, merengések.
11. sz. március 12. 161–163. Batsányi János, 1763–1845. [teljes névvel].
11. sz. március 12. 171. Keller Helén önéletírása.
11. sz. március 12. 171–172. Benedek Marcell: Don Juan feltámadása. [verses regény].
12. sz. március 19. 187. Kipling és Poe Edgár – Pásztor Árpád és Szemenyei József fordításában.
12. sz. március 19. 187. Könyves Tóth Kálmán: Életem alkonyán.
13. sz. március 26. 203–204. Somogy megye népköltése.
14. sz. április 2. 219. Minke Béla: Az élet nyarán.
16. sz. április 16. 251. Frankó János: Levélhulláskor.
17. sz. április 23. 269. Berzeviczy Albert: Beszédek és tanulmányok.
18. sz. április 30. 287. Ifjú Ábrányi Kornél: Iván. Verses regény a lovagkorból.
19. sz. május 7. 293–294. Schiller halálának századik évfordulójára. S. A.
20. sz. május 14. 319. Jörgné Draskóczy Ilma: Versek.
21. sz. május 21. 335. Katona Ferenc: Hulló levelek.
22. sz. május 28. 351. Eötvös Károly újabb négy kötete.
22. sz. május 28. 351. Kumlik Emil: A szabadságharc pozsonyi vértanúi.
24. sz. június. 11. 383. Vámbéry Ármin emlékiratai.
24. sz. június. 11. 383. Vértesy Jenő költeményei.
25. sz. június. 18. 403. Alba Nevis [Unger Ilona]: A hét csuda.
26. sz. június. 25. 403. Nagy Lajos: Egyedül.
27. sz. július 2. 435. Sándor Kálmán: Hulló levelek.

27. sz. július 2. 435. Kiss Menyhért: Verőfényes emberek.
28. sz. július 9. 28. sz. 442–443., 29. sz. 458–460., 30. sz. 474–475., 31. sz. 492–494. A 30.000 dolláros örökség. Írta Mark Twain. Angolból fordította S. A.
28. sz. július 9. 28. sz. 451. Gerő Attila: Mámor.
29. sz. július 16. 467. Pekár Gyula elbeszélései.
29. sz. július 16. 468. Pataj Sándor: Század vége.
30. sz. július 23. 483–484.Gróf Kún István hátrahagyott versei.
31. sz. július 30. 499. Gál Zoltán: Ifjúságom.
33. sz. augusztus 13. 532. Verseskönyvek.
34. sz. augusztus 20. 548. Molnár Kálmán: Álom és valóság.
35. sz. augusztus 27. 563–564. Melich János: Szláv jövevényszavaink.
35. sz. augusztus 27. 564. Baumgartner Alajos: Riccarto Acuto.
36. sz. szeptember 3. 579–580. A magyar nemzet történetének új alakulása történelmi és más irodalmi adatokból s folyó eseményekből összeállította öreg Pór Imre.
36. sz. szeptember 3. 580. Varga Zsigmond: Vegyes költemények.
40. sz. október 1. 645. Fodor Rezső: Éjszaka.
41. sz. október 8. 664. Radó Antal: Mesék az íróvilágból.
42. sz. október 15. 680. Nagy Endre: A birsai vándorforrás.
43. sz. október 22. 696. B. Szász Piroska versei.
44. sz. október 29. 701–703. Toldy Ferencz emlékezete. [teljes névvel].
44. sz. október 29. 711–712. Farkas Pál: Az imrefalvi leány.
44. sz. október 29. 712. Könyves Tóth Kálmán köszöntése negyvenéves szerzői jubileuma alkalmából.
45. sz. november 5. 727–728. Gárdonyi Géza: Az öreg tekintetes.
46. sz. november 12. 744. Abonyi Lajos összes művei.
46. sz. november 12. 744. Heltai Jenő: Madmazel.
48. sz. november 26. 777. Pósa Lajos munkái.
49. sz. december 3. 780–783. Ocskay brigadéros. [S. A. monogrammal; Thaly Kálmán Ocskayról szóló munkájának második kiadása ekkor jelent meg a Franklin Társulat kiadásában.]
49. sz. december 3. 793. Berzeviczy Albert új könyve.
50. sz. december 10. 797–798. Lévay József nyolcvan éves. [teljes névvel].
50. sz. december 10. 808. Szomaházy István: Mesék az írógépről.
51. sz. december 17. 822–823. Dőzsei Ferencz 1875–1905. [S. A. monogrammal.]
51. sz. december 17. 828. Endrődi Sándor: Őszi harmat után.
51. sz. december 17. 828–829. Erdős Renée: Új dalok – Kleopátra.
51. sz. december 17. 829. Gyökössy Endre: Idegen földön.
52. sz. december 24. 847. Rákosi Viktor: A császárok sírjai.
53. sz. december 31. 868. Berczik Árpád: A figyelmes férj és egyéb elbeszélések.
53. sz. december 31. 869. Ignotus: Olvasás közben.
53. sz. december 31. 869. Krúdy Gyula: A cirkuszkirály.
A Vasárnapi Ujság „Regénytára", 1905. 29. sz. 114–115., 30. sz. 122–123., 32. sz. 126–128., 33. sz. 130–132., 34. sz. 134–136., 35. sz. 138–140., 36. sz. 142–144., 37. sz. 146–148., 38. sz. 150–152., 39. sz. 154–156., 40. sz. 158–158., 41. sz. 162–163., 42. sz. 167–168., 43. sz. 170–172., 44. sz. 174–176., 45. sz. 178–179., 46. sz. 182–183., 47. sz. 186–187., 48. sz. 190–191., 49. sz. 194–195., 50. sz. 198–199., 51. sz. 202–204., 52. sz. 206–208., 5. sz. 210–212. Sötét zsarnokság. Regény. Írta Hamlin Garland. Angolból ford. S. A.

1906 [53. évfolyam]

1. sz. január 7. 16. Bodor Aladár versei.
2. sz. január 14. 32. Balla Miklós: Tilalomfa.
2. sz. január 14. 33. Szétszórt virágok. Vidéki költők.
3. sz. január 21. 39–42. Gyulai Pál nyolcvan éves.
4. sz. január 28. 66. Szemere Emil: Őszi rózsák.
5. sz. február 4. 79–80. Köpeczi Boóz-Deák Albert: Szendi Robinzon.
5. sz. február 4. 80. Sas Ede: Mai tündérek.
5. sz. február 4. 80. Tábori Róbert: Beszédes Kalára.
6. sz. február 11. 96. Tussonyi Ernő: Aki a párját keresi.
6. sz. február 11. 96–97. Szalay Károly: A sivatagban.
7. sz. február 18. 112. Kabos Ede munkái.
7. sz. február 18. 112–113. Zsigmond Ferenc: Lévay József élete és munkája.
7. sz. február 18. 113. Vécseyné Jankovich Lujza: Török Klára házassága.
8. sz. február 25. 128–129. Szöllősi Zsigmond: A híres Bodolay.
8. sz. február 25. 129. Ferke Ágost: Gizy.
9. sz. március 4. 145. Fehér Judit: Asszonyok.
10. sz. március 11. 160. Ady Endre: Új versek.
11. sz. március 18. 175–176. Szikra: Enyém?
11. sz. március 18. 176. Gárdonyi Géza: Két katicabogár.
11. sz. március 18. 176. Nil [Rozsnyai Kálmánné Dapsy Gizella]: Versek.
12. sz. március 25. 192. M. Hrabovszky Júlia: Női szívek.
12. sz. március 25. 192. W. Farkas József: Költemények.
12. sz. március 25. 192–193. Ambrus (Beck) Tibor: Senova.
13. sz. április 1. 208. Sas Ede: Szürke vértanúk.
13. sz. április 1. 208–209. Taksonyi József: Haza és szerelem.
15. sz. április 15. 243. Telekes Béla versei.
15. sz. április 15. 243. Pásztor József: A szamarak szigete.
16. sz. április 22. 260. Eöttevényi Nagy Olivérné: Bolygó szívek.
17. sz. április 29. 276–277. Kisbán [Bánffy] Miklós: Naplegenda.
17. sz. április 29. 277. Kulcsár Ferenc: Ecce ego.
18. sz. május 6. 292. Bodrogh Pál: Idegen költők.
18. sz. május 6. 292. Negyedi Szabó Béla: Borús napok.
19. sz. május 13. 308. Abonyi Lajos munkái.
19. sz. május 13. 308. Dr. Falk Zsigmond: Mindennapi történetek.
21. sz. május 27. 340. Porzó [Ágai Adolf]: Új hantok.
22. sz. június 3. 350–351. Ibsen Henrik 1828–1906. [S. A. monogrammal].
23. sz. június 10. 375–376. Kaffka Margit: A gondolkodók.
23. sz. június 10. 376. Irodalmi kincsek. [könyvsorozat].
24. sz. június 17. 394–395. Biró Lajos: Harminc novella.
24. sz. június 17. 395. Wolfner Pál: A szocializmus.
25. sz. június 24. 407–408. Az első magyar szobrász (Ferenczy István). [Schöpflin Aladár aláírással, Meller Simon: Ferenczy István élete és munkái c. kötete (Athenaeum) megjelenése alkalmából és alapján.]
25. sz. június 24. 410. Bárczy István, Budapest új főpolgármestere. [S. A. monogrammal.]
25. sz. június 24. 411. Szabóné Nogáll Janka: Boldog emberek.
25. sz. június 24. 411–412. Farkas Imre: Csipkefátyol.

26. sz. július 1. 428. Szemere György: Ami mindennél erősebb.
26. sz. július 1. 428. Bujdossy Miksa: Álomvirág, életgyümölcs.
26. sz. július 1. 428. Gerő Attila: Szerelmes zsoltárok.
26. sz. július 1. 428–429. Domanek István: Árnyak.
27. sz. július 8. 444. Elek Alfréd: Budapest.
28. sz. július 15. 461. Hárman. [H. Szederkényi Anikó, Haraszthy Lajos és Göndör Ferenc.]
29. sz. július 22. 476. Palágyi Lajos költeményei.
29. sz. július 22. 476–477. Kató József: Költemények.
30. sz. július 29. 481–482. Hugó Károly emléke. [S. A. monogrammal.]
30. sz. július 29. 492. Kupsay Felicián: Zarathustra múmiája.
30. sz. július 29. 492. Lux Terka: Budapesti fotográfiák.
31. sz. augusztus 5. 509. Szamolányi Gyula: Mese a boldogságról.
31. sz. augusztus 5. 509. Hollós József: Akáclevelek.
32. sz. augusztus 12. 525. Szendrői József: Borúra-derű.
34. sz. augusztus 26. 556. Várady Ferenc versei.
36. sz. szeptember 9. 577–578. A kolozsvári új színház.
37. sz. szeptember 16. 604. Horkay Elemér: Modern trubadúrok.
41. sz. október 14. 657–658. Liszt Ferencz hamvai. [S. A. monogrammal.]
43. sz. október 28. 704. Pásztóy [Platthy] Adorján Heine-fordításai.
45. sz. november 11. 737. Ambrus Zoltán munkái.
46. sz. november 18. 752. Radó Antal: Római ritmusok.
48. sz. december 2. 784–785. Lengyel Miklós: Tompa Mihály élete és művei.
48. sz. december 2. 785. Beniczkyné Bajza Lenke: Késő szerelem.
49. sz. december 9. 803–804. Zsirkay János: Leventa.
50. sz. december 16. 818–819. Mikszáth Kálmán: Jókai Mór és kora.
50. sz. december 16. 819. Jakab Ödön: Róza.
51. sz. december 17. 835–836. Berzeviczy Albert: Régi emlékek.
51. sz. december 17. 836. Tóth Béla: Gül baba rózsái.
51. sz. december 17. 851. Lampérth Géza: A nagy dárdás meg a kis dárdás.

1907 [54. évfolyam]

1. sz. január 6. 17. Szemere György: Dr. Mefisztofelesz.
1. sz. január 6. 17. Somfai János: Forradalom.
2. sz. január 13. 36. Lederer Béla összegyűjtött munkái.
3. sz. január 20. 54–55. Gárdonyi Géza: Ábel és Eszter.
4. sz. január 27. 76. Lovik Károly: Őszi rózsa.
4. sz. január 27. 76. Varjú János: A magyar szellemi művelődés története.
4. sz. január 27. 76. Ifjú Hegedűs Sándor: Vesztett csata.
5. sz. február 3. 96. Harsányi Kálmán versei.
6. sz. február 10. 113–114. Czóbel Minka: Pókhálók.
6. sz. február 10. 115. M. Hrabovszky Júlia: Bilincsek.
7. sz. február 17. Kaffka Margit: Versek.
8. sz. február 24. 154. Oláh Gábor költeményei (1904–1906).
9. sz. március 3. 161–162. Tinódi Sebestyén szobra. [teljes névvel].
9. sz. március 3. 175–176. Molnár Ferenc: Rabok.
9. sz. március 3. 176. Kupcsay Felicián: A szeretet vize.
11. sz. március 17. 220. Solymossy Sándor: A líra és epika eredetéről.

12. sz. március 24. 239–240. P. Ábrahám Ernő: Kerek ég alatt.
13. sz. március 31. 263. Mikszáth Kálmán: Világít este a szentjános bogár is.
13. sz. március 31. 263. Balla Ignác: Dél.
13. sz. március 31. 263. Nógrádi László elbeszélései.
14. sz. április 7. 282–283. Krúdy Gyula: Pajkos Gaálék; A szakállszárítón (elbeszélések).
14. sz. április 7. 283. Gagyhy Dénes: Élet és álom.
15. sz. április 14. 294–295. Tóth Béla. [nekrológ, teljes névvel].
15. sz. április 14. 304. Molnár Ferenc: A Pál utcai fiúk.
16. sz. április 21. 314–315. Molnár Ferenc: Az ördög. [névtelenül, nem a rovatban, de feltüntetve az Új könyvek híradásban].
16. sz. április 21. 322. Illyés Bálint költeményei.
17. sz. április 28. 342. Szikra: Régen.
17. sz. április 28. 343. Upton Sinclair: A posvány.
18. sz. május 5. 363. Ráskai Ferenc: Hét esztendő.
19. sz. május 12. 383. Pásztor Árpád: Új versek.
19. sz. május 12. 383. Erdélyi Zolán: Bazsalikom.
20. sz. május 19. 405. Wildner Ödön: Nietzsche romantikus korszaka.
21. sz. május 26. 425. Új Iliász fordítás. [Ponori Thewrewk Emil.]
22. sz. június 2. 447–448. [Heinrich Gusztáv szerk.:] Egyetemes irodalomtörténet.
23. sz. június 9. 466–467. Oscar Wilde: Dorian Gray arcképe.
23. sz. június 9. 467–468. Szini Gyula: Trilibi.
23. sz. június 9. 468. Malonyay Dezső: Munkácsy Mihály I–II.
24. sz. június 16. 487. Heltai Jenő: Nyári rege.
25. sz. június 23. 508. Kosztolányi Dezső: Négy fal között.
25. sz. június 23. 508. Szegedy Miklós: Tegnapi versek.
25. sz. június 23. 508. Baboss László (szerk.): Költők világa. [világirodalmi antológia].
26. sz. június 30. 527–528. Magyar remekírók. [Az 55 kötetes sorozat befejeződése alkalmából.]
26. sz. június 30. 528. Pekár Gyula: Vitézi románcok.
28. sz. július 14. 553–554. Nagy Miklós (1840–1907). [teljes névvel].
28. sz. július 14. 567. Berki Miklós versei.
28. sz. július 14. 567. Havas István: Az ivadék.
28. sz. július 14. 567–568. Kuncz Aladár: Toldy Ferenc.
29. sz. július 21. 588. Benedek Elek: Bárányfelhők.
29. sz. július 21. 588. Nagy Zoltán: Hónapos szobákból.
29. sz. július 21. 588. Mikola Lászlóné: Rajzok az életből.
30. sz. július 28. 608. Lengyel Laura: Egy leány.
30. sz. július 28. 608. Szabó László: Az írás mestersége.
30. sz. július 28. 608. Nikelszky Géza: Változatok.
31. sz. augusztus 4. 628. Nagy Vince: Álomvilágból.
32. sz. augusztus 11. 648. Magyar Regényírók VI. sorozat 5. kötet. [Vas Gereben, Wohl Stefánia, Baksay Sándor, Mikszáth Kálmán.]
33. sz. augusztus 18. 668. Kuthy Sándor: Versek.
33. sz. augusztus 18. 668. Tóth Jolán: Líra mea.
34. sz. augusztus 25. 687–688. Vértesy Jenő: Kölcsey Ferenc életrajza.
34. sz. augusztus 25. 688. Molnárné Radich Jolán: Szürke felhő.
35. sz. szeptember 1. 708. Peterdi Andor: Versek.
35. sz. szeptember 1. 708. A magyar nőmozgalom régi dokumentumai.

35. sz. szeptember 1. 708. Király Gizy: Jóslat.
36. sz. szeptember 8. 728. Szent-Imrey György: Tompa Mihály.
37. sz. szeptember 15. 748. Kiss Menyhért versei.
38. sz. szeptember 22. 767. Lampérth Géza: Kurucvilág.
38. sz. szeptember 22. 767–768. Dante: Purgatórium. Prózába átírta és magyarázta Cs. Papp József.
38. sz. szeptember 22. 768. Homok [Cserzy Mihály]: Hazulról.
39. sz. szeptember 29. 788. Vértesi Gyula: Szürke ég alatt.
40. sz. október 6. 807–808. Angol–magyar [Arthur B. Yolland szerkesztette] szótár.
41. sz. október 13. 826–827. Juhász Gyula versei.
41. sz. október 13. 827. Zsíros István: A fátum.
42. sz. október 20. 847. Ferenczy Zoltán: Petőfi és a szocializmus.
42. sz. október 20. 847–848. Wilde Oszkár.
43. sz. október 27. 847. Barabás Ábel: Petőfi.
43. sz. október 27. 848. Ányos Pál versei. Sajtó alá rendezte Császár Ákos.
43. sz. október 27. 848. Valéria: Versek.
44. sz. november 3. 886–887. Nagy regények. [Stendhal: Vörös és fekete; Dosztojevszkij: Bűn és bűnhődés – magyarul Salgó Ernő, illetve Szabó Endre fordításában.]
45. sz. november 10. 908. Ady Endre: Sápadt emberek és történetek.
45. sz. november 10. 908. Fodor Viktor: A szerelem.
46. sz. november 17. 929. Janovics Jenő: A magyar dráma irányai.
46. sz. november 17. 929. Simon Zoltán: Hóvirágok.
47. sz. november 24. 952. Révész Béla: A nagy börtön.
49. sz. december 8. 995–996. Írók és költők. [Ferenczy Zoltán Csokonai-, Radó Antal Dante-, Katona Lajos Petrarca-életrajza a Kisfaludy Társaság gondozásában.]
50. sz. december 15. 1002–1003. Kiss József jubileuma. [teljes névvel].
50. sz. december 15. 1016. Miklós Elemér: Versek (1897–1907).
51. sz. december 22. 1043. Szabolcska Mihály: A magam ösvényén.
51. sz. december 22. 1044. Rákosi Viktor: Kexholmi Mária.
52. sz. december 29. 1059. Molnár Ferenc: Muzsika. [a lap fő részében, nem a rovatban, S. A. monogrammal].
52. sz. december 29. 1067–1068. Ady Endre: Vér és arany. Újabb versek.
52. sz. december 29. 1068. Izsák Márta: Bilincsek.
52. sz. december 29. 1068. Sas Ede: Desdemona leánya.
5. sz. 91–92., 6. sz. 110–112., 7. sz. 131–133., 8. sz.152–153., 9. sz. 171–172., 10. sz. 191–193., 11. sz. 216–217., 12. sz. 236–237.,13. sz. 255–258., 14. sz. 279–281., 15. sz. 299–300., 16. sz. 321–322., 17. sz. 340–341., 18. sz. 359–361., 19. sz. 379–381., 20. sz. 404–405., 21. sz. 424–425., 22. sz. 445–446., 24. sz. 503–524., 26. sz. 523–524. A vidámság háza. Regény. Írta Wharton Edith. Angolból ford. Schöpflin Aladár.

1908 [55. évfolyam]

1. sz. január 5. 15. Gárdonyi Géza: Átkozott józanság.
1. sz. január 5. 15–16. Thury Zoltán összes művei.
1. sz. január 5. 16. Nagy Endre: A misokai földkirály és egyéb elbeszélések.
1. sz. január 5. 16. Vértesi Arnold: Fölfelé.
2. sz. január 12. 35. Mezey Sándor: Tüzek.
2. sz. január 12. 35. A rög. Pap Mariska

2. sz. január 12. 35–36. Gróf Vay Sándor [Sarolta]: Pest vármegyei históriák.
3. sz. január 19. 55. Porzó [Ágai Adolf]: Utazás Pestről Budapestre.
3. sz. január 19. 55. Magyar dráma olasz színpadon. Molnár Ferenc: Az ördög. Zacconi.
4. sz. január 26. 74. Kiss József: Hulló levelek.
4. sz. január 26. 74–75. Oláh Gábor: Sámson.
5. sz. február 2. 94–95. Alba Nevis [Unger Ilona]: Bolti lányok.
5. sz. február 2. 95. Híres regények. [Dickens: Copperfield Dávid és Balzac: Goriot apó c. „főművei", Mikes Lajos, illetve Hevesi Sándor fordításai.]
5. sz. február 2. 5. Buday Barna: Derült égbolt alatt.
6. sz. február 9. 116. Bársony István: Titkos veszedelmek.
6. sz. február 9. 116. Őszi rózsa. Japán eposz és még néhány kisebb költemény.
7. sz. február 16. 134–135. Jókay Lajos: Ötven év előtt.
7. sz. február 16. 135. Rudnay Győző: Csoór Vilma.
8. sz. február 23. 155–156. Gyulai Pál: Dramaturgiai dolgozatok.
8. sz. február 23. 156. Köveskuti Jenő: Múlt és jelen.
8. sz. február 23. 156. Ady Mariska: Sok ború, kevés derű.
8. sz. február 23. 156. Tábori Kornél–Székely Vladimir: A bűnös Budapest.
9. sz. március 1. 175. Oscar Wilde: A readingi fegyház balladája. Radó Antal fordítása.
11. sz. március 15. 216. Vállaji Sipos Ida: Ákácok alatt.
11. sz. március 15. 216. Pierre Loti: Ébredők. Regény két kötetben.
12. sz. március 22. 236. Zempléni Árpád: Bosszú.
12. sz. március 22. 236. Feszty Árpád: Árva Bandi.
13. sz. március 29. 255 – 256. Fáy András: A Bélteky-ház. [Magyar Regényírók.]
13. sz. március 29. 256. Jósika Miklós: Abafi. [Magyar Regényírók.]
14. sz. április 5. 274–276. A föld meg a város. Dutka Ákos versei.
14. sz. április 5. 276. Szuhay Benedek költeményei.
14. sz. április 5. 276. Kornai István: Örvény.
15. sz. április 12. 296. Beöthy Zsolt: Kálozdy Béla. [regény].
16. sz. április 19. 328. Harsányi Kálmán: Homo és homunkulusz.
16. sz. április 19. 328. Gábor Ignác: Magyar ősi ritmus.
18. sz. május 3. 367. Pekár Gyula: Atalanta csókja.
18. sz. május 3. 367–368. Melich János: Révai Miklós nyelvtudománya.
18. sz. május 3. 368. Fehér Jenő: Napkeletről.
19. sz. május 10. 386–387. Gárdonyi Géza: Isten rabjai.
19. sz. május 10. 388. Drozdy Győző: Írás a lánynak.
19. sz. május 10. 388. Falk Zsigmond: Mozgó fényképek.
20. sz. május 17. 408. Murai Károly: Eljegyzés menyasszony nélkül.
20. sz. május 17. 408. Csáth Géza: A varázsló kertje.
21. sz. május 24. 427. Eöttevényi Nagy Olivérné: Akik a boldogságot keresik.
22. sz. május 31. 447. Bokréta. [Baja Mihály, Gulyás József, Gyökössy Endre, Maday Gyula, Oláh Gábor harmadik közös jelentkezése ezzel a címmel.]
22. sz. május 31. 447–448. Biró Lajos: Huszonegy novella.
23. sz. június 7. 476. Hangay Sándor: Szárnybontás.
23. sz. június 7. 476. Záray Jenő: Az ezredes leánya és egyéb történetek.
24. sz. június 14. 495. Zsoldos László: Barátom a huszárfőhadnagy. Mikszáth Kálmán előszavával.
24. sz. június 14. 495. Klár István: Az igazi Krisztus.
24. sz. június 14. 496. Horváth Ákos versei.

25. sz. június 21. 515–516. Korcsmáros Nándor: Az örökifjú.
26. sz. június 28. 535. Vidor Marczi: Az Arno partján.
27. sz. július 5. 555–556. Bartha Miklós összegyűjtött munkái.
28. sz. július 12. 576. Verseskönyvek. [Szabó István: Pirkadatkor; Kovács Lydia: Versek.]
29. sz. július 19. 596. Ambrus Zoltán összegyűjtött munkái.
29. sz. július 19. 596. Ihász Aladár: Újabb versek.
30. sz. július 26. 616. Herczeg Ferenc: Kaland.
30. sz. július 26. 616. Réger Béla: Mikszáth, Herczeg, Ambrus. [vidéki felolvasások].
31. sz. augusztus 2. 636. Lovik Károly: Az arany polgár.
31. sz. augusztus 2. 636. Pakots József: Egy karrier története. [regény].
31. sz. augusztus 2. 636. Verseskönyvek. [Mendlik Béla: Szívem titkaiból; Zoltán István: Annus.]
32. sz. augusztus 9. 656. Mátrai Ferenc Béla: Szabad órák.
32. sz. augusztus 9. 656. Két verseskönyv. [Szász Károly: Álmok, emlékek; Kolmann Dezső: Mozaik.]
33. sz. augusztus 16. 676. Kapi Béla: Ad astra.
33. sz. augusztus 16. 676. Baróti Lajos (gyűjt.): Petőfi adomák.
33. sz. augusztus 16. 676. Dávid László: Versek. [Nagykanizsa.]
35. sz. augusztus 30. 716. Lux Terka: Budapest.
39. sz. szeptember 27. 796. Holnap.
42. sz. október 18. 855–856. Alexander Bernát: Művészet, a művészet értékéről, a művészeti nevelésről.
43. sz. október 25. 875. Szily Kálmán: A magyar nyelvújítás szótára.
45. sz. november 8. 915–916. Jób Dániel: Ifjúkor.
46. sz. november 15. 933. Mikszáth Kálmán: A Noszty-fiú esete Tóth Marival.
46. sz. november 15. 933–934. Oláh Gábor: Keletiek nyugaton.
46. sz. november 15. 934–936. Farkas Pál: A renegát.
47. sz. november 22. 955–956. Lőrinczy György: A rétek lelke.
48. sz. november 29. 979. Szini Gyula: Lelki kalandok.
48. sz. november 29. 979–980. Nietzsche: Im-igyen szóla Zarathusztra. [Wildner Ödön fordítása.]
49. sz. december 6. 999. Goethe: Faust. [Palágyi Lajos fordítása.]
49. sz. december 6. 1000. Miklós Jutka: Élet őfelsége.
50. sz. december 13. 1017–1018. Weszely Ödön: A pedagógia modern útjain. Az élet lobogója alatt.
50. sz. december 13. 1018–1019. Oláh Gábor: Az élet lobogója alatt.
50. sz. december 13. 1019. Pekár Gyula: Tatárrabság.
51. sz. december 20. Wilde Oszkár: A Gránátalmaház. Fordította: Mikes Lajos.
52. sz. december 27. 1067. Mikszáth Kálmán: Az én kortársaim.
52. sz. december 27. 1067–1068. Erdélyi Zoltán: Bazsalikom.

1909 [56. évfolyam]

1. sz. január 3. 19. Szász Károly: Versek.
1. sz. január 3. 19–20. Kóbor Tamás: Munka.
1. sz. január 3. 20. Maupassant összes verse Kosztolányi Dezső fordításában.
2. sz. január 10. 39–40. Tömörkény István: Napos tájak.
2. sz. január 10. 40. Miklós Elemér: Irodalmi nevelés.

2. sz. január 10. 40. Nagy Imre: Melódiák.
3. sz. január 17. 59. Ady Endre: Az Illés szekerén.
4. sz. január 24. 79. Berzeviczy Albert: A cinquecento művészete.
5. sz. január 31. 99. Thallóczy Lajos: Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok.
5. sz. január 31. 99–100. Vér Mátyás: Pasztellek.
6. sz. február 7. 119. Berzeviczy Albert: Beatrix királyné.
6. sz. február 7. 119. Erdős Renée: Jöttem hozzátok...
7. sz. február 14. 139. Arcibasev: Szanin.
8. sz. február 21. 158. Malonyay Dezső: Magyar Népművészet (2. kötet).
8. sz. február 21. 158–159. Nil: Nálunk.
8. sz. február 21. 159. Hangay Sándor: Magyar ekével.
9. sz. február 28. 179. Molnár Ferenc: Pesti erkölcsök.
9. sz. február 28. 179–180. Vikár Béla: Kalevala-fordítása.
9. sz. február 28. 180. Oláh Gábor: Gondolatok felhőfutása.
10 sz. március 7. 200. Ráskai Ferenc: Asszonyi balsors.
10 sz. március 7. 200. Tomori Jenő: A szárhegyi galambok.
10 sz. március 7. 200. P. Jánossy Béla: Virág-énekek.
11 sz. március 14. 219. Zsoldos László: A fekete huszár.
11 sz. március 14. 219. Gróf Vay Sándor: A régi világból.
12 sz. március 21. 239–240. Farkas Imre: Tűnő évek.
12 sz. március 21. 240. Lázár Béla: Új csapáson. Regény a művészéletből.
13 sz. március 28. 245–247. Maderspach Károlyné. [S. A. monogrammal.]
13 sz. március 28. 259. Pekár Gyula: A frígiai sapka.
13 sz. március 28. 259–260. Kuthy Sándor: A fehér hegedű.
13 sz. március 28. 260. Bodor Aladár: Keletiek Nyugaton.
14. sz. április 4. 279. Biró Lajos elbeszéléseiből.
14. sz. április 4. 279. Büky György: Úton a lelkemmel.
15. sz. április 11. Radó Sámuel: Hírlapírók iskolája.
16. sz. április 18. 338–339. Lévay József: A múzsa búcsúja.
16. sz. április 18. 339–340. Vértesy Jenő: Homérosz: Odüsszeia.
17. sz. április 25. 358–359. A Holnap új versei.
17. sz. április 25. 359. Gellért Oszkár: A Deltánál.
17. sz. április 25. 360. Almanach-líra.
17. sz. április 25. 360. Taine könyve La Fontaine-ről.
18. sz. május 2. 378–379. Révész Béla: Találkozás Hamupipőkével.
18. sz. május 2. 379–380. Váczy János: A nyelvújítás győzelme. [Kazinczy-monográfia részlete, akadémiai székfoglaló.]
18. sz. május 2. 380. Gy. Czikle Valéria versei.
19. sz. május 9. 399. Herczeg Ferenc: Szerelmesek.
19. sz. május 9. 399. Szávay Gyula: Az ezüstpohár és más újabb versek.
20. sz. május 16. 419. Heinrich Gusztáv: Magyar elemek a német költészetben.
20. sz. május 16. 420. Kapus Sámuel: Verőfény.
21. sz. május 23. 439. Tábori Kornél sorozata: A sánta ördög meséi.
22. sz. május 30. 466–467. Fodor Sándor: Napóleon.
22. sz. május 30. 467. Dienes Valéria (ford.): Berkeley.
22. sz. május 30. 467. Gyóni Géza: Szomorú szemmel.
22. sz. május 30. 467–468. Sziklay György: Ábrándok, álmok.
23. sz. június 6. 491. Lampérth Géza: A boldogság vándora.

24. sz. június 13. 510–511. Szinnyei Ferenc: Arany János.
24. sz. június 13. 511. Kemény Simon: Lamentációk.
25. sz. június 20. 531. Váczy János: Kazinczy Ferenc.
25. sz. június 20. 531. Lovik Károly: A vándormadár.
26. sz. június 27. 551–552. Babits Mihály: Levelek Írisz koszorújából.
27. sz. július 4. 572. Vértessy Gyula: A szomorúság tarlóján.
28. sz. július 11. 590–591. Zalár József: Emlékek és emlékezések.
28. sz. július 11. 591. Mohácsi Jenő: Janus lelke.
29. sz. július 18. 615–616. Szikra: A hét szilvafa árnyékában.
29. sz. július 18. 616. Batki Gyula: Vergődés. Ignotus előszavával.
30. sz. július 25. 635–636. Móricz Zsigmond: Hét krajcár.
31. sz. augusztus 1. 655. Az én örökségem. Kárpáti Aurél versei.
32. sz. augusztus 8. 675. Farkas Béla: Élet.
32. sz. augusztus 8. 675–676. Forberger Béla: A szepességi német elem pusztulásáról.
32. sz. augusztus 8. 676. Karafiáth Jenő: Akkordok.
34. sz. augusztus 22. 715. Kún József: Kék hegyek.
34. sz. augusztus 22. 715–716. Peterdi Andor: A mélységből.
35. sz. augusztus 29. 734–735. Pásztor Árpád: Tengeren, tengeren túl.
35. sz. augusztus 29. 735. Gallovich Jenő: Föld.
35. sz. augusztus 29. 735–736. Csongor Gergely: Hangulatok, képek.
36. sz. szeptember 5. 755. Tömörkény István: Napos tájak.
36. sz. szeptember 5. 755. Versek. [Fekete Lajos: Versek; Vermes Ernő: Járok a tarlón; Benkéné Reinelt Mariska: Versek.]
38. sz. szeptember 19. 795. Radó Imre: Mézeshetek az esküvő előtt.
39. sz. szeptember 26. 823. Lesznai Anna: Hazajáró versek.
40. sz. október 3. 843. Szűcs Jenő: Eljön még az Isten.
41. sz. október 10. 863. Sztáray Irma grófnő: Erzsébet királyné kíséretében.
42. sz. október 17. 882–883. Oláh Gábor: Petőfi megismerése.
43. sz. október 24. 903. A művészet könyve. [Lyka Károly és Kacsóh Pongrác a képzőművészetről, illetve a zenéről; Műveltség Könyvtára.]
44. sz. október 31. 923. Hevesi Sándor: A színjátszás művészete; Az előadás művészete.
44. sz. október 31. 923. Varságh János: Egy pár szál virág.
45. sz. november 7. 934–935. Szüry Dénes (1849–1909).
45. sz. november 7. 943. Kozma Andor: Magyar szimfóniák.
46. sz. november 14. 949–950. Gyulai Pál. [nekrológ, teljes névvel].
47. sz. november 21. 984. Kenedi Géza: Szociológiai nyomozások. [újságcikk-gyűjtemény].
47. sz. november 21. 984. Konrádné Kelen Jolán: Tarka pillangók.
48. sz. november 28. 1004. Síkabonyi Antal: Komjáthy Jenő. Irodalmi tanulmány.
49. sz. december 5. 1023. Sebestyén Gyula: Rovás és rovásírás.
49. sz. december 5. 1023–1024. Gorter Hermann: A történelmi materializmus. Fordította Pogány József.
49. sz. december 5. 1024. Rédey Tivadar (összeáll.): Péterfy Jenő.
50. sz. december 12. 1046–1047. Oláh Gábor könyvei. [Korunk hőse – verses regény; Istenek alkonya – új versek; Írói arcképek.]
51. sz. december 19. 1071. Molnár Ferenc: Ketten beszélgetnek.
51. sz. december 19. 1071. Gárdonyi Géza: Mi erősebb a halálnál?
52. sz. december 26. 1095–1096. Endrődi Sándor: Anakreoni dalok.
52. sz. december 26. 1096. Cholnoky Viktor: Tammúz.

52. sz. december 26. 1096. Ady Endre: Szeretném, ha szeretnének.
52. sz. december 26. 1096. Jakab Ödön: Őszi virágok.

1910 [57. évfolyam]

1. sz. január 2. 24. Herczeg Ferenc: A királyné futárja.
1. sz. január 2. 24–25. Móricz Zsigmond: Sári bíró.
2. sz. január 9. 51. Kupcsay Felicián: A boldogság kiskátéja.
2. sz. január 9. 51–52. Dukai Takács Judit élete és munkái.
3. sz. január 16. 57–58. Petelei István 1852–1910. [S. A. monogrammal.]
3. sz. január 16. 71. Biró Lajos: A diadalmas asszony.
3. sz. január 16. 71. Szomaházy István: Lila test, sárga sapka.
4. sz. január 23. 91. Bodor Aladár: Zátonyon.
4. sz. január 23. 91. Ifjú Szász Béla versei.
4. sz. január 23. 91. Berczik Árpád: Nyári feleség.
5. sz. január 30. 111–112. Heltai Jenő: Írók, színészek és egyéb csirkefogók.
5. sz. január 30. 112. Bayer József: Shakespeare drámái hazánkban.
6. sz. február 6. 131. Kaffka Margit: Csendes válságok.
6. sz. február 6. 131–132. Lenkei Henrik: Az én hőseim.
6. sz. február 6. 132. Kudrun. Hősi ének. Ford.: Kőrös József.
7. sz. február 13. 151. Elek Artúr: Poe Edgár. Két tanulmány.
7. sz. február 13. 151. Horváth Ákos: Fekete lant.
8. sz. február 20. 171. Szomory Dezső: Az isteni kert.
8. sz. február 20. 171. Nil: A szívem.
9. sz. február 27. 191–192. Hatvany Lajos: Én és a könyvek.
9. sz. február 27. 192. Patai József: Héber költők. [antológia].
9. sz. február 27. 192. Neményi Erzsébet irodalmi hagyatéka.
9. sz. február 27. 192. Rudnai Győző: Pogány zsoltárok.
10. sz. március 6. 210. Várdai Béla: Mikszáth Kálmán életrajza.
10. sz. március 6. 211. Alba Nevis: Nász előtt.
11. sz. március 13. 231. Szini Gyula: Egy sápadt asszony.
12. sz. március 20. 252. Haraszthyné Szederkényi Anna: Visszatér a múlt.
13. sz. március 27. 274. Bródy Sándor: Rembrandt fejek.
14. sz. április 3. 299–300. Kőnig György: Alfred de Musset.
14. sz. április 3. 300. Szilágyi Géza Lepel nélkül. Erkölcsrajzok.
15. sz. április 10. 321. Zempléni Árpád: Turáni dalok.
15. sz. április 10. 321. Radó Antal: A fordítás művészete.
16. sz. április 16. 343. Nietzsche Frigyes: A tragédia eredete. Fordította és bevezette Fülep Lajos.
16. sz. április 16. 343. Sajó Sándor: Gordonka.
16. sz. április 16. 343 – 344. Balla Ignác: A hét híd városa. [versek Budapestről].
16. sz. április 16. 344. Fielding Henrik: Jones Tamás, a talált gyerek. Fordította Szüry Dénes.
17. sz. április 23. 363. Császár Elemér: Kisfaludy Sándor.
17. sz. április 23. 363. Mariay Ödön: Kelet fia.
17. sz. április 23. 363–364. Lukács György: A lélek és a formák.
17. sz. április 23. 364. Lengyel Géza: Véletlenek.
18. sz. május 1. 383. Kabos Ede: Mária látogatói.

18. sz. május 1. 383. Rubinyi Mózes: Mikszáth Kálmán stílusa és nyelve.
19. sz. május 8. 402. Biró Lajos: Marie és más asszonyok.
19. sz. május 8. 402–403. Szikra: Judith.
19. sz. május 8. 403. Bodrogi Zsigmond: Szántok-vetek.
20. sz. május 15. 413–415. Mikszáth ünnepe. [Mikszáth írói jubileuma, teljes névvel.]
21. sz. május 22. 455–456. Grünwald Béla: A régi Magyarország.
21. sz. május 22. 456. Móricz Zsigmond: Csitt-csatt.
21. sz. május 22. 456. Barabás Ábel: A jövő évtized regénye.
22. sz. május 29. 476. Hartmann János: Petőfi tanulmányok.
23. sz. június 5. 495. Paulovics István: Reviczky Gyula.
23. sz. június 5. 495–496. Szabolcsi Lajos: Vasárnapok.
24. sz. június 12. 515–516. Marczali Henrik angol könyve Yolland Artur fordításában. [Hungary in the Eighteenth Century. With Introduction of Harold W. V. Temperley –Cambridge University Press.]
25. sz. június 19. 536. Erdős Renée: Aranyveder.
25. sz. június 19. 536. Herczeg Ferenc: Szelek szárnyán.
26. sz. június 26. 556. Mészáros Gyula (ford.): Török költők.
27. sz. július 3. 576. Nadányi Zoltán: Ilonka.
28. sz. július 10. 596. Bernáth Lajos: Huszonnégy esztendő.
29. sz. július 17. Hollósné de Grobois Nandin: A kenyérkereső asszony. Pályamutató nők számára.
30. sz. július 24. 636. Kosztolányi Dezső: A szegény kisgyermek panaszai.
32. sz. augusztus 7. 676–677. Bontakozó szárnyak. [Begyáts László, Darvas János és Komlós Aladár.]
35. sz. augusztus 28. 735. Dávid László: Régi módon.
38. sz. szeptember 18. 796. Tuba Károly: Ködön át.
38. sz. szeptember 18. 796. Gyökössy Endre: Magyar muzsika. Újabb versek.
39. sz. szeptember 25. 816. Monori Wertheimer Ede: Gróf Andrássy Gyula élete és kora.
44. sz. október 30. 915. H. G. Wells: Új világ a régi helyén. Mikes Lajos ford.
45. sz. november 6. 934–935. Arany János irodalomtörténete. Közzéteszi és bevezetéssel ellátta Pap Károly.
45. sz. november 6. 935. Kozári Gyula: Emberi okmányok a tegnap, a ma és a holnap irodalmából. Metafiziko-pszichológiai tanulmány.
46. sz. november 13. 956. Szabolcska Mihály: Dalok hazulról.
47. sz. november 20. Molnár István: Andrejev Leonid. [orosz irodalmi tanulmány].
48. sz. november 27. 985–986. Tolsztoj 1828–1910. [teljes névvel].
48. sz. november 27. 999. Balázs Béla: A vándor énekel.
50. sz. december 11. 1039–1040. Nádai Pál: Könyv a gyermekről.
51. sz. december 18. 1067. Szöllősi Zsigmond: A férfi szerelme.
51. sz. december 18. 1067. Rákosi Viktor: A párizsi gyűjtogatók; A bécsi diákok.
52. sz. december 25. 1088. Mikszáth Kálmán: A fekete város.
52. sz. december 25. 1089. Kóbor Tamás: Hamupipőke őnagysága.

Karácsonyi melléklet, kis utószó Mikszáth Kálmán: Az amerikai menyecske című írásához.

1911 [58. évfolyam]

1. sz. január 1. 15–16. Móricz Zsigmond: Sárarany.
2. sz. január 8. 35. Herczeg Ferenc: A fehér páva.

2. sz. január 8. 35–36. Bródy Sándor új könyvei. [Komédia (színházi tárczaczikkek); Novella.]
3. sz. január 15. 55. Gellért Oszkár: Ofélia térdein.
3. sz. január 15. 55. A Petőfi Könyvtár új kötetei. [Lenkei Henrik: Petőfi és a természet; Baróti Lajos: Petőfi a ponyván és a népirodalomban; Péterfy Tamás (gyűjt.): Petőfi-regék; Badics Ferenc (szerk. és bev.): Petőfi levelek.]
3. sz. január 15. 56. Malonyay Dezső: Az öreg méltósága.
4. sz. január 22. 75. Riedl Frigyes: Gyulai Pál.
4. sz. január 22. 75–76. Kiss József: Legendák nagyapámról.
4. sz. január 22. 76. Makay Béla: Hegyen völgyön.
5. sz. január 29. 95. Kóbor Tamás: Ki a ghettóból.
5. sz. január 29. 95–96. Pekár Gyula: A kölcsönkért kastély.
6. sz. február 5. 115. Molnár Ferenc: Hétágú síp.
6. sz. február 5. 115–116. Heltai Jenő versei.
7. sz. február 12. 136. Tóth Wanda: A csodálatos köntös. Tóth Wanda.
8. sz. február 19. 155. Révész Béla: Velük, értük.
8. sz. február 19. 155–156. Szederkényi Anna: A kőfalon túl. Kilép az életből.
9. sz. február 26. 175. Szabó Endre: A fenomén.
9. sz. február 26. 175. Székely [Nuszbek] Sándor: Sámson.
10. sz. március 5. 194–195. Szilágyi Géza: Neked írtam.
10. sz. március 5. 195. Balázsházy Péter: Forrongások.
11. sz. március 12. 216. Tormay Cécile: Emberek a kövek között.
12. sz. március 19. 235. Szini Gyula: Stúdiumok; Vándortáska.
13. sz. március 26. 255. Oláh Gábor: Viola elbukott.
13. sz. március 26. 255. Dante Magyarországon.
14. sz. április 2. 275. Pekár Gyula: A Szerechenek összeesküvése.
14. sz. április 2. 275. Edda-dalok. Gábor Ignác fordítása.
15. sz. április 9. Majthényi György: Esteli énekek.
16. sz. április 16. 316. Újabb magyar költők. Szerkesztette Elek Artúr.
17. sz. április 23. 347. Lengyel Laura: Máb királynő.
17. sz. április 23. 347–348. Vitéz Miklós: Évforduló.
17. sz. április 23. 348. Nagy Endre: A zseni.
18. sz. április 30. 366. Lovik Károly: A préda.
18. sz. április 30. 366. Ifj. Wlassics Gyula: Az én gályám.
18. sz. április 30. 367. Rippl Rónai József emlékezései.
20. sz. május 14. 407–408. Bárdos Artúr: Az új színpad.
20. sz. május 14. 408. Árkosi Ferenczi Kálmán: A pálfalvi szélmolnár.
21. sz. május 21. 427. Szávay Gyula: A két leánder.
21. sz. május 21. 427. Beöthy Zsolt: Írói arcképek.
21. sz. május 21. 428. Vikár Vera: Petőfi az angoloknál. [különlenyomat a Petőfi Könyvtárból].
21. sz. május 21. 428. Rakodczay Pál: Egressy Gábor és kora.
22. sz. május 28. 447. Barabás Gábor: Goethe. [az első magyar nyelvű Goethe-életrajz].
22. sz. május 28. 447. Pásztor Árpád: Budapesttől a föld körül Budapestig.
23. sz. június 4. 467. Endrődi Sándor: Petőfi napjai a magyar irodalomban.
24. sz. június 11. 487–488. Petőfi eltűnésének irodalma.
25. sz. június 18. 508. Csáth Géza: Délutáni álom.
26. sz. június 25. 527. Erdős Renée: János tanítvány.

27. sz. július 2. 547. Idus: Akkordok.
28. sz. július 9. 567. Kanizsay Ferenc: A cserebogár.
28. sz. július 9. 567. Hajnik Miklós: Különös történetek.
29. sz. július 16. 587. Krúdy Gyula: A podolini takácsné és a többiek.
29. sz. július 16. 587–588. Szomaházy István: A krakélerek alkonya.
30. sz. július 23. 608–609. Heltai Jenő: Scherzo.
31. sz. július 30. 628. Váth János: Balatoni levegőben.
34. sz. augusztus 20. 688. Reviczky Gyula összes költeményei.
35. sz. augusztus 27. 708. Bodnár István: Alkonyat.
36. sz. szeptember 3. 728. Gerenday László: Allah Akbar.
39. sz. szeptember 24. 788. Pogány József: Harcok emberei. Irodalom és politika.
41. sz. október 8. 827. Sassy Csaba versei.
42. sz. október 15. 848. Biró Lajos: A fekete ostor.
44. sz. október 29. 891–892. Rousseau János Jakab: Emil vagy a nevelésről. Schöpflin Aladár fordítása.
46. sz. november 12. 932. Heltai Enő: Színes kövek.
47. sz. november 19. 953. Móricz Zsigmond új regényei. [A galamb papné; Az Isten háta mögött.]
48. sz. november 26. 961–962. Lévay József ünnepe. [teljes névvel a lapszám élén].
48. sz. november 26. 975–976. Cholnoky Viktor: Az Alerion-madár vére.
48. sz. november 26. 976. Zsoldos László: Vica regénye.
49. sz. december 3. 995. Gárdonyi Géza: Hosszúhajú veszedelem.
50. sz. december 10. 1015. Gróf Andrássy Gyula: A magyar állam fönnmaradásának és alkotmányos szabadságának okai.
50. sz. december 10. 1015. Gróf Zichy Géza emlékiratai.
51. sz. december 17. Molnár Ferenc könyvei. [A Pál utczai fiúk; Az éhes város; Józsi és egyéb kis komédiák.]
52. sz. december 24. 1057–1058. Makay Béla: A láp virága és egyéb írások.
53. sz. december 31. 1078–1079. Halász Imre: Egy letűnt nemzedék. Elemzések a magyar állam kialakulásának újabb korszakából.
53. sz. december 31. 1079. A Franklin Kézi Lexikona második kötete.

1912 [59. évfolyam][114]

1. sz. január 7. 15. Berzeviczy Albert beszédei. Előszóval ellátta Beöthy Zsolt.
1. sz. január 7. 15–16. Riedl Frigyes: Három jellemzés. [Toldy Ferenc, Greguss Ágost, Katona Lajos]
2. sz. január 14. 35. Gyulai Pál a kritikus. [Gyulai Pál kritikai dolgozatai; Bírálatok. Írta Gyulai Pál (1861–1903).]
3. sz. január 21. 55. Ágai Adolf: Utazás Pestről Budapestre. [a harmadik kiadásról].
4. sz. január 28. 75. Angyal Dávid: Gyulai Pál.
4. sz. január 28. 75–76. Adorján Andor: Sorsok és pályák. Irodalmi arcképek.
4. sz. január 28. 76. Balla Ignác: Káméák.
5. sz. február 4. 95. Szöllősi Zsigmond: Hihetetlen történetek.
5. sz. február 4. 95. Móricz Pál: Pusztuló világ.

114 Az „Irodalom és művészet" rovatban az év közepétől új szerző tűnik fel, ritkán, de a megkülönböztető „k." monogrammal; Gulyás Pál írói álnév-lexikonja szerint 1914-től [sic!] ezt Kőnig György használta.

6. sz. február 11. 115. Haraszti Gyula: Edmond Rostand.
6. sz. február 11. 116. Irodalomtörténet. Az Irodalomtörténeti Társaság induló lapja.
7. sz. február 18. 135. Szép Ernő: Énekeskönyv.
7. sz. február 18. 135. Herczeg Ferenc: Napváros.
7. sz. február 18.135–136. Finn költőkből. Bán Aladár fordítása.
8. sz. február 25. 155. Benedek Marcell: Victor Hugó.
8. sz. február 25. 155–156. Váradi Antal: Régi magyar színészvilág.
9. sz. március 3. 175. Krúdy Gyula: Szindbád utazásai.
9. sz. március 3. 175. Zsoldos László: Háromkirályok.
10. sz. március 10. 195. Kaffka Margit: Süppedő talajon.
11. sz. március 17. 216. Lukács György: A modern dráma.
12. sz. március 24. 235–236. Kéki Lajos: Tompa Mihály.
12. sz. március 24. 236. Karl Lajos: Francia irodalmi tanulmányok.
12. sz. március 24. 236. Antal Iván: Versek.
13. sz. március 31. 255–256. Petelei István: Elbeszélések I–II.
13. sz. március 31. 256. Pekár Gyula: Vénusz könnyei és más novellák.
13. sz. március 31. 256. P. Ábrahám Ernő: Hét szilaj csikó.
14. sz. április 7. 278. Bársony István: A dinamit; Ingovány.
14. sz. április 7. 278. Héber költők. Patai József ford.
15. sz. április 14. 303. Beöthy Zsolt (szerk.): A művészetek története.
15. sz. április 14. 303. Ady Endre: A menekülő élet.
15. sz. április 14. 303–304. Móricz Zsigmond: Magyarok.
15. sz. április 14. 304. Szalay Károly: Őszi verőfény.
16. sz. április 21. 322. Büky György: Kótázik a mámor.
16. sz. április 21. 322. Lechnitzky Gyula: Alkotó munkára való nevelés.
17. sz. április 28. 343–344. Gellért Oszkár: Rubens asszonya.
17. sz. április 28. 344. Hajnik Miklós: Mindennapi versek.
18. sz. május 5. 364. Harsányi Lajos: A napkirály rokona.
18. sz. május 5. 364. Szederkényi Anna: Van ilyen asszony.
19. sz. május 12. 384. Kiss Menyhért: A gyémántos harang és más versek.
20. sz. május 19. 403–404. Reviczky Gyula: Apai örökség.
21. sz. május 26. 421. Koronghy Dénes: Diadalének.
23. sz. június 9. 472. Haraszthy Lajos: Aki vagyok.
24. sz. június 16. 488. Cholnoky Viktor. [nekrológ, teljes névvel].
24. sz. június 16. 491.Kárpáti Aurél: Éjszakai ballada.
24. sz. június 16. 491–492. Tábori Kornél: A kártyázó Budapest; Baccarat. [a Nagyharang c. „új füzetes vállalat" kiadványai].
25. sz. június 23. 511–512. Gragger Róbert (szerk.) Filológiai: dolgozatok a magyar–német érintkezésekről. [Emlékkönyv Heinrich Gusztávnak az egyetemi katedrától való megválása alkalmából.]
25. sz. június 23. 512. Biró Lajos: Kunszállási emberek.
26. sz. június 30. 532. Krúdy Gyula: Szindbád utazásai.
27. sz. július 7. 552. Pintér Jenő (szerk.): Emlékkönyv Békefi Remig tiszteletére.
29. sz. július 21. 592. Andriska Károly: Grófnő, majd elmesélem…
30. sz. július 28. 612. Lőrinczy György: Fekete rózsák.
30. sz. július 28. 612. Falk Rikhárd: Figurák.
30. sz. július 28. 612. Hegedűs Gyula: Pesti mesék.
31. sz. augusztus 4. 632. Bródy Sándor: Imre herceg.

31. sz. augusztus 4. 632. Stiegelmár Róbert: George Meredith komikum-elmélete.
32. sz. augusztus 11. 652. Borbély Ferenc: Gyulai mint esztétikus.
34. sz. augusztus 25. 692. Herczeg Ferenc: Álomország.
34. sz. augusztus 25. 692. Pintér Jenő: Kármán József.
35. sz. szeptember 1. 712. Palócz László: A sajtójog reformja.
36. sz. szeptember 8. 731–732. Sík Sándor: A belülvalók mécse.
36. sz. szeptember 8. 732. Keleti Artúr: A kámzsás festő strófái.
37. sz. szeptember 15. 752. Kiss Ernő: Szemere Bertalan.
38. sz. szeptember 22. 772. Balla Ignác: A Rothschildok.
40. sz. október 6. 811. Krúdy Gyula: A francia kastély.
41. sz. október 13. 832. Pascal gondolatai. Fordította, bevezette és jegyzetekkel ellátta: Nagy József.
41. sz. október 13. 832. Lakatos László: Panoptikum. [a novellista újságcikkeinek gyűjteménye].
42. sz. október 20. 851. Szini Gyula: Bolond könnyek.
42. sz. október 20. 851. Yolland Arthur: Charles Dickens élete és művei.
43. sz. október 27. 872. Révész Béla: A magunk útján.
43. sz. október 27. 872. Gábor Andor: Pesti sirámok, könyv a beteg városról.
44. sz. november 3. 884. *Színházak.* Daudet Sappho-ja a Nemzeti Színházban, Bernstein Az ostrom-a a Vígszínházban. [fordította Biró Lajos] [teljes névvel, átveszi Alexander Bernáttól a színházi összefoglalókat].
44. sz. november 3. Földes Imre: Feketeország.
45. sz. november 10. 911. Széchenyi István: Garat. Közreadja Viszota Gyula.
45. sz. november 10. 911. Alba Nevis [Unger Ilona]: Ádámok és Évák.
46. sz. november 17. 924. *Színházak.* Molnár Ferenc: A farkas a Magyar Színházban, Gábor Andor és Liptai Imre: A sarkantyú a Nemzeti Színházban.
46. sz. november 17. 932. Kaffka Margit: Színek és évek.
46. sz. november 17. 932–933. Szilágyi Géz: Versek.
48. sz. december 1. 960. *Színházak.* Edward Knoblauch: A faun a Nemzeti Színházban, Lorde, Funck-Brenatno és Marséle: Az aranykalitka a Nemzeti Színházban.
48. sz. december 1. 972. Berczik Árpád színművei.
48. sz. december 1. 972. Szikra: Nagy asszonyok élete.
49. sz. december 8. 991. Molnár Ferenc: Egy gazdátlan csónak története.
49. sz. december 8. 991. Rédey Tivadar: Prizma.
49. sz. december 8. 991. Condillac: Értekezés az érzetekről. Fordította, Condillac életrajzával, gondolkodása összefoglalásával és jegyzetekkel ellátta Jancsovics Ferenc.
50. sz. december 15. 1002. *Színházak.* Schiller: Ármány és szerelem a Nemzeti Színházban.
50. sz. december 15. 1011. Kosztolányi Dezső: Mágia.
50. sz. december 15. 1011–1012. Rákosi Viktor: Oglán bég kincse.
50. sz. december 15. 1012. Sebők Zsigmond: A legszebb mesék; Dörmögő Dömötör utazásai hegyen-völgyön meg a nagy ládával; Kujon és Kaján és egyéb bohó történetek.
51. sz. december 22. 1031–1032. Szemere György: Komédiák. A magyar társadalom regénye.
51. sz. december 22. 1032. Rudnyánszky Gyula: Napszállat felé. Versek. 1904–1912.
51. sz. december 22. 1032. Lampérth Géza: Beszélgetés a házasságról.
52. sz. december 29. 1046. *Színházak.* Benedek Elek: Falusi bohémek és Gárdonyi Géza: Karácsonyi álom a Nemzeti Színházban, Sacha Guitry: Berg-op-Zoom a Vígszínházban.

52. sz. december 29.1056. Cholnoky Viktor: Néhusztán meséiből.
52. sz. december 29.1056. Dutka Ákos új verseskönyve.

1913 [60. évfolyam]

1. sz. január 5. 15. Gárdonyi Géza: Messze van odáig.
1. sz. január 5. 15–16. Jakab Ödön: Délibáb.
1. sz. január 5. 16. Drasche-Lázár Alfréd: A nő és a kígyó.
2. sz. január 12. 24. *Színházak.* Kisbán Miklós: A nagyúr a Magyar Színházban, Leconte de Lisle: Az Erynniszek a Nemzeti Színházban.
2. sz. január 12. 35. Szép Ernő: Irka-firka.
2. sz. január 12. 35–36. Móricz Zsigmond: Tavaszi szél.
3. sz. január 19. 55. Berkes Imre: Ezer leányfej.
4. sz. január 26. 66. *Színházak.* Pásztor Árpád: Savitri és A lányom a Nemzeti Színházban, Szomory Dezső: Bella a Vígszínházban.
4. sz. január 26. 75. Babits Mihály Dante fordítása.
4. sz. január 26. 75. Lányi Sarolta: Ajándék.
4. sz. január 26. 75–76. Móricz Pál: Régi magyar élet.
5. sz. február 2. 95. Milotay István: Neked kedves.
6. sz. február 9. 104. *Színházak.* Tömörkény István: A barlanglakók és Ruttkai György: Az első és a második a Nemzeti Színházban, Lengyel Menyhért: Róza néni, a Magyar Színházban.
6. sz. február 9. 115–116. Ambrus Zoltán munkái négy kötetben. [Bevezető elmék; A tegnap legendái; Nagyvárosi képek; Régi és új világ.]
7. sz. február 16. 135. Gyulai Pál: Bírálatok 1861–1903.
7. sz. február 16. 135. Toma István: A zenélő óra.
7. sz. február 16. 136. Pollák Miksa: Tompa Mihály és a biblia.
8. sz. február 23. 144. *Színházak.* Közönség, darabok, színészek.
8. sz. február 23. 155–156. Kassák Lajos: Életsiratás.
8. sz. február 23. 156. Bonitz Ferenc: Gróf Zichy Nándor életrajza.
9. sz. március 2. 175. Kultúra és tudomány – új irodalmi vállalat. [S. A. monogrammal] [A Franklin új könyv-sorozata.]
9. sz. március 2. 175. Gyulai Pál: Varjú István.
9. sz. március 2. 175–176. Katona Lajos irodalmi tanulmányai.
10. sz. március 9. *Színházak.* 186. Bernard Shaw: Caesar és Kleopátra a Nemzeti Színházban. Biró Lajos: Tavaszi ünnep a Magyar Színházban. Hajó Sándor: Lakájok a Vígszínházban.
10. sz. március 9. 195. Vértesy Dezső: Antológia az újkori görög nép költészetéből. Száz görög dal.
10. sz. március 9. Feleky Géza: Könyvek, képek, évek.
11. sz. március 16. 215–216. Császár Imre: Mintha beszélgetnénk.
11. sz. március 16. 216. Elek Alfréd: Prédikáció.
12. sz. március 23. 223 *Színházak.* Ifj. Wlassics Gyula: Medúza a Nemzeti Színházban, Bródy Sándor: Királyok, a Magyar Színházban.
12. sz. március 23. 238. Halász Imre: Bismarck és Andrássy. Politikai tanulmány.
12. sz. március 23. 238–239. Lakatos László: A francia menyasszony.
12. sz. március 23. 239. Haraszti Emil: Hubay Jenő. Berzeviczy Albert előszavával.

12. sz. március 23. 240. Brillat-Savarin: Az ízlés fiziológiája. Fordította Ambrus Zoltán és Ambrus Gizella.
13. sz. március 30. 259. Balázs Béla: Misztériumok.
13. sz. március 30. 259–260. Elek Artúr: Álarcosmenet.
14. sz. április 6. 268. *Színházak.* Henry Bataille: A fáklyák, a Nemzeti Színházban, Drégely Gábor: Az isteni szikra a Magyar Színházban.
14. sz. április 6. 280. Peterdi Andor válogatott versei.
15. sz. április 13. 299–300. Pintér Jenő: A magyar irodalom története Bessenyei György fellépésétől Kazinczy Ferenc haláláig (1772–1831).
15. sz. április 13. 300. Molnár Jenő: Verseskönyv.
16. sz. április 20. 310. *Színházak.* Idegenforgalom – Francia vígjátékok – Színészek és színésznők.
16. sz. április 20. 318–319. A magyar irodalom története 1900-ig. Ferenczi Zoltán szerkesztése mellett írták Simonyi Zsigmond, Pintér Jenő, Kardos Albert, Endrődi Sándor és Ferenczi Zoltán.
16. sz. április 20. 319. Máday Andor: A magyar nő jogai a múltban és jelenben.
17. sz. április 27. 340. Monori Wertheimer Ede: Gróf Andrássy Gyula élete és kora.
17. sz. április 27. 340. Ifjú Bókay János: Bohócsipka.
18. sz. május 4. 352. *Színházak.* Görög tragédiák a Nemzeti Színházban.
18. sz. május 4. 360. Pásztor Mihály–Relle Pál: A mi városunk.
18. sz. május 4. 360. Jakab Ödön: A pásztói pap.
19. sz. május 11. 380. Szalay László levelei.
19. sz. május 11. 380. Szegő Ferenc: Szárnybontás.
20. sz. május 18. 388. *Színházak.* Duquesnel és Barde: A fogadott apa és Hugo Victor: Hernani, a Nemzeti Színházban. Maeterlinck: A kék madár a Magyar Színházban.
20. sz. május 18. 399. Ferenczy István levelei.
21. sz. május 25. 420. Kaffka Margit: Mária évei.
22. sz. június 1. 430. *Színházak.* A kegyenc és a Faust a Nemzeti Színházban.
22. sz. június 1. 440. Gróf Zichy Géza: Emlékeim.
22. sz. június 1. 440. Szász Zoltán: A szerelem.
23. sz. június 8. 460. Tóth Árpád: Hajnali szerenád.
23. sz. június 8. 460. Szini Gyula: Pesti konfetti.
24. sz. június 15. 468. *Színházak.* Búcsú az idei szezontól.
24. sz. június 15. 480. Kún József emléke.
25. sz. június 22. 499–500. Ady Endre: A magunk szerelme.
25. sz. június 22. 500. Boccaccio: Fiammetta. Olaszból fordította Cs. Papp József.
26. sz. június 29. 520. Antal Gézáné: Túl a palotákon. Pesti riportok.
27. sz. július 6. 540. Ovidius és naptára. Dr. Serédi Lajos füzete a Bp-i ág. Hitv. ev. gimn. 1912/13. évi Értesítőjéből. Különlenyomat.
27. sz. július 6. 540. A polyp. Gyagyovszky Emil színműve.
29. sz. július 20. 580. Szini Gyula: A rózsaszínű hó.
29. sz. július 20. 580. Reményi József: Éjféli emberek.
30. sz. július 27. 600. Nagy Zoltán: Csend! Aranymadár!
30. sz. július 27. 600. Gyerektanulmányi könyvek.
31. sz. augusztus 3. 620. Ács Klára: Asszonyember.
32. sz. augusztus 10. 640. Grazia Deledda: A mi urunk.
33. sz. augusztus 17. 660. Krúdy Gyula: A vörös postakocsi.
35. sz. augusztus 31. 700. Nagy Lajos: Mariska és János.

36. sz. szeptember 7. 720. Szabó Zsigmond: Horthy házassága.
39. sz. szeptember 28. 780. Könyves Tóth Kálmán: Emlékül.
40. sz. október 5. 790. *Színházak.* Balázs Sándor: Feleségünk, a Magyar Színházban.
40. sz. október 5. 800. Jankovics Marcell: Kis barátom könyve.
40. sz. október 5. 800. Antal Sándor: Jörru története.
41. sz. október 12. 811. *Színházak.* Balázs Béla: Az utolsó nap – a Nemzeti Színházban.
41. sz. október 12. 820. Jászay-Horváth Elemér: Gyöngyök és könnye.
42. sz. október 19. 840. Fioretti – Szent Ferenc virágoskertje. Olaszból fordította és bevezette Kaposi József.
42. sz. október 19. 840. Deli [Thallóczy Lajos]: Tudákos levelek.
43. sz. október 26. 848. *Színházak.* Schnitzler: A préda, a Magyar Színházban, Bernstein: A titok, a Vígszínházban, Bennett: A megdicsőült, a Nemzeti Színházban.
43. sz. október 26. 860. Szemere Samu (ford.): Giordano Bruno párbeszédei azokról, az elvről és egyről és a végtelenről, a világegyetemről és a világokról.
43. sz. október 26. 860. Szitnyai Elek: A szellemi erők gyűjtése és pazarlása.
45. sz. november 9. 892. *Színházak.* Farkas Pál: A konventbiztos, Aischylos: Perzsák, a Nemzeti Színházban; Földes Imre: Halló, a Magyar Színházban; Flers és Caillavet: A zöld frakk a Vígszínházban.
45. sz. november 9. 900. Székely Bertalan album.
45. sz. november 9. 900. A magyar dráma fejlődése. A kolozsvári nemzeti színház által rendezett drámatörténeti sorozatos előadások bevezető beszédei. [Hevesi Sándor, Sebestyén Károly, Molnár Ferenc, Móricz Zsigmond, Janovics Jenő és mások.]
46. sz. november 16. 920. Rozsda. Regény. Írta Szende-Sárday Olga.
47. sz. november 23. 930. *Színházak.* Krúdy Gyula: Zoltánka, a Nemzeti Színházban.
47. sz. november 23. 940. Heltai Jenő: A Tündérlaki lányok.
47. sz. november 23. 940. Gustave le Bon: A tömeg lélektana. Balla Antal fordítása.
48. sz. november 30. 960. Horatius ódái és epodoszai. Ford. ifj. Szász Béla.
48. sz. november 30. 960. Radó Sámuel: Újságírók. Dráma 3 felvonásban.
49. sz. december 7. 970. *Színházak.* Szomory Dezső: Mária Antónia, a Nemzeti Színházban; Biró Lajos: Az utolsó csók, a Vígszínházban.
49. sz. december 7. 979–980. Kiss József jubileuma. [Nem könyvismertetés, de ebben a rovatban szerepelt.]
49. sz. december 7. 980. Rudnyánszky Gyula: Fiúk, lányok verseskönyve.
49. sz. december 7. 980. Bernard Kellermann: Az alagút.
50. sz. december 14. 1000. Auróra. A Kisfaludy Társaság Almanachja.
50. sz. december 14. Dr. Haraszti Károly: Landerer Lajos könyvnyomdász és Heckenast Gusztáv könyvárus cégtársulásának története.
51. sz. december 21. 1010. *Színházak.* Hatvany Lajos: A híresek, a Magyar Színházban; Bennett és Knoblauch: Mérföldkövek, a Vígszínházban.
51. sz. december 21. 1019. Krúdy Gyula: Mákvirágok kertje.
51. sz. december 21. 1019–1020. Lakatos László: Mély húron. Följegyzések, elbeszélések.
52. sz. december 28. 1032. *Színházak.* Szép Ernő: Az egyszeri királyfi, a Nemzeti Színházban.
52. sz. december 28. 1045–1046. Molnár Ferenc: Kis hármaskönyv.
52. sz. december 28. 1046. Asbóthné Ferenczi Sári: Mary.
52. sz. december 28. 1046. Lesznai Anna: A kis pillangó utazása Lesznán és a szomszédos Tündérországban.

1914 [61. évfolyam]

1. sz. január 4. 16. Sebők Zsigmond: Ifjúkor és néhány más elbeszélés.
1. sz. január 4. 16. Nádai Pál: Az élet művészete.
1. sz. január 4. 16. Lovik Károly: A keresztúton. Elbeszélések.
2. sz. január 11. 24. *Színházak.* Bernard Shaw: Pygmalion, a Vígszínházban.
2. sz. január 11. 35. Kiss József összes költeményeinek második kötete.
2. sz. január 11. 35. Farkas Zoltán: Tiziano.
2. sz. január 11. 36. Heltai Jenő: Jaguár.
3. sz. január 18. 55. Kosztolányi Dezső: Modern költők. Külföldi antológia.
3. sz. január 18. 55. Emil Koeppel: Byron.
3. sz. január 18. 55–56. Kún József hagyatéka. Kiss József előszavával.
4. sz. január 25. 66–67. *Színházak.* Bernard Shaw: Androklesz és az oroszlán, a Magyar Színházban; Garamszeghy Sándor: Matyólakodalom, a Nemzeti Színházban.
4. sz. január 25. 75. Váczy János: Tompa Mihály.
4. sz. január 25. 75. Kosztolányi Dezső: A szegény kis ember [sic!] panaszai. Tevan, amatőr[2] kiadás.
4. sz. január 25. 75–76. Meller Simon: Goya.
5. sz. február 1. 95–96. Szekfű Gyula: A száműzött Rákóczi.
6. sz. február 8. 106. *Színházak.* Shakespeare: Macbeth a Nemzeti Színházban; Herczeg Ferenc: Az ezredes, a Magyar Színházban.
6. sz. február 8. 116. Vértesy Gyula: A vér és egyéb történetek.
7. sz. február 15. 124. Kemény Zsigmond születésének századik évfordulójára. [S. A. monogrammal.]
7. sz. február 15. 135–136. Takáts Sándor: Régi magyar asszonyok.
7. sz. február 15. 136. Thaly Lóránt: Műfordítások. [Victor Hugo, Verlaine, Sully Prudhomme, Leconte de Lisle, Lenau, Heine, Goethe, Morris, Rosenfeld, Byron, Poe, Wilde, Hariet Evans]
8. sz. február 22. 144. Színházak. Pekár Gyula: A kölcsönkért kastély, a Nemzeti Színházban; Heltai Jenő: A Tündérlaki lányok, a Vígszínházban.
8. sz. február 22. 155–156. Kemény Zsigmond hátrahagyott munkái. Sajtó alá rendezte Papp Ferenc.
8. sz. február 22. 156. Feleky Géza: Munkácsy.
8. sz. február 22. 156. Simonyi Zsigmond: Helyes magyarság.
8. sz. február 22. 156. Mindszenty Gedeon költeményei.
9. sz. március 1. 175–176. Móricz Zsigmond: Kerek Ferkó.
9. sz. március 1. 176. Gombocz Zoltán–Melich János: Magyar etymológiai szótár.
9. sz. március 1. 176. Byron: Childe Harold zarándokútja. Verses regény, négy énekben. Torkos László fordítása.
10. sz. március 8. *Színházak.* Vernon és Owen: A mandarin, a Magyar Színházban; Vajda Ernő: Mr. Bobby, a Nemzeti Színházban.
10. sz. március 8. 195–196. Ady Endre: Ki látott engem?
11. sz. március 15. 215. Szederkényi Anna: A nagy nő.
11. sz. március 15. 215–216. Vér Mátyás: Anatole France.
12. sz. március 22. 227. *Színházak.* A félkegyelmű. Dosztojevszkij regényéből írta Meidell Hjalmar; a Vígszínházban.
13. sz. március 29. 255–256. Ambrus Zoltán: Régi és új színművek. Színházi bírálatok.
13. sz. március 29. 256. Homérosz Iliásza. Ford. Vértesy Jenő.

14. sz. április 5. 264. *Színházak.* Knoblauch és Coleby: Az igazgató úr, a Nemzeti Színházban; Bródy Sándor: Timár Liza, a Vígszínházban; Mac Hugh: Az 555-ös rendőr a Magyar Színházban.
15. sz. április 12. 299. Oláh Gábor: Szegény magyarok.
16. sz. április 19. 308. *Színházak.* Pakots József: Egy karrier története, a Nemzeti Színházban; Földes Imre: A vörös szegfű, a Magyar Színházban.
16. sz. április 19. 319–320. Harsányi Kálmán: A kristálynézők.
17. sz. április 26. 339. Biró Lajos: A szentlélek lovagja.
17. sz. április 26. 339. Rudnyánszky Gyula: Mária-dalok.
18. sz. május 3. 350. *Színházak.* Benrimo és Hazelton: A sárga kabát, a Vígszínházban; Nepoty: A kicsinyek, a Nemzeti Színházban.
18. sz. május 3. 360. Vonagló falvak. Révész Béla.
18. sz. május 3. 360. Kacskovich Tibor: Szomorú mostan minden erre.
19. sz. május 10. 379–380. Árkosi Ferenczi Kálmán: Guzsajasban.
20. sz. május 17. 388. Nyári darabok a Magyar Színházban és a Vígszínházban – A drámaírás és kritikája.
20. sz. május 17. 398–399. Somlay Károly: Pusztai szellő.
21. sz. május 24. 419. Czóbel Minka: Az erdő hangja.
22. sz. május 31. 432. *Színházak.* Ibsen: A trónkövetelők, a Nemzeti Színházban.
22. sz. május 31. 440. Gróf Andrássy Gyula: A száműzött Rákóczi.
22. sz. május 31. 440. Babits Mihály: Levele Irisz koszorújából. [Második kiadás]
23. sz. június 7. 459. Kisbán. [Banffy] Miklós: A haldokló oroszlán.
24. sz. június 14. 468. *Színházak.* Búcsú a szezontól. A darabok.
24. sz. június 14. 480. Tormay Cécile: A régi ház.
25. sz. június 21. 490. Búcsú a szezontól. A színházak.
25. sz. június 21. 499–500. Szász Zoltán: Séták a függőkertben.
25. sz. június 21. 500. Kaidásza: Urvaszi. Öt felvonásos hindi dráma. Ford.: Pitroff Pál.
26. sz. június 28. 519. Lakatos László: A halhatatlan hercegnő.
26. sz. június 28. 519–520. Gróf István: Arany János Bolond Istókja.
26. sz. június 28. 520. Ferenczi Frigyes: Színművészet. Tanulmányok.
27. sz. július 5. 540. Heinrich Gusztáv: Faust. Irodalomtörténeti cikkek.
27. sz. július 5. 540. Molnár Antal: A zenetörténet szelleme.
28. sz. július 12. 560. Bedőházi János: Kerékvágások életem útján.
28. sz. július 12. 560. Nadányi Zoltán: Újabb versek.
28. sz. július 12. 560. Erdősi Dezső: Emberi írások.
29. sz. július 19.[115]
29. sz. július 19. 580. Bársony István: Este.
29. sz. július 19. 580. Ujvári Péter: Földanyánk lovagjai.
30. sz. július 26. 600. Lovassy Andor: A bihariak.
30. sz. július 26. 600. Dr. Láng Istvánné Lehoczky Ida: Hulló csillagok.
31. sz. augusztus 2. 620–621. Verses könyvek. [Szalay Mátyás: Hunnia nagy hete; Hedvig-Hidvégi József: Versek; Hargitai Károly: Versek.]
31. sz. augusztus 2. 620–621. Györe János: Abonyi Lajos pályája.
32. sz. augusztus 9. Ettől a számtól kezdve nincs rovat, a következő számtól a helyén elindul *A háború napjai* című sorozat, naptárszerűen, napra lebontva a háború krónikája. Még egy új rovat is indul a kritikák helyén, Halálozások címmel.

115 A számtól kezdve feltűnik „sz", azaz Szép Ernő az Irodalom és művészet rovatban.

1915 [62. évfolyam][116]

4. sz. január 24. 63–64. Irodalom.
6. sz. február 7. 94. A Nemzeti Színház újra megnyílt. [nem azonosítható írás, de nagy valószínűséggel Schöpflin Aladárt gyanítjuk szerzőként].
8. sz. február 21. 126. Irodalom 1915. 13. sz. március. 28. 208. Irodalom. [hosszú ismertetés és méltatás Vargha Gyula költészetéről, a Kisfaludy Társaság által kiadott kötet kapcsán].
14. sz. április 8. 224. Arany János és az oroszok. [S. A. monogrammal.]
17. sz. április 25. 270. Bányai Elemér, 1873–1915.
17. sz. április 25. 271. Lovik Károly, 1874–1915.
23. sz. június 6. 370. Vajda János síremléke. [S. A. monogrammal.]
25. sz. június 20. 404. Könyvek. [vegyes ismertetés].
26. sz. június 27. 414. Baksay Sándor 1832–1915.
40. sz. október 3. 639. Beöthy Zsolt a budapesti egyetem rektora.

1916 [63. évfolyam][117]

10. sz. március 5. 151. Cervantes. [S. A. monogrammal.]
17. sz. április 23. 262–263. Eötvös Károly 1842–1916.
18. sz. április 30. 279. Shakespeare.
22. sz. május 8. 339. Új regényünkről. Havas Alisz.
22. sz. május 28. 340. Molnár Ferenc Ferenc József-rendje.
24. sz. június 11. 374. Sebők Zsigmond 1861–1916.
38. sz. szeptember 17. 596. A lengyel és a magyar. [S. A. monogrammal.]
40. sz. október 1. 634. Ágai Adolf 1836–1916.
46. sz. november 12. 724. Farsang. Molnár Ferenc darabja a Vígszínházban.
50. sz. december 10. 794. Thallóczy Lajos 1854–1916.
50. sz. december 10. 796–797. Laczkó Géza: Noémi fia.
50. sz. december 10. 813. Tormay Cécile: Emberek a kövek között.
52. sz. december 24. 832. Sebők Zsigmond: A milliomos fia.
52. sz. december 24. 832. Benedek Elek: Oh szép ifjúságom!
52. sz. december 24. 832–833. Csathó Kálmán: Te csak pipálj, Ladányi.

1917 [64. évfolyam]

1. sz. január 7. 15. Pekár Gyula. [új folytatásos regényének – Az amazonkirálynő – közlésének alkalmából].
2. sz. január 14. 36. Drasche-Lázár Alfréd: Tűzpróba.
2. sz. január 14. 36–37. Külföldi regények. [Anatole France: A pártütő angyalok. Ford. Kunfi Zsigmond; Meyrink: Gólem; Olga Wohlbrück: Barbárok.]
3. sz. január 21. 52. Móricz Zsigmond: A tűznek nem szabad kialudni.
3. sz. január 21. 52–53. Kéky Lajos: Baksay Sándor életrajza.
4. sz. január 28. 66. Békássy Ferencz. Egy háborúban elesett fiatal költő emlékezete. [teljes névvel].

116 Nincs *Irodalom és művészet* című rovat, helyette csak Irodalom szerepel, nem egészen rendszeresen.

117 December 10-ig nincs *Irodalom és művészet* rovat.

4. sz. január 28. 66–68. Hegedűs Gyula: A beszéd művészete.
4. sz. január 28. 69. Vidor Marcel: A holt küszöb dalol.
5. sz. február 4. 85. Benedetto Croce: Az esztétika alapelemei. Ford. Farkas Zoltán.
5. sz. február 4. 85. Szilágyi Géza: Fantasztikus szerelmek.
6. sz. február 11. 101. Kosztolányi Dezső: Mák.
6. sz. február 11. 101. Schmitt Jenő három előadása.
7. sz. február 18. 116–117. Kollányi Boldizsár: Vérfoltok. Énekszó a förgetegben.
7. sz. február 18. 117. Falu Tamás: Csipke.
8. sz. február 25. 132–133. Landauer Béla: A tanár.
8. sz. február 25. 133. Császár Elemér: Shakespeare és a magyar költészet.
8. sz. február 25. 133. Ifj. Hegedűs Sándor: A lélekbúvár.
9. sz. március 4. 142–143. Arany János születésének századik évfordulójára. [teljes névvel].
9. sz. március 4. 148. Durkheim: A szociológia módszerei. Balla Antal ford.
9. sz. március 4. 149. Byron: Mazeppa. Ford. Kosztolányi Dezső.
10. sz. március 11. 164. Bársony István: Vérvirág.
10. sz. március 11. 165. Szent Ágoston vallomásai. Vass József ford.
10. sz. március 11. 165. Göndör Ferenc: Szerb szocialisták a háborúban.
11. sz. március 18. 178. Ambrus Zoltán a Nemzeti Színház új igazgatója.
11. sz. március 18. 180–181. Arany koszorú. Arany János műveiből.
11. sz. március 18. 181. Négyesy László füzete Arany Jánosról.
11. sz. március 18. 181. Kéky Lajos: Tanulmányok Arany epikájáról.
11. sz. március 18. 181. Radnai Oszkár: Arany János nőalakjai.
12. sz. március 25. 196. Kóbor Noémi: Ezerkilencszáztizenhat és Anti tanár úr.
12. sz. március 25. 196–197. Vajthó László: Német antológia.
13. sz. április 1. 212. Andor József: Boldog otthon.
14. sz. április 8. 232. Biró Lajos: Don Juan három éjszakája.
15. sz. április 15. 248. Móricz Pál: A fergetegből.
15. sz. április 15. 248–249. Dutka Ákos: Ismerlek, Caesar.
15. sz. április 15. 249. A megújított Shakespeare. [új és régi fordítások, jegyzetekkel].
16. sz. április 22. 264. Lakatos László: Két regény. [Ruth könyve; Julie.]
16. sz. április 22. 265. Halmi Bódog: Egy itthon maradt följegyzései.
17. sz. április 29. 279–280. Szép Ernő: Jázminok illata.
17. sz. április 29. 280. Tóth Árpád: Lomha gályán.
18. sz. május 6. 296–297. Vér Mátyás: Az árnyék.
19. sz. május 13. 312. Surányi Miklós: A trianoni páva.
19. sz. május 13. 312. Nadányi Zoltán: Kerekerdő.
21. sz. május 27. 344. Balla Ignác: Az ő keze.
21. sz. május 27. 344. Geréb József: A római kultúra.
22. sz. június 3. 360–361. Forró Pál: egy diákkor története.
23. sz. június 10. 376. Sota Rusztaveli: Tariel, a párducbőrös lovag. Vikár Béla fordítása, Zichy Mihály képeivel.
23. sz. június 10. 376. Szederkényi Anna: Lángok, tüzek.
24. sz. június 17. 392. Kozma Andor útirajzai.
25. sz. június 24. 408–409. Baksay Sándor összegyűjtött irodalmi dolgozatai I–III.
25. sz. június 24. 409. Pekár Gyula: Don Juan.
26. sz. július 1. 424. Sas Ede: A fehér város.
26. sz. július 1. 424–425. Gáspárné Dávid Margit: Liselotte.
26. sz. július 1. 425. Garády Viktor: És mégis szép a világ.

31. sz. augusztus 5. 505. Molnár Ferenc új könyvei. [Az óriás; Ismerősök.]
33. sz. augusztus 19. 536. Mariay Ödön: Aranyszájú Zongh.
33. sz. augusztus 19. 536–537. Újhelyi Nándor: Tabán.
34. sz. augusztus 26. 552–553. Herczeg Ferenc: Tűz a pusztában.
34. sz. augusztus 26. 553. Méray-Horváth Károly: Örök tűz.
35. sz. szeptember 2. [Gyurói] Nagy Lajos: Egy magyar bárd sorsa. Gyóni Géza élete és költészete.
36. sz. szeptember 9. 585. Kabos Ede: A királyné.
37. sz. szeptember 16. 601. Babits Mihály: Irodalmi problémák.
37. sz. szeptember 16. 601. Harsányi István a sárospataki Rákóczi-könyvtárról.
38. sz. szeptember 23. 608. *Színház.* Móricz Zsigmond: Pacsirtaszó.
38. sz. szeptember 23. 616–617. Várnai Zseni: Gracchusok anyja.
39. sz. szeptember 30. 624–625. Tompa Mihály. Születésének századik évfordulójára. [teljes névvel].
39. sz. szeptember 30. 632–633. Szabó Dezső: Nincs menekvés.
40. sz. október 7. [Gyurói] Nagy Lajos: Bábel vizeinél; Jelek és próféciák.
41. sz. október 14. 656. *Színház.* Ujhelyi Nándor: Cserebere, a Magyar Színházban; Bródy Sándor: A dada a Nemzeti Színházban.
41. sz. október 14. 664. Berzeviczy Albert: Délen.
41. sz. október 14. 664–665. Gábor Andor: Doktor Senki.
42. sz. október 21. 681. Nagy Lajos: Egy berlini lány.
42. sz. október 21. 681. Anatole France: Szent Klára kútja. Ford.: Aranyossy Pál.
43. sz. október 28. 696–697. Ifjabb Gaál Mózes: Fata Morgana.
44. sz. november 4. 706. *Színház.* Bródy Sándor: A szerető, a Magyar Színházban; Herczeg Ferenc: Árva László a Nemzeti Színházban.
44. sz. november 4. 712–713. Berkes Imre: Bülbül hadnagy.
45. sz. november 11. 728. Drasche-Lázár Alfréd: A kutyabőr.
46. sz. november 18. 737. Az irodalom az utcán. [S. A. monogrammal.]
46. sz. november 18. 744. Csathó Kálmán: A nők titka.
47. sz. november 25. 761. Surányi Miklós: A Szenthegy.
48. sz. december 2. 768. *Színház.* Úri divat – Molnár Ferenc színdarabja a Nemzeti Színházban.
48. sz. december 2. 776–777. Drasche-Lázár Alfréd: Enyém vagy.
49. sz. december 9. 792–793. Havas Alisz: Szent Borbála képe.
50. sz. december 16. 808–809. Felner-Dénes Pál: Az árnyékember.
51. sz. december 23. 828. Kiss Jenő Sándor: A gép.
52. sz. december 30. 844–845. Móricz Zsigmond: Szegény emberek.

1918 [65. évfolyam]

Folytatásos regényközlés: Brann Lily: A marquisnő szerelmes levelei. Schöpflin Aladár fordítása németből.
1. sz. január 6. 12–13. Kiss József: Avar.
1. sz. január 6. 13. Szini Gyula: Porcelánmuzsika.
1. sz. január 6. 13. Mária Zsuzsanna [Madarassy Beck Zsuzsanna]: Arany bárkán, ezüstös vizeken.
2. sz. január 13. 29. Köpeczi Boóz Deák Albert: Én és a nagyvilág.
3. sz. január 20. 45. Szilágyi Géza: Menny, pokol, háború.

4. sz. január 27. 52. *Színház.* Shakespeare: Ahogy tetszik, a Nemzeti Színházban; Jób Dániel: Őszi vihar, a Vígszínházban.
4. sz. január 27. 60–61. Török Gyula: A porban.
4. sz. január 27. 61. Sikabonyi Antal: Az alkotó lélek és a háború.
5. sz. február 3. 77. Ungarn: Land und Volk, Geschichte...
5. sz. február 3. 77. Kortsák Jenő: A tűzrózsák.
6. sz. február 10. 92–93. Kosztolányi Dezső: Káin.
6. sz. február 10. 93. Kézdiszentléleki Jákó Margit: József főherceg.
7. sz. február 17. 109. Mauks Kornélia: Képek Mikszáth Kálmán életéből.
7. sz. február 17. 109. Zsoldos László: Az ürge.
8. sz. február 24. 124–125. Békássy Ferenc hátrahagyott írásai.
8. sz. február 24. 125. Gál László: Mi tizennyolc évesek.
9. sz. március 3. 136. *Színház.* Lengyel Menyhért: Charlotte kisasszony, a Nemzeti Színházban.
9. sz. március 3. 141. Bónyi Adorján: Holnap.
9. sz. március 3. 141. Strindberg vallomásai. Ford. Mikes Lajos.
9. sz. március 3. 141. Orosz írók. [Turgenyev: Aszja; Korolenko novellák.]
10. sz. március 10. 156. Pekár Gyula: A szép Pongrácné krinolinja.
10. sz. március 10. 156–157. Gellért Mária: Dávid.
11. sz. március 17. 172–173. Lengyel Menyhért: Egyszerű gondolatok.
12. sz. március 24. 180. *Színház.* Gábor Andor: A princz, a Vígszínházban.
12. sz. március 24. 188–189. Szemere György: Két lány.
12. sz. március 24. 189. Szekfű Gyula: A magyar állam életrajza.
12. sz. március 24. 189. Berczik Árpád: Négy kosár.
13. sz. március 31. 198. *Színház.* Megnyitó előadás a Várszínházban. Gróf Bánffy Miklós: Az erősebb.
13. sz. március 31. 204. Balanyi Gyula: Világpolitika.
14. sz. április 7. 220–221. Kóbor Tamás Budapest. [a regény 2. kiadása].
14. sz. április 7. 221. Pogány József: Dánia, a paraszteldorádó.
15. sz. április 14. 229. *Színház.* Szomory Dezső: II. József császár, a Nemzeti Színházban.
15. sz. április 14. 236. Pap Zoltán: Rekviem. Iza emlékezete. Ill. Basch Árpád.
15. sz. április 14. 236–237. Cholnoky László: Bertalan éjszakája.
16. sz. április 21. 252. Lukachich Géza: A Doberdó védelme az első isonzói csatában.
16. sz. április 21. 252–253. Tormay Cécile: Viaszfigurák.
16. sz. április 21. 253. Tábori Kornél: Szegény Erdély.
17. sz. április 28. 269. Gömöri Jenő: A nagy háború katona-nótái.
17. sz. április 28. 269. Pásztor Árpád: Őszi szántás.
18. sz. május 5. 276. *Színház.* Felújított régi darabok a Nemzeti Színházban; Pierre Louys és Frondaig: Az asszony és a bábu a Vígszínházban.
18. sz. május 5. 285. Szász Piroska: Lehullóban.
18. sz. május 5. 285. Balla Ignác: Gabikám.
19. sz. május 12. 292. *Színház.* Hevesi Sándor: Görögtűz, a Nemzeti Színházban.
19. sz. május 12. 301. Huss Richárd: Ne bánts...!
20. sz. május 19. 316–317. Benedek Marcell: Vulkán.
21. sz. május 26. 332–333. Szöllősi Zsigmond: Párbaj a korzón.
21. sz. május 26. 333. Vészi Margit: Útközben.
22. sz. június 2. 348–349. Bársony István: Az erdő könyve.

23. sz. június 9. 356. *Színház.* A kőszívű ember fiai. Két részben, Jókai regényéből átalakította Hevesi Sándor, a Magyar Színházban; Boldogság. Színjáték három felvonásban, írta Drasche-Lázár Alfréd, a Vígszínházban.
23. sz. június 9. 364–365. Török Gyula: A zöldköves gyűrű.
24. sz. június 16. 380. Drasche-Lázár Alfréd: Egymás közt.
24. sz. június 16. 380. Kőhalmi Béla: Könyvek könyve.
24. sz. június 16. 380. Szigethy István: Rajzok Szomoryhoz.
25. sz. június 23. 389–391. Gyóni Géza. [név nélkül, halálának első évfordulóján].
25. sz. június 23. 396. Szini Gyula: Elbeszélések.
25. sz. június 23. 396. Karinthy Frigyes: Krisztus és Barabás.
26–27. sz. július 7. 412. Lakatos László: Hamupipőke.
26–27. sz. július 7. 412–413. Marczali Henrik: Világpolitika és világszabadság.
26–27. sz. július 7. 413. Csathó Kálmán: Juliska néni.
28. sz. július 14. 420. Lévay József. [S. A. monogrammal.]
29. sz. július 21. 437–438. Moly Tamás: A jöttment.
29. sz. július 21. 438. Balassa Emil – Emőd Tamás: A kabaré antológiája.
32. sz. augusztus 11. 473–474. Kassák Lajos: Misilló királysága.
32. sz. augusztus 11. 474. Reményik Sándor: Fagyöngyök.
33. sz. augusztus 18. 485–486. Ambrus Balázs: Koszorú.
33. sz. augusztus 18. 486. Görgey István: Görgey Artúr a száműzetésben.
34. sz. augusztus 25. 497–498. Molnár Ferenc: Andor.
36. sz. szeptember 8. 515. Beöthy Zsolt hetven éves. [név nélkül].
36. sz. szeptember 8. 521–522. Moly Tamás: Vörösbegy.
37. sz. szeptember 15. 533–534. Pekár Gyula: A mezítlábas grófkisasszony.
38. sz. szeptember 22. 545–546. Juhász Gyula: Késő szüret.
39. sz. szeptember 29. 557–558. Kardos Tilda: Halálhinta.
40. sz. október 6. 563. Havas Gyula, 1893–1918.
40. sz. október 6. 565. *Színház.* Mariay Ödön: Rákóczi harangja, a Nemzeti Színházban.
40. sz. október 6. 569. Bán Ferenc: Szerelem hajnala.
41. sz. október 13. 581. Mariay Ödön: Muzsikus történetek.
42. sz. október 20. 588. *Színház.* Szomory Dezső: Matuska, a Vígszínházban.
42. sz. október 20. 593–594. Földi Mihály: Sötétség.
42. sz. október 20. 594. Dr. Gopcsa László A gyorsírás története.
43. sz. október 27. 605–606. Barta Lajos: Elsüllyedt világ.
43. sz. október 27. 606. Kempis Tamás Krisztus követése. 8. kiadás és fordítójának, Nogáll Jánosnak életrajza.
44. sz. november 3. 617–618. Tersánszky Józsi Jenő: Kísérletek, ifjúság.
45. sz. november 10. 630. Kóbor Tamás új novellái.
45. sz. november 10. 630. Farkas Antal: Szilaj Péterék.
46. sz. november 17. 642. Papp Viktor: Arcképek a zenevilágból.
47. sz. november 24. 658–659. Emőd Tamás: Pesti hegedű.
48. sz. december 1. 664. *Színház.* Herczeg Ferenc: Tilla, a Belvárosi Színházban.
48. sz. december 1. 671. Lovik Károly: Az arany kéz.
48. sz. december 1. 671. Sigmund Freud: Totem és tabu. Ford. Pártos Zoltán, a fordítást ellenőrizte Ferenczi Sándor.
48. sz. december 1. 671. Babits Mihály: Divina Commedia – Pokol, 2. kiadás.
49. sz. december 8. 675. Kaffka Margit, 1880–1918. [név nélkül].
49. sz. december 8. 681–682. Spinoza etikája. Balogh Ármin és Alexander Bernát fordítása.

49. sz. december 8. 682. Geyza diák [Laczkó Géza] ford.: Balzac: Igön fura kis istóriák. [Contes drólatiques].
49. sz. december 8. 682. Gellért Oszkár szerk.: A diadalmas forradalom könyve.
50. sz. december 15. 693–694. Biró Lajos: A kezdet és a vég. Vezércikkek.
50. sz. december 15. 694. Andrássy út. Nagy Lajos novelláskötete.
50. sz. december 15. 694. Magyar Lajos: A magyar forradalom. Élmények a forradalom főhadiszállásán.
51. sz. december 22. 708–709. Kaffka Margit: A révnél.
52. sz. december 29. 721. Rákosi Viktor: Palozsnaky Tamás, a nagy kántor.
52. sz. december 29. 722. Geréb József: Klasszikus világ és modern műveltség.
52. sz. december 29. 722. Kollarits Jenő: Jellem és idegesség.

1919 [66. évfolyam][118]

1. sz. január 5. 9–10. Laczkó Géza történelmi regénye – Német maszlag, török áfium.
2. sz. január 12. 17. *Színház.* Lakatos László: Férj és feleség, a Vígszínházban.
2. sz. január 12. 21–22. Ühritz Amadé grófné, báró Bánhidy Stefánia: Anta, az egyiptomi hercegnő.
2. sz. január 12. 22. Kabos Ede: IV. Péter asszonyai.
3. sz. január 19. 30. *Színház.* Hajó Sándor: Az ötvenéves férfi, a Belvárosi Színházban; Lengyel Menyhért: Sancho Panza királysága, a Nemzeti Színházban.
3. sz. január 19. 33. Kóbor Tamás: Az élet ára.
4. sz. január 26. 45. Krúdy Gyula: Pesti album.
4. sz. január 26. 46. Kacziány Ödön: A régi művészvilágból.
5. sz. február 2. 53. Barta Lajos: Az örvény, a Nemzeti Színházban.
5. sz. február 2. 56. Ady Endre 1877–1919. [S. A. monogrammal.]
5. sz. február 2. 57–58. Tersánszky Józsi Jenő: A kék gondviselés, melyről csak egy bizonyos.
6. sz. február 9. 63. Az örök magyar. [S. A. monogrammal.]
6. sz. február 9. 70. Moly Tamás: Box.
7. sz. február 16. 77. Tavaszvárás. [publicisztika S. A. monogrammal].
8. sz. február 23. 93–94. Frédéric Masson: Napóleon és a nők.
8. sz. február 23. 94. Emil Faguet: A kontárság kultusza.
9. sz. március 2. 101. *Színház.* Hevesi Sándor: Császár és komédiás, a Nemzeti Színházban.
9. sz. március 2. 107. Radó Imre: A riport.
9. sz. március 2. 107. Szabó Endre: Villámlások.
10. sz. március 9. 113. A járvány. [publicisztika S. A. monogrammal].
10. sz. március 9. 118. Bokor Ervin: Menekülés szibériai fogságból.
11. sz. március 16. 129–131. Ady Endre az Akadémiában. Schöpflin Aladár Adyról a felolvasóteremben.
11. sz. március 16. 131. Balla Ignác: Anonima levelei.
12. sz. március 23. 137. *Színház.* Biró Lajos: Francia négyes, a Belvárosi Színházban; Karinthy Frigyes: Holnap reggel, a Madách Színházban.

118 Az évfolyam összterjedelme csak 392 oldal, szemben a háború előtti közel ezer oldallal. A háború alatti terjedelem is csökkent, de ilyen radikális korlátozásra nem került sor. A papírminőség is feltűnően tovább romlott. A megjelenés rendszertelen, hol hetente, hol kéthetente, hol kihagyással, majd a román cenzúra engedélyével. Július 6-a és október 19-e között volt a hoszszabb szünet, majd kéthetente tudott jelentkezni a szerkesztőség.

12. sz. március 23. 143. Gibson R. Károly [Charles Robert]: Modern gyáripar. Ford. Balázs Pál.
13. sz. március 30. 155. Berkes Imre: Nem haltam meg tőle.
14–15. sz. április 13. 167. Nagy Endre: Gróf Mách Zsigmond.
16. sz. április 20. 182. Kádár Endre: Balalajka.
17. sz. április 27. 189. *Színház*. Barta Lajos: A sötét ház, a Vígszínházban.
18. sz. május 4. 207. Szegedi István: Gyöngyvirág.
20. sz. május 18. 231. Rényi [Gyömrői] Edit versei.
21. sz. május 25. Pogány József: Napóleon. Dráma 3 felvonásban a Nemzeti Színházban. [teljes névvel, az Irodalom és művészet rovatban].
22. sz. június 1. 255. Révész Béla: Miniatűrök.
23. sz. június 8. 266–267. Nem lesz bankett. Mikes Lajos szatirikus vígjátéka a Nemzeti Színházban.
24. sz. június 15. 279. Ferenczi Sári: A vörös daru.
28. sz. október 19. 325. Zempléni Árpád 1865–1919.
28. sz. október 19. 328. Kóbor Tamás: A bolsevizmusról a bolsevizmus alatt.
29. sz. november 2. Szabó Dezső: Az elsodort falu.
30. sz. november 16. 352. Pál Jób: A szegedi kormányról.
31. sz. november 30. 364. F. Kernách Ilona: Asszonyélet.
32. sz. december 14. 376. Herczeg Ferenc: A fekete lovas.
33. sz. december 21. 392. Molnár Antal: Az európai zene története 1750-ig.

1920 [67. évfolyam][119]

2. sz. január 25. 23–24. Szabó Endre: Cigányvilág.
2. sz. január 25. 24. Balázs Sándor: Kisváros.
3. sz. február 8. 35. Kozma Andor: Magyar rapszódiák.
4. sz. február 22. 48. Pekár Gyula: Az Amazon királynő.
4. sz. február 22. 48. Kóbor Noémi: Goethe.
4. sz. február 22. 48. Szathmáry István: A csend dalol.
5. sz. március 7. 60. Erdős Renée: Az élet királynője.
5. sz. március 7. 60. Andrew Carnegie: Napjaink problémái. Braun Róbert bevezetőjével, Bartos Zoltán fordításában.
6. sz. március 27. 72. Drasche-Lázár Alfréd: Éva kis keze.
6. sz. március 27. 72. Vályi Nagy Géza: Magyar szívből magyar szívhez.
6. sz. március 27. 72. Keresztes Zoltán: Magyar ének.
7. sz. április 11. 84. Vikár Béla (ford.): La Fontaine meséiből.
7. sz. április 11. 84. Sajó Sándor: Tegnaptól holnapig.
7. sz. április 11. 84. Angyal Dávid: Mohács.
8. sz. április 25. 96. Pekár Gyula (szerk.): Magyar költők szerelmei.
8. sz. április 25. 96. Körmendy Viktor: Veronika csókja.
8. sz. április 25. 96. Magyar Elek: Pesti históriák.
9. sz. május 9. 107. Omar Khajjam. Szabó Lőrinc fordítása.
9. sz. május 9. 107. H. G. Wells: A szenvedélyes barátok. Ford. Mikes Lajos.
10. sz. május 23. 119–120. Balanyi György: A balkáni probléma fejlődése.
10. sz. május 23. 120. Lambrecht Kálmán: Hermann Ottó.

119 Ebben az évben már csak kéthetente jelenik meg a lap, egy-egy szám mindössze 12 oldalas a korábbi 24-gyel szemben, s az összterjedelem így csak 288 oldal.

11. sz. június 6. 128. Ábrányi Emil, 1850–1920. [név nélkül].
11. sz. június 6. 131. Kosáryné Réz Lola: Filoména.
11. sz. június 6. 132. Szász Károly: Tisza István.
11. sz. június 6. 132. Gróf Bethlen Margit: Majd.
12. sz. június 27. 144. Törzs Jenő: A fekete futár.
12. sz. június 27. 144. Kárpáti Aurél: A búsképű lovag.
13. sz. július 11. 156. Révai Mór: Írók, könyvek, kiadók.
13. sz. július 11. 156. Hajnik Miklós: Mártuska boldogsága.
15. sz. augusztus 15. 168. Berkes Imre: Odakinn süt a nap.
15. sz. augusztus 15. 168. Majorné Papp Mariska: Állj meg, Horthy Miklós!
17. sz. szeptember 15. 204. Földi Mihály: Szahara.
18. sz. szeptember 26. 216. Ferenczi Sári: Ágneszka elment.
18. sz. szeptember 26. 216. Boross Sándor: Tánc.
19. sz. október 10. 228. Palágyi Lajos: Az anyaföld.
19. sz. október 10. 228. A vérző Magyarország.
20. sz. október 24. 232. Rákosi Jenő.
20. sz. október 24. 240. Pauler Ákos: Bevezetés a filozófiába.
20. sz. október 24. 240. Szilágyi Sándor: Mint a főnixmadár.
20. sz. október 24. 240. Tamás Ernő: elmúlt csodák.
21. sz. november 14. 252. Arató Erzsi: Elkésett emberek.
21. sz. november 14. 252. Heltai Jenő kis meséskönyve. Ill. Pólya Tibor.
22. sz. november 21. 255. Endrődi Sándor, 1850–1920.
22. sz. november 21. 264. Kiss József: Esteledik, alkonyodik.
22. sz. november 21. 264. Beczássy Judit: Mari néni.
23. sz. december 5. 276. Beöthy Zsolt: Régi nóták.
24. sz. december 19. 287–288. Gratz Gusztáv (szerk.): A bolsevizmus Magyarországon.
24. sz. december 19. 288. Moly Tamás: Szegedy Emma, a színésznő.

1921 [68. évfolyam][120]

1. sz. január 9. 7–8. Új magyar hazafiság. [teljes névvel].
1. sz. január 9. 11. Benedek Marcell: A modern világirodalom 1800–1920.
1. sz. január 9. 11–12. Richard Muther festészettörténete. Ford.: Lengyel Géza, a magyar képírás művészetét tárgyaló utószóval ellátta Lyka Károly.
2. sz. január 23. 23. Szegedi István: Boldogság elé.
2. sz. január 23. 23–24. Drasche-Lázár Alfréd: Cicisbeo.
2. sz. január 23. 24. Papp Viktor: Bach Sebestyén.
3. sz. február 13. 35–36. Kosáryné Réz Lola: Álom.
3. sz. február 13. 36. Petrovits Mihály: A civilizáció és a franciák. Élményeim és tapasztalataim franciaországi tartózkodásom és internálásomból.
4. sz. február 27. 47–48. Benedek Elek: Édes anyaföldem. Egy nép s egy ember története.
4. sz. február 27. 48. Juhász Gyula: Nefelejcs.
5. sz. március 13. 59–60. Benedek Marcell: Pokoljáró Tar Lőrinc.
5. sz. március 13. 60. Ifj. Pintér Imre: Szívem.
6. sz. március 27. 71. Szitáry Zelma: Percek.
6. sz. március 27. 71–72. Ifj. Bókay János: A gyémánt.

120 Rendszertelen megjelenés, 12 oldalas lapszámok, az előző évi összterjedelem. Az utolsó számban semmi nem utal a Vasárnapi Ujság megszűnésére.

7. sz. április 7. 83. Radó Antal: A magyar rím.
7. sz. április 7. 83–84. Ralph Waldo Emerson: Természet, ember, társadalom. Ford. Wildner Ödön.
7. sz. április 7. 84. Falk Zsigmond: Levelesláda.
8. sz. április 24. 96. Voinovich Géza: Regényírók.
8. sz. április 24. 96. Tábori Kornél: Titkos rendőrség és kamarilla: akták és adatok a bécsi titkos udvari és rendőrségi levéltárból. Bevezette: Marczali Henrik.
9. sz. május 15. 108. Takáts Sándor: A régi Magyarország jókedve.
9. sz. május 15. 108. Széchenyi igéi. Szekfű Gyula előszavával.
10. sz. május 25. 120. Dobosi-Pécsi Mária: Persephoné elrablása.
10. sz. május 25. 120. Árvay Jolán: A kerten kívül.
11. sz. június 12. 132. Papp Viktor: Beethoven.
11. sz. június 12. 132. Honti Rezső: Dante.
15. sz. augusztus 7. 180. Fraknói Vilmos: Martinovics élete.
15. sz. augusztus 7. 180. Sziklay János: Balaton. Költemények – történet dalokban.
16. sz. augusztus 28. 192. Gegus Dániel: Őszi ugaron.
16. sz. augusztus 28. 192. Bacher-Bodrogh Pál: Idegen költők.
17. sz. szeptember 11. 204. Dr. Panajoth Gyula: A bolsevikiek országa.
18. sz. szeptember 25. 216. Turcsányi Elek: A koronelli dóm.
18. sz. szeptember 25. 216. Alszeghy Zsolt: Magyar lírikusok.
19. sz. október 16. 228. Nadányi Zoltán: Furcsa vendég.
19. sz. október 16. 228. Balanyi György: Dante Monarchiája. [szövegkiadás, fordítás, jegyzetelés].
20. sz. október 23. 240. Fóthy János: Üvegház.
20. sz. október 23. 240. Nógrády László: Háború a Balatonon.
21. sz. november 13. 252. Beczássy Judit: Tóth Eszter élete és halála.
22. sz. november 20. 264. Szemere György: Egy falusi kisasszony története.
22. sz. november 20. 264. Geréb József: A görög szellem Európa kultúrájában.
23. sz. december 3. 275. Kosáryné Réz Lola: Ulrik inas.
23. sz. december 3. 275. Kner Izidor kiadványai.
24. sz. december 25. 290–291. Tersánszky Józsi Jenő: A két zöld ász.

Háború és béke képei a *Vasárnapi Ujság*ban az első világháború alatt

LANDGRAF ILDIKÓ*

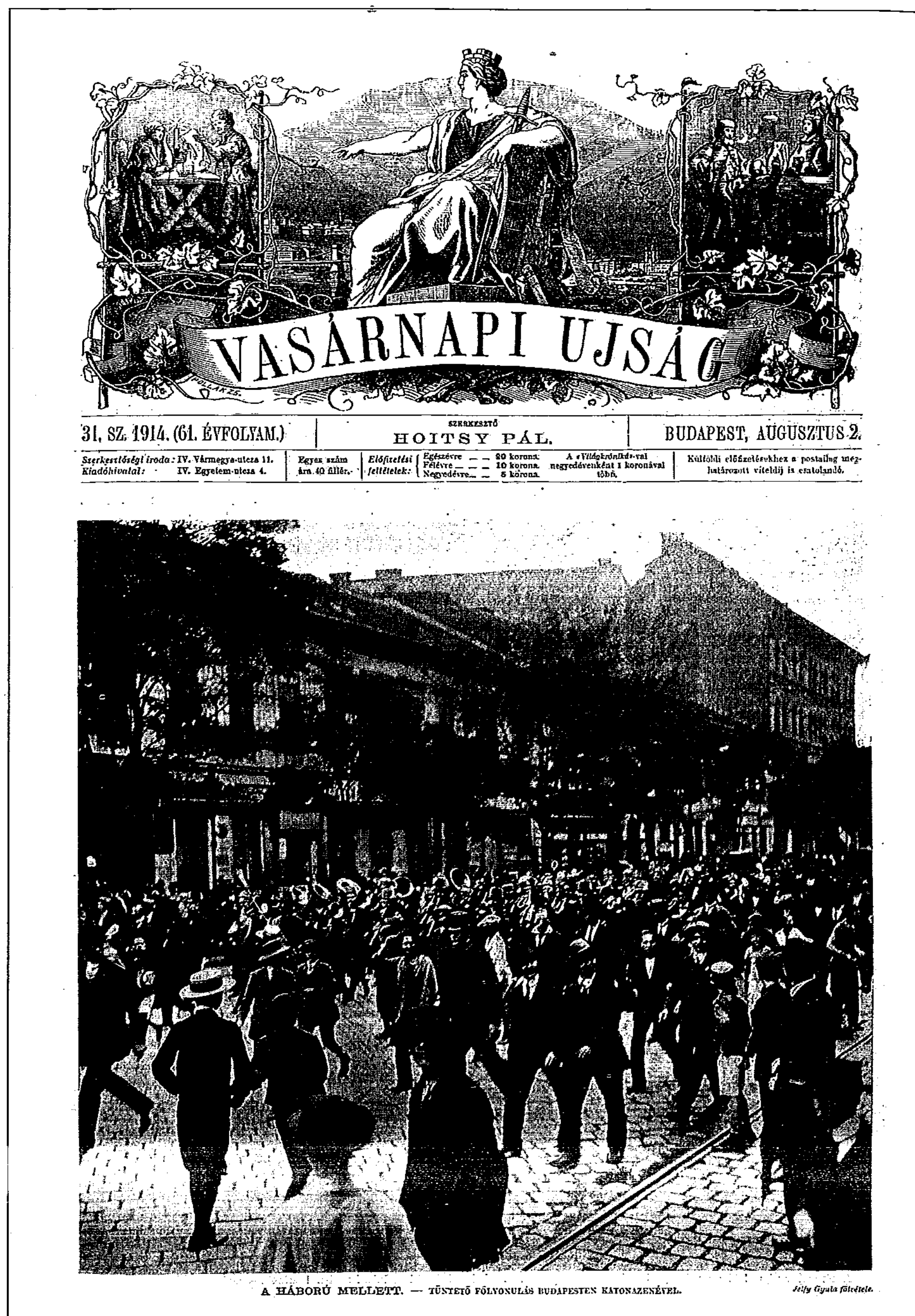
A totalitás az első világháborúval kapcsolatban az egyik leggyakrabban használt jelző. A totalitás korábban nem tapasztalt mértéke jellemezte a háborút, a küzdelemnek nemcsak a harcoló katonák, hanem a civilek is részeseivé váltak *(1. kép)*. A háború földrajzilag is kiterjedt és az egész lakosságot elérte, társadalmi hovatartozástól függetlenül, megpróbáltatásaiban a maga körülményei között osztozott főherceg és egyszerű baka *(2. kép)*. A technikai újításoknak köszönhetően a sajtó közvetítésével a hírek képekkel illusztrálva körbejárták és behálózták az egész világot. A totális jelleg egyik fontos tényezője épp a sajtó és az azt felhasználó propaganda volt. Ennek az erőteljes propagandának, amely sok esetben a szemben állók harcát mint két különböző értékrendű világ küzdelmét mutatta be, azért volt kiemelt jelentősége, mert a háborút megelőzően nem létezett az a fajta „megváltoztathatatlan, igazi és totális ellenségeskedés" – Carl Schmitt szerint, amely elkerülhetetlenül vezetett volna a „totális háború istenítéletéhez".[1]

Mind a nemzetközi, mind a hazai történeti, sajtótörténeti kutatásokból ismertek olyan elemzések, amelyek a háborús propaganda torzító, megtévesztő, megszépítő, sőt olykor hazugságra épülő jelenségeire mutattak rá, amelyek az ellenség degradálását, haderejének relativizálását szolgálták. Készültek elemzések a világháborús politikai karikatúrákon, plakátokon, képeslapokon, sőt bélyegeken megjelenő etnikus sztereotípiákról, ahogy az ellenséges nemzetek zoomorf ábrázolásainak ikonográfiai gyökereiről, jelentőségéről, propagandisztikus céljairól.[2]

* Tudományos főmunkatárs, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont. E-mail: landgraf.ildiko@btk.mta.hu.

1 Carl SCHMITT: A totális ellenség, totális háború, totális állam (1937). In: Uő: *A politikai fogalma. Válogatott politikai- és államelméleti tanulmányok.* Ford., szerk., utószó: Cs. KISS Lajos. Budapest, Osiris–Pallas Stúdió–Attraktor, 2002. 231–240.

2 Legújabban l. pl. Dagnoslaw DEMSKI–Kamila BARANIECKA-OLSZEWSKA (eds.): *Images of the Other in Ethnic Caricatures of Central and Eastern Europe.* Warsaw, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, 2010.; Dagnoslaw DEMSKI–Ildikó Sz. KRISTÓF–Kamila BARANIECKA-OLSZEWSKA (eds.): *Competing Eyes. Visual Encounters with Alterity in Central and Eastern Europe.* Budapest, L'Harmattan, 2013.; KUNT Gergely: Az ellenség teste: a vizuális degradálás eszközei első világháborús képeslapokon. In: SZOLECZKY Emese–ZÁVODI Szilvia (szerk.): *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 12.* Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 2011. 227–242.; TAMÁS Ágnes: *Nemzetiségek görbe tükörben. 19. századi nemzetiségi sztereotípiák Magyarországon.* Pozsony, Kalligram, 2014.; KATONA Anikó–SZARKA Anita–CSILLAG Katalin (szerk.): *Képpé formált háború: az első világháború nemzetközi képes emlékei az Országos Széchényi Könyvtárban.* Budapest, OSZK–Osiris, 2014. 61–76.

VASÁRNAPI UJSÁG

31. SZ. 1914. (61. ÉVFOLYAM.) | SZERKESZTŐ HOITSY PÁL. | BUDAPEST, AUGUSZTUS 2.

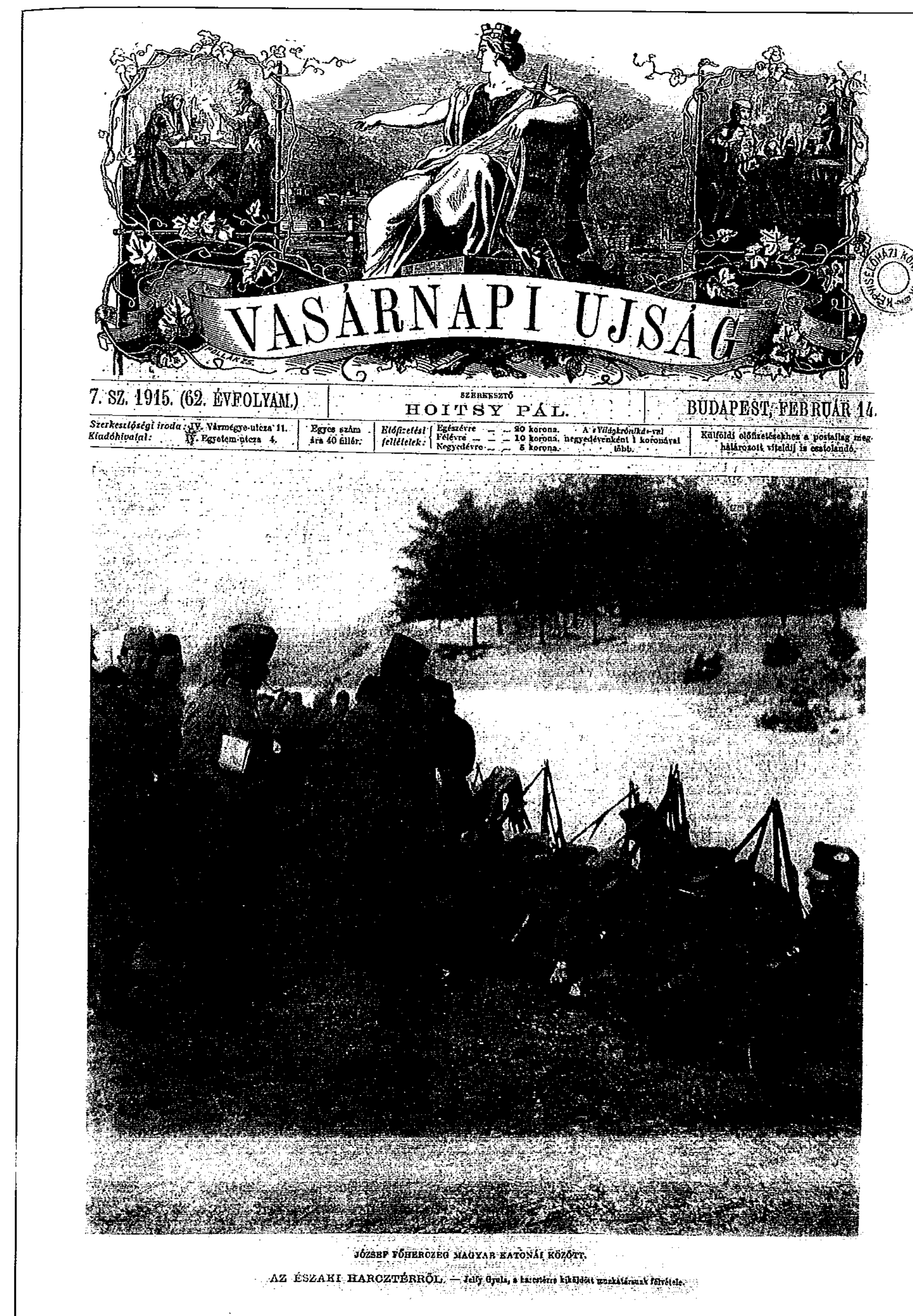
Szerkesztőségi iroda: IV. Vármegye-utcza 11. Kiadóhivatal: IV. Egyetem-utcza 4. | Egyes szám ára 40 fillér. | Előfizetési feltételek: Egészévre 20 korona. Félévre 10 korona. Negyedévre 5 korona. A »Világkrónikà«-val negyedévenként 1 koronával több. | Külföldi előfizetésekhez a postailag meghatározott viteldij is csatolandó.

A HÁBORÚ MELLETT. — TÜNTETŐ FÖLVONULÁS BUDAPESTEN KATONAZENÉVEL. Jelfy Gyula fölvétele.

1. *Vasárnapi Ujság,* 1914. augusztus 2. „A háború mellett – tüntető fölvonulás Budapesten katonazenével – Jelfy Gyula fölvétele"

VASÁRNAPI UJSÁG

7. SZ. 1915. (62. ÉVFOLYAM.) | SZERKESZTŐ HOITSY PÁL. | BUDAPEST, FEBRUÁR 14.

Szerkesztőségi iroda: IV. Vármegye-utcza 11. Kiadóhivatal: IV. Egyetem-utcza 4. | Egyes szám ára 40 fillér. | Előfizetési feltételek: Egészévre 20 korona. Félévre 10 korona. Negyedévre 5 korona. A »Világkrónikà«-val negyedévenként 1 koronával több. | Külföldi előfizetésekhez a postailag meghatározott viteldij is csatolandó.

JÓZSEF FŐHERCZEG MAGYAR KATONÁI KÖZÖTT.

AZ ÉSZAKI HARCZTÉRRŐL. — Jelfy Gyula, a harctérre kiküldött munkatársunk fölvétele.

2. *Vasárnapi Ujság,* 1915. február 14. „József főherceg magyar katonák között. Az északi harctérről – Jelfy Gyula, a harctérre kiküldött munkatársunk fölvétele"

A vizualitás kutatásában az elmúlt évtizedekben alapvető szemléletváltás történt, ami együtt járt a fényképek társadalomkutatásban betöltött szerepének újragondolásával is. A korábbi időszak alapvetően művészettörténeti szempontú megközelítését új nézőpont váltotta fel:

„Ma a képekre nem intellektuálisan ható, tapasztalatokat konstruáló struktúraként gondolunk, hanem olyan dolgokként tekintünk rájuk, amelyek alakítják a befogadók életformáját, értékrendjét, világlátását, azaz egymáshoz és a világhoz való viszonyait. Ezek működésmódja, a résztvevő ágensek sajátosságai, és e viszonyok eredményeinek, a képek kialakította konkrét tapasztalatoknak a vizsgálata lehet egyfajta kutatói feladat."[3]

A fényképészet nemcsak megjelenít, ábrázol, hanem befogadójára erőteljesen hathat és formálhatja is őt.

Piotr Sztompka szociológusként érvel a fotó társadalomtudományi használata mellett, hozzátéve, hogy a fotó a megismerés tárgya és eszköze is lehet. A képi megismeréssel kapcsolatban megkülönbözteti a pozitivista és a posztmodern felfogást. A pozitivista szemlélet szerint a fénykép valaminek a bizonyítéka, általa lehetséges az objektív megismerés. A posztmodern szemlélet ezzel szemben a szubjektív, relatív tudást hangsúlyozza, amelyben meghatározó szerepet játszik a megismerő személye és a megismerés kontextusa. E szemléletmód szerint tehát a fotó által nem annyira a lefényképezett tárgy, jelenség ismerhető meg, hanem az egyéni szándék, a szubjektív háttér, a társadalmi környezet. Sztompka szerint a társadalomtudományok számára a képi megismerés szempontjából a két szélsőséges megközelítés közötti arany középutat jelentő *kritikai realizmus* álláspontja követendő, amely elfogadja, hogy a fotó mindig valaminek a fényképe, társadalmilag megkonstruált, ugyanakkor társadalmi jelenséget ábrázol, információkat közvetít a társadalomról.[4]

Más tudományszakokhoz hasonlóan a néprajztudomány, és ezen belül a folklorisztika is igyekszik a képrobbanás korában újragondolni a vizualitás kutatását a saját szemszögéből.[5] Szövegfolkloristaként a 19. századi történeti személyek, többek között a Habsburg-ház tagjainak folklórját kutatva, nemcsak a szöveghagyomány hatását vizsgálom, hanem igyekszem feltárni a sok esetben a politikai reprezentáció, az udvari propaganda eszközeként szolgáló vizuális forrásokat. Különösen az emlékalbumok, az emléklapok, a kalendáriumok és a

3 Tasnádi Róbert: Miről szólnak a képek? Sajtófotó, képjelentés, kontextus a média- és kommunikációkutatás nézőpontjából. *Médiakutató,* 2012. tél. http://www.mediakutato.hu/cikk/2012_04_tel/08_mirol_szolnak_a_kepek. Vö. Horányi Attila: Vizuális kultúra: dilemmák és feladatok. 2006. http://magyarepitomuveszet.mm-art.hu/hu/vizkult.php?id=515.

4 Piotr Sztompka: *Vizuális szociológia. A fényképezés mint kutatási módszer.* Budapest–Pécs, Gondolat Kiadó–PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. [2006] 2009. 59–61.

5 Az MTA Néprajzi Kutatóintézet *Folklór és vizuális kultúra* címmel rendezett 2005-ben interdiszciplináris konferenciát azzal a céllal, hogy folkloristák, képzőművészek, művészettörténészek, filmrendezők, irodalmárok, ki-ki a maga szakterületéről kiindulva elemezze, újragondolja a folklór és a vizualitás kérdését. Az előadások tanulmánnyá formálva jelentek meg: Szemerkényi Ágnes (szerk.): *Folklór és vizuális kultúra.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2007.

sajtótermékek képeinek szerepét próbálom kimutatni a folklórtörténetek keletkezésében és alakulásában.[6] Az elkövetkezőkben szeretném felvázolni, hogy a nagyközönségnek készült *Vasárnapi Ujság* sajtóképein miként jelent meg a háború 1914 és 1918 között. Azt vizsgálom, hogy a frontról milyen típusú fényképek jutottak el a hátországba, a hadi események és a háborún túli élet aránya miként jelentkezett a háború alatti évfolyamokban. Két kérdéskörre koncentrálok, egyrészt, hogy az uralkodó, illetve tágabban az uralkodócsalád tagjai miként jelennek meg az újság képein, másrészt az ellenségről, a hadifoglyokról közöltek-e képeket a *Vasárnapi Ujságban*, és ha igen, milyeneket. A néprajzi, folklorisztikai kutatások szempontjából is hangsúlyozandó, hogy a sajtófotónak fontos szerepe van a kollektív emlékezet konstruálódásának folyamatában:

„nemcsak regisztrálja, megjeleníti a nemzeti azonosság alakulásának egyes mozzanatait, hanem formálja is azt, mindenekelőtt azáltal, hogy részt vállal hangsúlyainak kijelölésében, tematikájának meghatározásában – a nemzeti kánon kialakításában."[7]

A sajtóképek közül eddig elsősorban az 1867 utáni, magyar nyelvű, a már viszonylag szélesebb közönséghez szóló, szórakoztató, képes családi lapokra fókuszáltam, és ezekben olyan események híradásait vizsgáltam, mint az uralkodói látogatások, az 1867-es koronázás, Rudolf trónörökös és Erzsébet királyné halála, Kossuth Lajos temetése és a millennium rendezvényei. Munkám a képes családi lapok első világháborús képi reprezentációjáról ebbe a nagyobb kutatási témába illeszkedik.

Az emberi kommunikáció történetében szöveg és kép viszonya központi kérdés.[8] Sokat elmond egy kultúráról, a társadalmi viszonyokról, hogy az általános emberi kommunikációban milyen a kép és a szöveg aránya, közülük melyik a domináns, kik és miképpen használják.[9] A globalizálódó világ alapvető szükséglete, hogy az információk gyorsan, a társadalmi-politikai, nyelvi és tradicionális határoktól viszonylag függetlenül jussanak tovább, a vizuális

6 L. pl. Landgraf Ildikó: Az írott kultúra hatásának útjai és útvesztői a 48-as hagyományok tükrében. In: Ekler Andrea–Mikos Éva–Vargyas Gábor (szerk.): *Teremtés. Szövegfolklorisztikai tanulmányok Nagy Ilona tiszteletére.* (Studia Ethnologica Hungarica VII.). Pécs–Budapest, L'Harmattan, 2006. 426–441.; Landgraf Ildikó: Kossuth Lajos körszakállas képétől a koronázási emléklapokig. 19. századi populáris grafikák paraszti környezetben. In: Szemerkényi (2007): 293–311.; Landgraf Ildikó: „Ez csak úgy vót megcsinálva." A képes sajtó hatása Rudolf trónörökös folklórjára. In: Szvoboda Dománszky Gabriella (szerk.): *„Képes Világ" Tudományos konferencia a 19. századi magyarországi illusztrált sajtóról.* (Tanulmányok Budapest múltjából XXXIX.) Budapest, Budapesti Történeti Múzeum–Országos Széchényi Könyvtár, 2014. 289–304.

7 Tomsics Emőke: Nemzeti identitás és fotográfia. In: György Péter–Kiss Barbara–Monok István (szerk.): *Kulturális, örökség – társadalmi képzelet.* Budapest, OSZK–Akadémiai Kiadó–BMGE Szociológia és Kommunikáció Tanszék, 2005. 61. http://mek.oszk.hu/02600/02661/02661.pdf.

8 Vilém Flusser filozófus szerint: „Az egész történelmet végigkíséri az írás harca a kép ellen." Vilém Flusser: *A fotográfia filozófiája.* Budapest, Tartóshullám–Belvedere–ELTE BTK, [1983] 1990. 10. http://www.artpool.hu/Flusser/Fotografia/01.html.

9 Walter J. Ong: *Szóbeliség és írásbeliség.* Budapest, Gondolat–Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet, [1982] 2010.

információközlés teszi ezt leginkább lehetővé.[10] Ernst H. Gombrich már 1972-ben azt írta, „hogy olyan történeti korszak kezdetén vagyunk, amelyben a kép átveszi az írott szó helyét".[11] A kép ilyetén előretörése az emberi kommunikációban a sokszorosítással terjedő kép megjelenésével függött össze, ami a kultúra terjedésének jellegzetes példájaként is értelmezhető. William M. Ivins szerint a fényképezés feltalálásának hatására fotószerűen kezdtünk látni, az ábrázolás hűségének mértéke a fotográfia lett. Olyan hittel kezdtünk el bízni a fényképekben, ahogyan korábban egyetlen kézzel készített képben sem.[12] Az új képi eljárások pontosabban, gyorsabban és olcsóbban elégítették ki a képi informálás szükségletét, mint amit a régebbi technikák lehetővé tettek. 1860-ban készült az első olyan fametszetes nyomat, aminek fénykép volt az alapja. Amerikában 1880-ban, Európában pedig 1883-ban jelent meg az első fénykép a sajtóban.[13] Ez a két a dolog: fotó és sajtó, alapvetően megváltoztatta a tömegkommunikációt. A sajtóképek társadalmi jelentőségét mutatja, hogy néhány évtized alatt központi szerepet kaptak a világ jelenségeinek leírásában, magyarázatában, ezáltal a sajtó jelentős politikai hatalomra és kulturális státusra tett szert a tudás és az információk elosztásában.[14] A képi tájékoztatás mindig egy adott társadalmi berendezkedésben létezik, a politikai kommunikáció része, ezáltal a befolyásolás vagy a propaganda eszközévé válhat.[15] A sajtótörténetben nagy változást hozott a hírképek megjelenése, amikor egy nevezetes esemény szöveges beszámolóját már kép kísérte. Kezdetben a fotót még csak szövegillusztrációként használta a sajtó, később azonban önálló műfajként alkalmazta, és ez sikerének záloga lett, fontos szerepe volt abban, hogy a sajtó tömegmédiummá vált. Az újságok eseményfényképeihez képest évtizedekkel később jelent csak meg a fotóriport, ami egy aktuális eseményről közölt képes beszámolóként határozható meg. Ez a fotografálás eszközeivel, önállóan közli a híranyagot, a képaláírás pedig csak az esemény adatait tartalmazza. A kép a szövegnél sokkal gyorsabb információátadást tesz lehetővé, ugyanakkor erőteljesebben hat az érzelmekre, ezáltal a néző számára jobban felidézhető. A kép egy idő után már nemhogy azonos értékűvé vált a szöveggel a 19–20. század fordulóján az újságokban, hanem egyre

10 Vö. Kunt Ernő: Az antropológia keresése. A komplex kultúrakutatás és identitás között. *Valóság*, 1993/4. 73–88. http://www.uni-miskolc.hu/~btkvat/doc/pub/konyvek/kunt_erno_valogatott_tanulmanyok.pdf.

11 Ernst H. Gombrich: A látható kép. In: Horányi Özséb (szerk.): *Kommunikáció I–II.* Budapest, General Press, [1972] 2003. 92–107.

12 William M. Jr. Ivins: *A nyomtatott kép és a vizuális kommunikáció.* Budapest, Enciklopédia Kiadó, [1953] 2001. 62.

13 Vö. Tasnádi Róbert: Miről szólnak a képek? Sajtófotó, képjelentés, kontextus a média- és kommunikációkutatás nézőpontjából. *Médiakutató,* 2012. tél. http://www.mediakutato.hu/cikk/2012_04_tel/08_mirol_szolnak_a_kepek.

14 Uo.

15 Vö. Stemlerné Balogh Ilona: A fénykép mint történeti emlék és forrás. In: Fűrészné Molnár Anikó (főszerk.)–Somorjai József (szerk.): *Érték a fotóban országos fotótörténeti konferencia előadásainak anyaga.* Tata, Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Múzeumainak Igazgatósága, 1994. 17.

fontosabb lett.[16] 1914-re az újságok megteltek fényképekkel, olyannyira, hogy a nagyközönség többé nem tudott megszabadulni tőlük.[17]

A sajtótörténet elválaszthatatlan a vizualitás történetétől. A legújabb kori média története az írásban, képben, hangban megnyilvánuló, egymáshoz ezer szállal kapcsolódó, arányait tekintve folyamatosan változó, átmenetekben létező jelenségei által ragadható meg. Az illusztrált sajtó mint az információközlés új médiuma a 19. század közepén tűnt fel, és megjelenése a szöveg egyeduralmát törte meg. A lapok megteltek illusztrációkkal, amelyeknek egyik célja az volt, hogy a szöveg hitelét erősítsék, másrészt elképzelhetővé, átélhetővé tegyék a leírtakat.[18] A technikai újítások nyomán a sokszorosított grafikai eljárásokkal készült képek minden korábbinál szélesebb közönséghez juthattak el.[19] Az illusztrált sajtó egyik típusát a képes családi lapok alkotják, amelyek sokfélék, közös jellemzőjük azonban, hogy szórakoztatni kívántak, de tartalmukban és megjelenésükben egyaránt igényes sajtótermékek voltak. A hazai sajtótörténeti kutatások közművelődési és enciklopédikus lapoknak, míg az irodalomtörténészek ismeretterjesztő hetilapoknak, irodalmi-művelődési lapoknak nevezik ezt a fajta sajtóterméket. A *képes családi* laptípus elnevezés mellett szól, hogy fontos jellemzőjük az egész család megszólítása, férfiak és nők, felnőttek és gyerekek érdeklődésére egyaránt számítottak. A szépen illusztrált lapok gazdag szépirodalmi és népszerű tudományos cikkeikkel egyszerre szándékoztak tanítani és szórakoztatni. Ezeknek a lapoknak az olvasótábora természetesen jóval szélesebb volt, mint a politikai, vagy a szakmai lapoké, ami tükröződik témaválasztásukban, nyelvezetükben, de képhasználatukban is.

Kutatásom kiterjed e laptípus több lapjára is; a korábbi időszakból: a *Képes Családi Lapok*ra, az *Ország Világ*ra vagy az 1901-től megjelenő *Tolnai Világlapjá*ra. Az alábbiakban viszont a *Vasárnapi Ujság* háború alatti képhasználatára koncentrálok. Ez a lap példányszámban, képanyagának mennyiségével és igényességével is kiemelkedett a hasonló laptársak közül, és programszerűen törekedett arra, hogy minél szélesebb kör érdeklődését elnyerje. A *Vasárnapi Ujság* előfizetési listái társadalmilag szélesebb olvasóközönséget mutatnak, az előfizetők között voltak vidéki értelmiségiek, papok, tanítók, hivatalnokok, jegyzők, írnokok, postai tisztviselők, valamint kereskedők, de akadtak mesteremberek és földművelők is. Az előfizetési listák a földrajzi behatároláshoz is támpontot adnak, ezek főleg Pest környékét, az Alföld tiszántúli részét és Erdélyt fedik le.

A 19. század második felében az olvasás színterei kibővültek, a családi körben való olvasást kiegészítették, olykor fel is váltották a nyilvános-félnyilvános közösségi színterek (mint a kávéházak, kaszinók, társasági egyletek, olvasókörök, kölcsönkönyvtárak, fürdőkönyvtárak), igaz, ezek használói több-

16 Vö. Stemlerné Balogh Ilona: *Történelem és fotográfia.* Budapest, Osiris–Magyar Nemzeti Múzeum, 2009. 140–154.

17 Uo., 90.

18 A sajtóillusztráció értelmezéséhez l. Varga Emőke: „Ábrázolattal fölvilágosított" irodalom a Vasárnapi Ujság illusztrációiról. In: Szvoboda Dománszky (2014): 17–30.

19 Révész Emese: *Az Ország Tükre. A képes sajtó Magyarországon 1780–1880.* Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2012.

nyire középosztálybeliek, polgári foglalkozásúak, tisztviselők voltak, de ez a kör egyre inkább kiegészült a kispolgársággal, nem is beszélve a városi és népkönyvtárak olvasóközönségéről. A nyilvános könyvtárak címjegyzékéből kirajzolódik a leginkább járatott hetilapok listája: az *Új Idők*, *A Hét*, valamint az élclapok: a *Borsszem Jankó*, a *Bolond Istók*, az *Üstökös* mellett a legnépszerűbbek között ott van a *Vasárnapi Ujság* is.[20] Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc centenáriumának tiszteletére szervezett, országos néprajzi gyűjtés során az olvasmányélményeikről megkérdezettek a sajtótermékek közül a következőket említették: *Pesti Hirlap, Néplap, Kis Újság, Friss Újság* és a *Vasárnap Ujság*. Ezeket általában a '48-as körökben és a gazdakörökben olvasták.[21] Ezek az olvasási adatok mind a különösen hosszú életű, 1854–1921 között megjelenő képes lap, a *Vasárnapi Ujság* népszerűségéről tanúskodnak.

Az újságok képei gyakorta kikerültek a nagyobb nyilvánosság elé. Nevezetes, szenzációs események kapcsán a lapokat kitették a boltok kirakataiba, így történt ez például az 1867-es koronázás alkalmával, valamint Rudolf trónörökös és Erzsébet királyné halálakor, temetésekor is *(3. kép)*. Ilyenkor olyanok is a *Vasárnapi Ujság* olvasóivá, pontosabban nézőivé váltak, akik egyébként soha nem vették e lapot a kezükbe, de így volt ez a háború kitörésének idején is *(4. kép)*.

3. *Vasárnapi Ujság*, 1889. február 10. 99. old. „Utczai képek Budapestről a gyásznapok alatt. A király-utczából"

20 Lipták Dorottya: *Újságok és újságolvasók Ferenc József korában*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2002. 146.

21 Az 1947-ben megszervezett '48-as centenáriumi gyűjtésről L. pl. Landgraf Ildikó: Ellenségkép a 48-as szóbeli hagyományokban. In: Kríza Ildikó (szerk.): *Történelem és emlékezet. Művelődéstörténeti tanulmányok a szabadságharc 150. évfordulójára*. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság,1998. 116–118.

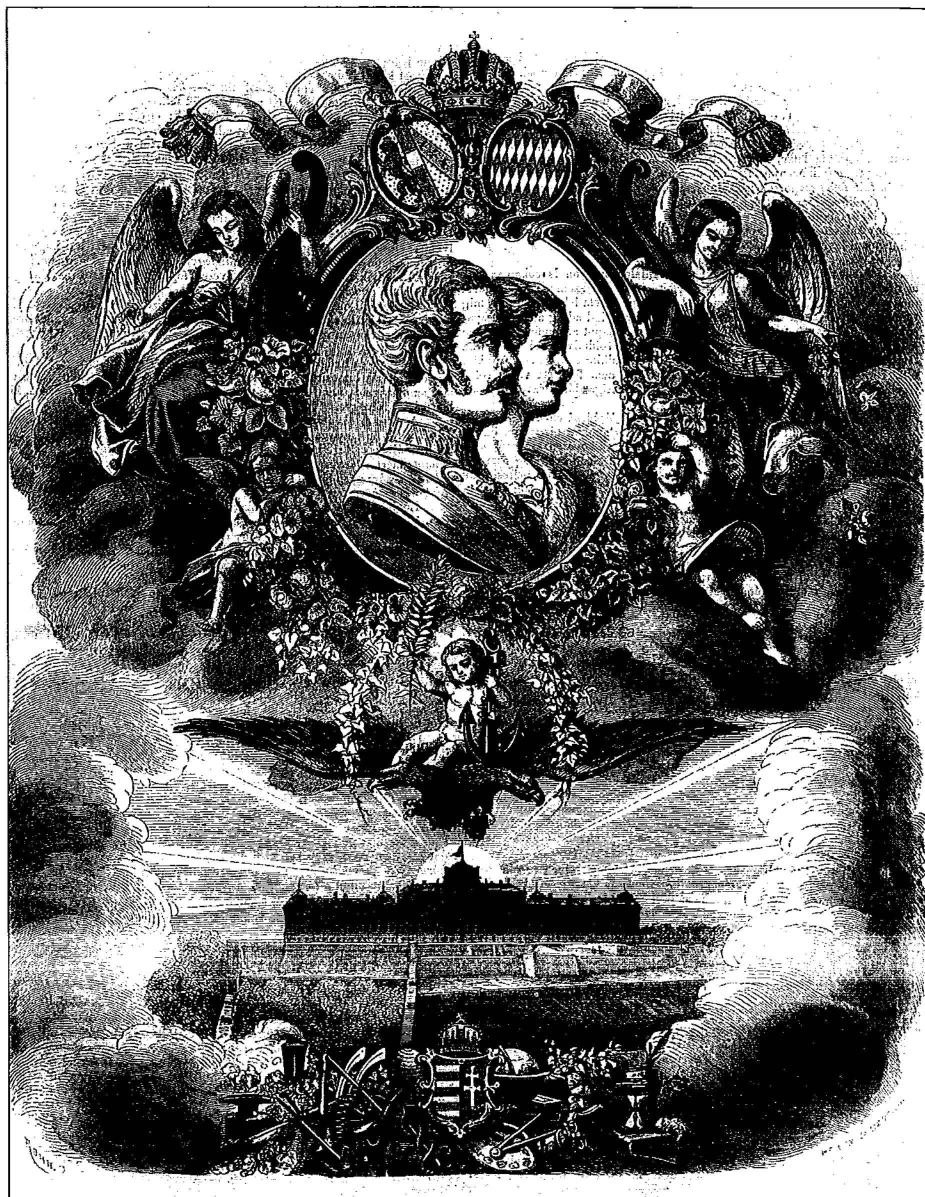
4. *Vasárnapi Ujság*, 1914. augusztus 2. „A közönség a legujabb híreket olvassa"

Az 1854-ben alapított lap volt az első olyan magyar sajtótermék, amelynek egyik vonzereje és funkcionális része épp a számos kép volt. Az első nyolcoldalas példányokban csak a címlapra nyomtattak képet, az 1860-as évektől 5-6 metszetet is találunk, de számuk évfolyamról évfolyamra gyarapodott. Kezdetben külföldi fametszeteket használtak, de a 6. számtól kezdve a hazai rajzolók és metszők is bekapcsolódtak a munkába. A lap szerkesztői igyekeztek elkerülni, hogy képeik olcsó utánközlések legyenek, eredeti, hiteles, hazai készítésű és vonatkozású illusztrációkkal dolgoztak. Sokkal olcsóbb volt egy külhoni kép átvétele, mint egy eredeti készíttetése, egy hazai lapvállalat hanyatlásának kétségtelen jele volt, ha eluralkodtak benne a másodkézből vett ábrázolások.[22] A korai számokban elsősorban zsánerképek, táj- és úti képek kaptak helyet, illetve épületekkel és portrékkal találkozhatunk.

Jelentős változást hozott a lap életében a hírképek felbukkanása és elterjedése. Az újság készítői ráéreztek a képes beszámolónak (a képriport ősének)

22 Révész Emese: A sajtókép mint kereskedelmi termék – az abszolutizmus kori illusztrált folyóiratok példáján. *Magyar Könyvszemle*, 2009/4. http://epa.oszk.hu/00000/00021/00384/MKszle_2009_4_01.htm.

a sikerére, amely az aktuális eseményeket először rajz alapján, metszetek segítségével, később pedig fotókkal igyekezett életszerűvé varázsolni. A festményeket, portrékat, allegorikus emléklapszerű ábrázolásokat *(5. kép)* felváltják a híreseményt megjelenítő képek. 1857-ben a címlapon közöltek egy a királyi pár Magyarországra érkezését illusztráló metszetet. A képen a királyné a hintójából kinézve szemléli az éljenző sokaságot *(6. kép)*. A szerkesztők, felismer-

5. *Vasárnapi Ujság*, 1857. május 10. 157.

ve az olvasói igényeket, egyre inkább arra törekedtek, hogy a fontos, országos eseményeket, híreket valóság után készült képekkel jelenítsék meg. Az 1860-as években rendszeressé vált az aktuális eseményekről készített metszetek megjelenése. Az illusztrált lapok nagy újdonsága volt a képes riportázs, amely az

A „Vasárnapi Ujság" hetenként egyszer egy nagy negyedrétű íven jelenik meg. — Előfizetési díj január—juniusig azaz: 6 hónapra Buda-Pesten házhoz küldve vagy postai uton a „Politikai Ujdonságokkal" együtt csupán csak 3 ft. pp. Az előfizetési díj a „Vasárnapi Ujság" kiadó-hivatalához (egyetem-utcza 4. sz.) bérmentve utasitandó.

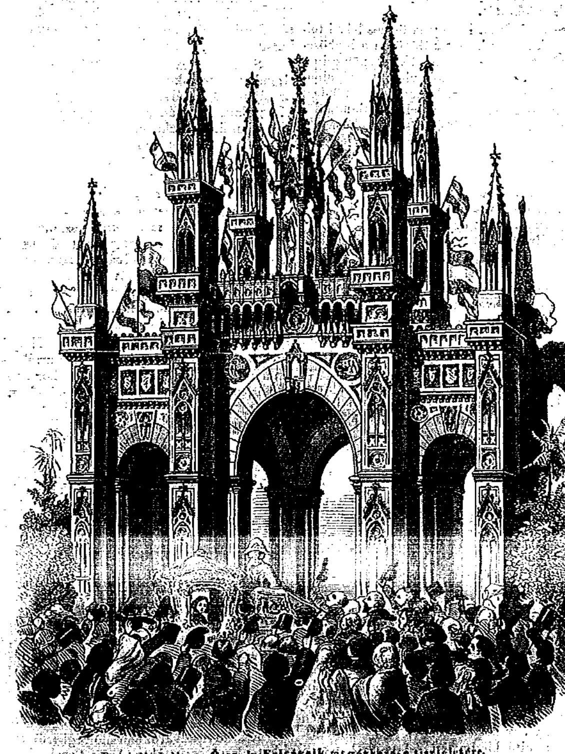
BUDAPEST, május 4-én.

Ő császári kir. Felségeik fényes bevonulásáról körülményesen értesiteni siettünk olvasóinkat a Politikai Ujdonságok utóbbi számában. A jelen sorok czélja, némi fogalmat nyujtani Budapestnek ez alkalommal tanusitott ünnepélyes külsejéről.

A két testvér főváros, festői fekvésénél fogva, mindenkor megható képet nyujt annak, ki felülről hajón érkezik a Duna gyönyörü völgyébe, mellyet az egyik oldalról ös Buda vára, más részről az ifju Pest palotái környeznek. — Annál meglepőbb látványt nyujtott május 4-én a felséges folyam tündéri pompában diszlő két partja. Egész hosszában sürü néptömegek hullámzottak; az egyes házak virágokkal, szőnyegekkel, zászlókkal voltak elboritva; közel a partokhoz tarkáztak a rendkivüli számmal kiállitott gözösök s egyéb hajók lobogói; zászlócskák lobogtak a gyönyörü lánczhid egész hosszában s külön diszitmények lepték a hidoszlopok tetejét s a budai alagut néhány nap óta kész homlokzatát. Közelismerés szerint, diszitőink igen sok izléssel jártak el munkáikban s nem egy müvészi eszme valósitására is akadtunk.

A mennyire lapjaink szük köre engedi, szemlét tartandunk, a fővárosnak ez ünnepélyes alkalomkor kifejlődött szépsége felett s igyekezni fogunk ezt az egyes tárgyak lerajzolásával is érdekesiteni.

Először is a budapesti hódolati jelvények legszebbikével ismertetjük meg olvasóinkat a mellékelt rajzban. Ez azon diadalkapu a nagyhidutczának Dunára szóló nyilásán, (az „angol királynő" és német színházépület között) mellyen által a partra kiszállott Felségek Pest város falai közé léptek. E diadalkapu képező mintegy középpontját a főváros valamennyi diszitményeinek s épitészeti tökélyben s ragyogó fényben va-

Pesti diadalkapu Ő cs. k. Felségeik megérkezése tiszteletére.

6. *Vasárnapi Ujság*, 1857. május 10. „Pesti diadalkapu ő cs. k. Felségeik megérkezése tiszteletére"

olvasóközönséget a történések színhelyéről küldött képek segítségével látta el friss információkkal. A helyszínen rajzokat készítettek, majd ezeket a vázlatokat komponálta meg a fametsző, szerencsés esetben az események után egy héttel már el is készültek. Ilyen nagy sikerű képes beszámoló jelent meg például a lapban 1883-ban a tiszaeszlári perről, ami fél éven keresztül foglalkoztatta és lendületben tartotta az újságot, vagy Rudolf trónörökös temetéséről.

1864. február 14-én találkozhatunk legelőször egy fotográfiáról készült fametszettel.[23] Ezt követően évről évre egyre több a fénykép után készült metszet. 1884-ben a 48. számtól szűnt meg a metszetek kizárólagossága.[24] A képhasználat szempontjából három korszak különíthető el a lap történetében: 1. 1884-ig kizárólag rajzokról és festményekről, illetve más metszetekről készült metszetekkel illusztráltak. 2. Ezt követően a fényképekről készült metszetek mellett, párhuzamosan megjelentek a kliséről nyomtatott fényképek. 3. A harmadik korszak a fényképeké, de a képeknek még 1910-ben is csak egyharmada volt fotó, amelyek kizárólag a világháború idején kerültek túlsúlyba. A fényképek megjelenése a lap formáját is megváltoztatta. Megnövekedett a képek által elfoglalt felület, a féloldalas, sőt az egész tükröldalt elfoglaló kép sem volt ritka. Mind gyakoribbá váltak az egy-két oldalas fénykép-összeállítások, amikor egy eseményről szöveg nélkül, kizárólag képpel, képsorozattal számoltak be rövid képaláírások kíséretében. A háború történéseinek bemutatásában ez a szerkesztési elv érvényesült. A lapban a háború a képek által volt leginkább jelen. A *Vasárnapi Ujság* nem volt híreket közlő politikai sajtótermék, és a nyílt politizálást kerülték a lap készítői. Az újság szöveges részét a háború éveiben is – egy enciklopédikus lap koncepciójához illően – egyrészt a szépirodalom tette ki: novellákat, illetve részletekben regényeket közöltek, másrészt ismeretterjesztő írásokat a különböző tudományágak, a képzőművészet és a sport területéről. Gyakran hoztak továbbá útleírásokat a világ különböző tájairól, bemutatták távoli világok természeti és kulturális érdekességeit, nevezetes szokásait. Évfordulók kapcsán vagy halálozások esetén híres emberek (tudósok, művészek, uralkodók, politikusok, katonatisztek), életpályáját ismertető írásokat tettek közzé, magyarokét és külföldiekét egyaránt. A társasági élet nevezetes eseményeiről is beszámoltak, híres és ismert emberek eljegyzéséről, házasságkötéséről, haláláról. Katasztrófákról (árvíz, tűzvész), balesetekről, szenzációs eseményekről, találmányokról ugyancsak értesülhettek az olvasók. A lapot a rejtvények és a reklámok zárták. Az újság szöveges részének felépítése, tematikája nem sokat változott a háború kitörését követően. A szépirodalmi részben továbbra is hazai és külhoni szerzők novellái vagy regényei jelentek meg folytatásokban. Az útleírások, ismeretterjesztő cikkek

23 Képek a hazai népéletből: Mohácsi népviselet. Fénykép után. *Vasárnapi Ujság,* 1864. február 14. 68.

24 A *Vasárnapi Ujság*nak erről a korszakáról ad összegzést Demeter Zsuzsanna: A fotográfia megjelenése a magyar sajtóban. *Fotóművészet,* 1998/1–2. 106–115. http://www.fotomuveszet.net/korabbi_szamok/199812/a_fotografia_megjelenese_a_magyar_sajtoban?PHPSESSID=d2bb6ead494bc55427466e0f3a518b5c, illetve a magyar képes családi lapokban megjelenő fotókról: Tasnádi Kata: Sajtó és fotó a sajtófotó előtt. A nyomtatott fotók megjelenése a magyar képes lapokban az 1880-as években. *Médiakutató,* 2014. tél, 35–48.

gyakran olyan vidékekről szóltak, amelyek a hadi események szempontjából épp reflektorfénybe kerültek, esetleg épp hadszíntérré váltak,[25] vagy témájukban közvetlenül kapcsolódtak a háborúhoz (pl. a hadihajó fejlődésének története[26]). Az évfordulók, halálozások kapcsán közölt életrajzok között az előző évekhez képest gyakrabban fordultak elő tábornokoké, politikusoké, akár a szemben álló felek kiválóságai közül is.[27] A háború kezdetén *Háborús hullámok* elnevezéssel rovatot indítottak, ebben mindig olyan tárca volt olvasható, ami témájában kapcsolódott a háborúhoz, ez tükröződik a közölt írások címében is: Hadifoglyok, Légitámadás, Törökök, Angolok, Görz stb. 1914 őszétől a hátsóbb oldalak egyikén a *Háború napjai* címmel számoltak be távirati stílusban a legfrissebb harci cselekményekről. A háború vége felé ez a hírfolyam egyre hosszabb lett a lapban.

Az említett rovatok ellenére az újság olvasóinak otthonába a háború leginkább a haditudósítók képei, képsorozatai által nyomult be. Ezek a háborús képek az ismeretterjesztő, képes családi lapot az aktualitásokat közreadó, politikai hírlapok irányába mozdították el. A világháború sajtóképei kapcsán a kutatás mindig hangsúlyozza, hogy a képanyag értelmezésekor nem lehet figyelmen kívül hagyni a fényképek szigorú cenzúráját. A Hoehn Miksa ezredes által irányított Sajtóhadiszállás határozta meg, hogy a haditudósítók egyáltalán hová mehettek, miről írhattak, mit fotózhattak. Csak olyan fotók jelenhettek meg, amelyek nem gyengítették a központi katonai-politikai propagandát.[28] Vannak a képek között bevetés alatt, harc közben készült fotók is[29] *(7. kép),* de jelentős részük a katonákat vonulás közben, a harcok szünetében, pihenő időben, tábori istentiszteleten, körletben, étkezés, tisztálkodás közben ábrázolta, esetleg hadikórházban lábadozva mutatja őket. A képek, ha nem is a tűzvonalban készültek, még százévnyi időtávolságban is sokat visszaadnak a frontközelség hangulatából, árulkodnak az átélt testi-lelki gyötrelmekről, a katonák kimerültségéről, a terepviszonyok és az időjárás viszontagságai okozta nyomorúságukról. A lap már a háborút megelőzően is alkalmazta a nagyméretű aktuális fotóval készült címlapformátumot. A háború évei alatt szinte minden lapszám élére a haditudósítók által küldött képek közül került egy-egy különösen szuggesztív[30] *(8. kép).* A nagy ünnepek, karácsony és húsvét idején látunk bibliai témájú képzőművészeti alkotást a címlapon. 1915-től a képek mérete megnőtt, számuk növekedett. Fontos változás még, hogy lényegesen rosszabb papírra nyomták az újságot.

25 *Ködországon át* címmel írtak Szerbiáról az 1916. február 6-i számban vagy Montenegróról az 1916. január 30-i számban.

26 *Vasárnapi Ujság,* 1916. június 11.

27 Pl. hosszú méltatás jelent meg Joseph Simon Gallieni (1849–1916) francia tábornokról halálakor, aki 1914-ben Párizst védte. *Vasárnapi Ujság,* 1916. június 18.

28 Vö. Stemlerné (2009):119–122.

29 Fotótörténetileg is nevezetes kép. *Vasárnapi Ujság,* 1914. november 15. „Az ágyú az elsütés pillanatában. Megremeg a föld és a levegő. Pillanatfelvétel öt méter távolságból. Készítette Balogh Rudolf, midőn a Magiera-magaslatot bombázták 15 centiméteres taraczkjaink."

30 Pl. *Vasárnapi Ujság,* 1914. december 13. „Magyar csendőr a belgrádi királyi trón lépcsőjén üldögél." Pásztor Árpád fölvétele.

46. SZ. 1914. (61. ÉVFOLYAM.) | SZERKESZTŐ HOITSY PÁL. | BUDAPEST, NOVEMBER 15.

Szerkesztőségi iroda: IV. Vármegye-utcza 11. *Kiadóhivatal:* IV. Egyetem-utcza 4. | Egyes szám ára 40 fillér. | *Előfizetési feltételek:* Egészévre 20 korona. Félévre 10 korona. Negyedévre 5 korona. A »Világkrónikává«-val negyedévenként 1 koronával több. | Külföldi előfizetésekhez a postailag meghatározott viteldij is csatolandó.

AZ ÁGYÚ AZ ELSÜTÉS PILLANATÁBAN. — MEGREMEG A FÖLD ÉS A LEVEGŐ.

Pillanatfelvétel öt méter távolságból. Készítette Balogh Rudolf, midőn a Magiera-magaslatot bombázták 15 centiméteres taraczkjaink.

7. *Vasárnapi Ujság,* 1914. november 15. „Az ágyú az elsütés pillanatában. Megremeg a föld és a levegő. Pillanatfelvétel öt méter távolságból. Készítette Balogh Rudolf, midőn a Magiera-magaslatot bombázták 15 centiméteres taraczkjaink"

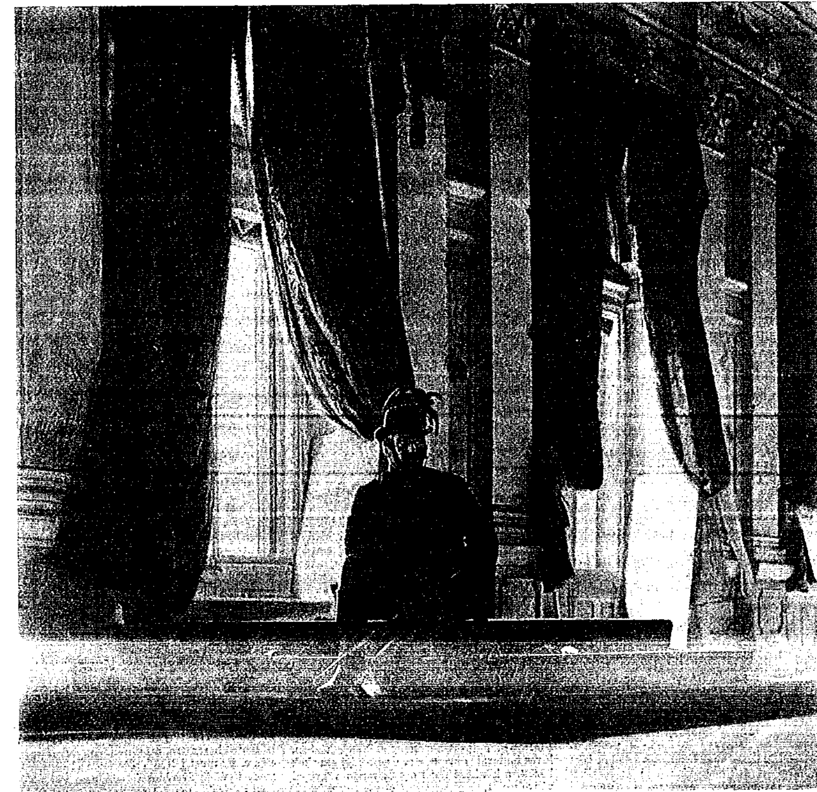

50. SZ. 1914. (61. ÉVFOLYAM.) | SZERKESZTŐ HOITSY PÁL. | BUDAPEST, DECZEMBER 13.

Szerkesztőségi iroda: IV. Vármegye-utcza 11. *Kiadóhivatal:* IV. Egyetem-utcza 4. | Egyes szám ára 40 fillér. | *Előfizetési feltételek:* Egészévre 20 korona. Félévre 10 korona. Negyedévre 5 korona. A »Világkrónikává«-val negyedévenként 1 koronával több. | Külföldi előfizetésekhez a postailag meghatározott viteldij is csatolandó.

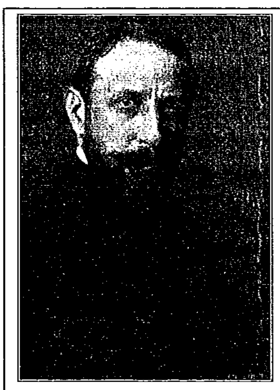

MAGYAR CSENDŐR A BELGRÁDI KIRÁLYI TRÓN LÉPCSŐJÉN ÜLDÖGÉL. — Pásztor Árpád fölvétele.

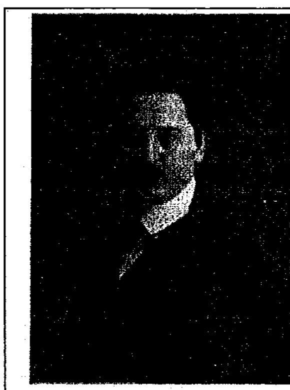
8. *Vasárnapi Ujság,* 1914. december 13. „Magyar csendőr a belgrádi királyi trón lépcsőjén üldögél." Pásztor Árpád fölvétele

A világháború alatt a szerkesztő Hoitsy Pál[31] volt, aki 1905-ben vette át a lap vezetését Nagy Miklóstól. A korszak legjobb nevű fotósai publikálták a lapban, többek között Balogh Rudolf és Klösz György mellett Ellinger Ede, Koller Károly, Strelisky Sándor, az Abdullah fivérek, Zsilavecz Lajos, Jelfy Gyula.[32] De nemcsak profi fényképészek fotóit közölték, hanem amatőr fotósok és rajzolók frontról küldött munkáit is. A képek többségét két fotós, Jelfy Gyula *(9. kép)* és Balogh Rudolf[33] *(10. kép)* készítette, akik mint haditudósító fényképészek dolgoztak a frontvonalakon, és valamennyi hadszínteret végigjárták, ahol az Osztrák–Magyar Monarchia katonái harcoltak. 1914. szeptember 6-án jelent meg Jelfy Gyulának immáron haditudósítóként küldött első képsorozata, a Sajtóhadiszállás munkatársainak eskütételéről, lőgyakorlatáról.

„Mint fotografáló-géppel dolgozó újságíró, most lapunk megbízásából a csatatéren van [...] A magyar fényképészek közül egyedül neki van engedélye reá, hogy felvételeket csináljon a harctéren és azokat – persze a katonai czenzura közvetítésével lapunkhoz beküldhesse".[34]

9. Jelfy Gyula, a *Vasárnapi Ujság* haditudósító fotósa

BALOGH RUDOLF.

Balogh Rudolf, a »Vasárnapi Ujság« fényképész munkatársa, néhány hét óta másik munkatársunkkal együtt a hadsereg sajtóosztályánál tartózkodik. Az ő művészi kivitelű felvételeit esztendők óta ismerik olvasóink; feltűnést keltettek azok széles körökben még külföldön is. Érdeklődéssel vártuk tehát, hogy valami érdekeset küld a harcztérről, mihelyt a hadvezetőség czéljai megengedik annak közlését. Munkatársunkat azonban csaknem végzetes módon üldözte a balsors. A grodeki csata alkalmával elszakadt a csapatától. Tizennyolcz napig nem kaptunk felőle tudósítást s már-már aggódtunk sorsa felől. Most végre visszaérkezett a sajtóhadiszállásra. Podgyásza odaveszett, — de mint jó katona a fegyverét — megmentette a sok érdekes felvételt, a melyet időközben csinált. A mai számunkban közlünk e felvételekből egy sorozatot, abban a reményben, hogy alkalmunk lesz közölni a folytatást is és hogy olvasóinkat kiválóan fogják érdekelni ezek a képek. Balogh munkatársunk — a sajtóhadiszállás többi tagjaival együtt — e napokban a csatatérre ment előre s reméljük, hogy ez alkalommal az útja szerencsésebb lesz.

10. Balogh Rudolf, a *Vasárnapi Ujság* haditudósító fotósa

31 Hoitsy Pál (1850–1927): csillagász, főreáliskolai tanár, politikus, publicista. Számos ismeretterjesztő cikket írt, főként a csillagászat tárgyköréből. Munkatársa, később ideiglenesen felelős szerkesztője volt a *Függetlenség* című lapnak. 1880–1889 között főmunkatársa volt az *Egyetértés*nek. A *Vasárnapi Ujság* szerkesztője volt 1905-től a lap megszűnéséig, 1921-ig.

32 A *Vasárnapi Ujság*ban publikáló fényképészek és munkáik repertóriumát l. Baki Péter: A Vasárnapi Ujságban publikáló fényképészek névrepertóriuma (1884–1914). In: Uő: *A Vasárnapi Ujság és a fotográfia* (1854–1921). h. n., Magyar Fotográfiai Múzeum, 2005.

33 Balogh Rudolf (1879–1944) fotóművészről, a *magyaros stílus*nak nevezett fotográfiai irányzat megteremtőjéről nevezték el a magyar fotóművészet legrangosabb díját. Életpályája, fotóművészeti tevékenysége, a fényképészet történetében betöltött szerepe a szakirodalomban jóval feldolgozottabb. L. pl. Vajda Ernő: *Balogh Rudolf munkássága.* Budapest, Corvina, 1969.; Kincses Károly–Kolta Magdolna: *Minden magyar fotóriporterek atyja: Balogh Rudolf.* [Kecskemét], Magyar Fotográfiai Múzeum, 1998. Bár munkáinak értékelésekor a hangsúly főleg a két világháború közötti tevékenységén van, kevésbé a frontfotóin. Jelfy Gyula (1863–1945) életművéről áttekintő feldolgozás még nem készült.

34 *Vasárnapi Ujság,* 1914. szeptember 6. 698.

Jelfy Gyula az 1914-es esztendőt az északi hadszíntéren töltötte, először vele dolgozott Balogh Rudolf is, majd decembertől a déli hadszíntéren.

„Balogh Rudolf a »Vasárnapi Ujság« fényképész munkatársa, nehány hét óta másik munkatársunkkal együtt a hadsereg sajtóosztályánál tartózkodik. Az ő művészi igényű felvételeit esztendők óta ismerik olvasóink; feltűnést keltettek azok széles körökben, még külföldön is. Érdeklődéssel vártuk tehát, hogy valami érdekeset küld a harcztérről, mihelyt a hadvezetőség czéljai megengedik annak közlését. Munkatársunkat azonban csaknem végzetes módon üldözte a balsors. A grodeki csata alkalmával elszakadt a csapatától. Tizennyolcz napig nem kaptunk felőle tudósítást, s már-már aggódtunk sorsa felől. Most végre visszaérkezett a sajtóhadiszállásra. Podgyásza odaveszett, – de mint jó katona a fegyverét – megmentette a sok érdekes felvételt, a melyet időközben csinált. A mai számunkban közlünk e felvételekből egy sorozatot, abban a reményben, hogy alkalmunk lesz közölni a folytatást is és hogy olvasóinkat kiválóan fogják érdekelni ezek a képek. Balogh munkatársunk – a sajtó hadiszállás többi tagjaival együtt – e napokban a csatatérre ment előre s reméljük, hogy ez alkalommal az útja szerencsésebb lesz."[35]

A háború kitörésének pillanatától a háborús témájú képek kerültek túlsúlyba az újságban:

A háborúval kapcsolatos képek	Egyéb témájú képek
1914: 686 (az augusztus 2-i számtól)	33
1915: 1268	99
1916: 1014	256
1917: 692	412
1918: 653	355

Baki Péter *A Vasárnapi Ujság és a fotográfia (1854–1921)* című könyvében ugyancsak készített egy kimutatást a lapban megjelent *hadi* és az *egyéb képek* arányáról:[36]

Hadi képek		Egyéb képek
1914:	677	190
1915:	1090	287
1916:	708	432
1917:	398	639
1918:	313	686

A két számítás közötti különbség hátterében az áll, hogy nemcsak a fronton készült képek, hanem az ismeretterjesztő cikkek, földrajzi útleírások, technikai találmányok képei is sokszor kapcsolódnak a háborúhoz, olykor kérdéses, nehéz eldönteni, hogy melyik kép melyik kategóriába sorolandó. (Pl. még a háború előtt készült városképek, nevezetes épületek fotói, amelyek az alábbi kép-

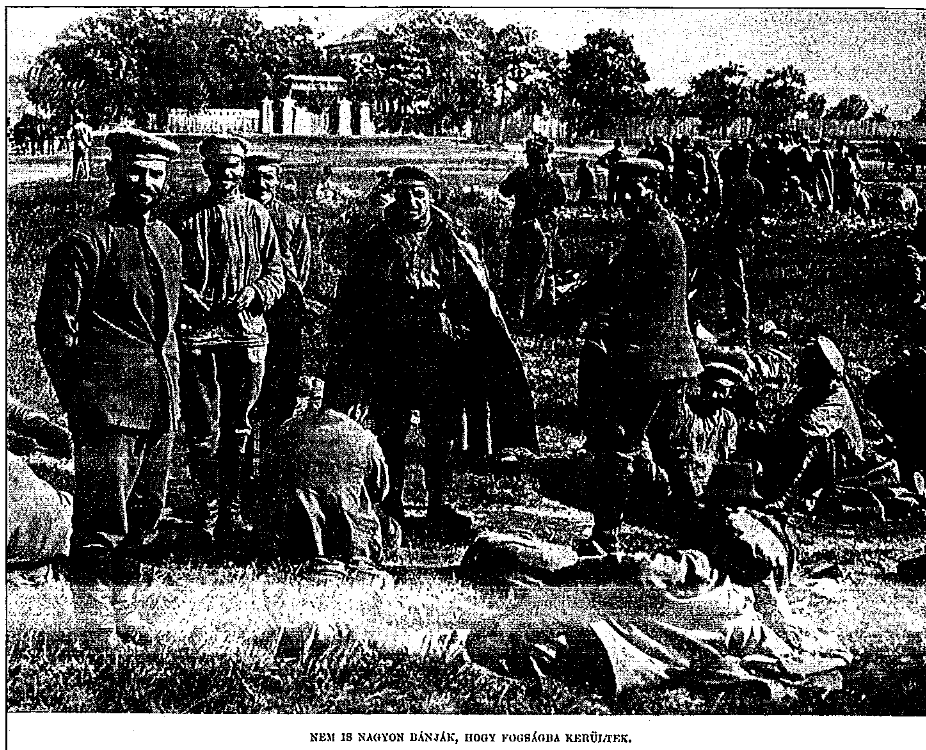
35 *Vasárnapi Ujság,* 1914. október 18. 794.

36 Baki (2005): 118.

aláírással szerepelnek: „Az első német diadalok városai: Metz és Mühlhausen" – összesen nyolc épületfotó vagy hat képeslapszerű brüsszeli városkép: „A németek által elfoglalt Brüsszel"[37] aláírással.)

Mindkét kimutatás tükrözi, hogy a háború kitörésétől kezdve 1916 őszéig, Erdély visszafoglalásáig, majd a központi hatalmak – Románia nagy részének elfoglalását eredményező – őszi hadjáratáig folyamatosan növekedett a hadi fotók aránya. 1917-től, a háború elhúzódásával, ahogy a harcok kimenetele egyre reménytelenebbnek tűnt, kezdett csökkenni a hadi képek aránya, újból nagyobb számban találunk képsorozatokat kiállításokról, pl. a Képzőművészeti Társulat tavaszi és téli kiállításának műalkotásaiból közöltek válogatást. Szembesülve a hatalmas emberi és anyagi veszteségekkel kezdett kihunyni a kezdeti időszak háborús lelkesedése.

A *Vasárnapi Ujság* képhasználatában ez nemcsak abban tükröződött, hogy csökkent a frontközelben készült fotók aránya, hanem abban is, hogy megnőtt a külföldről, ismeretlen forrásból, általában a nyugati frontról származó képek száma. Hadifoglyokról készült képeket nem túl gyakran, de időnként közreadtak,[38] ezek soha nem ábrázolták méltatlan, megalázó helyzetben

11. *Vasárnapi Ujság,* 1914. szeptember 13. „Nem is nagyon bánják, hogy fogságba kerültek"

37 *Vasárnapi Ujság,* 1914. augusztus 30.
38 Pl. román foglyok: *Vasárnapi Ujság,* 1917. január 28.

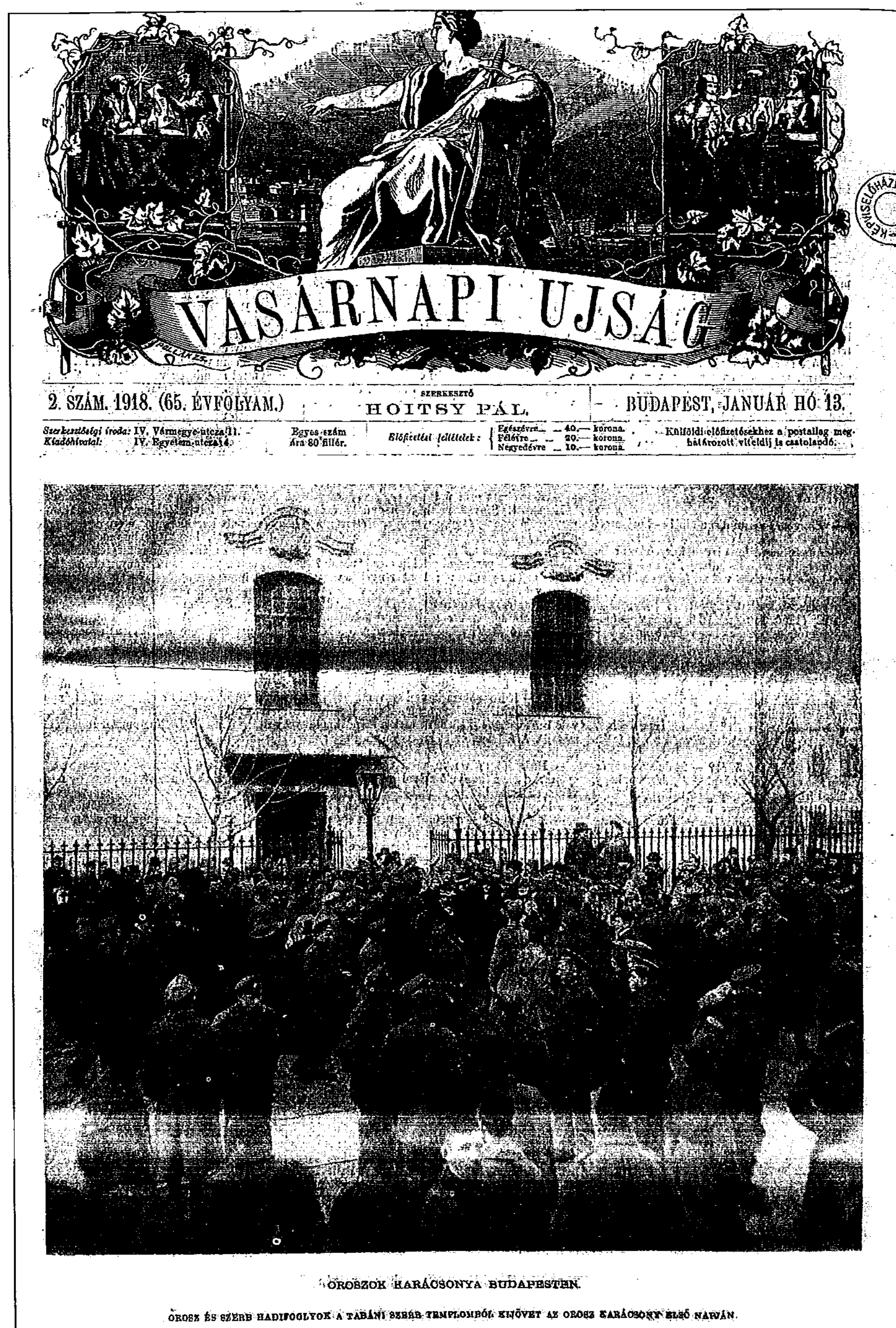

a foglyokat. Néha a képaláírás gúnyos hangvétele tűnik fel az olvasónak. A fotón magyar fogságba esett, mosolygó orosz hadifoglyok láthatóak. A kép aláírása: „Nem is nagyon bánják, hogy fogságba kerültek"[39] *(11. kép).* Egy másik képaláírás: „Hogyan próbálják felvillanyozni az oroszok pusztuló seregeiket. A cár húsvétkor sorra csókolja a katonáit. A párizsi »*Illustration*« most kezünkbe jutott számából."[40] Elmarasztaló szavak kíséretében adnak közre egy hadszíntérről készült képet: „Mennyi szemetet hagynak az oroszok egy kárpáti völgyben, honnan kivertük őket."[41] A francia csapatokkal kapcsolatban többször előkerült a lapban, hogy saját csapataikat, városaikat teszik a földdel egyenlővé: „St. Quentini Székesegyház, melyet a francziák ágyútűzzel rommá lőttek – Közelében most csapott le egy gránát. Hogy pusztítják a francziák saját városukat."[42]

A háború vége felé egyre több olyan fotót tettek közzé, amelyek az ellenséges felek egymás iránti tiszteletét, közeledését jelzik: pl. „Oroszok karácsonya Budapesten. Orosz és szerb hadifoglyok a tabáni szerb templomból kijövet az orosz karácsony első napján"[43] *(12. kép),* „Német és orosz katonák táncza két front között"[44], vagy „Magyar katonák mondják el a békekötést orosz hadifoglyoknak a Keleti pályaudvar előtt."[45] „A magyar bakák segítenek az olasz lakosságnak kukoricát fosztani."[46]

Olykor fogságba esett magyar katonák képeit is közölte a lap, pl. özv. Rostyné Forgách Ilona grófné nyolc fölvételét „Magyar katonák oroszországi fogolytáborokban" címmel, amelyeket a Vöröskereszt Hölgymissziójának tagjaként készített.[47] 1918-ban egyre több olyan képet találunk, amelyek az osztrák–magyar hadifoglyok hazaérkezését mutatják.[48] Sebesült katonákról csak olyan fotókat tettek közzé, amelyek már azután készültek, hogy ellátásban részesültek. Magyar katonasírokról időnként találunk képeket az újságban.[49] Elesett katonák képei néhány kivételtől eltekintve nem kerültek be a lapba. 1916 őszén a központi hatalmak visszaszerezték a románok által ugyanezen év augusztusában elfoglalt Erdélyt. Ekkor több, összesen hat lapszámon keresztül (1916. október 15-től 1916. november 19-ig) számos kép jelent meg az offenzíváról „A románok kiűzése Erdélyből" aláírással, a képsorozatokat Jelfy Gyula készítette. Ezek

39 *Vasárnapi Ujság,* 1914. szeptember 13.
40 *Vasárnapi Ujság,* 1916. október 15.
41 *Vasárnapi Ujság,* 1917. szeptember 9.
42 *Vasárnapi Ujság,* 1917. szeptember 9. „Hogyan pusztítják a franciák saját városaikat". Két kép jelent meg, az egyik a bailleul-i székesegyház romjairól, a másik az Armentiére utcáról. *Vasárnapi Ujság,* 1918. június 2.
43 *Vasárnapi Ujság,* 1918. január 13.
44 *Vasárnapi Ujság,* 1918. február 24.
45 *Vasárnapi Ujság,* 1918. március 10.
46 *Vasárnapi Ujság,* 1918. május 12.
47 *Vasárnapi Ujság,* 1916. augusztus 13.
48 *Vasárnapi Ujság,* 1918. március 10; „Orosz fogságból hazatért katonáink orosz ruhában" *Vasárnapi Ujság,* 1918. április 7.
49 „Hősök sírja a tolmeini temetőben – Balogh Rudolf fölvétele." *Vasárnapi Ujság,* 1917. április 29; „A franczia harcztéren elesett osztrák-magyar katonák temetése." *Vasárnapi Ujság,* 1918. május 5.

VASÁRNAPI UJSÁG

2. SZÁM. 1918. (65. ÉVFOLYAM.) SZERKESZTŐ HOITSY PÁL. BUDAPEST, JANUÁR HÓ 13.

Szerkesztőségi iroda: IV. Vármegye-utcza 11. Kiadóhivatal: IV. Egyetem-utcza 4. Egyes szám ára 80 fillér. Előfizetési feltételek: Egész évre 40.— korona. Félévre 20.— korona. Negyedévre 10.— korona. Külföldi előfizetőkhez a postailag meghatározott viteldíj is csatolandó.

OROSZOK KARÁCSONYA BUDAPESTEN.

OROSZ ÉS SZERB HADIFOGLYOK A TABÁNI SZERB TEMPLOMBÓL KIJÖVET AZ OROSZ KARÁCSONY ELSŐ NAPJÁN.

12. *Vasárnapi Ujság,* 1918. január 13. „Oroszok karácsonya Budapesten. Orosz és szerb hadifoglyok a tabáni szerb templomból kijövet az orosz karácsony első napján"

között a román foglyok szállítását,[50] kihallgatását ábrázolók mellett[51] találunk elesett román katonákról készült fotókat is. Az 1916. október 22-én megjelent szám címlapján a kép előterében egy – feltehetőleg – halott katona fekszik. A felirat: „Német csapatok a csatát követő napon Brassóban. A románok kiűzése Erdélyből Jelfy Gyula harcztérre kiküldött munkatársunk fölvétele." A következő szám címlapján már elesett román katonák sora fekszik az árokban. „Egy gépfegyverrel tizenöt méter távolságról lelőtt román rajvonal a Brassó-bertalani vasuti vonal mellett (október 8-án) Jelfy Gyula harcztérre kiküldött munkatársunk október 9-én készített fölvétele."[52] A felvétel készítésének feltüntetése támpontot ad ahhoz, hogy egy fronton készül kép milyen gyorsasággal jutott el az olvasókhoz. Ebben az esetben, mint látjuk, az október 8-án készült megrázó képet három héttel később találhatták meg az október 29-én megjelenő számban. Ebben egy további kép látható, amelyen Tanárky Béla tábornok lába előtt az elesett katonák sora fekszik.[53] E néhány kép kapcsán érezheti úgy az olvasó, hogy a harci sikerek propagandisztikus ábrázolása fontosabbnak tűnt a lap képszerkesztésében egyébként érvényesülő alapelvnél, az emberi méltóság tiszteletben tartásánál.

Az 1916-os esztendő őszi hadi sikereinek fotósorozatát a király halálának híre szakította meg a november 26-i számban. Ferenc József 1916. november 21-én, 68 évi uralkodás után hunyt el. A *Vasárnapi Ujság* címlapján Vadász Miklós rajza látható *A király legutolsó arczképe* címmel. Ezt a lapszámot teljes egészében Ferenc József életútjának, uralkodásának, méltatásának szentelték, a szöveges megemlékezést 26 kép kísérte *(13. kép),* amelyekből 3 volt fénykép. A következő számokban Ferenc József temetése,[54] majd IV. Károly koronázása[55] a képek által jelent meg, a szöveges anyag az ismert rovatokkal, a szépirodalmi szövegközlésekkel visszatért a megszokott tematikába.[56]

IV. Károly trónra kerülésével megszaporodott a lapban az uralkodóról készült fényképek száma, mert az agg Ferenc Józseffel ellentétben a fiatal uralko-

50 „Román foglyok szállítása Homoródon" *Vasárnapi Ujság,* 1916. október 29.; „Román fogolyszállítmány a Brassó körüli harczokból." *Vasárnapi Ujság,* 1916. november 12.

51 „A románok kiűzése Erdélyből. Jelfy Gyula a harcztérre kiküldött munkatársunk fölvétele." *Vasárnapi Ujság,* 1916. október 22.

52 *Vasárnapi Ujság,* 1916. október 29.

53 „Tanárky tábornok törzskari tisztjeivel a brassói csatatéren. A románok kiűzése Erdélyből. Jelfy Gyula a harcztérre kiküldött munkatársunk fölvétele." *Vasárnapi Ujság,* 1916. október 29.

54 Ferenc József temetéséről Jelfy Gyula 9 képe jelent meg. *Vasárnapi Ujság,* 1916. december 10.

55 IV. Károly király gyermekkorából 9 kép tekinthető meg a *Vasárnapi Ujság,* 1916. december 17. számában. Az 1917. január 7-én kiadott számban Károly és Zita koronázásáról 21 fénykép és 6 rajz jelent meg. 1917. január 14-én 18 fénykép és egy festmény volt látható a *Vasárnapi Ujság* legfrissebb számában. Az 1917. január 25-én megjelenő számban duplaoldalon látható Révész Imre festménye: „IV. Károly király megkoronázása 1916. deczember 30-án. Gróf Tisza István nádorhelyettes és Csernoch János hercegprímás a király fejére teszik a koronát." A koronázási emlékkiállításról 4 kép található a *Vasárnapi Ujság* 1917. február 25-i számában.

56 A *Vasárnapi Ujság* 1916. december 3-i számában a következő képek láthatóak: A címlapon „Károly király huszárezredesi egyenruhában;" „I. Ferenc József schönbrunni dolgozószobájának ablakánál (Pietzner fölvétele);" „I. Ferenc József a halottas ágyon (Lechner fölvétele);" I. Ferenc József a ravatalon (Lechner fölvétele).

49. SZÁM. 1916. 63. ÉVFOLYAM. VASÁRNAPI UJSÁG. 771

telenség. Kissé megzavart, hogy ha önnek csak a kezét kell kinyujtania, akkor...

— Mért nem nyujtom ki?

Klausen bólintott a fejével. A görög pedig hátravetette magát a székben, nagyot szitt a czigarettáján, azután kurtán elnevette magát, szétvetette a két karját és derűs őszinteséggel mondta:

— Ennek egy szomorúan egyszerű oka van. Ez a kéz e pillanatban üres. A mi engem a magam személyére nézve, biztosíthatom, sokkal kevésbbé izgat, mint ön gondolná. Volt az már tele is, üres is... volt is, lesz is... Nekem nem fontos. De képzelje a tudós helyzetét, a kinek végre föltétlen biztossággal sikerült megoldani a problémát és nincs rá mód, hogy ezt igazolhassa. Nincs eszköze a demonstráláshoz. Holott nem egy Mecenást keres, hanem valakit, a kit szerencséssé tehet. A kinek biztos a főnyeremény, csak a sorsjegyet kell megvennie. Furcsa: nemde?

Klausen egész komolyan felelt:

— Nem furcsa. Az emberek azt a sorsjegyet veszik meg a legnehezebben, a melyik nyer. Százezer vásárol másikat, a míg erre csak egy akad.

Kavadi gyanakodva nézett rá. Gúnyolódik? Vontatottan mondotta:

— De hisz ez természetes...

— Én is azt mondtam, hogy nem furcsa.

A görög kissó elfordította a fejét, vállat vont és sokáig hallgatott. Jókora szünet után nagyon elkomolyodott hangon, halkan szólalt meg:

— Fáj, hogy ön gúnyosan veszi, a mit mondok. Önnek van egy rejtelmes, szép, nagy adománya Klausen úr. Azok közül a kevesek közül való, a kik, azt bajos megfogalmazni, hogy miért, de bizalmat parancsolnak az emberre. Önhöz őszintén lehet, sőt őszintén kell beszélni. Az embernek megvan az az akaratlan érzése, hogy... így kell... sőt csak így lehet...

Klausen egy elhárító mozdulatot tett.

— Ne titkolózzék kérem!... Ez egy ritka és nagy tulajdonság. Ön bizonyára nem büszke rá, de így van. Látja, én megfigyeltem, ez a kis amerikai lány is...

Klausen hirtelen fölkapta a fejét. A tekintetében valami különös lehetett, mert Kavadi megakadt egy pillanatra, de azután élénken folytatta:

— Miért néz rám ilyen szigorúan?... Csak azt akartam mondani: ez az amerikai leány is, a ki olyan elhúzódó és titokzatos, oly szemmellátható és elemi bizalommal vonzódik önhöz. Nem győzöm eléggé hangsúlyozni, hogy ezt a legtermészetesebbnek találom és csak példának hozom föl arra, a mit az, mint mondottam, csak nem gondolja talán...?

Hirtelen abbahagyta a mondatot. De érezte, hogy már megkezdeni is súlyos hiba volt. Zavartan, erőltetett mosolylyal az ajkán nézett Klausenre, a ki makacsan rajta tartotta a szemét. És ez a szem most hideg, kemény és fürkésző volt. Egy ideig némán meredt rá, azután csöndesen, vontatottan, de parancsoló nyomatékkal kérdezte:

— Mi az, a mit nem gondolok?

(Folytatása következik.)

VEREBEK.

Tél van, tovatűntek már régen a fecskék,
Ti maradtatok itt, fakó verebecskék,
A kerékvágás is rakott asztal nektek,
Lenn a fagyos földön csip, csip, csipegettek.

De a csipcsirip már ajkatokon halkabb,
S vidám fecsegéstek hosszan el-elhallgat,
Gubbasztva megültök zúzlepte faágon,
Fáztok, dideregtek, tollatokon látom.

Ültök seregestül, közöttetek árván
Meghúzódik egy-egy odatévedt sármány,
Fél a nagy, magános, téli pusztaságban,
Atyafiság örvén jobb így társaságban.

Gyöngének a gyönge nem nagy segedelme,
Héja suhan végig, a levegőt szelve,
Szétrebben elóle a veréb és sármány,
De karma között már a vonagló zsákmány.

Veszedelem multán meg összeverődtök
S héja gonosz voltán hallgatva tűnődtök.
Ki a párjavesztett? — tudni bajos volna,
Hisz veréb a veréb, mindenik egyforma.

Rövid a nap, mégis eluntátok régen.
Egy kis pirosság gyúl az alkonyi égen;
S látjátok a napot lassan lemerülni...
El, csűrbe, kazalba, megbúni, elülni!

Magatok' befúrva kazal oldalába,
Kinek van pompásabb téli palotája?
Zúghat a szél, zúghat, éjszakról, keletről,
Ti álmodtok békén, boldog kikeletről.

Vargha Gyula.

IV. KÁROLY KIRÁLY.

I. Ferencz József megtért őseihez.

Az új király, IV. Károly elfoglalta ősei trónusát.

Öröklött hűséggel és hódolattal üdvözli őt az egész magyar nemzet. De egyszersmind bizalommal és reménységgel is.

Bizalmunknak megvannak az alapjai. Új királyunk gyermekéveiben nem volt kitéve azoknak a veszedelmeknek, melyek a trónok örököseit rendszerint körülveszik, meglett korában pedig a mostani háború folyamán végigjárta az életnek azt a nagy iskoláját, a mely kell hogy magasztos érzésekkel töltsön el minden a jó iránt magasztos szivet.

A koronát viselő apák első fiúgyermeke a legtöbb esetben kisértések rossz befolyásának van alávetve öntudata ebredésének első napjaitól kezdve. Vele úgy bánnak már gyermekkorában, mint a trón és a hatalom leendő örökösével. Udvaronczok és lakájok versengő hizelgése veszi körül. Csinyjeit a zsenialitás jeleinek hirdetik, haragját erélynek. Ha valamely tettében gonosz indulat nyilatkozik, az önálló erős akarat örvendetes bizonyságául veszik. Nem szokja meg a korholó szót. Nem érlelődik meg lelkében az a tudat, hogy a rossz cselekedet el kell hogy vegye büntetését. Neki minden szabad. A mit tesz, az mind helyes. Elveszti részben a jó és rossz közötti megkülömböztetési képességet, s nem fejlődik ki benne az az önfegyelem, melyre pedig a halandók között ép a hatalom tulajdonosainak van legnagyobb szükségök.

Oly veszedelmek ezek, melyeknek csak kivételesen erős lelkek tudnak ellene állani.

Új királyunk ezeknek a veszedelmeknek nem volt kitéve. Hála legyen érte sorsának és sorsunknak. Ő nem a trón örököse gyanánt született. Sőt valószinű volt, hogy azt sohasem éri el, s talán századok multán sem kerülnek arra késő utódai. Élt még Rudolf trónörökös, lehetett neki fiu sarjadéka, s nagyszámu unokák származhattak a házasságából. Élt még nagybátyja Ferencz Ferdinánd, a ki még nőtlen volt abban az időben. Ő is megházasodhatik, neki is lehetnek a trónhoz közelebb álló utódai. A kis Károly Ferencz József főherczeg messze látszott állani a trónttól, s nem kellett úgy nevelni, mint annak leendő örökösét. S nem is nevelték úgy.

Milyen lelki hatások befolyása alatt érlelődött férfiuvá, nem ismerhetjük. A főherczegek élete nem a nyilvánosság ellenőrző szemei előtt folyik le. De láttuk őt egész embernek mindenütt, a hová elszólította hivatása ennek a véres háborúnak teljes folyama alatt. Láttuk, hogy híven teljesítette kötelességét, mint katona s mint hadseregvezető.

Ezer alkalom nyilt ezalatt megismerni a magyart, a maga hűségében, hősiességében, önfeláldozásában. S ezer alkalma volt [illegible] felhasználta mind az ezret — hogy e miatt kifejezze elismerését a magyarság iránt.

Hősies küzdelmünket saját szemeivel látta új királyunk, s ezt nem felejtheti el soha!

Bizó reménynyel látjuk őt, elfoglalni ősei trónusát,

Pietzner fölvétele.

I. FERENCZ JÓZSEF SCHÖNBRUNNI DOLGOZÓSZOBÁJÁNAK ABLAKÁNÁL.

13. *Vasárnapi Ujság,* 1916. december 3. „I. Ferenc József schönbrunni dolgozószobájának ablakánál." Pietzner fölvétele

dó gyakran tett látogatást a különböző hadszíntereken, útjait a haditudósítók képei mindig megörökítették[57] *(14a. és 14b.kép).* A királyt számos nyilvános rendezvényre, a hátországban tett útjaira felesége, Zita királyné is elkísérte, több sajtókép készült aktív szerepvállalásáról.[58] A háború kitörésétől fogva közreadták a királyi család tagjainak fronton készült képeit. 1915. március 21-én címlapra került Balogh Rudolf „Öt főherczeg együtt a harcztéren" című fényképe *(15. kép).*

Az 1916. november 26. és 1917. április 1-je közötti lapszámokban az uralkodócsalád tagjairól, különösen az elhunyt Ferenc Józsefről és az új uralkodóról sok-sok kép jelent meg. Már az 1917. évi első számban megjelent a hirdetések között, hogy kerettel együtt megvásárolható az új királyról készült festmény sokszorosított képe, IV. Károly huszárezredének egyenruhájában készült portréja.[59] A koronázást követően pedig az uralkodópárról készült koronázási emlékképet hasonlóan hirdették az újságban.[60]

Erzsébet királyné emléke a *Vasárnapi Ujság* háború alatt megjelent évfolyamaiban két alkalommal is hangsúlyos szerepet kapott a képek között. Egyrészt az 1916. július 9-iki számban, ahol 8 képben mutatták be az Erzsébet királyné-emlékmű első díjjal jutalmazott pályaterveit, másrészt 1918. május 19-én, amikor címlapra került Horvay János szoborműve Erzsébet királynéról, a szobor karánsebesi leleplezése kapcsán.

A folklórkutatásban a jelenségek évszámhoz kötése lehetetlen, a gyűjtés ideje a lejegyzés ideje, nem pedig a történet, a szüzsé, a típus, a motívum megszületésének pillanata. A néprajzi kutatás hosszabb időszakok, korszakok tendenciáira, bizonyos etnográfiai jelenségek gyakoriságára, sűrűsödésére tudja felhívni a figyelmet. A magyar folklór Ferenc József-képének formálódása, ha nem is kizárólag az első világháború éveihez köthető, hanem tágabb időkeretben értelmezhető, de nagyon valószínű, hogy a háborús pszichózisnak, a háború alatt megjelent propagandakiadványoknak, az uralkodó képével díszített

57 „Károly király a magyar bakák között – Balogh Rudolf a harcztérre kiküldött munkatársunk fölvétele". *Vasárnapi Ujság,* 1916. december 3. „A király egy rohamcsapat parancsnokával beszél, mögötte Rohr vezérezredes hadseregparancsnok. A király látogatása az ojtozi szorosnál. Balogh Rudolf fölvétele." *Vasárnapi Ujság,* 1917. szeptember 16. címlap; „A király látogatása egy magyar ezrednél a velenczei tartományban." *Vasárnapi Ujság,* 1918. május 12. címlap.

58 „Zita királyné Budapesten a vak katonák kórházából távozóban. Schumman H. fölvétele." *Vasárnapi Ujság,* 1917. március 25.; 10 fénykép a királyi pár a pozsonyi látogatásáról. *Vasárnapi Ujság,* 1918. július 21. „A Mária Terézia rend új lovagjainak felavatása, a király az új lovagok körében" címlapkép. „Zita királyné beszélget a Mária Terézia rend új lovagjaival". *Vasárnapi Ujság,* 1918. szeptember 1.

59 „Ő császári és apostoli királyi Felsége IV. Károly király huszárezredének egyenruhájában. A kép nagyhírű akadémiai festő remekművének művészi sokszorosítása. Ára kerettel együtt (nagysága 55×65 cm) 40 korona." *Vasárnapi Ujság,* 1917. január 7. és január 14.

60 „Minden magyar ember házának, minden hatósági intézmény termének legszebb dísze, legszebb ékessége Ő Felsége a király és királyné IV. Károly király és Zita királyné művészi kivitelű, mélynyomású arczképe." *Vasárnapi Ujság,* 1917. január 28 és április 1. között összesen 10 lap leghátsó oldalán olvasható a hirdetés.

NATURAL SELECTION.

TUDOMÁNYOS ÉRTEKEZÉS HÁROM RÉSZBEN.

Irta Karinthy Frigyes.

KÁROLY KIRÁLY MAGYAR NÉPFÖLKELŐKKEL BESZÉLGET. — Balogh Rudolf, a harcztérre kiküldött munkatársunk fölvétele.

14a. *Vasárnapi Ujság,* 1916. december 3. „Károly király magyar népfölkelőkkel beszélget. Balogh Rudolf, a harcztérre kiküldött munkatársunk fölvétele"

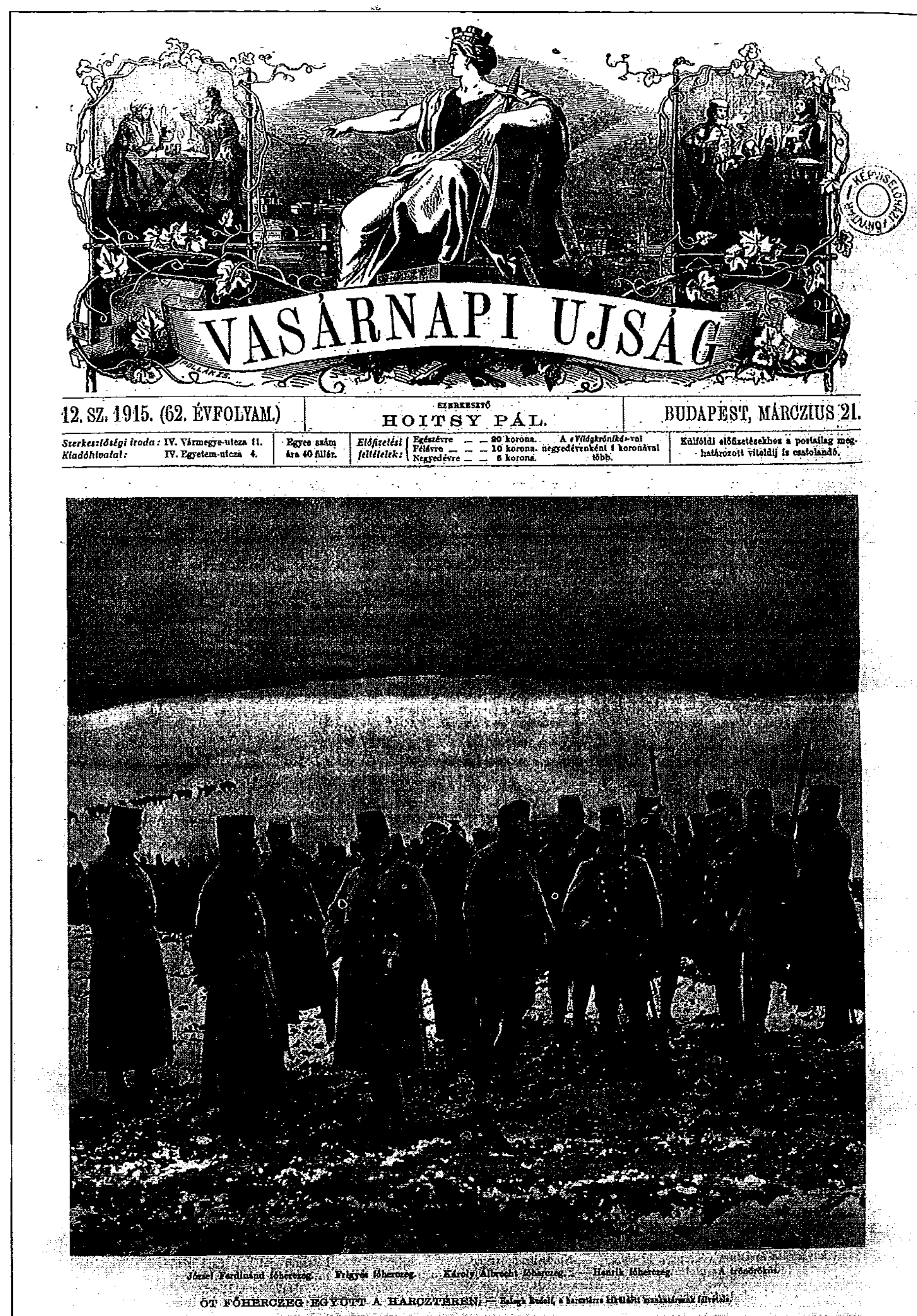

FERENCZ JÓZSEF OTTÓ FŐHERCZEG, ÚJ TRÓNÖRÖKÖSÜNK. — Kossl fölvétele.

KÁROLY KIRÁLY A MAGYAR BAKÁK KÖZÖTT. — Balogh Rudolf, a harcztérre kiküldött munkatársunk fölvétele.

14b. *Vasárnapi Ujság,* 1916. december 3. „Károly király a magyar bakák között – Balogh Rudolf, a harcztérre kiküldött munkatársunk fölvétele"

15. *Vasárnapi Ujság,* 1915. március 21. „Öt főherczeg együtt a harcztéren – Balogh Rudolf, a harcztérre kiküldött munkatársunk fölvétele"

tárgyaknak (poharaknak, tányéroknak, emléklapoknak) és a sajtófotóknak fontos szerepe volt a Habsburgról szóló történetek alakulásában.

A magyar folklórban Ferenc József nemcsak negatív szereplőként, mint a szabadságharc vérbefojtója, az aradi tizenhármak kivégeztetője, megtorló császár jelenik meg, hanem nagy gyakorisággal pozitív alakként. A negatív Ferenc József-kép formálódása, átalakulása 1867 utánra, különösen az első világháború idejére tehető. A kiegyezés előtti populáris olvasmányok, a kalendáriumok kerülték a direkt politikai állásfoglalást, 1848/49 említését, akárcsak az uralkodó nevét, addig 1867 után az emlékalbumok, a kalendáriumok és a képes újságok a birodalom népeinek ügyén fáradhatatlanul tevékenykedő uralkodó képét festették Ferenc Józsefről. A nagyobb olvasóközönségnek készült populáris olvasmányok elismerően szóltak „Ferenc József magyar királyról", aki visszahelyezte a magyarokat ősi jogaikba, aki bízott „e mindig hű s jó magyar népben", aki „Árpádnak nyelvén szóla Budán az országgyűlésén".[61] Az elmúlt évtizedek eseményeit úgy magyarázták, hogy a szabadságharc bukását árulás okozta, hiszen a magyarok hősiesen és eleinte eredményesen küzdöttek a túlerő ellen. Az uralkodó ekkor még fiatal, tapasztalatlan volt; a gonosz, rossz tanácsadók mesterkedései okozták az aradi kivégzéseket. Ugyanez az érvelés olvasható a *Vasárnapi Ujság* Ferenc Józsefet búcsúztató számában is.[62] A szóbeli hagyományban nagyon hasonló a szabadságharcnak és a kiegyezésnek ez a fajta megítélése, az ifjú és az öregedő Ferenc József megítélésének különbségtétele. 1948-ban, a '48-as centenáriumi, országos néprajzi gyűjtés során jegyezték le:

„Fiatal korába rosszú viselkedett, de úgy gondolom, mint fiatal ember tanácsosok után cselekedett. Később, a mi időnkbe aztán má szerették, má csak azé is, mer öreg ember vót."[63] „Ő akasztotta fel a tizenhárom aradi vértanút, de azért később mégis jó király volt."[64]

A királyt ért személyes csapások: testvére, egyetlen fia, majd felesége tragikus elvesztése szánalmat, részvétet; matuzsálemi kora pedig tiszteletet váltott ki alattvalóiban. Már az 1850-es években megjelent az a kortársi vélekedés, hogy Ferenc Józsefnek majd 13 családtagjával kell bűnhődnie az aradi tizenhármak kivégzéséért, az isteni harag első jelének vélték gyermeke, Zsófia halálát az 1857-es magyarországi látogatás alkalmával.[65] Az emberi arányérzék számára irreálisan sok erőszakos halál, amely az uralkodó családját sújtotta, könnyen beépülhetett a folklórba, válhatott történeti monda témájává, mert a műfaj egyik fontos jellegzetessége a *bűn büntetlenül nem maradhat*-tematika.

61 *Kis képes naptár* 1868. 10.
62 *Vasárnapi Ujság,* 1916. november 26. 758–759.
63 Néprajzi Múzeum, Budapest, Etnológiai Archívum (továbbiakban EA) 2052. 189. (Balassagyarmat), további adat: EA 2061. 52. (Gyoma).
64 EA 2065. 296. (Pusztamérges).
65 Vö. GERŐ András: *Ferenc József, a magyarok királya.* Budapest, Novotrade, 1988. 94.

„Ferenc Józsefet megbüntette az Isten, amiért annyi rosszat tett a magyarral fiatal korában. Az egész családja, fia, felesége mind meghaltak. Megátkozta őt valaki, gondolom, nem is egy."[66]

Az öregedő, sok csapást megért császár – mivel így, megtört emberként látva könnyebb volt az azonosulás személyével – megítélése sokkal kedvezőbb lett.

A néprajzi gyűjtésekben a kiegyezés, az Osztrák–Magyar Monarchia időszaka, a világháborúk előtti korszak sok esetben mint boldog békeidő jelenik meg.[67] A mindent megszépítő emlékezés szociálpszichológiai megközelítésén túl nem szabad figyelmen kívül hagynunk a gyűjtések idejét: a világháborús veszteségek, a társadalmi-politikai változások nagy terhet róttak az 1950-es, 1960-as években a falun élőkre, joggal érezhették úgy, hogy az ő életük sokkal nehezebb, mint nagyszüleiké volt. A két generációval idősebb ősöknek lehetősége volt az önálló gazdálkodásra, vállalkozásra, és amit nagyon sokan szóba hoztak, a pénznek értéke volt:[68]

„teli vót a parasztnak, a szegény parasztnak a búza komrája búzával…"[69] „De annyival jobb vót, hogy pénzér mindent lehetett kapni. Olyan jó világ, mint Ferenc Józskáé, többet sohase lesz."[70] „[…] Olcsóság vót ott akkó. […] Krajcár vót egy krigli sör."[71]

A király arcképével megjelenő tárgyak (katonai emléklapok, olcsó olajnyomatok, falvédők, tányérok, poharak) gyártása az első világháború idején vált tömegméretűvé, akkor árasztotta el a piacot és vált olyan olcsóvá, hogy a paraszti portákra is eljuthattak, erősítve a *népünk jó atyja, jó királya*-képet.[72]

A *Vasárnapi Ujság* nem járta be azt az utat, amit a *Nyugat* folyóirat egy év alatt megtett a háborús lelkesedéstől, illetve a háború elfogadásától a demobilizáció megfogalmazásáig, a háború kitörésétől 1915 augusztusáig,[73] de a képes családi lap történetében is megfigyelhető, hogy 1917-től – nemcsak szöveganyagában, de képhasználatában is – kezd a háború aktuális eseményei mellett *(16. kép)* egyre inkább visszatalálni az ismeretterjesztő arculathoz. 1916-ban az 50.

66 EA 2065. 295. (Karcag). További adatok: MTA BTK Néprajztudományi Intézet Mondaarchívum (a továbbiakban MTA MOA) MOA 5501 (Csákvár); EA 2112. 34. (Szalonna).

67 Pl. „Ferenc Jóskának köllött Boszniát efoglani. Több nem vót alatta, mer ő háboruba nem vütte az országot, inkább füzetett." EA 2060. 51. (Zalaszentmihályfa).

68 EA 2060. 38. (Zalaszentmihályfa).

69 MTA MOA 12699. (Kunszentmárton).

70 EA 2060. 2. (Böde). További adatok: EA 2112. 32. (Szalonna).; EA 2054. 41. (Hernádtihany).; EA 2119. 88. (Tiszafüred).; EA 2119. 115. (Tiszaszöllős).; EA 2112. 7, 41. (Rakaca).; EA 2112. 32. (Szalonna).; EA 2116. 174. (Mecsekalja).; EA 2065. 294. (Kunhegyes).; EA 2036. 265. (Gyoma).; EA 2080. 9. (Gönc).; EA 2038. 289–290. (Mezőtúr).

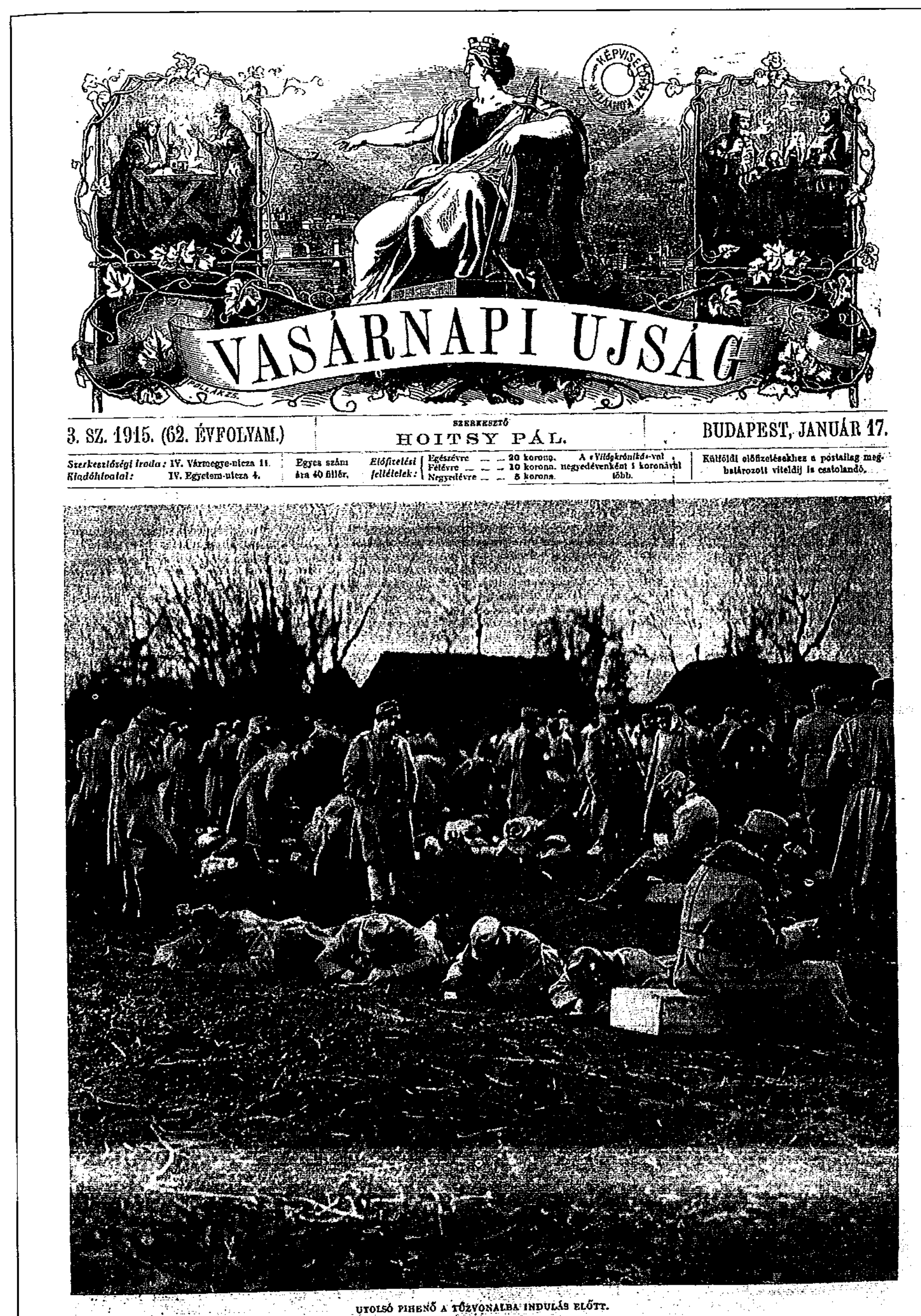
71 EA 2044. 20–21. (Rádfalva).

72 Vö. LANDGRAF (2006): 293–311.; KOVÁCS Ákos: *Magyarországi falvédőfeliratok.* Budapest, ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke–MTA Nyelvtudományi Intézete, 1985.; Uő: *A magyarországi falvédők feliratai.* In: Uő (szerk.): *Feliratos falvédők.* Budapest, Corvina, 1987. 72–77.

73 Vö. BALÁZS Eszter: Káprázattól az illúzióvesztésig: a háború jelentései a Nyugatban (1914. augusztus–1915. augusztus). *Médiakutató,* 2010. tavasz. http://www.mediakutato.hu/cikk/2010_01_tavasz/07_elso_vilaghaboru_a_nyugatban.

VASÁRNAPI UJSÁG

3. SZ. 1915. (62. ÉVFOLYAM.) | SZERKESZTŐ HOITSY PÁL. | BUDAPEST, JANUÁR 17.

Szerkesztőségi iroda: IV. Vármegye-utcza 11. Kiadóhivatal: IV. Egyetem-utcza 4. | Egyes szám ára 40 fillér. | Előfizetési feltételek: Egészévre 20 korona. Félévre 10 korona. Negyedévre 5 korona. A »Világkrónikás«-val negyedévenként 1 koronával több. | Külföldi előfizetésekhez a postailag meghatározott viteldíj is csatolandó.

UTOLSÓ PIHENŐ A TŰZVONALBA INDULÁS ELŐTT.

16. *Vasárnapi Ujság,* 1915. január 17. „Utolsó pihenő a tűzvonalba indulás előtt. Az északi harcztérről. – Balogh Rudolf, a harcztérre kiküldött munkatársunk fölvétele"

számtól újraindult a háború kezdete óta szünetelő *Irodalom és művészet* rovat. Szőllősi Zsigmond a *Háborús hullámok* tárcarovatban a háború eldurvulásáról és az eszkalálódó, technicizált háború emberi tényezőjéről így írt:

„Az óriási technikai fejlődés tehát semmiféle egyéni terhet nem emelt le a harczoló katona válláról. A Sors megköveteli, hogy a hol a legnagyobbért folyik a viadal, az Ember a maga küzdő és szenvedőképességének egész teljességével dobja magát a viharba, a melynek ereje fölborít minden gépet és lehánt minden pánczélt. A döntés csúcsán csak maga a mezítelen ember birkózik lihegve, és vérezve a másik emberrel és a maga izmai, idegei és lelke ereje szerint győz vagy bukik..."[74]

74 Szőllősi Zsigmond: A döntő erő. *Vasárnapi Ujság*, 1915. január 17. 42.

Az 1929. évi sajtójogi törvényjavaslat

Fehér Zsuzsa*

„A hatalom birtokosainak mindig sok a mások szabadsága,
a hatalmon nem lévőknek viszont az a hatalom sok,
amit a hatalom birtokosai gyakorolnak.
Ez az ellentét idézi elő a sajtószabadság körüli örökös harcot is.
Pedig egy nemzet élete, jövője, boldogulása azt kívánja,
hogy a két törekvés között meglegyen az egyensúly,
ami nyugalmi állapotot eredményez."[1]

Jelen tanulmányunkban az 1920–1930-as évek – történeti, társadalmi – viszonyait átfogóan nem tárgyaljuk, a sajtórendszer, a sajtórendészet, illetőleg a politikai struktúra szerteágazó aspektusait pedig kizárólag csak akkor, ha ennek a téma szempontjából relevanciája van. A nyilvánosság és a sajtó korabeli szociológiai, társadalompolitikai megközelítése lényeges problémákat vet/vethet fel, ám fő témánk szempontjából csak jelzésértékűen utalunk rá az adott kérdéskör kifejtésénél.

A sajtónovella részletes elemzése előtt tekintsük át azon közpolitikai körülményeket, amelyek meghatározták a sajtó helyzetét érintő vitákat. Jogi nézőpontból a Horthy-korszak időbeli szakaszolása nem egyértelmű. Míg történetileg egyszerű a különböző intervallumok megkülönböztetése, addig tekintettel kell lennünk arra, hogy még a Monarchia idejéből származott az 1914. évi XIV. törvénycikk, amelyet 1914. március 24-én szentesített Ferenc József. Ez a törvény lesz még az 1920–1930-as években is az állandó kiindulási pont, etalon és viszonyítási alap.

Az első világháború kitörésével azonnali hatállyal életbe lépett a kivételes hatalomról szóló törvény,[2] amely felülírta a friss sajtótörvényt, s egyben viszszahelyezte a joggyakorlatba a cenzúrára vonatkozó szabályozás elvi-törvényi alkalmazásának feltételeit.

A háború befejezése után, 1918-ban a Károlyi-kormány demokratikus sajtótörvényt alkotott,[3] amelyet azonban a Tanácsköztársaság szovjet típusú jogszabályalkotása gyorsan elsodort.[4] A pár napos szakszervezeti kormányt kö-

* Címzetes főiskolai docens. E-mail: zsuzsa.drfeher@gmail.com.

1 Kelemen Kornél: A sajtószabadság és a magyar sajtóreform. *Újság*, 1936. április 30. 8.

2 1912: LXIII. tc. a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről. *Magyar Törvénytár, 1912. évi törvényczikkek.* Budapest, Franklin, 1913.

3 1918. évi II. néptörvény. *Országos Törvénytár, 1918. évi törvényczikkek.* Budapest, Franklin, 1918.

4 A Forradalmi Kormányzótanács 1919. május 14-i rendelete a polgári lapok betiltására vonatkozóan. *Tanácsköztársasági Törvénytár* III. Budapest, Magyar Szocialista Párt kiadványa, 1919.

vető román megszállás katonai cenzúrát hozott, majd Friedrich István kormánya visszatért a kivételes hatalomról szóló törvényhez. A lassú konszolidáció ezután a joggyakorlat terén is éveket vett igénybe, s mielőtt a preventív cenzúra intézményének eltörlése bekövetkezett volna, hatályba helyezték az 1921: III. tc.-t az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről.[5]

Az 1921. április 14-én hivatalba lépő Bethlen-kormány – politikájának sok vitatható tendenciája ellenére – véghezvitte az ország számára oly fontos, a gazdasági élet stabilitásához is nélkülözhetetlen konszolidációt. A nemzeti egységtudat a trianoni békediktátum után az ország polgárai számára lényeges összetartó kapoccsá vált. Bethlen István kormányzásának már az első időszakában kialakultak az „igazodási, igazolási" pontok: a területi igényekre épülő revizionista érvelési attitűd, a közgondolkodás irányításának e célra való széleskörű felhasználása. A Bethlen-kormánynak végül szembe kellett néznie az 1929-ben kitört világgazdasági válság minden következményével, a világon végigsöprő pénzügyi összeomlás nyomában fellángoló hazai társadalmi és politikai feszültségekkel, tömegmozgalmakkal.

A sajtókérdést az 1920–1930-as években (is) folyamatosan jelentős közérdeklődés övezte, fontosságát senki nem kérdőjelezte meg. Az egymást váltó kormányok ugyan kísérleteket tettek új szabályozás megalkotására, ám a radikális megoldásoktól szemmel láthatóan tartózkodtak. A lap- és kiadóvállalatok tulajdonosai, illetve a sajtómunkások feje fölött azonban folyamatosan ott lebegett egy új törvény lehetősége. Az 1914-es Balogh Jenő-féle sajtótörvény megreformálása állandó igazságügyi, politikai probléma volt: a háború után bekövetkezett társadalmi-politikai változásokban, az őszirózsás forradalom, a Tanácsköztársaság létrejöttében a konzervatívok közül sokan a sajtónak is negatív befolyásoló szerepet tulajdonítottak.

A kormányzat szempontjából károsnak tartott tendenciák elkerülésének céljából több kísérlet is történt a sajtó „megregulázására". Ez a sajtóellenes hangulat hatotta át például a Tomcsányi-féle 1921. évi, a nemzetgyűléshez benyújtott törvénytervezet.[6] Két évvel később, a Nagy Emil nevével fémjelzett 1923. december 14-i büntetőnovella-javaslat szintén kitért a sajtó „felelősségére", és átfogó sajtórendészeti szabályozást kívánt felállítani.[7]

A Pesthy Pál igazságügy-miniszter által benyújtott 1924. május 14-i javaslat: „A büntetőtörvények kiegészítéséről és egyéb rendelkezéseinek módosításáról, valamint a büntető igazságszolgáltatás további egyszerűsítéséről szóló törvényjavaslat" továbbra is fenntartotta volna a kormány számára a lapbetiltás lehetőségét. A sajtójogi felelősség terén pedig kimondta a fokozatos felelősség

5 1921: III. tc. az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről. *Magyar Törvénytár, 1921. évi törvényczikkek.* Budapest, Franklin, 1922.

6 308. számú iromány. *Az 1920. évi február 16-ára összehívott Nemzetgyűlés irományai.* X. kötet. Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1921.

7 1923. évi december 14-i büntetőnovella a büntetőtörvények kiegészítéséről. Nemzetgyűlés 208. ülés. *Nemzetgyűlés Naplója,* 1923. XVIII. kötet. Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1923. 66–83.

elvét.[8] Pesthy 1925. január 19-i javaslatában megismételte a sajtóra vonatkozó szakaszokat. A preventív cenzúra intézménye helyett a kolportázs-jog megvonása (mint enyhébb joghátrány) hatásos rendészeti megoldásnak tűnt.[9] A fenti sajtóellenes kísérletek nem jártak átütő politikai sikerrel sem a nyilvánosság előtt, sem a szűkebb jogszakmai közvéleményben.

1928-ra készült el egy átfogó, új sajtószabályozás tervezete; a koncepció alapelve a sajtó megfékezésére irányult. A korszakban írt elemzésekből megállapítható, hogy egyfelől a kormánypártok rendszeresen törekedtek a sajtó visszaszorítására, másrészt az ellenzék és a sajtó folyamatosan küzdött a támadások visszaveréséért.[10] Balás P. Elemér, az 1920-as évek kiváló sajtójogászának pontos látleletét idézve:

„[...] A sajtótörvény nem jogot ad, hanem jogot korlátoz. A sajtószabadságot nem a sajtótörvény, hanem az alkotmány statuálja, a sajtótörvény csak újból hangsúlyozza és a szabadság korlátait szabja meg. Minden sajtótörvény kísérlet a Cavour által lehetetlennek minősített feladat megoldására: összeegyeztetni a sajtószabadság elvét a visszaélések megtorlásának szükségességével."[11]

Egy új sajtótörvény hatálybeléptetése mindig neuralgikus pontja a közéletnek: a kormányok megpróbálják az általuk mindenkor túlzottan liberálisnak vélt sajtót retorziókkal kordában tartani, az újságírószakma pedig igyekszik megvédeni pozícióit. Az 1920–1930-as évek sajtójogi harcaiban a szakma még ellenállást tudott kifejteni a politikai, jogi presszióval szemben, ám a korszak végén – a világháború küszöbén – az 1938: XV. tc.[12] és az 1938: XVIII. tc.[13] sajtóra vonatkozó előírásai már alapvetően más politikai, társadalmi, világpolitikai kontextusban születtek meg. A közelgő világégés árnyékában nem a sajtójog alaki megfogalmazása, precíz tárgyalása, az aprólékos viták, a kodifikáció jogtechnikai kimunkálása voltak a legfontosabb kérdések a magyar közpolitika

8 592. számú iromány. Az 1924. május 24. Törvényjavaslat a büntetőtörvények kiegészítéséről és egyes rendelkezéseinek módosításáról, valamint a büntető igazságszolgáltatás további egyszerűsítéséről. *Nemzetgyűlés irományai.* X. kötet. Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1924. 442–459.

9 Az igazságügyminiszter javaslata a büntetőtörvény kiegészítéséről és egyes rendelkezéseinek módosításáról valamint a büntető igazságszolgáltatás további egyszerűsítéséről. *Nemzetgyűlés Naplója,* 1925. XXVIII. kötet. Budapest, Athenaeum, 1925. 93.

10 Az igazságügyi tárca új vezetője, Zsitvay Tibor, a kormány által megtárgyalt és elfogadott sajtótörvény-tervezetet a nemzetgyűlési beterjesztés előtt Bethlen egyetértésével sajtóértekezletre bocsátotta. Ezzel a gesztussal kívánta bizonyítani a kormányzat szándékát a széles körű konszenzusra .

11 Balás P. Elemér: *Rádió, szerzői jog, sajtójog.* Budapest, Egyetemi Könyvker. és Nyomda, 1927. 20.

12 1938: XV. tc. A társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról. A törvényjavaslatot a miniszterelnök és az igazságügy-miniszter 1938. április 8-án nyújtotta be. A Képviselőház 1938. május 5–18. között, a 306–315. ülésében tárgyalta. A törvény megjelent: *Országos Törvénytár.* 6. sz. Budapest, Franklin, 1938.

13 1938: XVIII. tc. Az állami rend megóvása végett szükséges sajtórendészeti intézkedésekről. A képviselőház 1938. május 2–9. között tárgyalta. Megjelent 1938. június 1-jén. *Országos Törvénytár.* 7. sz. Budapest, Franklin, 1938.

és az ország számára. 1938-ra a magyar újságírás végképp elvesztette a hosszú ideje zajló háborút a politikai hatalommal szemben.[14]

1. A sajtójogi rendelkezések érvényesülése, az 1914: XIV. tc. továbbélése a kivételes hatalomról szóló jogszabály alapján

Meglepőnek tűnhet az 1929-es sajtónovella tárgyalása során, hogy vissza kell tekintenünk az 1914: XIV. tc.-re, illetőleg a kivételes hatalomról szóló 1912: XVIII. tc.-re. Azonban, hogy a korszak sajtóviszonyait, sajtórendészeti problémáit alaposan megérthessük, szükséges megismerkednünk ezen jogszabályokkal, amelyek nélkül sem az 1929-es sajtóankéton felvetett jogi hátrányok, sem a kormány álláspontja, sem a sajtó részéről megnyilvánuló heves indulatok nem érthetőek. Ennek fő oka, hogy az 1912: LXIII. tc. áthatotta az egész korszak sajtójogát. Miközben több ízben hatályon kívül helyezték, furcsa módon valójában mégis hatályos maradt.

Maga a törvénycikk a kivételes hatalomról szól, amely a kormánynak háború vagy háborús veszély esetén – a minisztérium felelőssége mellett – kivételes hatalmat biztosít. Ez felhatalmazta a kormányt, hogy a taxatíve felsorolt esetekben a politikai szabadságjogokat korlátozó intézkedéseket érvényesítsen az országgyűlés külön meghallgatása és felhatalmazása nélkül.

Az 1914: XIV. tc. 63. §-a kimondja, hogy a sajtójogot szabályozó törvényben a háború esetére szóló kivételes hatalomról szóló 1912: LXIII. tc. sajtóra vonatkozó 11. §-a (sajtócenzúra) és a 25. §-a (büntető szankciók) továbbra is hatályosnak tekintendők. Azonban a háború befejezésével a kormány különleges felhatalmazásának véget kell érnie: jogszabállyal hatálytalanítani kell a széles körű jogosítványokat.

A háborús események lezárulását követően a tanácsköztársasági törvényeket és rendeleteket annullálták, majd az 1919. november 3-i sajtórendelet ismételten a kivételes sajtórendészeti ellenőrzésre adott felhatalmazást a hivatalba lépő Friedrich-kormánynak.

A sajtórendelet jogi alapja az 1912: LXIII. tc. 11. §-a volt a preventív ellenőrzés gyakorlása tárgyában. A törvény 1. §-a szerint a kormány felhatalmazást kap az időszaki lapok és minden más sajtótermék megjelenésének és terjesztésének rendeleti úton való szabályozására. Vagyis az előzetes cenzúra bevezetésére, illetve a továbbiakban való fenntartására. A sajtórendészeti kötelespéldányok beszolgáltatása nem a terjesztés megkezdésének időpontjában fennálló kötelezettség, azokat az időszaki sajtótermékek esetén a megjelenést megelőző három órával szükséges bemutatni (nem időszaki sajtókiadványoknál egy héttel a terjesztés megkezdése előtt).

A Friedrich-kormány hatályban tartotta a fenti rendeletet, így továbbra is sajtórendészeti kötelespéldányt kellett benyújtani, valamint az 1920: VI. tc.

14 Az 1938: XV. tc. és az 1938. XVIII. tc. rendelkezései, továbbá az Országos Sajtókamara felállítása az addigi, szabadabbnak tűnő sajtóviszonyokat végérvényesen és radikálisan megváltoztatták.

1. §-a szerint a trianoni békeszerződés ratifikálásától számított további egy évre fennmaradt az 1912: LXIII. tc. érvényessége.[15]

A parlament a kormányt hatalmazta fel, hogy a kivételes hatalomról szóló jogszabályt rendeleti úton megszüntesse, azonban a kormányzat ehelyett újra elrendelte az egyes időszaki sajtótermékek megjelenésének, terjesztésének tilalmát.[16] Habár a Bethlen-kormány 1922. július 25-i hatállyal megszüntette a kivételes hatalomról szóló rendeletet,[17] paradox módon az eredeti rendeletet augusztus 1-jén egy törvénnyel mégis meghosszabbították, tehát ismét előkerült egy hatályon kívül helyezett rendelet. Ugyanis az 1922–1923-as költségvetési év első félévi, a közterhekről és fedezendő állami kiadásokról szóló 1922: XVII. tc. 6. §-ának alakjában mégis tovább élt: „a kormány felhatalmaztatik, hogy a közszabadságoknak, valamint a gazdasági élet teljes szabadságának visszaállítására irányuló átmenet"[18] időszakára visszaállítsa és hatályban tartsa a kivételes hatalomról szóló törvény bizonyos paragrafusait. A sajtórendészeti ellenőrzést (preventív cenzúra) – amely a 10.501/1921. M. E. sz. rendelettel már egyébként megszűnt – e paragrafus alapján nem léptették ismét hatályba.

A rendelet viszont széles körű lehetőséget adott olyan további belügyminiszteri rendeletek megalkotására, amelyek korlátozták a kolportázs-jogot, a nyomdai papír beszerzését, viszont elősegítették a gyorsított rendőrségi eljárások alkalmazását és megnyitották az utat a belügyminiszteri befolyás érvényesülésére.[19] Vámbéry Rusztem világos összefoglalása szerint:

> „1922-ben a cenzúrát a kormány megszüntette ugyan, de a mai napig fönntartotta a lapengedélyezésre, a kolportázs-engedélyre, valamint a lapbetiltásra és a külföldi nyomtatványok kitiltására vonatkozó kivételes rendeleteket."[20]

A kivételes hatalom gyakorlatilag 1922 decemberében megszűnt, ám rendelkezéseinek egy része integrálódott a jogrendszerbe. Sajátos feleleveníteni 1925-ből (!) Rakovszky Iván belügyminiszter parlamenti felszólalásában tett cinikus kijelentését, miszerint a jelenlegi politikai viszonyok még nem tették lehetővé, hogy háború esetére szóló valamennyi jogszabályt hatályon kívül helyezzék.[21]

15 1920. évi VI. törvénycikk a háború esetére szóló kivételes hatalom idejének meghosszabbításáról. *Magyar Törvénytár.* Budapest, Franklin, 1920. 26–27.

16 6.357/1920. M. E. sz. rendelet. *Magyarországi Rendeletek Tára.* Budapest, M. kir. Belügyminisztérium, 1920. 389.

17 6.310/1922. M. E. sz. rendelet. A háború esetére szóló kivételes hatalom megszűnése napjának közzétételéről. *Magyarországi Rendeletek Tára.* Budapest, M. kir. Belügyminisztérium, 1922. 174.

18 1922: XVII. tc. az 1922/23-as költségvetési év első hat hónapjában viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról. *Magyar Törvénytár.* Budapest, Franklin, 1923. 121–138.

19 4.680/1919. M. E. sz. rendelet, 1919. szeptember 10. A közrendet és közbiztonságot veszélyeztető sajtótermékek beszolgáltatásáról és megsemmisítéséről. *Magyarországi Rendeletek Tára.* Budapest, M. kir. Belügyminisztérium, 1919. 700–702., 60.002/1923. M. E. sz. rendelet. *Magyar Rendeletek Tára.* Budapest, M. kir. Belügyminisztérium, 1923. 401.

20 Vámbéry Rusztem: Küzdelem a sajtószabadságért. *Népszava,* 1929. december 25. 14.

21 *Képviselőházi Napló* (továbbiakban KN) 1922–1927. 1925. május 6. 404. ülés. XXXI. kötet. Budapest, Athenaeum, 1926. 348.

Bethlen István nem vállalta fel nyíltan kormánya politikájának sajtóellenességét, hiszen a konszolidációs folyamat szempontjából szilárd legitimációra volt szüksége. Többek között erre való tekintettel széles fórumot biztosítva hívatta össze az 1929-es sajtóankétot, ezzel mintegy bizonyítva mind belföldön, mind külföldön, hogy „elkötelezett híve a sajtószabadságnak". Figyelemre méltó, hogy a bethleni konszolidáció évtizede alatt kidolgozott sajtótörvény-kísérletek rendre megakadtak, egy sem került a törvényhozás bizottságai és plénuma elé. Legtöbbje még a napirendre vételig sem jutott el, a javaslatokat az előterjesztők rendre visszavonták. Végül e sorsra jutott az 1929-es sajtótörvény-tervezet is, amely néhány hónapig forrongásban tartotta a sajtó legkülönfélébb résztvevőit: újságírókat, kiadókat, nyomdatulajdonosakat, továbbá a jogászi szakma jeles alakjait, nemkülönben az országgyűlési képviselőket.

2. A sajtóankét vitaanyaga

A sajtóankét kormányzati előadói tervezetének mint vitaanyagnak a pontos címe a következő volt: „Törvényjavaslat a sajtóról szóló 1914: XIV. törvénycikk kiegészítéséről és egyes rendelkezéseinek módosításáról". Eme – egyszerű – címből nem feltételeznénk azonnal, hogy egy 1929-es sajtótörvény előkészítéséről van szó.

Az 1914: XIV. tc., az úgynevezett Balogh–Tisza-féle sajtótörvény valójában sosem nem vert gyökeret a magyar jogrendszerben. Amikorra ugyanis a napi praxisban megmutatkozhatott volna a törvény „használhatósága" – az első világháború kitörése miatt – előtérbe került az 1912. évi kivételes hatalomról szóló törvény, amely kiszorította, felülírta a benne foglaltakat. A törvény-előkészítők 1929-ben mégsem kezdtek hozzá generálisan új szabályozás megalkotásához, hanem az 1914-es törvény „leporolását" választották. Az 1929-es tervezetben a fentiekhez képest a legfontosabb és legproblematikusabb változások az alábbiak voltak:

- kaució fenntartása; (az időszaki lapok alapításának tekintetében továbbra is megmarad),
- együttes sajtójogi felelősség (nemcsak a szerző, hanem a kiadó, a felelős szerkesztő, a nyomda is felel a megjelent cikkekért),
- sajtó útján elkövetett rágalmazás, becsületsértés, hitelrontás szankcionálása,
- sajtóeljárás szabályozása,
- mentelmi jog korlátozása.

A törvényjavaslat huszonegy paragrafust tartalmazott a hatálybalépéssel együtt. A következőkben a paragrafusoknak csak az érdemi, tartalmi elemeit vesszük sorba, a lényeges pontokat kiemelve.

Az 1914: XIV. törvénycikk az alábbiak szerint egészül ki és módosul:

– Az időszaki lapok tekintetében a politikai tartalmú időszaki lapok esetében a *lapbiztosíték* (kaució) továbbra is fennmarad.

– A *sajtójogi felelősség* tekintetében a törvényjavaslat 3–10. §-ában foglaltak lépnek hatályba: elsősorban a szerző (vagy szerzők) felelős(ek). A szerzővel együtt felel a megrendelő, továbbá az is, aki a büntető törvénykönyvbe ütköző tartalom megírására rábírta a szerzőt.

– Nem mentesít, ha szerzőül mást jelöltek meg vagy más vállalja a szerzőséget. Nem időszaki lapban megjelent közlések miatt a kiadóra hárul a szerző felelőssége, ha ő nem vonható felelősségre vagy a sajtóterméket egyenesen a kiadó rendelte meg. Időszaki lap esetén a szerzővel együtt a felelős szerkesztő is felel. Ha neki nem volt tudomása a közleményről, vagy tilalma ellenére tették közzé, akkor a megrendelő felel, ennek hiányában a kiadó. Ha nem nevezik meg a szerzőt, nem lehet a nyomdában kutatást végezni és kihallgatni a személyzetet. Javára írják viszont a szerkesztőnek, ha megnevezi a szerzőt. Bűnpártolás, ha nem a valódi szerzőt nevezik meg vagy más jelentkezik helyette. Ha senki nem vonható felelősségre, a kiadó felel. Több felelős szerkesztő is lehet egy lapnál, de be kell jelenteni, ki melyik rovatokat szerkeszti, egyéb esetben egyetemleges a felelősség. Ha senki nincs feltüntetve felelősként, a nyomda vagy a vállalat tulajdonosa felel.

– Aki olyan közleményt tesz közzé, amely az országgyűlésnek, bizottságának, hatóságnak vagy más törvény által létrehozott testületnek nyilvános iratát vagy nyilvános tárgyalását akár gondatlanul *nem hív* szellemben közli, ha a tényállást elferdíti, vagy ha lényeges részt elhallgat, vétséget követ el. Ha magánszemély a sértett, magánindítvány alapján indítják meg a bűnvádi eljárást.

– Sajtó útján elkövetett rágalmazás, becsületsértés, hitelrontás esetében a jogosult kérelmezheti, hogy a bíróság a bűncselekmény és a sajtójogi felelősség megállapításán felül büntetés kiszabása nélkül csupán a *vagyoni és nem vagyoni* (erkölcsi) *kárának* a *megtérítésére* kötelezze a felelősöket. A kártérítésért mindazok, akik a sajtójog szerint büntetőjogilag felelősek, egyetemlegesen felelnek. A valóság bizonyításának rágalmazás vagy becsületsértés esetében az 1914: XIV. tc.-ben megállapított korlátokra tekintet nélkül minden esetben helye van.

– Az okozott *erkölcsi kárért* a sértett *kérhet pénzbeli* elégtételt, kivéve, ha bebizonyosodik, hogy az állított vagy híresztelt tény megfelel a valóságnak. A kártérítésre korlátozott magánindítványt később nem lehet a büntetés kiszabásának kérésére kiterjeszteni. Az erkölcsi kár összegének megállapításánál figyelembe kell venni az érdekelt felek vagyoni viszonyait.

– A *sajtóeljárás* megindítása időszaki lap esetén a terjesztés megkezdésétől számított 6 hónap alatt, nem időszaki lap esetén a terjesztés megkezdésétől számított 2 év alatt elévül. Az eljárást soron kívül kell folytatni, a legrövidebb idő alatt kell befejezni. A bűnvádi eljárásban a vizsgálat a felelős személy megállapítására, rágalmazás és becsületsértés esetében a bizonyítékok bejelentésére szorítkozik.

– Sajtóügyben folytatott bűnvádi eljárásban *vádtanács* nem jár el, a vádirat ellen kifogásnak nincs helye.

– Ha az időszaki lap kiadója vagy a felelős szerkesztő ügykörében oly egyén jár el vagy követ el mulasztást, aki a törvényhozó testületnek tagja, ő ebben az ügykörben nem áll mentelmi jog védelme alatt.[22]

A sajtójogi vita megkezdése előtt Bethlen István az Egységes Párt újévi értekezletén, 1929. január 15-én beszédet mondott, melyben többek között foglalkozott a sajtótörvény-tervezettel is. Kijelentette, a kormány kész lemondani a kivételes hatalomról, ha a törvényhozásban elfogadják az eddigi hatályos sajtótörvény módosítását. Azonban, amikor megszünteti a lapbetiltás és engedélyezés jogát, a kormánynak egyidejűleg kötelessége gondoskodnia az izgatás, a becsületsértések, a szabadosságok, a pornográfia és a sajtóban tapasztalható visszaélések elleni törvényes fellépés lehetőségéről.[23]A sajtóvita felszításával a kormányfő feltehetően azt a célt is kitűzte, hogy elterelje a közfigyelmet a kialakulóban lévő gazdasági világválság, a recesszió nyomán aggasztóvá váló hazai gazdasági problémákról, illetve az egyre szélesedő krízis nyomában kibontakozó elégedetlenségről, általános politikai feszültségekről.

Az ellenzék soraiban sokan vélték úgy, hogy a kormány a tervezettel a sajtó területén ismét szabad kezet biztosítana magának. Két héttel az ankét megnyitása előtt a Képviselőházban Bródy Ernő, a Nemzeti Szabadelvű Párt prominens képviselője hosszú felszólalásában rámutatott, hogy a sajtóval foglalkozni a gazdasági dekonjunktúra idején taktikai és nem tartalmi kérdés a kormány részéről. Majd sorra vette a törvénytervezet általa visszásnak tartott pontjait:

„Arra [nem volt elkészülve] ami ebben a sajtónovellában van együttes felelősség és az egyetemleges kártérítés kodifikálásáról, ami ebben a sajtónovellában van, ahol elveszik a vádlottól a kifogásolási jogot az eljárásban, arra, ami ebben a sajtónovellában van az országgyűlési tárgyalásokkal kapcsolatban. Ez a sajtónovella a mentelmi jogot lerontja és megsemmisíti, a sajtó szabad mozgását teljesen lehetetlenné teszi [...] a szerzővel együtt felel a szerkesztő. Az együttes felelősségnek a kimondása egyenesen lehetetlenné teszi, hogy a magyar sajtó megmaradhasson. A magyar sajtó ilyen körülmények között a temetőbe kell, hogy kivándoroljon."[24]

3. A sajtónovella-tervezet tárgyalása, az ankét vitája (1929. február 18–19.)

Az igazságügy-minisztérium törvény-előkészítő osztálya 1928 végére alkotta meg a tervezetet a sajtótörvény módosításáról. A munkaanyagot megküldték a bíróságok és az ügyészségek vezetőinek, majd a beérkezett vélemények alapján átdolgozták. Zsitvay Tibor igazságügy-miniszter, mielőtt állást foglalt volna a sajtóreform tárgyában, – az elődje által ráhagyott – tervezetet egy sok résztvevőt magában foglaló ankét elé terjesztette, hogy meghallgassa a három legilletékesebb tényező: a sajtójogászok, a napisajtó vezető munkatársai, továbbá a sajtójoggal foglalkozó politikusok véleményét.[25] A vita két napja alatt több mint harminc hozzászólás hangzott el, több írásbeli vélemény, javaslat, illetve új előterjesztések kerültek megvitatásra.

Az alábbiakban a legprominensebb felszólalók meghatározó, a kulcskérdésekre összpontosító véleményét tekintjük át, a vita teljes szövegéből a szükséges gondolatokat idézzük, hozzátéve, hogy a kiemelések híven tükrözik a felszólalások tartalmi összképét.

Az értekezlet a képviselőház Delegációs Termében Zsitvay Tibor igazságügyi miniszter elnökletével kezdte meg a tervezet előzetes szakmai egyeztetését. Az MTI híradása szerint a megnyitón megjelent Bethlen István miniszterelnök, Juhász Andor, a Kúria elnöke, Degré Miklós, az Ítélőtábla elnöke, Ángyán Béla és Szászy Béla államtitkárok, a képviselőház igazságügyi bizottságának tagjai, a legfőbb bíróságok képviselői. Részt vett a munkában Márkus Miksa, a Magyar Újságírók Egyesületének elnöke, a lapkiadók, sajtóérdekeltségek megbízottjai, a jogászság, illetőleg az újságíró-társadalom számos közismert tényezője, és megjelent több mint hatvan szakember.

A 32 felszólalás és az előzetesen benyújtott írásbeli vélemények (többek közt Angyal Pál egyetemi tanár, valamint Doleschall Alfréd egyetemi tanár tervezete, Vargha Ferenc koronaügyész véleménye, Tóth László főszerkesztő javaslata) széleskörűen elemezték a sajtóreform kérdéskörét, közvetlen tájékoztatást adhattak a miniszternek. Külön említendő, hogy a sajtó részéről több memorandumot csatoltak a vitaanyaghoz. Megemlítendő a Magyar Újságírók Egyesületének, a Magyar Sportújságírók Egyesületének javaslata, a Magyar Újságírók Egyesületének és a Budapesti Napilapok Szindikátusának emlékirata, valamint a Magyarországi Grafikai és Rokoniparosok Főnökegyesületének előterjesztése.

Az eseményre a Magyarországi Szociáldemokrata Párt is meghívót kapott, személy szerint Farkas István, a *Népszava* felelős szerkesztője, Popper Sándor és Györki Imre, akik egyben a parlament igazságügyi bizottságának tagjai is voltak. Ők azonban nem vettek részt a munkában. Indoklásukban – melyet írásban nyújtottak be – részletesen kifejtették álláspontjukat.[26]

„[...] A szociáldemokrata párt elfogadhatatlannak tart minden olyan rendelkezést, amely hírlapvállalat alapítását akár hatósági engedélytől, akár vagyoni cenzustól teszi függővé. Tiltakozik minden olyan jogszabály ellen, amely a hírlap megjelenését vagy terjesztését – bármily formában – a hatóság előzetes engedélyéhez fűzi és a sajtó útján elkövetett büntetendő cselekmények oly szabatos fogalom meghatározását kívánja, amely eleve kizárja a bírósági értelmezés önkényét. Teljesen megdönti a javaslat a fokozatos felelősség rendszerét, midőn a tettesként szereplő szerző mellett a felelős

22 *Az 1929-es sajtóértekezlet irományai* (továbbiakban *Irományok*) Budapest, Magyar Királyi Igazságügyminisztérium, 1929. 11.

23 *Bethlen István gróf beszédei és írásai*. II. kötet. Budapest, Genius, 1933. 212–219. A sajtóankét résztvevői is elismerték, hogy a felsorolt kitételek elleni fellépés indokolt, ám túlzásnak tartották néhány kirívó eset miatt erőteljes generális szigorítást hozni.

24 KN 1929–32. 252. ülés XVII. kötet. Budapest, Athenaeum, 1930. 394–395.

25 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL) K 428 MTI Kőnyomatosok, Budapest, 1926–31. 233. A sajtóankét megtartásának terve Bethlen erőteljes támogatásával találkozott, a miniszterelnök személyesen is megjelent, mintegy jelezve, számára igen fontosak az ott elhangzott vélemények.

26 A szociáldemokrata párt, az újságírók, lapkiadók és ügyvédek a legélesebb tiltakozásukat jelentették be a sajtó elnémítására a tervezet ellen. *Népszava*, 1929. február 19.

szerkesztő, kiadó kollektív felelősségét, ezek hiányában pedig a nyomdavállalat tulajdonosának felelősségét állapítja meg.
[...] Elfogadhatatlan továbbá az a rendelkezés, amely a bűncselekmény tényálladékát magában foglaló sajtótermék terjesztőjét, ráadásul az általános büntetőtörvények rendelkezései szerint kívánja felelőssé tenni.
Nem járulhat hozzá a Magyarországi Szociáldemokrata Párt ahhoz a rendelkezéshez sem, amely a büntetőbíróságra kívánja bízni [...] az anyagi és erkölcsi kártérítést, mégpedig abban az esetben is, amikor a sajtóvétség büntetőjogi üldözése mellőztetik.
[...] Elfogadhatatlanok a javaslatnak a sajtóeljárásra vonatkozó módosításai, amelyek az eljárás gyorsításának ürügyével a sajtószabadságnak és a sajtódeliktumok igazságos elbírálásának úgyszólván összes elsőfokú eljárási garanciáit lerombolják [...] Kifogásoljuk és méltán a *Népszava* ellen irányuló rendelkezésnek tekintjük azt az egyébként sem elfogadható rendelkezést, amely a felelős szerkesztői vagy kiadói minőségben működő országgyűlési képviselőt ebben az ügykörben a mentelmi jogtól megfosztja. Nincs a javaslatnak jóformán egyetlen rendelkezése sem, amely a Magyarországi Szociáldemokrata Párt nézőpontjából még csak megvitatásra is alkalmas lenne. Nincs tehát okunk arra, hogy a kitűzött értekezleten részt vegyünk."[27]

Megnyitó beszédében Zsitvay Tibor igazságügy-miniszter úgy határozta meg az ankétot, hogy a sajtójog reformjáról fognak értekezni, eszmét cserélni, ő személy szerint pedig elsősorban információkat szeretne kapni a szakférfiaktól.

„[...] Ennek az értekezletnek a célja az kell, hogy legyen, hogy úgy büntetőjogi, mint alkotmányjogi, mint általános erkölcsi szempontból is megvitassa mindazokat a kérdéseket, amelyek egy sajtójogi reformmal kapcsolatban felmerülhetnek. Csak egy vonatkozásban nem kívánunk foglalkozni a sajtójog reformjával: politikai szempontból. Mert itt szakértekezletről van szó, s a politikai fórum másutt van."

A miniszter körvonalazta elképzeléseit a reformról: véleménye szerint a sajtószabadság lényegéhez tartozik a cenzúra hiánya, a lapindítás szabadsága, a lapbetiltás hiánya. Anyagi jogilag lényege a gondolat közlésének a szabadsága, amely azonban sosem tartalmazhat felhatalmazást bűncselekmények elkövetésére. „Akinek valamilyen sajtójogi bűncselekményben része van, helyt kell állnia [...] Nem tartozik a sajtószabadság lényegéhez az anonimitás joga és ezzel kapcsolatban a fokozatos felelősségi rendszer." A külföldi és magyar sajtóhelyzet jogi párhuzamosságok kifejtése után megjegyezte: „[...] Rendkívül fontos kérdés a sajtójog terén az eljárás gyorsasága. Jól tudjuk, hogy a gyanú, a rágalom, a megszólás öl. Valami mindig megragad a gyanúsítás mögött és az illető egzisztenciája teljesen bizonytalanná válhat." A gyors eljárás tehát feltétlenül közérdek.

Jellemezte továbbá a fokozatos felelősség lényegét, amely – szerinte – abban áll, hogy a köztörvényi tettestársasságból ugyan számos felet kiengednek és ezek büntetőjogi felelősségre vonását mellőzik. Ezzel szemben azt követeli az állam, a közrend és az erkölcs, hogy egy személy vagy több személy, bárki,

27 Uo.; A magyar újságírók és lapkiadók visszautasítják a sajtótervezetet. *Az Est*, 1929. február 19.

akinek az elkövetésben része volt, valóban helyt is álljon, vagyis a fokozatos felelősség rendszere ne lehessen a fokozatos kibúvás rendszere.

Reflektált arra is, hogy még mielőtt megjelent volna a tervezet, rengeteg támadás érte:

„[...] Tartozom annak kijelentésével, hogy az a momentum, hogy én itt, mint igazságügyminiszter nem tettem erre a tervezetre vonatkozóan semmiféle nyilatkozatot, nem jelenti, hogy a magam részéről ezt a tervezetet olyannak tekintem, mint ahogyan azt sok oldalról megállapították. [...] Én tehát igenis vissza kell utasítsak minden olyan személyeskedő támadást, amely a sajtóban ezzel az előadói tervezettel kapcsolatosan napvilágot látott, s amely a tervezet készítőivel szemben elhangzott. [... Ez a tervezet] komoly szakférfiak komoly tudományos munkája."

Külön kérdés, hogy a megvalósítandó céloknak a tervezet valóban meg tud-e majd felelni. Végezetül kérte az érdekelteket, hogy olyan kérdésekre is reflektáljanak, amelyeket a novella nem tartalmaz, jelesül a helyreigazítás joga, a valóság bizonyítása, továbbá az újságíró-kamara felállításának a kérdése.[28]

Magyar István, a Kúria tanácselnöke felszólalásának első mondataiban kifejtette, hogy számára meglepő és kellemetlen volt, ahogy szerinte „[...] egészen indokolatlanul, minden jogos alap nélkül valósággal megfertőzték a közvéleményt azok a dühös kirohanások és személyeskedések, amelyekkel találkoztunk, és amelyek semmi komoly alappal nem bírtak és nem bírnak". Véleménye szerint ehhez a fontos kérdéshez való hozzászóláshoz megfelelő képesítés szükséges személyileg és tárgyilag egyaránt: „elsősorban jóhiszeműség, tárgyalási képesség, tiszta kéz és tiszta lélek, amely megengedi az ellenvéleményt is." A tervezet reformjaira múlhatatlan szükség van, és az együttes felelősség gondolata – melyet a tervezet sarokpontjának tekintett – csak egy kis lépést jelent a fejlődés útján. Úgy vélte, hogy a kiadó együttes felelősségétől sem kellett volna visszariadni, mert ha egyszer az együttesség elve felmerül, azt következetesen mindenben érvényesíteni kell, vagy fel sem kell vetni. Nincs semmilyen félnivaló az együttes felelősségtől, hiszen a legtöbb esetben a szerkesztő felel együtt a szerzővel, és a tervezet a kiadót kihagyja. A javaslat szerinte: „[...] óvatos lépés a haladás vonalán, mert az osztott fájdalmat könnyebb elviselni." A javaslatot mérsékeltnek tartotta, mint amely a magyar bírák kezében nem ölné meg a sajtószabadságot. A kártérítés kérdésében nem értett egyet a pénzbüntetéssel a becsület ellen irányuló bűncselekmények esetén, mert azt szerinte az ügyeskedők akár pénzkeresetre is felhasználhatják. A pornográfia ellen sürgős és szigorú fellépést indítványozott, akár külön törvény megalkotását is szükségesnek vélte. A külföldi sajtótermékek esetében nem kétséges, hogy nem részesülhetnek ugyanolyan elbírálásban, mint a magyar sajtó – vélte. Érdekesen fejtette ki álláspontját a mentelmi joggal kapcsolatosan. Felfogása szerint „[...] a javaslat nem csinál egyebet, minthogy csak azt mondja, hogy: itt, ezen a területen nincs keresnivalód!"

28 *Irományok* (1929): 11–13.

Befejezésül a sajtót – patetikus módon – egy gyönyörű fához hasonlította, amely 1848 óta hatalmassá nőtt, s ez a tervezet „a serény, jó kertész gondosságával megszabadítja a nem kívánatos elemektől, mert ennek a fának az a feladata, hogy a közéletnek igazán nagy, hatalmas támasza legyen".[29]

A Magyar Újságírók Egyesületének elnöke, Márkus Miksa a fenti hozzászólásoktól igencsak eltérően értékelt. Szarkasztikusan kezdte hozzászólását:

„[...] Magyar tanácselnök úr olyan szeretetreméltósággal tárgyalta a javaslatot, hogy csaknem kísértésbe esett, hogy azt mondja: [...] igazán, ez olyan kedves és tökéletes és nagyszerű mű, hogy én ezt az első szakasztól az utolsóig elfogadom [...]. A magyar sajtónak egyhangú álláspontja az, hogy első helyen áll a haza érdeke, a közérdek és csak azután következhetnek a sajtó speciális érdekei, annál is inkább, mert hiszen mi a haza érdeke, a közérdek és a sajtó érdeke között semmiféle ellentétet nem látunk és nem tudunk felfedezni [...]."

A tervezet szerinte a lapbetiltást és lapfönntartást olyan súlyos anyagi teherrel akarja sújtani, amely elsősorban a független eszmékért harcoló, de a tőke nélküli lapindítást lehetetlenné tenné.

Jelezte továbbá, az újságírók egyesülete azért képviselteti magát az ankéton, nehogy az a látszat keletkezzen, mintha semmiféle ellenérvet nem tudnának felhozni. Felolvasta az egyesületnek a novella elleni tiltakozó deklarációját. Eszerint

„[...] legnagyobb sajnálatunkra, a tervezetre vonatkozólag a teljes és feltétlen elutasítás álláspontjára kell helyezkednünk. A Magyar Újságírók Egyesülete egyhangú és egyértelmű tiltakozását jelenti be az előadói tervezettel szemben, amelyet úgy általánosságban, mint részleteiben elfogadhatatlannak és egy sajtóreform megalkotása tekintetében tárgyalásra alkalmatlannak tart. Ez a tervezet nem csak orvosolatlanul fenntartja az 1914: XIV. tc.-nek a sajtóra nézve sérelmes és káros rendelkezéseit, hanem azokat olyan új rendelkezésekkel kívánja megtetézni, amelyek a magyar sajtót létalapjában ingatnák meg és a sajtószabadságát bilincsbe vernék. A tervezetnek szakaszai úgy összességükben, mint egyenként megsemmisíti az újságírói lelkiismeret szabadságát és a lapszerkesztés függetlenségét és lehetetlenné teszik az időszaki lapok kiadását és terjesztését. Az újságírók kívánják és követelik a sajtó szabadságának az 1848-as törvényekben lefektetett és a magyar alkotmányosság legszebb hagyományaiban fölnevelkedett szabadságnak biztosítását, az újságíró munkájának a lapszerkesztés lelkiismeretének függetlenségét, a lapkiadó és a lapterjesztés nyugalmát és biztonságát, amely nélkül nem csak sajtó nincsen, és nem lehet magyar élet és nincsen, és nem lehet magyar jövendő."[30]

Ágai Béla, a Budapesti Napilapok Szindikátusának elnöke a lapkiadók tiltakozó deklarációját terjesztette elő. Ez megállapította, hogy a tervezet alapjaiban ingatja meg azt az elméleti és gyakorlati jogi konstrukciót, amelyen eddig a sajtóviszonyok nyugodtak. A legkritikusabb, hogy a jogalkotó megszüntetné a fokozatos felelősség elvét anélkül, hogy ennek igazi okát kifejtené. A magyar sajtó szabadságának csorbítására alkalmas, kifejezetten sajtóellenes

29 Uo. 13–19., Egy pillanatra. *Az Est*, 1929. február 20.

30 A magyar írók és lapkiadók visszatartják a sajtótervezetet. *Az Est*, 1929. február 19.

tendenciákat vélt felfedezni a tervezetben. A lapkiadásnak eddig is számos sérelme volt, ez a javaslat azonban nemhogy orvosolná a problémákat, de olyan súlyos gondokat okoz, amelyek a lapkiadást erkölcsileg és anyagilag egyaránt „közveszélyes üzemmé" alakítják. Végezetül a deklaráció leszögezi: „[...] Mi nem akarunk cenzúrát magunk fölött, de nem akarunk magunk sem cenzúrát gyakorolni [...]." A lapkiadók ezért a tervezet elutasítására kérték a minisztert.[31]

A következő hozzászóló Baracs Marcel, a parlament igazságügyi bizottságának demokrata párti tagja volt. Véleménye szerint a legfontosabb, hogy a sajtót függetleníteni kell a közigazgatástól és a végrehajtó hatalomtól. Ebből fakad több követelmény: a cenzúra eltörlése, a lapbetiltás lehetetlenné tétele és a gondolatterjesztés szabadsága.

„[...] Ha azt kérdezzük, van-e ma sajtószabadság, azt kell mondanunk, hogy a cenzúramentesség maga még nem jelenti a sajtószabadságot. Aki elfogadja azt, hogy a sajtószabadság a közigazgatástól és a végrehajtó hatalomtól, a központi kormányhatalomtól való függetlenségben találja a maga lényegét, az kénytelen megállapítani, hogy ma a szabad sajtóról igen korlátolt értelemben beszélhetünk [...] a jelen tervezet még sokkalta rosszabb helyzetbe hozza a sajtót, mintha egyszerűen behozzák a köztörvényi felelősség rendszerét. [...] Nem hallottuk, hogy a háborús kivételes hatalom a sajtóval szemben automatikusan csakugyan megszűnik, ha életbe lép egy új sajtótörvény. [...] Ezzel a tervezettel lehetetlenné tennék a riportokat és a parlamenti, valamint törvényszéki tárgyalásokat sem hozhatnák ki a lapok."

Milyen felelősségi rendszert állapít meg e tervezet? – tette fel a kérdést.

„[...] A felelős személyek sora kiterjesztetik [...] úgy amint meg van alkotva [...] anélkül, hogy expressis verbis kimondaná [...] egyszerűen mindenkit lefognak, megfognak. Megfogják a szerzőt, megfogják azt is, aki mint felelős szerkesztő be van jelentve és megfogják azt is, aki a felelős szerkesztő ügykörében eljár."

A mentelmi jog nem egyeseké, hanem a törvényhozásé, a magyar alkotmány e biztosítékán pedig nem szabad rést ütni – fejtegette. Ha a képviselő mint szerző felel a cikkért, akkor jár neki a mentelmi jog, ha mint felelős szerkesztő, akkor mentelmi jog nem illeti meg. A sajtó szabályozásához csak akkor szabad hozzányúlni, ha feltétlenül szükséges. Az a kérdés tehát, hogy vajon sürgős szükség van-e az újraszabályozásra. Ha a kérdést nem politikai szempontból nézzük, akkor a büntetőjogi szabályozás bőségesen elegendő, és a gyakorlat alapján kijelenthető, hogy eddig is megnyugtatóan lehetett rendezni a felmerült problémákat. Befejezésül javasolta az esküdtszéki bíráskodás sajtóügyekben való visszaállítását, mert:

„[...] a társadalom lelkiismerete az, amely hasonló ügyekben az élet igazságát szolgálja. [...] Ezt az igazságot, amelyet nálunk nem kodifikált, de a lelkekben élő erkölcsi törvények alapoznak meg,

31 *Irományok* (1929): 21–22.

valósítja meg az esküdtbíróság és én a sajtóügyekben az esküdtbíráskodás helyreállítását, a közélet becsületessége, az alkotmány tisztasága és minden, nagy magyar életet mozgató kérdés érdekében, az erkölcsi igazság megvalósítása érdekében kérni vagyok bátor."[32]

Bethlen István felszólalására az adott indokot, hogy Baracs Marcel országgyűlési képviselő a kivételes hatalomról tett fel kérdést a jelenlévő miniszterelnöknek. Ő erre kijelentette, hogy amennyiben a sajtótörvényben olyan módosítások történnek, amelyek kizárják a visszaélések lehetőségét, akkor a kormányzat készséggel lemond a kivételes hatalomban rejlő és most még fennálló jogáról. „[...] Abban a percben, amidőn a javaslat törvénnyé válik, a kormány ezt a jogát többé gyakorolni nem kívánja."[33]

Dabasi Halász Lajos királyi főügyész elsősorban a mentelmi joggal való visszaélések körüli anomáliákra, illetve a strómanrendszer káros gyakorlatára mutatott rá. A fokozatos felelősség nem nyújtott elégséges garanciát arra, hogy a valódi elkövetőket lehessen felelősségre vonni. „[...] a sajtódeliktum épen olyan deliktum, mint más, a büntetőtörvénykönyvbe ütköző bűncselekmény, így tehát a Btk.-nak a tettestársaságra, a bűnsegédes részességre, a felbujtásra vonatkozó szabálya épen úgy alkalmazást nyernek, mint a köztörvényi bűncselekményre" – mondta. Nem értett egyet azzal, hogy a sajtóügyek hat hónap alatt elévülnek, ezt „túlzott kedvezménynek" ítélte a sajtó számára. A mentelmi jog kérdésében a tervezetben foglaltakat helyeselte, sőt még szigorúbb fellépést sürgetett. Véleményét statisztikákkal támasztotta alá: míg 1925-ben 76 alkalommal, 1926-ban már 126-szor, addig 1927-ben kiugróan sok, 419 eset kapcsán kérte az ügyészség a képviselők mentelmi jogának felfüggesztését sajtóügyekben. Erre hivatkozva azt javasolta, hogy semmiképp ne lehessen tagja se felelős szerkesztő, se felelős kiadó a törvényhozásnak.[34]

A Budapesti Ügyvédi Kamara képviseletében Papp József elnök (egyben felsőházi tag) rámutatott: a tervezet kiindulópontja a felelősség kérdése. A fokozatos felelősség rendszere nem magyar sajátosság, Európa számos jogrendszerében ismert – hozzánk Kossuth Lajos, Deák Ferenc, Szalay László adaptálta belgiumi tapasztalataik nyomán –, s mind ez idáig egyetértés volt abban, hogy a sajtószabadság csakis a fokozatos felelősség rendszerében védhető meg, mely gondoskodik a szerző anonimitásáról. Ezt a rendszert az 1848-ik évi törvénykezés nyomán az 1914. évi törvényhozás is fenntartotta, mert az alkotmánynak elengedhetetlen része a sajtószabadság, amelyre feltétlenül szükség van a közélet tisztaságának megóvása érdekében; a fokozatos felelősségi rendszerben nem fordulhat elő, hogy valaki meg ne büntettessék. A törvénytervezet viszont lényeges területeken visszalépést jelentene, közeledést a büntetőjogi felelősség irányába. Az együttes felelősség csak félelmet generál és kockázatossá tenné a lapindítást, lapterjesztést.

32 Uo. 22–27.
33 Uo. 27.
34 Uo. 27–29.

Úgy vélte továbbá, hogy a „hűen megírva" kitétel problematikus, hiszen komplikált paragrafusokban megszövegezni, mit is jelent a „jó hírnév rontása". Ezen kívül erkölcsi kártérítést követelni minden esetben magánvádlótól, kifejezetten negatív tendenciákat generálhat, a pénzbeli kártérítés meg egyenesen kártékony s egyben lehetőség a polgár peres útról a büntetőbírókhoz helyezni a jogkört. Ezzel szorosan összefügg, hogy a bizonyítás csak a főtárgyaláson lehetséges, ami – álláspontja szerint – nonszensz, hiszen a vádlottnak így nem lesz joga/ideje a bizonyítékok előzetes beszerzésére, bemutatására. Kiemelte, hogy az immunitás fontos alkotmányjogi biztosíték, ezt elvenni, korlátozni még szűk határokon belül is veszélyes, mert így végezetül a mentelmi jog egésze elenyészhet.

Végezetül kijelentette: „[...] a sajtótörvény reformjának nincs itt az ideje. Hiszen még az 1914. évi törvényt sem próbálták ki [...] az államvédelmi törvény elegendő védelmet nyújt minden veszedelem ellen."[35]

Berkes Róbert, a Lapkiadók Szindikátusának igazgatója a kauciórendszer ellen lépett fel. Miért csak a kiadóvállalatokat terheli e kötelezettség, más gazdasági szereplőknél, cégalapítások esetén miért nem áll fenn ily előírás? – vetette fel a kérdést. Még súlyosabbnak látta a helyzetet az óvadékra vonatkozóan, amely kizárólag a politikai napilapok kötelezettsége volt. Az ötvenezer pengő kaució pénzügyileg súlyosan megterhelő, megnehezíti a lapalapítást és főleg azok érdekeit sérti, akik mögött nem állnak tőkeerős bankok, nagyiparosok. Az óvadékrendszert ki kell venni a sajtójogból[36] – követelte.

Általános jogi és büntetőjogi szempontból vizsgálta meg a törvénytervezetet Doleschall Alfréd, a büntetőjog egyetemi tanára. Alapvetése szerint a sajtószabadság nem csak a fokozatos felelősség rendszerében mutatkozik meg, a köztörvényi felelősség kerete mellett akár magasabb érvényű is lehet. Ám óvatosságra intett, vitatkozva a tervezet vonatkozó részével:

„[...] mert, ha egyszer a fokozatos felelősségi rendszert kivonjuk a köztörvényi felelősségben uralkodó azon általános elv elől, hogy büntetőjogi felelősséggel csak az tartozik, aki annak a bűncselekményének létesítésében, elkövetésében bizonyos akarati saját elhatározásával hozzájárult [...] e nélkül együttes felelősséget megállapítani sub titulo köztörvényi felelősség [...] ez nem a fokozatos felelősségnek, hanem az általános büntetőjogi felelősség fundamentumának a megtagadása."

Felfogása szerint a szerkesztő felelőssége csak akkor állapítható meg, ha szándékosság vagy gondatlanság terheli, a szerző védelmét előtérbe kell helyezni. A nyomdatulajdonosoknak ab ovo nincs keresnivalójuk a felelősségi rendszerben, a terjesztő esetében pedig nem sajtójogi, hanem köztörvényi felelősséget kell megállapítani. A mentelmi jogra vonatkozóan kijelentette, nem lehet vita tárgya, hogy mikor, kinek a javára hatályos a törvényhozót megillető jog, hiszen az immunitás nem az illető személyéhez fűződik, hanem az országgyűlés alkotmányos joga, amelynek kötelessége megvédeni ezt. Aggályosnak

35 Uo. 30–34.
36 Uo. 34–35.

tartotta az ún. hív szellemben való közlésről szóló paragrafust, bár hozzátehetjük, valóban voltak visszaélések e területen, hiszen politikai célzattal is megjelenhettek szándékos ferdítések. Ám igen komoly problémának ítélte, ki jogosult megállapítani valamely közleményről, hogy az valakinek a „jó hírnevét" csorbítja. Doleschall szerint a tervezet elfogadása esetén perek sokasága fog indulni. Főleg akkor, ha ez kiegészül az erkölcsi kártérítésre vonatkozó szakaszban foglaltakkal, és pénzbeli kártérítésre is igényt nyújthatnak be. Felmerül az a kérdés is, ki fogja elbírálni, hogy az adott cikkben mi a „lényeg". A kaució előírása egyenesen a sajtószabadság ellensége, megakadályozza a korlátlan lapalapítást a jövőben. „[...] a sajtó terén az időszaki lapokkal szemben a pénzbeli tehetősségnek feltételként való odaállítása, nem sajtószabadság" – vélekedett.

A miniszterelnök azon kijelentésére reagálva, miszerint a kormány nem fog élni a kivételes hatalomról szóló törvény lapbetiltásokra vonatkozó jogosítványaival, javasolta, foglalják bele az új törvénybe, hogy hatályba léptetésétől kezdve az 1912. évi és az 1920–1922 között meghosszabbított törvényi felhatalmazás időszaki lapoknak kormányhatósági betiltására vonatkozó, valamint az ezek alapján kibocsátott miniszteri rendeletek hatályukat vesztik.[37]

A következő felszólaló, Finkey Ferenc koronaügyész-helyettes szerint mindenki a sajtószabadság védelmezőjeként lép fel, ám azt a kérdést, hogy miért van szükség új sajtótörvényre, senki nem tette fel,

„[...] azért, mert az 1914-es sajtótörvénynek, amely az 1848-as törvény fokozatos felelősségi rendszerére van felépítve, azt a kitűzött célt, hogy a sajtó útján elkövetett visszaéléseket hatályosan és erélyesen utasítsuk vissza és akadályozzuk meg, nem sikerült elérnie. [...] és pedig nem azért mintha nagyon szigorú lenne, hanem mert túlságosan liberális, gavalléros, túlságosan enged épen bizonyos felelős személyekkel szemben."

A felelősségi rendszerek egyikét sem látta tökéletesnek, de személy szerint a köztörvényi felelősséget tartotta alkalmazhatónak a sajtóvétségekre is, bár elismerte, hogy ennek szigorú keresztülvitele megbénítaná a napisajtó működését. A felelősség alóli kibújás okán, ami szerinte gyakran előfordult, mégis kiváltképp kívánatosnak ítélte a szigorítást. Első fokon az anonim cikkek esetében a felelős szerkesztő lenne a felelős, és csak akkor lehetne obligón kívül helyezni, ha az első meghallgatáson megnevezi a tényleges szerzőt, vagy bizonyítani tudja, hogy a közleményt tilalma ellenére közölték. A nyomdatulajdonos felelősségre vonása szükséges, nem a nagy, komoly lapok miatt, hanem az olyan esetekben, mint például a kommunista röpiratokat gyártó műhelyeknél, ahol általában nincsen sem szerző, sem szerkesztő, csak nyomdász. Úgy vélte, külön vétségként kell kezelni a stróman-állítást. A mentelmi jog kérdésében kiállt az immunitás elve mellett. Összességében elfogadhatónak, mi több, szükségesnek ítélte, hogy a tervezetből törvény szülessen.[38]

37 Uo. 35–41., Egy pillanatra. *Az Est*, 1929.február 29.

38 *Irományok* (1929): 41–44.

Bródy Ernő demokrata párti képviselő – a résztvevők élénk derültségére – viszont emlékeztetett arra, hogy az előtte felszólaló Finkey Ferenc 1910-ben egy sajtójogi tanácskozáson még a fokozatos felelősség mellett érvelt. „[...] Nem kell tehát oly nagyon csodálkoznia a sajtó képviselőin és a jogászság képviselőin sem, ha itt a fokozatos felelősségi rendszer eltörlését nagy recenzussal fogadjuk." Véleménye szerint a sajtószabadság alapvető garanciája a fokozatos felelősség és az esküdtszék. A tervezetben viszont egyetlen szakasz sem foglalkozik az esküdtszékkel, noha az 1848 óta szakadatlanul működött és tökéletesen bevált. Még ha nem is óhajt a jogásztársadalom politizálni, a sajtótörvény kérdése mégis politikum. A sajtószabadság kérdéséből a politikát teljesen kizárni nem lehet. Hivatkozott az 1910-s sajtójogi szaktanácskozásra, ahol Tarnai kúriai tanácselnök megállapította: „[...] alkotmánybiztosíték minden törvény, de a sajtótörvény több mint alkotmánybiztosíték: az alkotmánynak egy része, sőt maga az alkotmány". Idézte a jelenlegi miniszter édesapját, Zsitvay Leót, aki a Jogászegylet pozsonyi gyűlésén pedig akként vélekedett, hogy

„[...] a sajtószabadság az alkotmány kiegészítő része, tehát főként közjogi érték, amelyet annál inkább kell féltékenyen őrizni, a sajtószabadság ikertestvérei: a nyilvános szólásszabadság és vele a szabad gyülekezési jog, amely törvény által szabályozást még nem nyert."

Bródy szerint a névtelenség a szabad gondolatközlés előmozdítója. Ahol nincs fokozatos és kizárólagos felelősség, ott megszűnt a sajtószabadság. Az együttes felelősség a sajtószabadság megtámadása, a fokozatos felelősség nem privilégium, hiszen az felel meg a sajtótermék természetének. „A sajtódeliktumnál nem felelhet mindenki, aki abban részes [...] mert, ha felelőssé teszik a szerkesztőt, a szerzőt, a rikkancsot, akinek része van egy sajtótermék létrehozásában, abból a legnagyobb igazságtalanságok jönnek ki." A sajtónovella megalkotása egyáltalán nem sürgős, sokkal fontosabb és égetőbb kérdésekkel kell a parlamentnek foglalkoznia.

Azonban, ha már a kormányzat reformra határozta el magát, elsőként az érdekeltektől kellett volna javaslatokat kérni. A hív közlésről annyit jegyzett meg, hogy aki a közéletben szerepel, annak el kell viselnie a kritikát, amely abban is megnyilvánulhat, hogy a beszédét vagy hosszabban, vagy rövidebben közlik. A sajtóeljárással kapcsolatban az 1914: XIV. tc. tökéletesen elegendő szabályozást ad, nincs szükség módosítására. A mentelmi jog kérdésében pedig irreleváns, hogy mi a képviselő polgári foglalkozása, tehát a jog megilleti akkor is, ha épp felelős szerkesztő vagy kiadó. Véleményének összegzéseként megállapította:

„[...] ez a novellatervezet teljesen fölösleges, teljesen céltalan, teljesen hiábavaló. Be akarja hozni az együttes felelősséget és ez által a sajtószabadság alkotmányjogi garanciáját rontja le; be akar hozni a vádlottak részére egy súlyosabb helyzetet, mint amilyenben jelenleg vannak, ezzel szigorítani akar [...] mindenütt csak szigorúbb, mindenhol csak büntet, márpedig a sajtószabadságra ennek az országnak nagy szüksége van, amint hogy szüksége van az országnak a régi jog alapján [...] az

esküdtszékre is és ezért én az 1848-as törvények szellemében a magam részéről sajtószabadságot és esküdtszéket kérek."[39]

Tóth László, a *Nemzeti Újság* felelős szerkesztője számára a tervezet sem egészében, sem részleteiben nem volt elfogadható, így felkérte a minisztert, hogy a sajtó széles körű bevonásával készíttessen elő új sajtótörvényt. Egyedül azt ítélte hasznosnak, hogy a tervezet kapcsán az értekezlet létrejöhetett és a különböző szakemberek kifejthetik álláspontjukat. Az anomáliák kiküszöbölésére nem szükséges az egész magyar sajtót a vádlottak padjára ültetni és veszedelmes rendelkezéseket hozni – vélte.

„[…] ha igaz, hogy minden jogintézményünknek a magyar talajból és a magyar jogfejlődésből kell kisarjadnia, akkor ez vonatkozik a sajtójogra is, ha igaz az alkotmányosság egész terén […] nem tudom megérteni, hogy miért plántálunk át ide olyan új intézményt, pl. a felelősség tekintetében, amely idegen tőlünk és miért pusztítsuk el azt, ami itt hosszú évtizedeken, immár közel egy századon keresztül, teljesen begyökeresedett a magyar jogfejlődésbe."

A stróman-rendszer kiküszöbölését támogatta, ám a tervezet szerinte ezt egyenesen intézményesíteni fogja, mert a felelős szerkesztőt nem lehet a lapban megjelent teljes híranyagért felelőssé tenni. Ezért, ha a cikkért nem vállalja a felelősséget a szerkesztő, akkor a valódi szerző a bíróság előtt legyen köteles eskü alatt nyilatkozni, így a fokozatos felelősség továbbra is fenntartható. A mentelmi jognak a felelős szerkesztői állással való összekapcsolása szerinte veszedelmes precedenseket okozna, tehát az összeférhetetlenségi előírások terén kellene e kérdéskört szabályozni. A kártérítésről szóló szakasz pedig egyenesen „a toll szabadságát pusztítja el".[40]

Az újságírókat képviselők közül idézzük Kun Andort, aki a sajtókamara felállításának tervéről szólt. Ezt a zsurnaliszták autonóm szervezetként képzelték el, ami felett a kormány csupán felügyeleti jogot gyakorolhatna. Mivel a kérdésben az újságíró-testületeknek még nem volt hivatalos álláspontja, így csak a maga nevében vethette fel a kérdést. Érdekes kijelentést tett: „[…] most kerülnek a törvényhozás elé a sajtó egyéb problémái is és választásunk volt, hogy vagy fellépünk vele most, vagy ez a kérdés eltolódik olyan időre, amikor megvalósítani nem tudjuk". (A sajtókamara felállítása valóban egészen 1938-ig nem került előtérbe, létrejöttét más jogi és társadalmi közegben kell vizsgálni.) Jól tudja, hogy

„[…] ilyen szabad pályán lévő embereknek kamarában való tömörülése, akiket sem a kari szolidaritás, sem más stabil, megfogható, jogilag megállapítható élethivatás nem köt össze […] komoly szabadságjogokat, a sajtószabadság, a közlési szabadság gondolatát is súrolhatja – ennek a megoldása nehéz feladat, de nem megoldhatatlan."[41]

39 Uo. 44–47.
40 Uo. 47–52.
41 Uo. 52–53.

Gál Jenő országgyűlési képviselő a tervezetet összehasonlítva az 1914-es sajtótörvénnyel azt állapította meg, hogy leginkább a felelős szerkesztők elleni sajtótörvény-tervezetnek lehetne elkeresztelni. Ellentmond a gyakorlatnak, és kizárólag a provokatőröknek fog kedvezni. Nagy hiányosságnak tekintette, hogy elmaradt az indoklás, hiszen egészen más egy törvénytervezet jellege, ha azt hiteles indoklás kíséri. A felelősség kiterjesztésének jogi alapja az lehet, hogy valaki csak azért feleljen, amit cselekvőleg, szenvedőleg elkövetett. Az újságírás azonban nem a büntetőjogi felelősség szempontjából alakul és nem eszerint igazodik. Feltette a kérdést: „[…] Miféle büntetőjogi felelősség az, amely a subsidiarius felelősséget akként állapítja meg, hogy azért is felelni kell, amit el nem követhet, és amit nem is tudhat?" Nagy különbség van a stróman-rendszer és az újságírói anonimitás között, és aki név nélkül ír, arról nem kell ab ovo feltételezni, hogy szándékosan bűncselekményt akar elkövetni. A sajtójogi felelősség fokozatos rendszere csak úgy képzelhető el, ha azt a felelős szerkesztőre bízzuk, becsületes szerkesztő nem adja ki a szerzőjét, az önként vállalja szerzőségét. Sajtóperekben esküdtszéknek kell ítélkezni, a vádtanácsi rendszer szűrő lehetne, ahol eldönthetnék, hogy egyáltalán kell-e további bűnvádi eljárást lefolytatni. Bűntett esetén az újságíró személyes szabadsága is veszélybe kerülhet, a vádtanács azonban megvédheti az inkriminált ügyben szereplőket. A helyreigazítási jog teljes káoszt jelent: az újságíró köteles helyreigazítani olyan esetben is, amikor a tények az ő igazát támasztják alá, s ez egy későbbi sajtóperben bizonyításra kerülhet. Ezekben az esetekben a bírói mérlegelésnek kell lehetőséget adni. A „hív közlés" – szerinte – az, amikor a közlő jóhiszeműen azt adja vissza, amit ő fontosnak ítélt meg, de már ez feltételez bizonyos változtatásokat, hiszen e nélkül szó szerint kellene közölni, ami pedig teljes lehetetlenség. A „hív közlés"-t és ehhez hasonló kitételeket el kell hagyni.[42]

Weisz Ödön ügyvéd kifejtette: „a sajtó" téved, ha azt gondolja, hogy a tervezet ellene irányul, sőt, éppen az ő érdekében áll, hiszen megvédi a „nem kívánatos elemektől".

„[…] A sajtó az állam, a közérdek miatt van és nem a közérdek a sajtó miatt, és ha ezt az álláspontot elfogadják, akkor azt is el kell fogadni, hogy megtisztíttassék a sajtó a salaktól és a piszoktól, mert ez közérdek. […] Ha valaki bűncselekményt követ el és az állam azt meg akarja torolni, ne legyen annak útjában sem közjogi, sem magánjogi akadály. […] Ha tehát valaki, mint szerkesztő tesz olyat, ami miatt a törvény szerint felelnie kell, akkor feleljen is érte."

Ezenkívül kifejtette, hogy kifejezetten híve az esküdtszék intézményének, de úgy vélte, jelenleg nincsenek meg ennek feltételei: a nyugalom, a rend, a kedélyek megnyugvása. „[…] Még mindig verekszenek a társadalmi osztályok és felekezetek, látom, még mindig félni kell a bolsevistáktól."[43]

42 Uo. 53–59.
43 Uo. 59–63.

Az Esti Kurír felelős szerkesztője, Boros László azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy vajon el tudja-e érni a javaslat a kitűzött célokat. A fokozatos felelősség rendszerét elméleti kérdésnek vélte:

„[...] egy sajtótörvénynek sajtóellenes vagy a sajtóval szimpatizáló tendenciája, enyhesége vagy szigorúsága nem azon múlik, hogy a fokozatos felelősség rendszere áll fenn. [...] A mostani javaslat túlmegy a köztörvényi felelősségen, az új sajtótörvény a büntető judikatúra terén teljesen ismeretlen bűncselekményt állít fel, amely szerint egy bűncselekményért legalább két embert kell megbüntetni."

Azzal érvelt, hogy polgári perekben is az esküdtbíróság ítélkezik, tehát kívánatos a sajtó esetében is ezt alkalmazni. Megoldhatatlannak nevezte a jó hírnévre vonatkozó szakaszban megjelenő elvárást, hogy a szerző a teljes szöveget idézze, és tiltakozott, amiért a novellatervezet büntetőjogi tényállást konstruált ilyen ügyekben. Befejezésül a következőket mondta:

„[...] Mi, akik itt a tisztességes és becsületes sajtó megbízásából igyekszünk érveinket előadni, leplezetlen, őszinte és mély fájdalommal vettünk tudomást a tervezetből kiáradó szellemről, amely rosszhiszeműségünket, gonoszságunkat prezumptálja [feltételezi]. Mi tiltakozni akarunk ez ellen és a saját múltunkra hivatkozunk akkor, amikor azt mondjuk, hogy más politikai pártálláson, azonban mindannyian csak egy célnak, a közérdek és az ország érdekeinek szolgálatába állottunk."[44]

Milotay István, a *Magyarság* felelős szerkesztője a mentelmi jog kérdésében úgy nyilatkozott – tovább erősítve az ellenzők táborát –, hogy az

„[...] tulajdonképpen egy közjogi jogosítvány, az a képviselőt nem, mint egyént, a maga személyére vonatkozólag illeti meg, hanem megilleti a parlamentet, a törvényhozást magát és megilleti a képviselőt, mint a törvényhozásnak, a nemzeti szuverenitásnak egyik részét."

A mentelmi jog tehát az alkotmány védelme szempontjából különösen jelentős. Ezért kompromisszumos javaslattal állt elő: a magánindítványra folyó eljárásban legyen felfüggeszthető a mentelmi jog, a hatósági vádon alapuló eljárásban viszont ne. Hivatkozott továbbá személyes tapasztalataira, miszerint sokszor a képviselőnek nem vált volna hasznára, ha hív szellemben vagy szóról szóra közölte volna a sajtó a parlamentben vagy máshol általa mondottakat.

„[...] Megtörténik, hogy a képviselők a parlamentben elmondott beszédeiket a gyorsírói feljegyzésekben nem csak kiigazítják, hanem oly mértékű változtatásoknak vetik alá, hogy a gyorsírói feljegyzések és az újságíró feljegyzései között áthidalhatatlan ellentmondások és ellentétek származnak. Ilyen esetekben melyik feljegyzéshez ragaszkodjék a sajtó?"

A tervezet véleménye szerint két veszély ellen akar védekezni. Az egyik a kapitalizmus térhódítása: „[...] a kapitalista érdekek túlságosan elhatalmasodhatnak a sajtóban és a maguk arculatára formálhatják át." A másik pedig, „[...] amely a szervezett tömegerők, forradalmasított tömegerőknek a sajtóra való túlságos befolyásában jelentkezik [...] a forradalmi szocialista-módra szervezett tömegek terrorisztikus vagy társadalom- és államfelforgató törekvései, amelyekkel szemben [...] a tervezet [...] próbál védelmet keresni". A sajtót meg kell védeni mindkét esetben, csak az a kérdés, hogy egy gyönge törvényszakasszal el lehet-e ezt érni. A forradalmi veszedelmet hatalmi eszközökkel megakadályozni nem lehet, a sajtó egymagában forradalmat nem csinálhat, de meg sem akadályozhat. A maga részéről a hivatásérzet és a történelmi felelősség érzetét hangoztatta, mert ha ez nincs meg, akkor „[...] hiábavaló minden büntető szankció, azt a veszélyt, amelyet a társadalmi vagy politikai felfordulás réme festhet a láthatárra és hozhat a nyakunkra, semmiféle büntetőjogi paragrafussal nem fogjuk tudni elhárítani és megakadályozni".[45]

A budapesti ügyészség elnöke, Sztrache Gusztáv élesen bírálta a hatályos sajtótörvényt, mert nem biztosítja a sajtóperek gyors lefolytatását.

„[...] a becstelen sajtónak, a tisztességtelen sajtónak vannak olyan kártékony, pusztító megnyilatkozásai, amelyekkel szemben az államnak védekeznie legszentebb kötelessége. Mi tudjuk a legjobban, hogy az érvényben lévő sajtótörvény nagyon sok dolgot nem biztosít [...] a nemzetellenes, a hazafiatlan működés megakadályozását [...] és nem biztosítja a valódi bűnös felelősségre vonásának lehetőségét"

A stróman-rendszer egyenesen az igazságszolgáltatás megcsúfolása, hiszen ártatlan emberek börtönbe juttatását eredményezi. A tisztességtelen sajtó óriási károkat okoz, és ha nem is alkalmas a sajtó a forradalmak megakadályozására, „a kormánynak, a nemzetnek kötelessége gondoskodni arról, hogy az olyan lélekmételyezés, amilyen a háború folyamán és a forradalmakat megelőző éveken keresztül folyt itt, többé ne ismétlődhessen."

Véleménye szerint a javaslat három fő célt követ: 1. a valódi bűnös kerüljön a vádlottak padjára, 2. gyors és erélyes intézkedések szolgálják a sajtóeljárást és 3. a hazafiatlan, „nemzetellenes" sajtó működését akadályozzák meg jogi eszközökkel. Ezután igyekezett illusztrálni, milyen visszaélések történtek a stróman-rendszer miatt. A *Népszava* ellen például 279 sajtóper indult néhány év alatt úgy, hogy a felelős szerkesztőt ki kellett kérni az országgyűlés mentelmi bizottságától. Ezért jogosnak találta, hogy a tervezetben szerepeljen a mentelmi jog szabályozása. Mivelhogy az ankét résztvevői a mentelmi jog felfüggesztésének kodifikálását érzékelhetően ellenszenvvel fogadták, alternatívaként az összeférhetetlenség kimondását javasolta. A fokozatos felelősségről megemlítette, hogy a nyomdász felelősségét már az 1848-as sajtótörvény is kimondta és a tervezet ennek visszaállítását jelentené. A vádtanácsnak mint intézménynek az eltörlése nem helyes, hiszen a legtöbb esetben hatékonyan működik, azon-

44 Uo. 64–67.

45 Uo. 68–72.

ban sajtóügyekben – felfogása szerint – semmiféle szerepe nincs, csak az eljárás elhúzására teremt lehetőséget.[46]

Surányi Pál újságíró azt kritizálta, hogy a tervezet szerint a magánvádló lényegében lehetőséget kap a jogszabályok közötti válogatásra. Ezt jogilag és erkölcsileg is elítélendőnek nevezte, hiszen a sértett – élve az egyetemes felelősség adta lehetőséggel – mindig a legtehetősebb személyt fogja perbe fogni, így el fognak szaporodni a zsarolóperek. Hangsúlyozta továbbá, a közérdek azt kívánja, hogy minden politikai visszaélés napvilágot lásson, hiszen ezek legerősebb ellenszere a nyilvánosság. A javaslat elfogadása viszont azt eredményezné, hogy a lapok igen sokszor kénytelenek volnának elhallgatni véleményüket.[47]

Degré Miklós, a budapesti Tábla elnöke a fokozatos felelősségi rendszer hívének vallotta magát. Egyetértett Doleschall Alfréddal abban, hogy a fokozatos felelősség nem feltétele a sajtószabadságnak, el lehet térni ettől, de mivel régóta érvényben van, ezért a váltás komoly megrázkódtatást okozna. Ám az is tény, hogy ebben a rendszerben a felelősséget sokszor nem a vétkes viseli. Helyeselte, hogy a javaslat tesz egy lépést a köztörvényi felelősség irányába, ám azt, hogy a szerző együtt felel a szerkesztővel, ő sem tudta elfogadni, mert a jogszolgáltatási érdek az, hogy az igazi tettes kerüljön eljárás alá, ez pedig a szerző. A tervezet alapján azonban nem lehet majd elítélni a szerzőt, ami a stróman-rendszert erősíti. A nyomdatulajdonosok felelősségének kiterjesztését viszont szükségesnek ítélte. A tervezet szerinte a terjesztő felelősségét delictum sui generis-ként határozza meg: aki terjeszt, az bűncselekmény esetében tettes, aki arra mást rábír, az felbujtó, aki azt előmozdítja, az bűnsegéd.

Hosszasan időzött a jóhírnév-rontás kérdésénél is. Úgy vélte, a becsületvédelmi törvény kellően hatékony, ezért nincs értelme a kérdés beemelésének a sajtótörvénybe. A vagyoni kártérítés esetében nem találta elfogadhatónak, hogy a magánvádlónak joga legyen büntetés nélkül pénzbeli elégtételt kérni. Felettébb aggályosnak minősítette az egyetemleges felelősséget, tekintet nélkül a sajtójogi felelősség sorrendjére: aki nem a becsületét védi, csak pénzt akar, az mindenkitől, szerzőtől, kiadótól, felelős szerkesztőtől követelhet pénzbeli kártérítést. Ilyen rendelkezések törvényben nem kaphatnak helyet – vélte. A vádtanács működése eleddig eredményes volt, hiszen a budapesti büntetőtörvényszék évente több száz ügyet szüntetett meg, így sokan elkerülhették a vádlottak padját. Azonban sajtóperek esetében a vád alá helyezési eljárásnak jelentősége van, így a tervezetnek azon részét, amely ezt az eljárást mellőzné, problematikusnak ítélte.

Úgy vélte továbbá, mindenképp ki kell mondani, hogy a törvény rendelkezései a külföldi sajtótermékekre nem vonatkoznak, ezzel megakadályozható, hogy amennyiben a kiadó elkésett a beterjesztéssel, a szerző vagy a szerkesztő feleljen. Óva intette a kormányzatot attól, hogy az esküdtbírói intézményt a jelenlegi viszonyok között életbe léptesse. Bár elviekben támogatta az intézményt, de meglátása szerint sem a társadalmi, sem a politikai viszonyok nem elég érettek ahhoz, hogy pártatlan, igazságos ítéletek szülessenek.[48]

Salusinszky Gyula újságíró annak a reményének adott hangot, hogy az illetékesek legalább a vita nyomán megtanulják, mi a felelős szerkesztő munkája, a nyomda feladata és mindezek után egy teljesen új tervezetet fognak előterjeszteni. Az értekezlet értékes eredménye,

„[...] hogy minden felszólaló uni sono azt az álláspontot foglalta el, hogy nem lehet a magyar embernek a tisztességről, a becsületről való felfogásával összeegyeztetni azt, hogy a becsületét pénzre váltsa fel, nem lehet valakinek sajtó útján elkövetett tévedésből pénzt, vagyont szereznie."

Szerinte teljesen tarthatatlanok a vagyoni és nem vagyoni kártérítésre vonatkozó rendelkezések. A polgári bíróságok következetesen azon az álláspionton vannak, hogy nem a sértett és a vádlott, hanem a lapkiadó vagyoni helyzetét mérlegelve szabják ki az elégtétel összegét. Ezért javasolta, hogy a „felek" kifejezés alatt kizárólag a sértett és a vádlott szerepeljen, a lapkiadót mint felelőst ki kell venni. A nyomdavállalatokra súlyos felelősséget hárít a fokozatosság, hiszen a nyomda nem avatkozhat be a lap szerkesztésébe, csak azért felel, ha az impresszumnál hibát követ el. Ha mégis felelőssé teszik, az azzal járhat, hogy a nyomda kénytelen lesz állandóan beavatkozni a kiadóvállalat és a szerkesztőség munkájába. A lapkiadó csak a technikai hátteret biztosítja, így nem felelhet egyetemlegesen azokért a problémákért, amelyekre keletkezésükkor sem közvetve, sem közvetlenül nem tud befolyást gyakorolni. Javasolta, hogy a lapkiadókra vonatkozó szakaszokat a törvénytervezetből teljes mértékben hagyják ki.[49]

Kenedi Géza újságíró elismerte, hogy valóban történtek visszaélések a helyreigazításokkal kapcsolatban, sokszor „[...] méltatlan emberek nyúlnak ehhez az eszközhöz, akik tulajdonképpen nem helyreigazítják a sértést, hanem a maguk becsületének vagy nem létező becsületének akarnak súlyt adni". Élesen bírálta a Magyar Újságírók Egyesületét, valamint a Budapesti Lapkiadók Szindikátusát, mivel azt a látszatot keltik, hogy az ankéton csak ők képviselik a magyar sajtót, pedig ezeknél a testületeknél a vezető tisztségeket törtető, új emberek foglalták el. A hű szellemben történő közlés véleménye szerint

„[...] nem is olyan ártatlan dolog, mert ha országgyűlési beszédeket vagy más valamit nem megfelelően közölnek, nemcsak becsületsértést lehet elkövetni, hanem hazaellenes bűncselekményeket is. Ezek nem csekély dolgok, mert elcsavarhatom egy jeles államférfi beszédét politikai szempontból úgy is, hogy a szovjet irányába dolgozom."

A mentelmi jog esetében sürgette, hogy a bűncselekmény elkövetője ne bújhasson el a törvényhozói jog mögött, hiszen mint képviselő ő maga is közreműködött a törvény meghozatalában. Az egyetemes felelősséget nem ellenezte,

46 Uo. 72–77.
47 Uo. 77–79.
48 Uo. 79–82.; Az erkölcsi kár és a tiltott közlés dicsősége. *Pesti Hírlap*, 1929. november 24.
49 Uo. 86–88.

hiszen annál tökéletesebb az igazság, minél többet számoltatnak el az elkövetők közül. A felelős szerkesztő bevonásával viszont nem értett egyet: „[...] ez egy rosta, amelyben végül is csak két ember marad, a kiadó és vagy a szerkesztő, vagy a felelős szerkesztő. Én azt szeretném, ha a felelős szerkesztőt, ha nem bűnös, ne is lehessen felelősé tenni."[50]

A vitanap témájától eltérve, személyeskedve reflektált Kenedi Géza felszólalására az Újságírók Egyesületének elnöke, Márkus Miksa, aki kijelentette, nincs más olyan újságíró-szervezet, amelyben a sajtó munkatársai szabadabban kifejezhetnék véleményüket, és amely illetékesebb volna a magyar újságírók nevében nyilatkozni. Az ankétra beadott memorandumukat támogatta a Katolikus Írók és Hírlapírók Köre is és egyenesen kötelezettségük a sajtót képviselni, jogos érdekeiket megvédelmezni.[51]

Krammer Emil ügyvéd a budapesti Ügyvédi Kamara tagjaként úgy vélekedett, hogy sem az értekezleten, sem korábban nem hoztak fel olyan érveket, amelyek a hatályos felelősségi rendszer megváltoztatását indokolnák. Az elmúlt évtizedekben a polgári sajtó nem alkalmazott strómanokat, ha mégis előfordulna ilyen eset, ennek kiküszöbölésére elegendő, ha a felelős szerkesztő bíróság előtt a valódi szerzőt eskü alatt megnevezi. A szerkesztőknek nincs sem idejük, sem módjuk, hogy az általuk jóhiszeműnek tartott újságírók cikkeit naponta vizsgálat tárgyává tegyék, így a szerkesztő felelősségét nem lehet megállapítani. A pornográf sajtótermékekre és a bolsevik sajtóközleményekre külön rendelkezéseket sürgetett, és azt, hogy ezeknél a normális sajtójogot mellőzzék. Kizártnak tartotta, hogy ugyanazon elveket, törvényeket alkalmazzák a fentiekre, mint „a hazafias nemzeti magyar" sajtóra. A vádtanács intézménye a rágalmazási és becsületsértési sajtóperekben indokolatlan, de más sajtóügyekben, köztörvényi eljárásokban ehhez a perrendtartási garanciához ragaszkodni kell.[52]

Grün Béla ügyvéd szerint a felelősség vizsgálatakor azt a kérdést kell feltenni, hogy mi a cél. Lényegében a legtöbb esetben mindegy is, ki az, aki a sértésért helyt áll. „[...] a fokozatos felelősség azonban egy ennél nagyobb, de ezzel legalább is egyenlő értékű büntetőjogi, erkölcsi és jogpolitikai elvet valósít meg, és pedig azt, hogy bűn büntetlenül ne maradhasson." Újdonságot jelentett javaslata a kötelező békéltető eljárásra, amivel indoklása szerint sok költséget, munkát lehetne megtakarítani, továbbá ennek eredményeként az ügyek egy része nem kerülne peres szakaszba.[53]

Váry Albert országgyűlési képviselő elismerését fejezte ki a tervezet jogászi kvalitásai előtt, némely részével mégis vitába szállt. A kizárólagos fokozatos sajtójogi felelősség a magyar jogélet „egyik ékessége", feláldozása csak akkor lehetséges, ha az új rendelkezések megnyugtatóbban rendezik a sajtó viszonyait. Jelenleg is a valódi szerző felel, aki helyette mást nevez meg, az bűnpártolást

50 Uo. 88–92.
51 Uo. 92–93.
52 Uo. 93–95.
53 Uo. 95–97.

követ el. A felelős szerkesztő is felel, hiszen utasítást adott a közlemény megírására, a kiadó szintén felel, mert közzétette. Vagyonával felel a kiadó. Ha mindez így van, akkor miért is kellene változtatni ezen előírásokon? Bár a gyakorlatban visszaélések is történtek, ami indokolhatja a szigorítást, de azt vélelmezte, hogy a tervezett intézkedések nem fogják a kívánt eredményeket elérni. A maga részéről a köztörvényi felelősségre való áttérést nem tudta támogatni. A tervezet szerint végső soron mindig a felelős szerkesztő fog felelni, a nagy lapok viszont megtehetik, hogy minden rovat élére felelős szerkesztőt állítanak és ők fognak jelentkezni, ha a szerzőt nem akarják kiadni. Sürgette, hogy az állami és társadalmi rendet veszélyeztető cselekmények esetén adjanak tág teret a büntetésnek, ha ugyanis ez a törvényjavaslat hatályba lép, és a kivételes hatalomról szóló törvény alkalmazásáról lemond a kormányzat, újból megjelenhet például a *Vörös Újság* és a kommunista sajtó számos kiadványa. Ezért

„[...] ott kell a hatalmat gyakorolni, ahol arra tényleg szükség van. Ott kell az öklöt megmutatni, ahol az öklönek szét kell tipornia azt, aki ennek a nemzetnek, ennek az államnak és ennek a társadalomnak erőszakos kommunista módon ellene támad."

A kommunista sajtótermékeket kiadó nyomdák felelőssége megáll, hiszen ezek tudatosan pártolták az ellenséges eszmék terjesztését. Nehezen határozható meg precízen jogilag a jó hírnév fogalma, ezért a bíróságokra bízná a döntést – jelentette ki. Az elévülésnek helye van, ha gyorsítja az eljárást, hiszen ez közérdek. A mentelmi jog megilleti a felelős szerkesztőt, ha képviselő, ha azonban az illetékesek úgy tapasztalják, hogy visszaél ezzel, akkor soron kívül kell a mentelmi bizottságnak eljárni, lehetőleg egy hónapon belül – javasolta.[54]

Lakatos Géza ügyvéd, országgyűlési képviselő úgy vélte, hogy a helyreigazítás mai módja lehetővé teszi a sajtó zaklatását, ezért helyes lenne, ha a helyreigazítást kérő megidézhető lenne és köteleznék a valós tényállásra. Sajnálattal konstatálta, hogy a kérdés a javaslatból teljesen kimaradt.

„[...] A sajtóhelyreigazítás nem bagatell ügye a sajtónak, hanem ellenkezőleg: a sajtó legkényesebb, legfájóbb sebe [...] az a körülmény, hogy indokolt esetben a sajtó helyreigazítani köteles, nagyon fájdalmas [...] mert jól értesültségét, megbízhatóságát, saját sajtóbecsületét érinti ez a helyreigazítás. De mikor a helyreigazítással mind gyakrabban visszaélnek, ez kétszeresen fáj a sajtónak."

Kérte továbbá, vegyék ki a helyreigazítási jogot a büntetőbíróságok hatásköréből és tegyék át a törvényszék bírái elé, mert így mód nyílik fellebbvitelre, illetve elérhetővé válik a Tábla mint számukra törvényes, egyöntetű jogi fórum.[55]

Baróthy Pál főügyészhelyettes kiemelte, hogy amikor a kormányzat hajlandó lemondani a kivételes hatalomról, biztosítékok kellenek a felforgató eszmék ellen. Az 1914. évi törvény hiányosságai miatt számosan kibújhatnak a felelős-

54 Uo. 97–102.
55 Uo. 102–103.

ség alól. Az időszaki lapok esetében a szerkesztőnek ne csak morális, hanem jogi felelőssége legyen, az a sajtószabadságnak is elengedhetetlen feltétele, de az államnak elsőrendű követelménye. A külföldi előírásokkal összehasonlítva a magyar szabályozást „elég megengedőnek" ítélte, ezért kérte, hogy a külföldi lapokat hatályosabban ellenőrizzék; szolgáltassanak be rendészeti kötelespéldányokat. Az államot felforgató eszméket tartalmazó kiadványok jelentős része nem hazánkban készül, hanem külföldről hozzák be őket. A kommunista sajtót nem lehet külön szabályok alá vonni, mert nem lehet megállapítani, milyen mércével mérjenek: mi az elismert szociáldemokrata párt nézete, és mi a szélső radikális szocializmus vagy kommunizmus. Az állam biztonságát veszélyeztető sajtó mindig burkolt formában jelentkezik, és egyedül az ítélőbíró tudja eldönteni, hogy polgári vagy büntető kategóriába tartozik-e valamely sajtótermékben elkövetett vétség.

„[...] Sose kívánta az államhatalom, a magyar ügyészi kar a sajtó szabad terjesztését akadályozni, ellenben szükségét látta annak, hogy a megtorlás törvényileg biztosítva legyen, amidőn súlyos államellenes bűncselekményeket tartalmazó sajtótermékeket terjesztenek, ezekkel a terjesztőkkel szemben el lehessen járni."[56]

A Katolikus Írók és Hírlapírók Országos Pázmány Egyesülete nevében szólalt fel Hindy Zoltán ügyvéd, aki hangsúlyozta, a kaució az egyenlőség elvébe ütközik, hiszen anyagi feltételekhez köti a politikai időszaki sajtótermékek megjelenését. Az óvadékokra vonatkozó rész eltörlése mellett a kártérítésre vonatkozó szakaszt is ki kell venni a leendő törvényből – javasolta.[57]

Rövid felszólalásában Venczel Árpád ügyvéd arról beszélt, hogy kétféle sajtót ismer: az egyik a világosság felé törekszik, a másik, a zugsajtó, csak rombolni tud. Az értekezleten a zugsajtó elleni fellépést tapasztalt, úgy, hogy a tisztességes sajtót ne érje retorzió indokolatlanul.[58]

Pünkösty Andor hírlapíró az egyetemes felelősség kérdésében említette a német mintát, ahol több felelős szerkesztő állt a lap élén. Ezért szerinte a jövőben a különböző rovatok élére nálunk sem „teljes értékű újságírókat" fognak megbízni, ezért a rendszer behozná a hierarchiát az újságírásba. Így azt követelte, „[...] a kormány járjon el a zugsajtóval, az államellenes sajtóval szemben, amint akar, de a tisztességes sajtó szabadságát óvja meg."[59]

Az utolsó felszólaló Salusinszky Imre szerkesztő volt, aki szerint a tervezet rendelkezései „elviselhetetlenek", készítői nem ismerik a modern újságírást, egyáltalán nem törődnek a sajtó munkatársainak panaszaival, amelyeket az 1914-es sajtótörvény ellen számos alkalommal megfogalmaztak. A strómanrendszer ellen megfelelő a felelős szerkesztő eskü alatti kihallgatása, továbbá mindenképpen meg kell tartani az anonimitás elvét. A kaució összegének fel-

56 Uo. 103–107.
57 Uo. 107–108.
58 Uo. 109–110.
59 Uo. 110–111.

emelését ki kell venni a tervezetből. Végezetül kérte az egész törvényjavaslat visszavonását, és hangsúlyozta: ha az államrend védelmére vagy politikai okokból szükség van új sajtótörvényre, akkor előzetesen kérjék ki az újságírók véleményét,

„[...] hogy konkrét, praktikus ajánlatainkkal támogassuk ebben a munkájában [a minisztert]. Azt akarták tudni, hogy mi a sajtó véleménye? A sajtó megmondta a véleményét: reformálni kell a tiltott közlést, a helyreigazítást, védeni kell az újságokat a zsarolókkal szemben és helyre kell állítani az esküdtbíráskodást. Az ankétot ezzel talán már be is lehetne fejezni."[60]

A vita lezárásaként Zsitvay Tibor igazságügy-miniszter köszönetet mondott a megjelenteknek. Szavai szerint a szakértekezletnek máris nagy eredménye, hogy a sajtókérdést kivette „[...] a nyugtalanság és izgalom köréből, lehetővé vált a nyugodt megfontolás lehetősége. Ehhez pedig szükségesek a jó tanácsok, észrevételek és előterjesztések."[61]

Megállapítható, hogy az ankét konzervatív gondolkodású bírósági és ügyészségi résztvevői általánosságban szinte kivétel nélkül helyeselték az újításokat, csak némely részkérdésben emeltek kifogást. Érthető módon élesen bírálta viszont a tervezetet a résztvevők többsége: a lapkiadók, az újságírók és az ügyvédek képviselői. A Budapesti Újságírók Egyesülete és a Budapesti Napilapok Szindikátusa már a miniszteri meghívás elfogadásáról is kemény belső harcot vívott, többen a részvétel elutasítása mellett kardoskodtak, a többség azonban mindkét testületben a meghívás elfogadását ajánlotta, azzal a kikötéssel, hogy közös memorandumot terjesszenek elő, melyben általánosságban az egész törvényjavaslat-tervezetet visszautasítják.

Az ankéton részt vevő újságírók és kiadók számos új gondolattal szélesítették a vita anyagát: Kun Andor az újságírói kamara mint autonóm szervezet felállítását, Boros László az államellenes bűncselekmények leküzdésében a hazafias sajtó közreműködését, Vencell Árpád a zugsajtó megfékezését, Lakatos Géza a helyreigazítási szakaszok módosítását, Hegedűs Gyula pedig az újságírók magánjogi ügyeinek szabályozását javasolta. Elismerték a tervezet jogászi kvalitásait, ám az együttes felelősség elvi alapjáról való letérést, a jóhírnév-rontás és a mentelmi jog szigorítását egységesen elutasították. A kártérítési eljárásról szóló szakaszt, illetve a pénzbeli elégtétel lehetőségét minden résztvevő feleslegesnek és károsnak ítélte meg. A sajtójogászok nagy része rokonszenvvel fogadta a tervezetet, mint amely lehetőséget ad a sajtóeljárás gyorsítására, továbbá a „törvényhozás erkölcsi presztizsének emelésére szolgál". Az ankéton elhangzó hozzászólásokból Finkey Ferenc szavai szerint kiderült, hogy

„[...] az 1914-i sajtótörvény (amely megifjított kiadása az 1848-i első sajtótörvényünknek) alapelveiben és főbb rendelkezéseiben továbbra is fenntartandó, de egyes intézkedései elharapózott vissza-

60 Uo. 111–112.; Egy pillanatra. *Az Est*, 1929. február 20.
61 Uo. 112.

élések leküzdésére nem elég hatékony. A sajtónovella megalkotása tehát szükséges, ha nem akarjuk, hogy a visszaélések lavinája demoralizálja a sajtót."[62]

4. A sajtónovella-tervezet visszhangja a sajtóban

Az új törvény megalkotásának híre a sajtóban kiemelt figyelmet kapott. Már az ankét megtartása előtt hetekkel elkezdtek cikkezni, a javaslat néhány ismert elemének kiemelésével vitát generáltak, amivel az esemény kimenetelét is befolyásolni igyekeztek. *Az Est* január 4-én például arról írt, hogy értesülése szerint Bethlen István nyilatkozata szerint a Ház tárgyalja majd a sajtónovellát, amely „[...] a hírek szerint olyan alapelveken épül fel, amelyek lehetetlenné teszik, hogy ez a törvényjavaslat február végéig törvényerőre is emelkedjék".[63]

A *Népszava* ugyanaznap így írt:

„Ángyán Béla államtitkár minden kertelgetés nélkül kinyilatkoztatja, hogy az új sajtónovella nyaktiló lesz. Eddig is minden reakciós törvényalkotást »hazafias« mázzal kentek be és minden reakciós alkotást a bolsevizmus rémképeivel körítették [...] Mert ott, ahol megszűnik a gondolatok szabad járása, ahol az újságíró tollat forgató kezére bilincseket szorítanak, ott kiszikkad az ország életereje, megdől kultúrájának alapja és mindent ellep, mint romokat a moha."[64]

A lap a Fokozatos együttes felelősség, ötvenezer pengő óvadék és egyéb részletek a reakció sajtónovellájából című cikkében az alábbiakat írta:

„[...] az aggodalmak teljesen alaptalanok. A sajtó az éveken át tartó kivételes hatalom mellett is szabadon tudott írni mindenről, amiről akart. Ezt vitatni nem lehet. Ha tehát most a kivételes hatalmat megszüntetjük, ez nem a sajtó megszorítását jelenti, hanem igenis a szabadságjogok jelentékeny terjesztését."[65]

Ma nyilvánosságra került a sajtótörvény előadói tervezete – olvashatjuk a *Pesti Hírlap*ban.

„Ha ebből a tervezetből törvény lesz, Magyarországon állandósul a statárium a sajtó ellen. [...] A tervezetet sugalmazó indulat: a sajtó elleni vak, olthatatlan gyűlölet. A tervezetből kiolvasható cél: a sajtó megfélemlítése és megnémítása. [...] A legfontosabb tartópillér, amit a tervezet ki akar dönteni, a fokozatos felelősség rendszere. A tervezet meg akarja félemlíteni a felelős szerkesztőt, megfélemlíteni a kiadót is és mindazokat, akiknek az egyes cikkekhez valami közük lehetett. Ki merészkedik ez után arra, hogy az újságírót informálja, hogy az újságíró figyelmét visszaélésekre és panamákra fölhívják?"[66]

62 FINKEY Ferenc: Visszaemlékezések a sajtóankétra. *Magyar Szemle*, 1929/1. 67–75.
63 Fojtogató rendelkezések az új sajtónovellában. *Az Est*, 1929. január 4.
64 Lex Népszava. *Népszava*, 1929. január 4.
65 Fokozatos együttes felelősség, ötvenezer pengő óvadék és egyéb részletek a reakció sajtónovellájából. *Népszava*, 1929. január 4.
66 Statárium a sajtó ellen. *Pesti Hírlap*, 1929. február 13.

Hasonló nézeteket fogalmazott meg a *Magyarország* és a *Pesti Napló* szerzője is.[67] A *Budapesti Hírlap* viszont kiállt a tervezet mellett, kiemelve, hogy megszüntetik a kivételes hatalomból eredő korlátozásokat: lapindításhoz nem szükséges majd engedély, és közigazgatási úton nem lehet lapot beszüntetni. Ezzel a kormány két olyan elemet ad fel, amelyek valóban veszélyeztették a sajtószabadságot. A tervezet teljes szövege sem ismert, máris „indulatosan támadják bizonyos sajtóorgánumok". Maga a sajtónovella pedig lehet jó és lehet rossz – vélte a publicista.

„[...] A sajtó változik és fejlődik, és nem állhat meg olyan sajtóideáloknál, amelyek már rég nincsenek, amelyek már épp a múlt romantikus ködébe vesznek, mint a lovagi tornák. [...]"[68]

A polémiák az ankét közeledtével egyre élesebbé váltak. A *Magyarország* február 14-i számában Pakots József országgyűlési képviselő fejtette ki véleményét.

„[...] az új igazságügyminiszter első törvényalkotó jelentkezése arra kényszerült, hogy a hírhedt sajtónovella-tervezetet ezzel a védekezéssel bocsássa nyilvánosságra: Nem azonos... vagyis az igazságügyminiszter nem azonosítja magát ezzel az intellektuális bűncselekménnyel, amely előre megfontolt szándékkal gyilkolja meg a gondolatot, a nyomtatott betű szabadságát. [...] De hát, ha nem azonosítja magát, miért kellett nyilvánosságra hozni? Ha az igazságügyminiszter nem azonos államtitkárával, aki ezt a torz tervezetet kikögitette, akkor miért nem írta rá a szerencsétlen konceptusra: ad acta!.. (az államtitkárnak, aki néhány hónappal ezelőtt még sajtóosztályvezető volt) a magyar sajtó munkásainak lojalitása elnézte a hozzá nem értést, a tájékozatlanságot, a dilettantizmust. A rossz lelkiismeret, a gyűlölködés, elfogultság kodifikációja a sajtónovella-tervezet."[69]

„Törvényjavaslatot, kormány elhatározást régóta fogadott a közvélemény olyan osztatlan fölháborodással és megdöbbenéssel, mint az új sajtótörvény tervezetét" – állapította meg a *Pesti Hírlap*:

„[...] Alig múlt el huszonnégy óra, [...] máris csatasorba állt az egész közvélemény, [...] politikusok, jogászok, szakemberek részéről megkülönböztetetten kemény bírálatok hangzottak el a sajtónovella-tervezetéről, amelyek kell, hogy gondolkodásra késztessék az illetékes tényezőket, és meggyőzzék arról, hogy – ha valóban ilyen javaslatnak törvényerőre emelésére készül, azt egyértelmű közfelháborodás fogja elseperni."[70]

A lap megszólaltatott neves politikusokat is a tervezettel kapcsolatos álláspontjukról. Az ellenzéki, legitimista Andrássy Gyula kijelentette:

67 Az új miniszter és az új „sajtószabadság". *Magyarország*, 1929. január 5. Az Ángyán-féle „sajtó"-tervezet stílusgyakorlati fejtegetései. *Pesti Napló*, 1929. február 13. A sajtónovella. *Pesti Napló*, 1929. február 14. 1.
68 Sajtónovella és vadregény. *Budapesti Hírlap*, 1929. január 6.
69 PAKOTS József: Azonos vagy nem azonos. *Magyarország*, 1929. február 14.
70 Pártütés. *Pesti Hírlap*, 1929. február 19. 1.

„Meg voltam győződve arról, hogyha ehhez a kérdéshez nyúlnak – aminek nem látom szükségét – csak azért teszik, hogy hatalmi eszközeiket még jobban növeljék. Az egész politikai rendszert egységes szempontból kell megítélni. Olyan országban, ahol van választási szabadság, van abszolút független bíróság, független társadalom és független egyének, ott megértem, ha a sajtót szigorítani akarják, nehogy a rendet veszélyeztesse, de olyan országban, ahol sem szabadság nincs, ahol a bíró állása sincs szervezetileg megvédve, csak a bírói jellem által van függetlenség, ahol a választási szabadságról beszélni nevetséges dolog, ahol minden ember függ a kormánytól, ez abszolút érthetetlen és minden tekintetben a legszigorúbban elítélendő. Remélem, hogy mindazok, akik az alkotmányos létre még súlyt helyeznek, együttesen és erélyesen fognak fellépni a kormány sajtójavaslatával szemben."[71]

A kormánypárti politikusok visszafogottan viszonyultak a kérdéshez, ám kétségtelen, hogy a javaslat még itt sem élvezett osztatlan támogatást. Erdődi-Harrach Tihamér, az Egységpárt képviselője, jogász például az alábbiakat nyilatkozta:

„Az, az érzésem, hogy csak egészen nyers tervezetről van szó, amelyben olyan intézkedések vannak, amelyek egyhangúan kifogásolhatók. A felelősség olyan kiterjesztéséről, amit a tervezet tartalmaz, nem lehet beszélni, mert az, az általános büntetőjogi elméletbe ütközik."[72]

Vass József népjóléti miniszter azt hangoztatta, a legfőbb kötelesség, hogy a magyar társadalmat a nehéz időkben rendkívül nagy feladatainak öntudatára ébresszék, ezt a munkát pedig a sajtó képes elvégezni. Maga az igazságügy-miniszter is elítélte azt az irányzatot, amely a társadalom, politikai és gazdasági élet hibáiért mindig a sajtót teszi felelőssé.

„Nem kell összetörni a tükröt – mondta akkor a mostani miniszter –, mert a sajtó csak tükre a társadalom életének. Íme, most összetörnek mindent, tükröt, alkotmányt, összetörik a lélek hitét, bizalmát. Rémséges és veszedelmes nihilizmus árad ki ebből a tervezetből. A börtön szelleme lebeg felette, ahelyett, hogy az alkotmányosság szabad ege mosolyogna rá."[73]

Kállay Tibor meglehetősen fontos észrevételében arra világított rá, mi indokolta a tervezet benyújtását, a sajtóvitának a hátterében mily politikai szándékok állhattak:

„[...] ennek a javaslatnak a diszkusszió tárgyává tétele azt célozza, hogy a lapoknak s ezúton a közönségnek az érdeklődése eltereltessék azoktól a problémáktól, amelyek kezdenek kényelmetlenebbé válni, nevezetesen a gazdasági helyzet és a revízió kérdéseinek a problémáit."[74]

71 Politikusok eltérő nyilatkozatai. *Pesti Hírlap*, 1929. február 19. 6.
72 Általános felháborodás az új sajtótörvény tervezettel szemben. *Pesti Hírlap*, 1929. február 14. 6.
73 Súlyos bírálatok az új sajtótörvény-tervezetről. *Pesti Hírlap*, 1929. február 13.
74 Gaál Gaszton és Kállay Tibor a sajtóreform ellen. *Pesti Hírlap*, 1929. február 16.

A képviselőház február 14-i ülésén a sajtótervezet állt az érdeklődés homlokterében. A Demokrata Párt képviselője, Bródy Ernő javasolta, hogy a mentelmi ügyeket tárgyalják, mert ezek között esik szó a sajtóról is.

„[...] A közvéleményt is erősen foglalkoztatja a sajtónovella, akkor pedig nem kerülhető meg, hogy a törvényhozásban is szó essék róla. Legelső kérdés, hogy egyáltalán szükség van-e sajtótörvényre akkor, mikor a gazdasági élet súlyos válsággal küzd, a kereskedelem és az ipar a teljes összeomlás előtt áll. [...] Az egész sajtó egyértelmű és egyhangú közfelháborodással utasítja vissza a javaslatokat, amelyek a tervezetben bennfoglaltatnak. A parlament nyilvánossága előtt tiltakozni kell minden törvényhozónak ez ellen a tervezet ellen, annak intenciója és szelleme ellen."[75]

Váry Albert képviselő hozzászólásában korainak tartotta a felzúdulást, kijelentve:

„[...] tiszteljük mi úgy a sajtószabadságot, hogy ha kell önökkel együtt, ha kell önök ellen is, de mindig az objektív igazság, a sajtószabadság és azon nagy érdekek védelmében is, amelyre a sajtótörvény hivatott, szabadon elmondjuk a mi véleményünket és megvívjuk a mi harcunkat, ha kell a sajtószabadságért, ha kell a sajtótörvény által megvédendő érdekekért is."[76]

Február 15-én a Magyar Újságírók Egyesülete és a Budapesti Napilapok Szindikátusa meghívott jogi szakértők részvételével együttes ülést tartott a tervezetről. Ez utóbbi szervezet elnökének, Ágai Bélának az indítványát támogatták, így elfogadták a meghívást az ankétra, de egy közös deklarációban visszautasították a tervezetet és kéréssel fordultak a Magyar Újságírók Egyesületéhez, hogy velük egységesen járjanak el.[77]

A sajtó a szakértekezlet megnyitásának napján bőséges terjedelemben vizsgálta, véleményezte, ízekre szedte, gúnyos hangnemben bírálta a törvényjavaslat anyagát, nem kímélve a kormányt.[78] Az értekezletről szóló tudósítások kivétel nélkül részletesen beszámoltak a felszólalásokról. Jellemző példa a *Pesti Hírlap* Vesszőfutás című cikkének felfogása:

„[...] valóságos vesszőfutás volt a tervezet sorsa. [...] Magyar kúriai tanácselnök mérsékelt hangú és tapintatos beszéde azonban végeredményben nagyon keményen elbánt a javaslat alapvető fon-

75 KN (1929) 394–396.
76 Uo. 397–398.
77 Együttes ülést tartottak a Magyar Újságírók Egyesületének elnöki tanácsa és a Budapesti Napilapok Szindikátusának elnöksége és kiküldöttei és a meghívott jogi szakértők. *Pesti Napló*, 1929. február 19.; Az újságírók és lapkiadók közös akciója a sajtótörvény-tervezet ellen. *Pesti Hírlap*, 1929. február 16.; A Magyar Újságírók Egyesülete is állást foglalt a sajtóreform-tervezet ellen. *Pesti Napló*, 1929. február 17.
78 Dánér Béla: Sajtószabadság és demokrácia. *Pesti Hírlap*, 1929. február 17.; A legfeketébb pont. *Pesti Napló*, 1929. február 15.; Légrády Ottó: Sajtószabadság, Magyarország. *Nemzeti Újság*, 1929. február 16.; Délibáb herceg. *Nemzeti Újság*, 1929. február 17.; Mátyás Viktor: A tervezet szem elől téveszti a sajtó különleges helyzetét. *Budapesti Hírlap*, 1929. február 17.; Miért a lárma? *Népszava*, 1929. február 17.; Vámbéry Rusztem: Ludas Matyi sajtójavaslata. *Népszava*, 1929. február 17.

tosságú elveivel [...] egyetlen meghívott akadt, akinek tetszik az eléje terjesztett javaslat, Finkey koronaügyész helyettes."[79]

A nem polgári ellenzéki pártok sajtója kifejezetten élesen reagált. A kisgazda Nagy Ferenc cikkében például a következőket olvashatjuk:

„[...] a készülőben lévő törvénnyel épen úgy gúzsba lesznek kötve a kisgazda újságírók tollai is, mint a nagyvárosi hivatásos újságíróké. [...] Minden társadalmi osztálynak erős fegyvere volt a maga sajtója: de a falu népének egyenesen éltető eleme. [...] A többi osztályok és pártok mindjobban vannak képviselve a törvényhozásban is, mint a falu népe. Hiszen a földmívelő nép az ország 65 százalékát adja, és alig van 15 képviselője. [...] Semmi célja nincs a sajtónak, ha az nem szabad. [...] Nem tudjuk, mit akarnak az emberi jogoknak ilyen formában való korlátozásával elérni, de föltételezzük, hogy azt óhajtják elérni, hogy minden újság a kormány kedvére legyen köteles írni."[80]

A *Népszava* február 20-i számában jelent meg „A sajtóankét után" címmel összegző cikk, amely sérelmezte, hogy a polgári sajtó képviselői semmilyen módon nem álltak ki a szociáldemokrata lap védelmében.

„[...] A kormány célja: elnémítani és megfélemlíteni a munkásság napilapját, a Népszavát. [...] A Pester Lloyd-n kívül nem akadt a polgári sajtóban senki, aki a sajtószabadság általános védelmének, kivételeket nem ismerő magasságába emelkedett volna, s hogy magát mentse kész lett volna a Népszavát odadobni a hatalomnak."[81]

Várnai Dániel pedig a *Szocializmus* hasábjain keserűen írta, hogy

„Azóta az ankét is lezajlott és sok minden elcsendesedett a sajtónovella körül. A polgári sajtó támadásai már az ankét során is igen mérsékeltek voltak [...] egyik-másik orgánum nyíltan meg is mondta, hogy a sajtóakasztófával egyébként már nem is törődik, mert arra úgyis „csak" a forradalmi sajtó leend fölakasztva [...] a polgári sajtó rosszul teszi, hogy megnyugszik és elfelejti a bot másik végét."[82]

A sajtóorgánumok az értekezlet után részletesen visszatértek a felszólalásokra, a tervezet különböző paragrafusait elemezve kifejtették véleményüket. Váry Albert összegzése szerint:

„[...] az ankét [...] igen tanulságos és eredményes volt [...] mindenki megegyezett abban, hogy a sajtószabadságot egyformán tiszteli és értékeli, viszont a hazafiatlan, fölforgató, erkölcstelen sajtó visszaélései ellen védekezni kell. [...] [...] a tervezet egy kalap alá vette a tisztességes sajtót a közveszélyes sajtóval s ez utóbbi ellen akarván védekezni, a tervezet intézkedései egy része a tisztességes sajtó működését bénította volna meg [...] mikor azután az ankéton az eszmék tisztázódtak, rájöttünk, hogy egyet akarunk. [...] Egyhangúan alakult ki az a vélemény, hogy a tervezetnek az együttes felelősségre vonatkozó rendelkezései tarthatatlanok, mert céljukat nem érik el [...]."[83]

A visszhang alapján egyértelműen megállapítható, hogy a magyar sajtó szinte kivétel nélkül a törvénytervezet szigorításai ellen lépett fel.[84] Az ankét tehát összességében kudarcot jelentett a hatalom számára. Jól jelzi ezt a miniszterelnök február 21-én adott interjúja. A *Magyarország* című lap riportere arról érdeklődött, mi volt a célja azzal, hogy szinte mindvégig részt vett a tanácskozáson? Bethlen válasza:

„Őszintén szólva, a kérdés annyira érdekelt engem, hogy szükségesnek tartottam személyesen végighallgatni. [...] Ami az elhangzott beszédeket illeti, határozottan az volt az impressziőm, hogy nagyon érdekes és tanulságos beszédek voltak [...] nehéz még következtetéseket levonni, mindenesetre alaposan át kell gondolni az egész kérdést és minden véleményt újból át kell tanulmányozni [...] a törvényjavaslat elkészítése egyébként most már a sajtóankét tapasztalatai alapján egyedül az igazságügyminiszter feladata. Ő fogja a különböző szempontokat figyelembe venni és mérlegelni [...] a sajtóankét az objektív kritika jegyében folyt le."[85]

Végezetül érdemes összegzően idéznünk a Budapesti Ügyvédi Kamarának az igazságügy-miniszterhez beadott évi jelentéséből:

„[...] Mindenkor vigyázva vigyázzon, amikor sajtójához és ennek jogához nyúl, mert őt magát tükrözi. A sajtó és szabadsága nem a múló és nem csak személy szerint, de iránya szerint is a változó hatalomé, de nem is az egyes hivatásos sajtómunkásé, még kevésbé az azt éppen bíráló tőkésé, az az egész nemzeté. Magát a nemzetet köti meg, aki a sajtót megköti..."[86]

5. A tervezet jogi és politikai következményei

A sajtójogi törvénytervezet megbukott, ehhez kétség sem fért. A politikai hullámok, amelyeket vert, lassan nyugvópontra kerültek, a sajtó tette a dolgát. A kormányzat meglepően higgadtan fogadta a sajtó részéről tapasztalható progresszív nyomást és „erőből" nem vitte át az akaratát, mégis, a sajtó a mindennapok tükrében egyáltalán nem nevezhető győztesnek. A politikai presszió a korszak teljes időszakában nyomon követhető volt. A sajtótörvény tervezett reformja nem egy szűk csoportot érintett volna, hiszen az 1920–1930-as években a sajtókiadványok a statisztikák szerint meglehetősen széles spektrumban és meglepően nagy számban jelentek meg: 1930-ban 1230, 1934-ben már 1477, a fővárosban 1003, vidéken 474 lap került az érdeklődőkhöz. Az ország valamennyi városában és 72 községben megjelentek sajtótermékek. Tartalmi megoszlásban

79 Vesszőfutás. *Pesti Hírlap*, 1929. február 19.
80 Nagy Ferenc: A kisgazda-társadalom és a sajtótörvény. *Pesti Hírlap*, 1929. február 20.
81 A sajtóankét után. *Népszava*, 1929. február 20.
82 Várnai Dániel: A novella és a novellisták. *Szocializmus*, 1929. 3. 84–86.

83 Váry Albert: A sajtóankét eredményei és tanulságai. *Pesti Napló*, 1929. február 24.
84 L. például Pakots József: A „szerkesztő" úr". *Pesti Napló*, 1929. február 26., Nemzet és a sajtó. *Pesti Hírlap*, 1929. április 16.
85 Bethlen: a sajtóankét az objektív kritika jegyében folyt le. *Magyarország*, 1929. február 21.
86 „Magát a nemzetet köti meg, aki a sajtót megköti" mondja az Ügyvédi Kamara jelentése. *Pesti Hírlap*, 1929. április. 13.

vezettek a politikai lapok. Budapesten 281, vidéken 209 ilyen orgánum jelent meg, ezt követték a társadalmi élettel (227, 42), vallással kapcsolatos (153, 74), továbbá a vegyes jellegű kiadványok. Magyar nyelven az 1930-as évek elején 1423, idegen nyelven 54 lap jelent meg rendszeresen.[87]

Érdekes adat, hogy az 1477 sajtóorgánumból 890 a háborús évek után, 1920–1921 között indult. Azonban míg a megjelenő lapok száma megnőtt, addig a példányszámok radikálisan – közel 10 és fél millióval – csökkentek. Ennek egyik közvetlen okát feltétlenül az újságpapír felhasználását korlátozó 4.810/1931. M. E. sz. rendeletben találjuk („a rotációs és íves nyomópapíron előállított időszaki lapok terjedelmének újabb ideiglenes megállapítása tárgyában").[88]

Nem érintette a rendelet az addig 4 oldal terjedelemben megjelent időszaki lapokat. A fenti rendeletet kiegészítette és módosította az 5.110/1931. M. E. sz. rendelet[89] – melyben a kormányfő, Károlyi Gyula az erőteljes nyomás hatására mérsékelte a szigorú előírásokat – 75%-ra emelte az oldalszámok arányát, azonban még így sem lehetett több havi 116 oldalnál. A budapesti napilapok hétköznap 8, vasárnap 12 oldalon jelenhettek meg, a vidéki lapok esetében az oldalszám az augusztus hóban megjelent lapszám 80%-a alatt kellett maradjon. Ezzel a vidéki sajtó nagy része elvesztette létalapját, hiszen a korlátozásokkal a hirdetések is elmaradtak. Emellett a sajtótermékek megjelenését nehezítette a fenti védővámos rendelkezés, melynek értelmében a hazai papírgyár (Fűzfő) kapacitásának védelmében korlátozták a rendelhető és felhasználható papírmennyiséget.

1930–1931-re a magyar sajtó meglehetősen szorongatott helyzetbe került: papírkorlátozás, a forgalmi adó felemelése, oldalszám-meghatározás, valamint egyéb megszorító intézkedések okán és következményeként. A vidéki lapok és az ellenzéki lapok megjelenési lehetőségei kritikussá váltak.

A szociáldemokrata párt orgánumának, a *Népszavá*nak a kolportázs-jogát még az 1920-as években hosszú időre elvették (1924–1928), az előfizetőket zaklatták. A vidéken megjelenő kiadványok esetében pedig a vámkedvezményes papír szétosztása terén meg nem engedett politikai szempontokat véltek felfedezni az érintettek. Bár takarékossági okokra hivatkozott a kormány, de az igazi ok a sajtószabadság korlátozása, a kormányzatnak nem tetsző lapok háttérbe szorítása, ellehetetlenítése volt.[90]

A jogilag disszonáns helyzetben zajlott 1929. évi sajtóankét tanulságai messzebbre vezettek, mint gondolnánk. Az 1912. évi kivételes hatalomról szóló törvény hatályban tartása, az 1914. évi sajtótörvény hosszú vergődése, a sajtóankéton felvetett módosítások kemény elutasítása, az ott megfogalmazott szigorítások helyett miniszteri rendeletekkel való sajtóellenes megnyilvánulá-

87 Elekes Dezső: Magyarország időszaki sajtója 1934-ben. *Magyar Statisztikai Szemle,* 1935. 12.
88 4.810/1938. M. E. sz. rendelet *Magyarországi Rendeletek Tára,* 1931. M. kir. Belügyminisztérium, 1932. 1198–1199.
89 5.110/1931. M. E. sz. rendelet. Uo. 1205–1207.
90 KN, 1931. április 22. 450. ülés. XXXV. kötet. 57.

sok megmutatják, hogy a magyar sajtó eme évtizedben (is) komoly harcokat vívott az aktuális kormányzatokkal. Visszatekintve mégis megállapítható, hogy 1938-ig a sajtó – a sok korlátozás ellenére – számos tekintetben szabadságot élvezett, a sokszínű palettán mindenféle politikai platform véleménye artikulálódhatott és az ország lakói hozzájuthattak megszokott, kedvenc hírlapjukhoz, kulturális folyóiratukhoz. A következő évektől azonban lassan elhalkult a politikai sajtó hangja…

Tanulságul idézzük a mindenkorra érvényes gondolatokat Táncsics Mihály: Sajtószabadságról nézetei egy rabnak című munkája elé írt előszóból:

„A sajtó szabadsága: a szabadság lehetősége. Mert a cenzúra legnagyobb átka nem az, hogy elkészült műveket önkényesen betilt. Kinyomtatott könyveket zúzdába küld, országhatáron veszélyesnek minősített iratokat elkoboz. Gond, de megkerülhető. A rettentő veszély: születése pillanatában gyilkolja meg a cenzor a felszárnyaló gondolatot. A non admittatur árnyékában sok ember csupán azt gondolja, azt teszi, amit lehet, szabad, s nem amit tennie, gondolnia kellene. Arról gondolkodik, ami van, s nem arról, aminek lennie kellene. Non admittatur – s idő múltán elfelejtenek lángolva, merészen, önállóan gondolkodni az emberek, beletörődnek, beleszoknak a rabságba. Népet nagyobb csapás nem érhet."[91]

91 Szigethy Gábor: Non admittatur! In: Táncsics Mihály: *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak.* Budapest, Megvető, 1984. 8. (Gondolkodó magyarok.)

A Központi Sajtóvállalat Gömbös Gyula miniszterelnöksége (1932–1936) idején

Klestenitz Tibor*

Echkhart Ferenc, a neves történész 1927-ben – némileg ironikus módon éppen egy napilap, a *Nemzeti Újság* hasábjain – foglalta össze nézeteit a sajtótörténet kutatásának tudományos problémáiról. Az egyik legnagyobb gondot abban látta, hogy a lapkiadók számos tényezőtől függenek, így például az államhatalomtól, az anyagi támogatást folyósító gazdasági érdekeltségektől vagy a szerkesztőség mögött álló politikai csoportoktól, ezeket a függőségi viszonyokat azonban többnyire nem vagy alig dokumentálják, ez pedig jelentősen megnehezíti az utókor számára a lap által közölt információk forráskritikai értékelését.[1]

Ez a megállapítás fokozottan érvényes a *Nemzeti Újságot* kiadó Központi Sajtóvállalat (KSV) múltjának kutatására. A vállalat az 1930-as évek magyar sajtópiacának igen kényes helyzetben lévő szereplője volt, működése ugyanis egyszerre három tényezőtől függött, mindemellett igen sokféle, sokszor egymással ellentétes igénynek kellett megfelelnie. Alapítói, akik közül a harcos katolicizmus vezéralakja, Bangha Béla[2] volt a legjelentősebb, nem egyszerűen üzleti vállalkozásként, hanem a katolikus világnézet közéleti képviselőjeként hozták létre 1918-ban. A vállalat azonban 1922-ben közel került a pénzügyi összeomláshoz, amelyből végül a legitimista arisztokrácia segítségével végrehajtott alaptőke-emelés mentette ki. Az elnöki székbe ezután Zichy János gróf[3] került, a legitimista érdekek érvényesítésére pedig a szerkesztőségekben külön kiküldött ügyelt. A néhány év múlva ismételten bekövetkező anyagi válságot a vezetőség már csak a Bethlen-kormány nagyvonalú anyagi támogatásával volt képes kezelni.[4] A helyzet stabilizálásához emellett igénybe kellett venni a katolikus püspökök segítségét is, akik kötelezettséget vállaltak arra, hogy a vállalatot évenként meghatározott összeggel támogatják. Ezt a hívekre kivetett fejadó, a

* Tudományos munkatárs, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. E-mail: klestenitz.tibor@btk.mta.hu.

1 Eckhart Ferenc: Sajtó és történetírás. *Nemzeti Újság*, 1927. február 12. 4.

2 Bangha Béla (1880–1940): jezsuita szerzetes, hitszónok, politikus, író, több folyóirat (Mária Kongregáció, Magyar Kultúra) szerkesztője, a katolikus sajtómozgalom egyik meghatározó alakja.

3 Zichy János, gróf (1868–1944): nagybirtokos, legitimista politikus, számos katolikus társadalmi egyesület elnöke, 1926-tól a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt elnöke.

4 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL) K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1925. október 23. 26. pont.

„kultúrfillérek" útján fedezték, de ennek a behajtása a gyakorlatban komoly nehézségekkel járt.[5]

A KSV lapjainak szerkesztése során tehát az anyagi függőség miatt egyszerre kellett tekintettel lenni a katolikus egyház, a legitimista politikusok (különösen Zichy János és az általa vezetett Keresztény Gazdasági és Szociális Párt [KGSZP]), valamint a kormány érdekeire. Ez az 1920-as években még viszonylag egyszerű feladatot jelentett, hiszen e három szereplő között alig jelentkeztek komolyabb súrlódások: Bethlen István miniszterelnök az állam szövetségesének tekintette az egyházakat a fennálló politikai és társadalmi viszonyok védelme terén; a katolikus hierarchia – a kormánykörökben érvényesülő állítólagos protestáns túlsúly ellenére is – elfogadta ezt a helyzetet.[6] Ugyanakkor a legitimista politikára IV. Károly 1921-es hazatérési kísérleteinek kudarca és a Habsburg-dinasztia trónfosztásának kimondását követően a passzivitás volt jellemző, legfőbb célkitűzése kimerült az 1922-ben elhunyt Károly fia, a legitim uralkodónak tartott Ottó főherceg jogainak elvi biztosításában.[7]

Ez az egyensúlyi helyzet azonban 1932 után fokozatosan felbillent. Mivel a legitimista többségű és erősen konzervatív társadalompolitikát favorizáló püspöki kar komoly fenntartásokkal kísérte az általa továbbra is fajvédőnek tartott Gömbös Gyula kormányra kerülését,[8] az új miniszterelnök és Serédi Jusztinián hercegprímás[9] között hűvös maradt a viszony.[10] A bizalmatlanság nem volt indokolatlan a hierarchia részéről, hiszen a gömbösi ideológia kimondatlanul is arra törekedett, hogy a társadalomban visszaszorítsa az egyház befolyását. A Bethlen-korszakban a vallásosság és a nacionalizmus szintézise jelentette a politika ideológiai bázisát, az új kormány viszont idővel kizárólag az állam kezébe akarta venni a „nemzetnevelés" feladatát. A főpapok felismerték, hogy Gömbös programjának megvalósulása távlatilag a katolikus egyesületi rendszer szétesséséhez vezethet, ezért annak megerősítésére törekedtek.[11] A Zichy János gróf elnöklete alatt működő KGSZP (amelyet a kortársak gyakran csak „keresztény párt" néven emlegettek) 1932 őszétől óvatosan ellenzéki álláspontra helyezkedett, amiben a hierarchia többsége is támogatta.[12] A helyzetet még

5 Minderről részletesen l. Klestenitz Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932.* Budapest, CompLex Kiadó, 2013.

6 Spannenberger, Norbert: *Die katholische Kirche in Ungarn 1918–1939. Positionierung im politischen System und „Katholische Renaissance".* Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2006. 76.

7 Kardos József: *Legitimizmus. Legitimista politikusok Magyarországon a két világháború között.* Budapest, Korona, 1998. 125.

8 Gergely Jenő: *Gömbös Gyula. Politikai pályakép.* Budapest, Vince Kiadó, 2001. 249.

9 Serédi Jusztinián (eredetileg Szapucsek György) (1884–1945): bencés szerzetes, egyházjogász, 1927-től bíboros, esztergomi érsek, Magyarország prímása.

10 Csíky Balázs: *Serédi Jusztinián hercegprímási tevékenysége. Doktori disszertáció.* (Kézirat.) Budapest, 2010. 310.

11 Spannenberger (2006): 89–91.

12 Spannenberger Norbert–Vonyó József: Felekezeti béke és társadalomszervezés. (Társadalomszervezési kísérletek és a katolikus egyház a Gömbös-érában). In: Horváth István–Kikindai András (szerk.): *Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére (Egyháztörténeti Tanulmányok a Pécsi Egyházmegye Történetéből II.)* Budapest–Pécs, Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány–Pécsi Püspökség, 2007. 136.

tovább bonyolította a legitimista tábor aktivizálódása. Ez azért következett be, mert a nemzetközi helyzet változásai, elsősorban Adolf Hitler németországi diktatúrájának kiépülése miatt úgy tűnhetett, hogy a nagyhatalmak adott esetben hajlandóak lennének támogatni egy esetleges Habsburg-restaurációt.[13]

A változó belpolitikai helyzetben a KSV önmaga újrapozicionálására és útkeresésre kényszerült: ennek során a vállalat két fő napilapja, a *Nemzeti Újság* és az *Új Nemzedék* az óvatos kormánykritikát alkalmazó hangvételtől fokozatosan eljutott a nyílt ellenzékiségig. Tanulmányom a Prímási Levéltár forrásaira és a sajtó anyagára támaszkodva megpróbálja feltárni, hogy a vállalat függőségi viszonyait milyen tényezők befolyásolták, ezek milyen változásokon mentek keresztül, és hogy mi tette végül lehetővé a fordulatot – az állammal szemben folyamatosan fennálló függőség ellenére is.

1. A Központi Sajtóvállalat helyzete az 1930-as évek elején

A KSV szellemi vezetésében két csoport játszott fontos szerepet: egyrészt az integralista, szigorúan egyházias szellemű alapítók, másrészt a legitimista politikusok. Az első csoport legfontosabb személyisége Bangha Béla jezsuita páter volt. Az 1920-as évek elején – anélkül, hogy hivatalos tisztséget töltött volna be – nagyrészt ő határozta meg a vállalat szellemi arculatát. Tevékenysége azonban erőteljesen megosztotta a közönséget. Egy rendtársa 1923-ban már egyenesen úgy vélte, hogy közéleti szerepvállalása miatt az egész ország neheztel rá: a konzervatív katolikusok protestánsbarátnak, az antiszemiták „zsidóbérenc"-nek tartották, a kormány pedig legitimizmusa miatt viseltetett fenntartásokkal vele szemben.[14] A rend ezért római központjába rendelte a pátert, mintegy kimenekítve őt kellemetlen hazai helyzetéből. 1926 júliusában térhetett vissza Magyarországra, ám Wlodzimierz Ledóchowski[15] általános rendfőnök szigorúan figyelmeztette, hogy tartózkodjon a politikától és csak a „lelki munkákkal" foglalkozzon. A páter kezdetben igyekezett is megfelelni az elvárásnak: 1926 novemberében arról számolt be, hogy visszavonult a politikai tevékenységtől, a KSV épületében mindössze egyszer járt, a politikusokat és közszereplőket tudatosan elkerüli, kizárólag folyóirataival és vallásos előadásokkal foglalkozik.[16]

Idővel azonban Bangha fokozatosan ismét elfoglalta helyét a katolikus sajtó irányítói között, bár befolyását inkább már csak közvetett úton érvényesítette. Ebben egyik legfőbb eszköze a *Magyar Kultúra* című folyóirat volt, amelyet tanítványa, Nyisztor Zoltán[17] szerkesztett. A folyóiratot 1930-ban már hatezren

13 Kardos (1998): 193.

14 Molnár Antal: Az engedelmes lázadó (Bangha Béla és a jezsuita rendi vezetés). In: Molnár Antal–Szabó Ferenc SJ: *Bangha Béla SJ emlékezete.* Budapest, JTMR Távlatok, 2010. 81.

15 Ledóchowski, Wlodzimierz (1866–1942): 1889-ben lépett a jezsuita rendbe, 1902-től a galíciai rendtartomány vezetője, 1915-től haláláig általános rendfőnök volt.

16 Molnár (2010): 88–89.

17 Nyisztor Zoltán (1893–1979): szatmári egyházmegyés pap, püspöki titkár, majd 1919-ben Budapestre költözése után Bangha munkatársa (és utóbb életrajzírója), több katolikus lap rendszeres szerzője.

olvasták. Bangha szerint a *Magyar Kultúra* annak köszönhette – a kor viszonyaihoz képest – tekintélyesnek számító példányszámát, hogy munkatársai „megfélemlíthetetlen kritikát" gyakoroltak és következetesen védték a katolikusok jogait. Amikor elöljárója építő kritikára ösztönözte volna, Bangha azzal felelt, hogy ezzel aztán aligha fogják az emberek lelkiismeretét és érdeklődését felrázni. Ez a felfogás azonban nem nyerte el a hazai katolikusok osztatlan rokonszenvét, sőt még Rómából is számos kifogás érkezett a folyóirat támadó hangneme és durva stílusa miatt.[18] Bangha Béla tehát az 1930-as évek elején is a harcos katolicizmus szellemében járt el, és, mint látni fogjuk, elképzeléseit a KSV irányvonalában is szerette volna érvényesíteni.

A KSV vezetésének legfontosabb személyisége ekkor a gyakorlatban a legitimista arisztokraták képviselője, Marsovszky Ivor[19] volt, aki a szerkesztés folyamatába is rendszeresen beleavatkozott.[20] Egy munkatársa szerint „hallatlanul okos, gyors észjárású, nagy munkabírású, ideges ember" volt, akit jó ítélőképesség és ügyes tárgyalási taktika jellemzett.[21] Az *Új Nemzedék* vezetője Cavallier József,[22] a *Nemzeti Újság* főszerkesztője pedig Tóth László[23] volt, aki korábban a *Budapesti Hírlap* párizsi tudósítójaként szerzett tapasztalatokat. Vele szemben az intranzigens katolikusok ugyanakkor némileg bizalmatlanok voltak, ugyanis protestáns létére katolizált.[24] Egy újságíró például azzal indokolta a KSV-től való távozását, hogy Tóth „nem radikális katolikus irányban" vezette a lapot.[25]

Nyisztor Zoltán visszaemlékezésében a konzervatív egyházi körök felfogásának alapján írta le a vállalat viszonyait. Tóth Lászlót tehetséges, de lusta embernek tartotta. A *Nemzeti Újság* főmunkatársa, Turi Béla[26] véleménye szerint „nem látott mást, mint alkotmányjogi és pártpolitikai témákat. Elemében volt, ha közjogi vitákba szólhatott bele, de a nagy szociális, kulturális, nemzetiségi és katolikus restaurációs kísérletek figyelmén kívül maradtak". Baranyay Lajos[27] vezérigazgató szerinte „elvilágiasodott pap, semmihez sem értett, tehát szellemet, lelkesedést nem diktálhatott, megelégedett alattvalói hódolatá-

18 Molnár (2010): 114–115.
19 Marsovszky Ivor (1887–?): az Új Nemzedék kiadója.
20 Nyisztor Zoltán: *Vallomás magamról és kortársaimról.* Róma, k. n., 1969. 160.
21 Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban BFL) XVII. 877. 465/b. sz. Igazoló Bizottság Iratai. KSV iratok. 21. jegyzőkönyv. 1945. november 21.
22 Cavallier József (1891–1970): hírlapíró, 1921 és 1932 között az Új Nemzedék felelős szerkesztője, a keresztényszocializmus egyik képviselője.
23 Tóth László (1889–1951): hírlapíró, 1922 és 1944 között a Nemzeti Újság felelős szerkesztője.
24 Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (a továbbiakban SzfvPL) 7122-638/1929. Széchényi György gróf memoranduma, szerzője ismeretlen 1929. február 5.
25 Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Levelestár Pogány Kázmér Mihályfi Ákosnak 1928. március 5.
26 Turi (eredetileg Tillmann) Béla (1875–1936): esztergomi kanonok, politikus, több alkalommal kereszténypárti országgyűlési képviselő, 1902-től az Alkotmány, majd 1919-től a Nemzeti Újság munkatársa.
27 Baranyay Lajos (1884–?): székesfehérvári egyházmegyés pap, 1910–1918 között a Fejérmegyei Napló szerkesztője, majd a Központi Sajtóvállalat vezérigazgatója.

val s a legfelkapottabb éttermek légkörével". Nyisztor összességében úgy látta, hogy a vállalat jó újságírói gárdával rendelkezett, amely azonban megfelelő vezetés hiányában nem alkotott kimagaslót. Bár a lapok szerinte „sablonosan jók" voltak, de nem támasztottak nagyobb érdeklődést.[28] Ezt a képet részben alátámasztja Marsovszky véleménye, aki szerint a munkatársak egy része jól dolgozott. Néhányukat viszont, akiket püspökök vagy rendek protezsáltak be, gyengébb teljesítményük ellenére is meg kellett tűrni a szerkesztőségekben.[29]

A KSV az 1920-as években igyekezett alkalmazkodni az élesedő piaci versenyhez. A terjesztői hálózat fejlesztésének érdekében a papságot személyesen is érdekeltté próbálta tenni a forgalmazásban: ajándék előfizetést, kedvezményeket, nyereményjátékokban való részvételt ajánlott fel a számukra.[30] A lapok tartalmukban is idomultak a versenyhelyzethez – ez viszont azzal járt, hogy az egyházi hírek fokozatosan tért vesztettek. A *Nemzeti Újság* például napi egy oldal terjedelemben állt a katolikus egyesületek rendelkezésére közleményeik kiadására,[31] valamint alkalmanként részletes tudósításokat közölt az egyházi közélet fontos eseményeiről, például a katolikus nagygyűlésekről, és tiltakozott a vallásos világnézetet sértő kezdeményezések ellen[32] – ám ezenkívül nem sok jel mutatta, hogy egyházi hátterű lapról van szó. Az *Új Nemzedék* esetében pedig kifejezetten a bulváros hangvétel térfoglalása figyelhető meg. 1925-től már megjelenhettek bűnügyi tudósítások a címlapon, ami sok konzervatív katolikus erkölcsi érzékét bánthatta. A lap az olvasók megnyerésére új rovatok tömegét indította irodalomról, lóversenyről, sportról, bélyeggyűjtésről és sakkról. Állandósultak a karikatúrák, a keresztrejtvények, valamint a nyereménypályázatok a hűséges olvasók számára.[33]

A vállalat ennek ellenére nem tudta elkerülni a példányszámok esését. A húszas évek végén a *Nemzeti Újság* átlagosan 24–25, illetve vasárnap 31 ezer példányban, az *Új Nemzedék* 18–19 ezer példányban jelent meg.[34]

2. A változások éve: 1932

A gazdasági világválság a KSV számára újabb komoly kihívást jelentett. 1931 elején a vezetőség kénytelen volt számot vetni azzal, hogy – a növekvő elszegényedés, a munkanélküliség terjedése miatt – a régi előfizetői tábor megtartása súlyos gondokat okoz, a hirdetési bevételek majdnem teljesen megszűnnek, a

28 Nyisztor (1969): 159–163.
29 BFL XVII. 877. 465/b. sz. Igazoló Bizottság Iratai. KSV iratok. 23. jegyzőkönyv. 1945. november 28.
30 Esztergomi Prímási Levéltár (a továbbiakban EPL) Cat. 49/4181-1923. Baranyay Lajos a prímásnak 1923. december 12.
31 EPL Cat. 44/228-1935. Jegyzőkönyvi kivonat a KSV igazgatósági üléséről 1934. december 19.
32 A székesfehérvári papság például 1932-ben megköszönte a vállalatnak, hogy fellépett a Debrecenbe tervezett halottégető ellen. SzfvPL 540 C. 1492-1932. Jegyzőkönyv. Fölvétetett Székesfehérvárott 1932. április 7-én az egyházmegyei katolikus egyesületek központjának gyűléséről.
33 Új rovatokkal kibővülve, nagyobb terjedelemben jelenik meg az Új Nemzedék. *Új Nemzedék,* 1925. március 5. 3.
34 SzfvPL 7122. Szigorúan bizalmas a Ft. kerületi esperes urak használatára. Dátum nélkül.

lapok közgazdasági bevételei minimálisra csökkennek.[35] A helyzetet néhányan olyan súlyosnak ítélték, hogy már a KSV lapjainak megszűnését is elképzelhetőnek tartották.[36] Ugyanakkor a társadalmi környezet gyors változása, a bizonytalanság jelentős információszükségletet eredményezett, ami növelte a keresletet a sajtótermékek iránt: 1931-ben a budapesti lapok példányszáma 21%-kal nőtt.[37]

A KSV vezetősége jó alkalmazkodókészségről tanúságot téve úgy döntött, hogy az *Új Nemzedék*et bulvárlappá alakítja át, amelyet hat oldalra csökkentett terjedelemben, de olcsón, az addigi tízfilléres ár helyett négy fillérért terjesztenek. Értékelésük szerint

„tavaly még lehetetlen lett volna terjedelmére nézve kis alakú, hat oldalas lappal a nyilvánosság elé lépni. Be kellett következni a szörnyű elszegényedésnek, hogy szerényebb köntösben, mélyen leszállított ár mellett, számíthassunk a közönségre."[38]

Az *Új Nemzedék* főszerkesztője Saly Dezső[39] lett, akit még a szigorú kritikus Nyisztor Zoltán is tehetséges, elhivatott vezetőnek tartott.[40] Saly átalakította a lap szerkesztési gyakorlatát, és a megújított sajtótermék a rövidebb cikkeknek és a sok riportnak köszönhetően könnyebben fogyaszthatóvá vált a tömegek számára.[41]

Az *Új Nemzedék* hasábjain a változtatást azzal indokolták, hogy pénzt és időt kívánnak megspórolni az olvasóknak, úgy hogy közben ragaszkodnak a korábbi színvonalhoz. Emellett egyfajta társadalom-lélektani küldetést is tulajdonítottak a lapnak:

„tudjuk, hogy a mai nyugtalanul lüktető életben mennyire figyelembe kell vennünk *az olvasó idegeinek állapotát is*, nehogy zavaros, kusza köntösben megjelenő újsággal zavarjuk az élet gondjától megviselt idegrendszerét [kiemelés az eredetiben]."[42]

A vállalat az átszervezésre hivatkozva megemelt támogatást, évi kétszázezer pengőt kért a püspöki kartól, amely 1932. október 19-én tárgyalt az ügyről. Szmrecsányi Lajos[43] feltételként szabta volna, hogy a KSV lapjai a jövőben

35 *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között.* Összeállította Beke Margit. I. kötet. München–Budapest, Aurora, 1992. 393–394.
36 Erről a székesfehérvári püspök beszélt egy bizalmas tanácskozáson. SzfvPL 540 C. 2729-1931. Jegyzőkönyv. Felvétetett 1931. szeptember 30-án az egyházmegyei katolikus egyesületek központi bizottságának gyűléséről.
37 Sipos Balázs: *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban. Politika- és társadalomtörténeti vázlat.* H. n., Argumentum, 2011. 81.
38 EPL Cat. 56/123-1937. Zichy János a prímásnak 1932. augusztus 18.
39 Saly Dezső (1892–1984): hírlapíró, 1911-től különböző katolikus lapok munkatársa, számos társadalmi egyesület tisztségviselője volt.
40 Nyisztor (1969): 163–164.
41 Saád Béla: *Tíz arckép.* H. n., Ecclesia, 1983. 83.
42 Négy fillér hétfőtől kezdve az Új Nemzedék. *Új Nemzedék,* 1932. augusztus 28. 3.
43 Szmrecsányi Lajos (1851–1943): 1873-ban pappá szentelték, 1912-től haláláig egri érsek.

a katolikus ügyekkel szemben nagyobb figyelmet tanúsítsanak. Rott Nándor[44] erre „mintegy védelmül" elmondta, hogy sok előfizető felszólalt a vállalatnál, „sokallva az egyházi híreket a lapokban". A kar végül elfogadta ezt az érvelést, és tovább vállalta a segélyezést.[45]

Az egyház vezetése tehát fenntartásainak ellenére is támogatta az *Új Nemzedék* reformját, és igyekezett sikerre juttatni a megújult lapot. A Bangha Béla által vezetett Katolikus Sajtóhölgybizottság országos terjesztési akciót indított, amelynek keretében több mint kétezer előfizetési felhívást küldtek ki a papsághoz és a katolikus szervezetekhez.[46] A klérus nagy szerepet vállalt a KSV propagandarendezvényein is, amelyek az árleszállítást egyfajta kulturális misszióként igyekeztek ünnepelni. Veszprémben például a városi színházban rendeztek sajtóünnepélyt, amelyen részt vett a megyéspüspök is. A fő szónok Bangha Béla volt, aki „a közönség tapsai közben beszélt a filléres *Új Nemzedék*ről, amely minden szellemi és társadalmi igényt kielégít".[47] Jászberényben a vállalat a ferencesek kultúrházában, a polgármester, a városi elit, sok iparos és gazda jelenlétében tartotta meg kultúrestéjét. Itt Strecke Ernő,[48] a Katolikus Sajtóhölgybizottság társelnöke azt fejtegette, hogy az *Új Nemzedék*kel

„a Központi Sajtóvállalat új korszakot nyitott a magyar sajtóban, mert a maga világnézetét és modern sajtótechnikáját a legtávolabbi falvakba is el akarja vinni azoknak, akiknek a mai nehéz időkben a fillérek is nagy összeget jelentenek".[49]

A műsor vonzerejét – egyebek mellett – egy dalkör énekszámai és Zágon Istvánnak,[50] a *Nemzeti Újság* humoristájának a karcolatai voltak hivatottak növelni.[51]

Az 1932-es év másik nagy változását Gömbös Gyula miniszterelnöki kinevezése jelentette a KSV-lapok számára. A vállalat politikai szempontból elsősorban a Zichy János vezette KGSZP érdekeit képviselte. A Gömbös-kormány megalakulásakor a párt parlamenti frakciójának képviseletében Turi Béla kijelentette, hogy a párt megőrzi akciószabadságát a kormánytámogatás kérdésében. Összességében ez a sem kormánytámogató, sem ellenzéki álláspont maradt jellemző 1932–1933-ban. A legelkötelezettebb legitimista politikusok, köztük

44 Rott Nándor (1869–1939): 1896-ban pappá szentelték, 1917-től haláláig veszprémi püspök.
45 Beke (1992, I. kötet): 459.
46 Hangay Imréné: Beszámoló a Katolikus Sajtóhölgybizottság elmúlt évi működéséről. *Sajtószemle,* 1933. február. 2.
47 Veszprém társadalma nagyszabású sajtómozgalmat indított. *Nemzeti Újság,* 1932. november 3. 4.
48 Strecke (1946-tól Sigmond) Ernő (1897–1983): hittanár, a világi hívők társadalmi szerepvállalásának egyik szorgalmazója, 1932 és 1941 között a Sajtószemle című lap felelős szerkesztője.
49 A becslések szerint ekkoriban a vidéki népesség mintegy egyharmada lehetett rendszeres olvasója a fővárosi kiadású országos lapoknak. Sipos (2011): 78.
50 Zágon István (1893–1975): színműíró, humorista, több sikeres vígjáték szerzője, 1928–1933 között a Nemzeti Újság belső munkatársa volt.
51 Nagysikerű sajtóestet rendeztek Jászberényben a KSV lapjai. *Nemzeti Újság,* 1932. október 23. 12.

Griger Miklós[52] viszont a kezdetektől ellenzéki felfogást képviseltek, mert erős bizalmatlansággal viseltettek Gömbös iránt, aki 1921 októberében főszerepet játszott IV. Károly trónfoglalási kísérletének megbuktatásában.[53]

A KSV lapjai a keresztény párt álláspontjához hasonlóan meglehetősen csínján bántak a kormány bírálatával, sőt, egyes tudósításokban kifejezetten tetten érhető, hogy Gömbös személyét igyekeztek elfogadhatóvá tenni a legitimista olvasók számára. A vatikáni látogatásáról szóló riport szerzője például arról írt, hogy Gömböst általában kemény embernek ismerik, nem tudni, mikor lágyult el utoljára. Amikor viszont magánkihallgatása után kilépett a pápától, szemmel láthatóan teljesen a szellemi élmény hatása alá került: „ezt az elérzékenyült, tétova, meghatott embert most láttam először. Nem tehetek róla, nekem így tetszett a legjobban"[54] – szólt a kommentár. A *Nemzeti Újság* oldalain nagyra értékelték a királypártiaknak tett gesztusokat is. Amikor Apponyi Albert gróf 1933 februárjában elhunyt, a lap beszámolt a miniszterelnök előzékeny gesztusáról, aki a parlamenti folyosón felkereste a royalista képviselőket, és arról érdeklődött, hogy legitimista szempontból kifogásolnák-e, ha Apponyit a Mátyás-templomban helyeznék végső nyugalomra, ahová korábban csak az uralkodóház tagjait temették.[55] A lap 1932 karácsonyán még hízelgő hangvételű imázscikket is közölt arról, hogy a kormány tagjai hogyan várták családjuk körében az ünnepet – a cikket a miniszternék fényképével illusztrálták.[56]

A KSV szerkesztőinek óvatosságát egy másik eset még pontosabban jellemzi. 1932 decemberében Gömbös országjáró körútja során a Nyugat-Dunántúlra is eljutott. Szereplése nyugtalanságot váltott ki a keresztény pártban, amely barátságtalan lépésnek tartotta az utat, hiszen a Dunántúlt a saját „politikai rezervátumának" tekintette.[57] Ennek a politikai ellenszenvnek azonban nem találjuk nyomát a KSV lapjaiban, amelyek tárgyszerű beszámolókat közöltek az esetről. Sőt, az *Új Nemzedék* igen kedvező fényben tüntette fel (az evangélikus vallású) kormányfőnek a felekezeti békesség fontosságáról tett nyilatkozatát.[58]

52 Griger Miklós (1880–1938): székesfehérvári egyházmegyés pap, 1930-tól Bicske plébánosa, 1920 után a keresztény párt országgyűlési képviselője volt több alkalommal, 1935-ben alapító tagja a „szociális népkirályság" programját képviselő legitimista Nemzeti Néppártnak.

53 Gergely Jenő: *A keresztényszocializmus Magyarországon (1924–1944)*. Gödöllő, Typovent, 1993. 95.

54 Gömbös a Vatikánban. *Nemzeti Újság*, 1932. november 15. 5.

55 Pénteken lesz a beszentelés és kedden délelőtt a temetés Budapesten. *Nemzeti Újság*, 1933. február 8. 4.

56 Hogy és hol tölti Excellenciád a karácsonyt? Politikamentes karácsonyi látogatás a miniszterek otthonában. *Nemzeti Újság*, 1932. december 25. 13.

57 Gergely Jenő (szerk.): *Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása 1932–1936. Antal István sajtófőnök emlékiratai*. Budapest, Új Palatinus Könyvesház, 2004. 173–174.

58 „Itt e püspöki városban is hirdetem mint protestáns ember, ha arculütnének katolikus részről, nem ütnék vissza, annyira féltékenyen vigyázok a békére és a harmóniára" – mondta Gömbös. „Kisebb koncepciót Páneurópa helyett; római utam és az osztrák tárgyalások ezt célozták!" A miniszterelnök Győrött, Pannonhalmán, Pápán és Szombathelyen. *Nemzeti Újság*, 1932. december 18. 5–6.; Racionalizálási törvényt, telepítést, új nyugdíjrendszert és kamatleszállítást jelentett be a miniszterelnök Szombathelyen. *Új Nemzedék*, 1932. december 20. 7.

3. Tájékozódási kísérletek az egyház részéről: Bangha Béla és Czapik Gyula helyzetjelentései 1934-ben

A miniszterelnök iránti türelmi időszak a politikában nem tartott sokáig: 1933 folyamán elmélyültek az ellentétek a kormánypárt, a Nemzeti Egység Pártja (NEP) és a KGSZP között. Ennek az volt az oka, hogy a NEP-et Marton Béla[59] vezetésével igyekeztek modern tömegpárttá szervezni, és valamennyi településen alapszervezetet akartak létrehozni. A terjeszkedési törekvések hatására a katolikusok körében a kormányfő presztízse gyorsan romlott: 1933 áprilisában Gömbös arról panaszkodott bizalmasának, Antal István sajtófőnöknek,[60] hogy egyes katolikusok szerint az „újpogányság" hitleri eszmevilágában él, és nem hű a keresztény vallási princípiumokhoz.[61] Májusban Turi már azzal vádolta a miniszterelnököt, hogy diktatúrára tör, de mindenkit biztosított róla: pártja nem hajlandó betérni abba az akolba, ahová a kormányfő terelgeti. Júniusban pedig Zichy János pártelnök bejelentette a parlamentben, hogy a királykérdés eltérő megítélése miatt pártja ellenzékbe megy.[62]

Ekkor úgy tűnhetett, hogy ez az esemény a KSV lapjainak irányvonalára is döntő hatással lesz – Bangha Béla környezetében legalábbis ebben reménykedtek.[63] A *Nemzeti Újság* pünkösdvasárnap közölt Erőt és öntudatot című vezércikke felcsillantotta a komoly ellenzékiség képviseletének esélyét. A cikk a katolikusok bűnös fatalizmusát hibáztatta, amiért korábban belenyugodtak abba, hogy elveik kiszoruljanak a közéletből, ezért a társadalmi önszerveződés fokozására szólított fel: „Akarni kell a hatalmat, akarni kell a szervezettséget, akarni kell a mi jövendőnket, amelyet csak úgy építhetünk ki, ha már ma és mi rakjuk le az alapját."[64]

A KGSZP ellenzékbe vonulása azonban – ahogyan a szakirodalom is kiemeli – „a sajtóban és a közvéleményben csak némi késéssel tudatosult".[65] Ennek egyik oka pedig éppen az lehetett, hogy a párt sajtója – a nagyfokú anyagi függőség miatt – csak igen óvatosan érvényesíthette az ellenzéki szerepet. Némi bepillantást enged a kulisszák mögé az a levél, amelyet Glattfelder Gyula[66] 1933 áprilisában írt Serédi Jusztinián hercegprímásnak. Eszerint az *Új Nemzedék* átalakításával elért forgalombővülés nagy bevételnövekedéssel járt ugyan, de az anyagi egyensúly eléréséhez még legalább napi húszezer plusz példány eladá-

59 Marton Béla (1896–1960): katonatiszt, a MOVE egyik alapítója, 1931-től több alkalommal országgyűlési képviselő, a Gömbös-féle Nemzeti Egység Pártjának ügyvezető főtitkára.

60 Antal István (1896–1974): jogász, politikus. 1932-től a miniszterelnökségi sajtóosztály vezetője, 1935–1936 között igazságügyi államtitkár. Tagja volt a Sztójay-kormánynak, a népbíróság halálra ítélte, ám ezt életfogytiglani fegyházbüntetésre változtatták. 1960-ban amnesztiával szabadult.

61 Gergely (2004): 192.

62 Gergely (1993): 95–100.

63 S. E. Életkérdésünk. *Sajtószemle*, 1933/2. 1.

64 Erőt és öntudatot! *Nemzeti Újság*, 1933. június 4. 1–2.

65 Gergely (1993): 100.

66 Glattfelder Gyula (1874–1943): a Szent Imre Kollégium alapítója, 1911-től haláláig csanádi püspök.

sára lett volna szükség, különben ismét nagy deficit jelentkezésével kell számolni. A püspök azonban más tényezők miatt is aggódott:

„kevéssel előbb itt járt a miniszterelnöki sajtóiroda főnöke [Antal István], s nálam is tisztelegvén, beszélgetés közben azt a megjegyzést ejtette el, hogy a KSV anyagi nehézségei nekik súlyos gondot okoznak. S miután a mindenkori kormány elhatározásai kiszámíthatatlanok, s lapjainkkal szemben érdeklődését kizárólag politikai szempontok magyarázzák, elképzelhetőnek tartom, hogy hirtelen kínos meglepetés elé állíttathatunk" – írta.

Ezenkívül a vállalat gazdálkodása terén is súlyos problémákra hívta fel a figyelmet:

„Budapesten azt rebesgetik, hogy a KSV főfunkcionáriusai rendkívül nagy összegű végkielégítésre nyertek igényt. Ha ez igaz, akkor – tekintve, hogy a KSV-nek jutó támogatás közadókból ered – alkalmas kínos kritika felidézésére."[67]

Információi néhány hónap múlva arra indították a püspököt, hogy egy nyilvános eseményen meglepő nyíltsággal beszéljen a katolikus sajtó problémáiról. Szavai szerint a KSV lapjai a tőke, a kormány és a papság segítségével finanszírozzák magukat. Ahhoz viszont, hogy a lapok politikailag függetlenek lehessenek, önfenntartás szükséges. Glattfelder azt kérte, hogy a papok támogassák a KSV terjesztőinek munkáját, és ne kívánják azt, hogy a lapok mindenben kielégítsék személyes igényeiket. Ráadásul szokatlan egyértelműséggel utalt arra, hogy a sajtó mennyire fontos a klérus érdekvédelme szempontjából is: „Paptársainkat meg kell győzni otthon arról, hogy ez egzisztenciális kérdés" – mondta. Végül figyelmeztette hallgatóságát, hogy ha a *Nemzeti Újság* megszűnne, nehezen tudnának helyette új orgánumot teremteni, hiszen egy új lapra csak az első évben félmillió pengő befektetés kellene.[68]

A figyelmeztetés ekkor azért volt különösen indokolt, mert a kultúradó behajtása, amit a papság egyébként korábban is igen kedvetlenül teljesített,[69] ekkoriban már rendkívül nehezen haladt. Zichy János, a KSV elnöke amiatt panaszkodott a püspöki karnak, hogy az eddig megszavazott segélynek csak alig az egynegyede folyt be ténylegesen. A püspöki kar 1933. októberi ülésén élénk vita alakult ki a vállalat segélyezéséről. Virág Ferenc[70] kijelentette, hogy a korábban vállalt összeget egészen biztosan nem tudja majd behajtani az egyházmegyéjében. Pájer János[71] pedig a területére eső támogatási összeg leszállítását kérte, amit azzal indokolt, hogy a hírek szerint a KSV munkatársai, különösen

67 EPL Cat. 44/1161-1933. Glattfelder Gyula a prímásnak 1933. április 25.

68 Glattfelder Gyula: A lelkipásztorok sürgős teendői a sajtó terén. *Egyházi Lapok Papok Közlönye,* 1933. augusztus. 213–215.

69 Klestenitz (2013): 258–259.

70 Virág (1893-ig Blum) Ferenc (1869–1958): 1922-től Szekszárd plébánosa, 1926-tól haláláig pécsi püspök volt.

71 Pájer János (1874–?): a rozsnyói püspök titkára, majd 1927-től a rozsnyói egyházmegye Magyarországon maradt területeinek apostoli kormányzója.

Baranyay Lajos vezérigazgató, túl sokat keresnek. Glattfelder Gyula ezekre a felszólalásokra hivatkozva sürgette, hogy végre részletesen tárják fel a KSV anyagi helyzetét. Azzal érvelt, hogy a püspöki kar közadót vet ki a hívekre a vállalat támogatására, ezért igen kényes helyzetbe kerülhet a KSV csődje esetén. A testület az érvelést elfogadva úgy határozott, megbízást ad Bangha Bélának arra, hogy részletes jelentésben tisztázza a KSV aktuális helyzetét.[72]

Bangha jelentésének értelmezéséhez fontos tudnunk azt, hogy ő és elvbarátai hogyan vélekedtek ekkoriban a sajtó szerepéről. Alapállásáról sokat elárulnak az 1933-ban a *Magyar Kultúra* hasábjain megjelentetett cikkei, amelyekben a hazai katolicizmus aktuális tennivalóiról fejtette ki nézeteit. Úgy vélte, hogy az egyház aránytalanul keveset költ a modern eszmeterjesztésre, noha az lenne a feladata, hogy egyfajta keresztény atmoszférát teremtsen a közéletben. „Rá kell kényszerítenünk a tömegeket, hogy akarva, nem akarva találkozzanak a katolicizmus eszméivel" – írta.[73]

A fő problémát abban látta, hogy a katolikus sajtó sokszor még saját tömegeit sem éri el, pedig ha ez sikerülne, akkor az szerinte máris „nagyhatalom" lenne. A kudarc okaként négy tényezőt sorolt fel. Az első a „befelé fordulás", vagyis az, hogy az egyház még mindig elsősorban hagyományos feladataira: a pasztorációra, nevelésre, tudományra, szociális munkára koncentrál, ugyanakkor húzódozik a modern célkitűzésektől. A második probléma, hogy az egyházban a sajtókérdéssel senki sem törődik hivatalból. A klérusnak és a hierarchiának erre nincsen elég kapacitása, de nem is lenne kívánatos, hogy a sajtót a püspökök szervezzék, mert így minden erkölcsi és anyagi felelősség rájuk hárulna. Bangha szerint ez tipikusan a világi hívek feladata lenne, a cselekvésre hivatott társadalmi szervezetek azonban még gyengék, nem érettek a feladatra. A sajtóügy ezért a gyakorlatban magánkezdeményezésekre van utalva, ami azért jelent nehézséget, mert ezek felett nem érvényesíthető intézményes egyházi ellenőrzés. A harmadik problémát a „jó" – vagyis a világnézetileg szilárdan elkötelezett és szakmailag elhivatott – újságírók hiányában látta. A nem meggyőződéses katolikus újságíró csak a felszínt látja, sematikusan ír, csak azt tudja, melyek azok a témák, amelyeket nem szabad tárgyalnia. Munkája nem ér sokat az egyház számára, hiszen „csak a teljes meggyőződés melege s mélysége alkalmas arra, hogy katolikus levegőt sugározzon". A jó újságírók hiánya természetesen kihat a sajtó általános helyzetére, hiszen az így létrejövő

„vizenyősen katolikus lapok, amelyek alig különböznek a liberális-keresztény orgánumoktól, nem számíthatnak erős visszhangra. A komoly világnézetű közönség ízetlennek találja őket, a liberális keresztények pedig találnak elég olyan lapot, amely a liberális igényeiket kielégíti."

Végül a negyedik megoldandó kérdést az anyagi megalapozottság hiányában és a terjesztés megszervezésében látta.[74]

72 Beke (1992, I. kötet): 516–517.

73 Bangha Béla: Tömegvezetés és tömegnevelés. *Magyar Kultúra,* 1933/4. 188.

74 Bangha Béla: A katolikus irodalom belső gátlásai. *Magyar Kultúra,* 1933/9. 385–392.

A *Magyar Kultúra* egy másik szerzője szerint a hazai katolikus napilapok valójában majdnem mindig pártlapok voltak, amelyek politikai megkötöttségeik miatt csak a katolikus társadalom töredékét tudták elérni. Ezért sürgette, hogy a napilapokat alakítsák át „pártfeletti" orgánumokká: határozzák meg az egyház által „nem kifogásolt" pártokat, amelyek egyenlő arányban fejthetik ki véleményüket a katolikus sajtóban. Ezt a – meglehetősen életidegennek ható – javaslatot azzal indokolta, hogy a pártsajtó csak „korlátolt nyilvánosságot" képes teremteni, ezért „pártfeletti" katolikus lapok kellenek, hiszen a független orgánumok mellett sokkal könnyebb fellépni. Bár beismerte, hogy ez a pártpolitikusoktól sok önfegyelmet követelne, de úgy vélte, ezt „könnyen magáévá teheti az, aki a németországi események tanulságait le tudja vonni"[75] – amivel a katolikusellenes politikát folytató Adolf Hitler hatalomra kerülésére célzott. Bangha folyóiratának egy másik publicistája a katolikus sajtó kudarcának okát abban vélte felfedezni, hogy a tudatos hitéletet élő középosztályi olvasók kifejezetten idegenkedtek a KSV lapjaitól, mivel ezek nem voltak eléggé puritánok a számukra. Az ideális katolikus sajtótól azt várta volna, hogy a „kor szociális tébolyát" átnemesítse „katolikus társadalmi érzéssé", amely „az osztályokra hasadozottság gőgjét átváltoztatja az egyéni felelősség szociális tudatára".[76]

Bangha Béla és köre tehát meglehetősen kritikusan vélekedett a keresztény párt lapjairól, ami jól érezhető a püspöki karnak készített beszámolóban is.[77] Az 1934 tavaszán tárgyalt kimerítő jelentés először felvázolta az aktuális problémákat, majd két alternatív megoldási javaslatot fogalmazott meg. A vállalat részvényei ekkor öt nagy csoport kezében voltak, ezek közül három vezetője volt nevesíthető: maga Bangha páter, valamint Zichy János és Károlyi József.[78] A két utóbbi személy csoportjai együtt birtokolták a részvények többségét. A vállalat vezetősége a jelentés szerint jóakaratú és „nagyrészt értékes" emberekből áll, ám „ezeket az urakat bizonyos túlzott lágyság, engedékenység s néhol félénkség jellemzi; úgy a szellemi, mint az anyagi részben hiányzik az »erős kéz«".

A *Nemzeti Újság* átlagosan 21–24 ezer példányban, az *Új Nemzedék* 77–85 ezer példányban jelent meg. A vállalat tartozása összesen 448 ezer pengőre rúgott, a legnagyobb összeget, 180 ezer pengőt, a Pallas nyomda követelte. A jelentés ezt különösen veszélyesnek ítélte, hiszen a nyomda a kormány kezében volt, amely a rendezetlen számlákat bármikor politikai nyomásgyakorlásra használhatta fel. A lapok évente félmillió pengő deficitet „termeltek", amelynek fedezésére több forrást kellett igénybe venni. A katolikus hívekre kivetett kultúradó százezer pengőt, a Vallásalap[79] hozzájárulása 72 ezer pengőt tett ki, ezek tehát nem voltak elegendőek. A fennmaradó összegből a KSV vezetősége

75 Földes Ferenc: A sajtóakció feladatai. *Magyar Kultúra,*1933/9. 156–159.
76 Pápay Tamás: Milyen legyen a katolikus sajtó? *Magyar Kultúra,* 1934/15–16. 126–127.
77 Beke (1992, II. kötet): 29–30.
78 Károlyi József, gróf (1884–1934): nagybirtokos, 1927-től a KGSZP színeiben Székesfehérvár országgyűlési képviselője, 1933–1934 között a magyar legitimista mozgalom vezetője.
79 1780-ban Mária Terézia által különböző egyházi forrásokból létesített, a katolikus egyház céljait szolgáló pénzalap, amelyet 1867-től a vallás- és közoktatási minisztériumban szervezett felügyelő és ellenőrző bizottság kezelt.

„rendkívüli utakon" 150 ezer pengőt, Marsovszky Ivor pedig mintegy 190 ezret teremtett elő – ám ezeknek a forrásoknak az eredetéről Bangha nem tudott pontosabb információkkal szolgálni. Marsovszky „akcióiról" azt feltételezte, hogy ezek mágnásoktól kapott segélyeket, illetve az általuk felvett váltóhiteleket jelentették. A pénz másik fele különböző cégektől származott, ám ezeknek „sem forrását, sem összegszerűségét, sem a velük szemben vállalt kötelezettségeket a könyvekből megállapítani nem lehet. A pillanatnyi katasztrófákat elhárítják, de sok megkötöttséget okoznak." A KSV ekkor a kormánytól sem közvetve, sem közvetlenül nem kapott támogatást,[80] ugyanakkor az egyes kormánytényezők egyéni ajánlásai a bankoknál, kartelleknél nagyon fontos segítséget jelentettek. További problémát jelentett a cég gazdálkodásában, hogy a hívekre kivetett kultúradóból az előirányzatok soha nem folytak be rendesen, ezért váltóadósságot kellett felvenni, ami évente 14 ezer pengő kiadást jelentett. A finanszírozás esetlegességét Bangha hatalmas gondnak látta:

> „sajtónk ma nagyrészt injekciókból él, amelyeket egyetlen ember [tehát Marsovszky] találékonysága s erőfeszítése szerez meg neki esetről esetre, s amelyek bármely pillanatban megszűnhetnek (pl. ha ez az úr egyszer idegzetileg összeroppan, ami nem lehetetlen elképzelés, vagy komolyabban megbetegszik, vagy megunja a küzdelmet, és félreáll). Sajtó nélkül maradunk és hatalmas terheket kell likvidálni."

A páter a pénzügyi háttér után a vállalat lapjainak tartalmát elemezte, és – bár nem sokkal korábban egy cikkében szomorúnak nevezte, hogy a KSV-t „a kákán is csomót keresők és kritikusok egész légiója lepte el"[81] – az összképet igen aggasztónak találta. Szerinte az *Új Nemzedék* állt a legjobban a versenyben, de ennek az volt az ára, hogy a lap katolikus szempontból megbízhatatlanná vált. A *Nemzeti Újság*nak viszont a jelentős ráfordítás ellenére alig vannak olvasói, Budapesten mindössze háromezer példányban fogy el. Ennek egyik oka az általános elszegényedés, ám nem a legfontosabb: sokan az éveken át folytatott kormánypártolást, a nem mindig szerencsésen képviselt legitimizmust, a fogyatékos szerkesztést, a programtalanságot, szürkeséget hibáztatták. A közönség szerint továbbá a KSV túl bőkezűen bánik a pénzzel, pedig a kultúradó léte miatt a „takarékosság már lélektani okokból is lényeges követelmény". Az állandósult pénzügyi kiszolgáltatottság miatt ráadásul a KSV arra kényszerül, hogy

> „a katolikus közhangulatnak követeléseivel szinte állandóan szembehelyezkedve idegen tényezőket (zsidó nagytőke és gyáripar, bankok és kartellek, színházak és mulatóhelyek stb.) módfelett kíméljen, sőt esetleg kiszolgáljon".

A lapok azonban még a létező mozgásteret sem használják ki teljesen, aminek a munkatársak egy részének világnézeti szürkesége, illetve a vezetők bátor-

80 Ezt megerősíti Zichy János egyik korábbi jelentése is. EPL Cat. 56/123-1937. Zichy János a prímásnak 1932. augusztus 18.
81 Bangha Béla: A katolikus sajtó mérlege. *Sajtószemle,* 1933/3. 2.

talansága az oka, akik attól félnek, hogy egyháziasabb hangvétel alkalmazása esetén olvasókat veszítenek, valamint elapadnak az anyagi források.

A helyzetelemzés után Bangha két megoldási lehetőséget vázolt fel. Az első az eddigi út folytatása volt két változtatással: takarékos gazdálkodás bevezetésével, valamint a kultúradó rendszeres beszedésével, ami reményei szerint lehetővé tenné a legszélsőségesebb anyagi függés felszámolását. (Megjegyezte még, hogy egyesek szerint kétszázezer pengő egyszeri segélyből a vállalat egy hatalmas propagandakampánnyal annyi új olvasót tudna szerezni, hogy a kultúradó megszüntethető lenne – ő azonban ezt nem tartotta valószínűnek.) A második megoldás – és a páter kimondatlanul is emellett tette le a voksát – a KSV komoly átszervezése lett volna. Szellemi téren következetes katolikus fellépést javasolt: nem hitbuzgalmi hangütést vagy agresszív hitvitázást kívánt, hanem azt, hogy a lapok szerkesztése „célkitűzésben, anyagmegválogatásban, hírközlésben, a lapok egész belső struktúrájában s még stilizálásában is a katolikus gondolatot és programot" érvényesítse. Egyenesen úgy vélte, hogy

„a katolikus programnak, ha kellő ügyességgel és szellemi fölénnyel érvényesül, ma feltűnően nagy a vonzereje, s innen magyarázható, hogy újabban még a zsidó kiadócégek is erősen kezdenek orientálódni katolikus tárgyú kiadványok felé. Azokkal az eszmékkel, amelyeket a Quadragesimo anno,[82] a Divini illius magistri[83] s a Castri connubii[84] (család válsága, modern házassági problémák) képvisel, újságírói szempontból is ma valóságos szenzációkat lehetne produkálni, lapjainknak színt és életet adni s mellettük tömegeket felvillanyozni. Főleg szociális téren. Ma, amikor a szociális világválság lángrózsái égnek százezrek arcán, sok tízezren figyelnének fel ránk, ha mérséklettel ugyan, de határozott céltudatossággal s a pápai enciklikák szellemében hirdetnők lapjainkban az egyedül lehetséges kibontakozás elveit."

Az új irányvonal miatt a KSV ugyan kezdetben sok olvasót elvesztene, viszont sokkal több új olvasót nyerne.

A változás előfeltételének a nem kellően elkötelezett munkatársak lecserélését tartotta „kipróbált katolikusokra". A szerkesztőségek létszámának csökkentése mellett a takarékoskodás érdekében megfontolandónak vélte továbbá az oldalszámok redukálását, hétköznap tíz, vasárnap tizenhat–húsz oldalra. Úgy vélte, hogy ezeket a változásokat az olvasók is hajlandóak lennének elfogadni, ha a vállalat öntudatosan hirdetné, hogy nem akar a kormánytól és a nagytőkétől függeni.[85]

82 XI. Pius pápa 1931-ben kiadott enciklikája, amely az egyház szociális tanítását a gazdasági világválság utáni helyzetre alkalmazta, a szubszidiaritás elvének érvényesítését és a gazdasági szabad verseny állami korlátozását sürgette.

83 XI. Pius pápa 1929-ben kiadott enciklikája, amely megfogalmazta az ifjúság keresztény nevelésének alapelveit.

84 XI. Pius pápa 1930-ban kiadott enciklikája, amely összefoglalta a katolikus egyház házasságról szóló tanítását, elítélve a polgári házasságot, a vegyes házasságot és a válást.

85 Beke (1992, II. kötet): 39–45.

Az esztergomi prímási aulában egy másik lapszerkesztő, Czapik Gyula[86] véleményét is kikérték a KSV helyzetéről. Czapik szerint Bangha jelentésével elsősorban azt kívánta előkészíteni, hogy a lapkiadót saját tanítványának, Nyisztor Zoltánnak a „diktatúrája" alá helyezzék.[87] Czapik szerint azonban ennek nem lenne realitása, mivel az öt nagy részvényes csoport közül hármat: a Zichy-csoportot, a Károlyi-csoportot és az úgynevezett szindikátust valójában Marsovszky Ivor és Baranyay Lajos igazgató tartotta a felügyelete alatt, ezért aztán „a jelenlegi vezetőségnek elég szilárd a jogi helyzete". A püspöki kar ezért szerinte nem támaszthat határozott követeléseket, de nem vonhatja meg az anyagi támogatást sem, mert ezzel többet árthat, mint amit az új vezetőség esetleg használhatna. Emlékeztetett rá, hogy a vállalat félmilliós régi adóssága bármikor esedékessé válhat, ezért a kormánnyal szembeni vigyázatlanság katasztrofális lehet, ami egy új és politikailag iskolázatlan szerkesztő esetében könnyebben előfordulhat.[88]

Czapik a Bangha által rajzolt összképpel általában egyetértett, de úgy vélte, nem igazságos mindenért a mostani vezetőséget hibáztatni. A páterhez hasonlóan ő is úgy gondolta, hogy a szerkesztőségekben elhivatottabb munkatársakat kell alkalmazni, ezért feltűnés nélkül ki kell cserélni a protestáns, illetve zsidókból lett protestáns munkatársakat, valamint a „rendezetlen körülmények" között élő katolikusokat, például azokat, akik csak polgári házasságot kötöttek. Továbbá a politika terén a lapoknak „pártok feletti" irányvonalat kellene követnie. Végül kijelentette, hogy a Bangha által vázolt két megoldási terv közül az elsőt támogatja, mert a fennálló viszonyok között csak ez kivitelezhető. A másodikról viszont lesújtóan vélekedett:

„Kifogásolom anyagi okból, mert a tízoldalas lap kiadásainak csökkentése nem lesz arányban a bevétel csökkenésével. Kifogásolom pasztorális és egyházérdeki szempontból, mert egy kicsiny és csak amúgy is hétpróbás katolikusok között forgó lapnak sem közéleti, sem társadalmi súlya nem lenne. Nem tartom továbbá reálisnak azt a reménységet sem, hogy magasabb erkölcsi és hazafias okokból a közönség majd egy ilyen lap köré fog csoportosulni, egyedül a katolicitás és éles hang címén."[89]

Február végére Esztergomban megérlelődött a szándék, hogy a KSV helyzetének nyomon követésére a püspöki kar egy megbízottat nevez ki, a feladatra pedig Czapik Gyulát szemelték ki. Ő kifejezetten kérte, megbízása ne terjedjen ki a KSV anyagi ügyeinek intézésében való közreműködésre, mivel „a bajkomplexum" kiterjedtsége miatt szükséges megelőzni a hierarchia túlzott szerepvál-

86 Czapik Gyula (1887–1956): nyomdász, 1910-től pap, temesvári lapszerkesztő volt. 1918 után Budapestre költözött, az Egyházi Lapok, a Magyar Kultúra és a Szív szerkesztőjeként dolgozott. 1939-től veszprémi püspök, 1943-tól haláláig egri érsek volt.

87 EPL Cat. 56/123-1937. Czapik Gyula Drahos Jánosnak 1934. január 9.

88 EPL Cat. 56/123-1937. Czapik Gyula megjegyzései Bangha Béla memorandumára Drahos János részére 1934. március 1.

89 Uo.

lalását.[90] Március 20-án a hercegprímás tájékoztatta a püspöki kart Bangha és Czapik vizsgálatainak eredményéről. Úgy látta, hogy az egyház csak jelentős tőke befektetésével lehetne képes rendet teremteni, ennek hiányában viszont nem tanácsos mélyebben beavatkozni az ügymenetbe, merészebb megoldásokkal pedig nem éri meg kísérletezni a püspökök presztízsére való tekintettel. A prímás csupán két intézkedést javasolt: azt, hogy a kultúrfillérekből származó éves támogatást kössék feltételekhez, valamint az állandó megfigyelő kiküldését. Glattfelder Gyula támogatta az ötletet, de javasolta, hogy a megfigyelőnek ne legyen intézkedési joga – tehát ő is fontosnak tartotta a püspökök mentesítését a felelősség alól. Emellett sürgette, hogy a KSV szigorú takarékoskodást vezessen be, az egyház pedig akár adjon kevesebb támogatást, de azt pontosan és időben tegye, hogy megkönnyítse a gazdálkodást. Kérte továbbá, hogy a püspökök jelentsék a prímásnak, hogyan rendezik anyagi kötelességeiket a vállalattal szemben. Szmrecsányi Lajos is csatlakozott ez utóbbi felvetéshez, Zichy Gyula[91] pedig azt javasolta, hogy a papságot is értesítsék a KSV helyzetéről. A püspökök végül kötelezték magukat, hogy írásban jelentik a prímásnak a kultúrfillérek befizetését. A papság informálására elegendőnek tartották azt közölni, hogy a vállalat évi vesztesége ötszázezer pengő, amelynek ötödét fedezik a kultúrfillérek.[92]

A prímás néhány nappal később értesítette a vállalat vezetőségét Czapik megfigyelői megbízásáról, és nyomatékosan kérte, hogy fokozottan érvényesítsék a katolicitást a lapok szellemében, illetve személyi vonatkozásban.[93]

Az 1934 tavaszán tartott püspökkari konferencia tehát jól jelzi, hogy a hivatalos egyház sajtópolitikájában fordulat kezdődött: a KSV folyamatos anyagi válsága arra késztette a püspököket, hogy egy esetleges összeomlás – és az azzal járó erkölcsi és anyagi veszteségek – megelőzése érdekében intenzívebben foglalkozzanak a vállalat ügyeivel.

4. A dömpinglapok megjelenésének hatásai

Az egyházi hierarchia és a legitimista politikusok elvárásai mellett a vállalat helyzetére a kormányzati sajtópolitika is befolyást gyakorolt. Gömbös Gyula a sajtó kezelésében is újításokra törekedett elődjeihez képest,[94] sőt, kifejezetten a magyar nacionalista sajtó megteremtését tartotta küldetésének,[95] hiszen tudatában volt a közvélemény szerepének a modern politikában – még a korabeli Magyarország autoriter politikai rendszerében is. Már honvédelmi miniszterként, 1930-ban megkísérelte megszerezni magának Milotay István[96] és a *Magyarság* című napilap támogatását.[97] Legelső miniszterelnöki rádiónyilatkozatában pedig kifejtette: egyetlen kormány sem lehet eredményes, „ha közte és a közvélemény között nincsen meg az állandó, szilárd és kölcsönös bizalmon alapuló lelki kapcsolat". Ezért megbízta a miniszterelnöki sajtóosztályt vezető Antal Istvánt, hogy kezdje meg a csak tőle függő és őt támogató lapok indításának előkészítését.[98]

A miniszterelnökségi sajtóalapból ekkoriban számos orgánum kapott jelentős támogatást, köztük a *8 Órai Újság* és a *Budapesti Hírlap*. Ezektől az orgánumoktól azonban a kormányfő nem várhatta igényeinek feltétlen kiszolgálását, mivel ezek szorosan elköteleződtek elődje (és riválisa), Bethlen István politikája mellett, az utóbbi ráadásul hatalmas adóssággal küszködő, korszerűtlen sajtóterméknek számított. Antal Istvánnak a *Budapesti Hírlap*ról az volt a véleménye, hogy

> „egy félig meghalt újságot már nem lehet többé feltámasztani [...] minden áldozat kidobott pénz, amelyet sokkal helyesebb a rég letűnt eszmeáramlatok súlyos terhét nem cipelő s a kor szelleméhez, stílusához és üteméhez jobban igazodni tudó, új orgánumok alapítására fordítani".[99]

Mint később látni fogjuk, a KSV lapjairól sem vélekedett másképpen. Antal ezért újonnan alapított kormánylapokkal kívánta megnyerni a közvéleményt. Az első napilap, a *Függetlenség* 1933. február 16-án jelent meg a fiatal újságíró, Hubay Kálmán[100] szerkesztésében. A lap százötvenezer pengős alaptőkéjét Budapest főváros sajtóalapjából teremtették elő. Szellemi atyja, Antal István elsősorban tömegorgánumnak szánta, amely direkt propaganda helyett tendenciózus híradásokkal szolgálja a kormányfő érdekeit.[101]

A lapot kezdetben negyvenezer példányban nyomtatták ki, de 1934 nyarára elérte a százezres forgalmat. Ennek egyik titka az alacsony ár volt, hiszen hétköznap 4 fillérbe, hétvégén 10 fillérbe került, amivel az egyik legolcsóbb napilapnak számított. Ennek ellenére sokáig veszteséges volt a kiadása: a kormány sajtóalapjának havi 15–20 ezer pengővel kellett dotálnia.[102] A kortárs pletykák

90 EPL Cat. 56/123-1937. Czapik Gyula Drahosnak 1934. február 28.
91 Zichy Gyula, gróf (1871–1942): 1905–1926 között pécsi püspök, 1926-tól haláláig kalocsai érsek.
92 Beke (1992, II. kötet): 29–30.
93 EPL Cat. 56/123-1937. A prímás a KSV-nek 1934. március 28.
94 Sipos (2011): 148.
95 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban ÁBTL) V-116532. A Budapesti Népügyészség vádirata Antal István ellen 1945. 99. ; Adatok az Antal–Gömbös-féle dömpingsajtó megteremtéséhez (Részletek Antal István emlékirataiból). Közli: Gergely Jenő. *Múltunk*, 2004/2. 251.

96 Milotay István (1883–1963): újságíró, politikus, író, 1919–1920 között az Új Nemzedék, 1920–1934 között a Magyarság, 1934-től az Új Magyarság szerkesztője volt.
97 Lázár Andor: *Visszaemlékezéseim*. Budapest, 1995. (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 7.) 210.
98 Gergely (2004): 136, 141.
99 Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet Antal István emlékiratai. 444.
100 Hubay Kálmán (1902–1946): miskolci származású újságíró, 1933-tól a Függetlenség szerkesztője. 1938-ban a hungaristákhoz csatlakozott, 1944-ben a nyilas puccs után miniszter lett. Háborús bűnösként halálra ítélték és kivégezték.
101 Antal (2004): 257.
102 ÁBTL V-116532. Jegyzőkönyv Antal István kihallgatásáról 1946. január 13. 49. Antal emlékirataiban havi huszonötezer pengős dotációról írt, amit azonban idővel, a Függetlenség példányszámának emelkedésével párhuzamosan csökkentettek. Antal (2004): 264.

szerint emellett Antal a bankokat és nagyvállalatokat is „állandónak mondható rendszerességgel" sarcolta, hogy a dömpingsajtó költségeit előteremtse.[103]

A következő kormánylap, a maga 10 filléres árával szintén olcsónak számító *Új Magyarság*, 1934. augusztus 30-án indult meg, miután Milotay István és néhány munkatársa összekülönbözött eredeti lapjuk, a *Magyarság* legitimista kiadójával. Az *Új Magyarság* létrehozása komoly feszültségeket keltett Gömbös Gyula és Bethlen István viszonyában, aki a lap alapítását a személye elleni támadásnak tartotta.[104] Milotay pedig, aki alig egy hónappal korábban még az „örökös királyt" dicsérte és a restauráció szükségességét hangoztatta, ettől kezdve, a háttéralku értelmében, nem szolgálhatott legitimista célokat.[105]

A katolikus véleményformálók közül sokan figyelték ellenérzésekkel a fejleményeket. Felsőházi beszédében Mikes János[106] – név nélkül ugyan, de egyértelműen – elítélte az új kormánylapokat, mert azok alacsony áraikkal megnehezítették konkurenseik helyzetét.[107] A Bangha Béla nevéhez köthető *Sajtószemle* élesebben fogalmazott, és – összhangban a liberálisok által használt terminológiával[108] – azzal vádolta a kormányt, hogy a dömpinglapokat agresszív piacszerzési céllal árulják olyan olcsón. A liberális lapokat viszont azért marasztalta el, mert költséges nyereményakciókkal, drága mélynyomatos mellékletekkel igyekeztek biztosítani előfizetőik hűségét. A katolikusokat arra kérte, legyenek hűségesek saját sajtójukhoz, amely ezt még katolikusabb lelkülettel fogja meghálálni.[109] Bangha környezetében ugyanakkor mégis tartottak a verseny következményeitől. Erre mutat, hogy a *Sajtószemle* egy másik cikke szerint a katolikus sajtó olvasóinak körében gyakran előfordult az a panasz, hogy a KSV lapjai – ellentétben néhány népszerű fővárosi orgánummal – nem adnak jutalmakat, nyereményeket olvasóiknak.[110]

A dömpingsajtó megjelenésének következményeit 1934 szeptemberében a KSV működését vizsgáló Czapik Gyula is veszélyesnek ítélte. Egyrészt kedvező folyamatokat regisztrálhatott: a *Nemzeti Újság* 1934 nyarára hétköznaponként 21–23 ezer, vasárnaponként 25–27 ezer példányban jelent meg, az *Új Nemzedék* példányszáma pedig már százezer fölött járt. A dömpingsajtó ugyanakkor komoly aggodalommal töltötte el, hiszen információi szerint a *Függetlenséget* a hivatali nyomásgyakorlás következtében a tanítók, tanárok, jegyzők, tisztviselők

103 ÁBTL V-116532. Jegyzőkönyv Hegedüs Gyula tanúkihallgatásáról 1945. december 19. 35.

104 Gergely (2004): 231, 263, 317–318.

105 Antal (2004): 281.

106 Mikes János, gróf (1876–1945): 1912–1935 között szombathelyi püspök, majd lemondása után címzetes érsek volt, a hazai legitimizmus egyik vezéralakjának számított.

107 A magyar sajtó nehézségei. *Nemzeti Újság*, 1934. június 15. 5.

108 Gergely (2001): 266.

109 Állásfoglalás a sajtódömping kérdésében. *Sajtószemle*,1934/3. 3. Antal István egyébként azt állította emlékirataiban, hogy a KSV lapjai – miután a Magyar Újságírók Egyesülete 1934. április 22-én elítélte a dömpingsajtót – a Függetlenség pártjára álltak. Antal (2004): 274. A vállalat lapjaiban azonban nem találtam nyomát ennek az állítólagos támogatásnak – a KSV szerkesztőségei valójában inkább a tárgyszerű tájékoztatásra szorítkoztak ebben a kérdésben. L. például *Nemzeti Újság*, 1934. május 2. 9.; *Nemzeti Újság*, 1934. május 3. 7.

110 Kifogások a katolikus sajtó ellen. *Sajtószemle*, 1934/4. 2–3.

tömegei voltak kénytelenek megrendelni, a *Nemzeti Újság* ezért nem számíthatott az ő figyelmükre. Az *Új Nemzedék*ről úgy vélte, hogy inkább csak az egyház iránt jóindulatú, semleges lap, amit a szerkesztők a példányszám őrzésének igényével igazoltak.[111]

A szerkesztőségekben viszont – a klérus nézőpontjából – számos előrelépés történt. A vezetőség takarékoskodásba fogott, és csökkentette a túlfizetett munkatársak számát. Hat főt elbocsátottak, és a segédhivatal hat munkatársától szintén megváltak. Az elküldöttek olyan emberek voltak, akik Czapik szerint katolikus lapoknál nem alkalmazhatók. Ezen a téren két kategóriát említett meg: a más vallásúakat (az ő elbocsátásuk azonban nehézségekbe ütközött, mert „magas állású" papok léptek közbe értük), illetve azokat, akik, dacolva az egyházi tiltással, rendszeresen párbajokat vívtak. Helyükre viszont – lényegesen alacsonyabb, mindössze kétszáz pengős fizetéssel – „exponált katolikus írókat" vettek fel: Aradi Zsoltot,[112] Balla Boriszt,[113] Possonyi Lászlót,[114] Ijjas Jankovich Antalt,[115] valamint Nyisztor Zoltánt (aki viszont 350 pengőt kapott). A *Nemzeti Újság* terjedelmének csökkentését mint megtakarítási módszert azonban továbbra sem javallotta, mert attól tartott, hogy sokan lemondanák előfizetésüket, mert a többi lapnál drágábban adna kevesebb tartalmat. Az ár csökkentésének ötletét sem támogatta, mert úgy látta, hogy az ebből fakadó bevételkiesést nem ellensúlyoznák az új előfizetések. További veszélyforrást látott abban, hogy a KSV lapjai a régi adósságok miatt erősen függenek a kormánytól, valamint a szubvenciókat adó bankoktól és vállalkozásoktól, ami megnehezítette a katolikus álláspont képviseletét. Ráadásul Marsovszky Ivor időközben ötvenezer pengőt adott a vállalatnak, amit kölcsönként könyveltek el, ezért ő is bármikor szorult helyzetbe hozhatta a vezetőséget. Ezenkívül a felelős gazdálkodást továbbra is nehezítette, hogy a kultúradóból az adott évben 79 ezer pengő nem folyt be.[116]

1934. szeptember 16-án a püspöki kar is tárgyalta a jelentést. A testület – Czapik véleményét elfogadva – szorgalmazta, hogy az *Új Nemzedék* több katolikumot tartalmazzon, de ehhez megengedően hozzátette: a változtatásokat úgy kell végrehajtani, hogy azok ne befolyásolják kedvezőtlenül a lap nagy elterjedtségét. A püspökök emellett elhatározták, hogy revízió alá veszik a kultúrfillérek ügyét, és ezentúl előre meghatározzák, hogy egyházmegyéjük mekkora összeget tud felajánlani.[117]

111 EPL Cat. D/c/3247-1934. Czapik Gyula jelentése a KSV-ről 1934. szeptember 10.

112 Aradi Zsolt (1908–1963): jogász, szerkesztő, a Korunk Szava, az Új Kor és a Vigilia munkatársa volt.

113 Balla Borisz (1903–1992): író, szerkesztő, a művelődéstörténet egyetemi tanára. A Magyarság, majd 1934–1936 között az Új Magyarság munkatársa, 1936-tól a miniszterelnöki sajtóosztály előadója volt.

114 Possonyi László (1903–1987): író, újságíró, a Korunk Szava, az Új Kor és a Vigilia munkatársa, a Nemzeti Újságba főleg színikritikákat írt.

115 Ijjas Jankovich Antal (1906–1980): író, újságíró, a Mária Kongregáció szerkesztőjeként kezdte pályáját, majd 1944-ig a Nemzeti Újság belső munkatársa volt.

116 EPL Cat. D/c/3247-1934. Czapik Gyula jelentése a KSV-ről 1934. szeptember 10.

117 Beke (1992, II. kötet): 61.

A KSV igazgatósága maga is igyekezett ennek a reformnak a következetes véghezvitelére ösztönözni a püspököket, amint az kiviláglik az igazgatóság egyik, Esztergomba is elküldött ülésének jegyzőkönyvéből. Marsovszky Ivor arról akarta meggyőzni a testületet, hogy a valódi gondot a kultúradó hátraléka okozza, amely ekkor negyedmillió pengőt tett ki. Mihalovics Zsigmond,[118] az Actio Catholica vezetője úgy vélte, hogy a katolikus egyesületek tömörítésére hivatott ernyőszervezet[119] a sajtó nélkül teljesen tehetetlen lenne. Krüger Aladár[120] pedig azt hangsúlyozta, hogy ha a lapok megszűnnének, a katolikus politikusok elveszítenék befolyásukat: „A küszöbön álló általános választójognál, amikor a népre csak sajtó útján gyakorolhatnunk befolyást, sajtó nélkül teljesen meg fogunk bukni" – figyelmeztetett.[121]

5. Az 1935-ös parlamenti választás és következménye: egy tisztességtelen ajánlat

A katolikus politika esélyeit a KSV és a KGSZP vezetője is borúlátóan ítélte meg. Zichy János a legitimistákat tömörítő Nemzeti Összetartás Társaskör 1935. évi közgyűlésén értékelte a közállapotokat: „A kormányzat agresszív lett, gyenge a nép, függő állapotban lévő a középosztály, és anyagi lejtőre jutott az arisztokrácia" – mondta. A gróf szerint a társadalmat megfosztották anyagi és szellemi függetlenségének egy részétől, hogy megalapozzák Gömbös kormányzati egyeduralmát.[122] A KSV lapjai általában tárgyszerűen beszámoltak a katolikus politikusok hasonló nyilatkozatairól, azonban publicisztikáikban csak nagyon óvatosan, áttételesen merészkedtek a kormánykritika területére. Ez a kettősség jól mutatja a KSV ellenzékiségének határait. Így például a *Nemzeti Újság* hírt adott egy egri törvényhatósági képviselő-pap felszólalásáról, amelyben határozottan elítélte a személyeskedő, „kortestollas, fejbeverős" pártpolitikát. A lap ennek kapcsán publicisztikát közölt, amely szerint az egri intést a hatalom birtokosainak is meg kell szívlelniük, ám ehhez a szerző – a hatást jócskán tompítva – hozzátette: akár a kormány viszi be a pártpolitikai viszálykodást a közéletbe, akár az ellenzék, egyforma a felelősségük.[123]

1935. március 5-én hivatalosan bejelentették, hogy Horthy Miklós kormányzó (jóval mandátumának lejárta előtt) feloszlatta a képviselőházat, és új választásokat írt ki. A döntés a kormánypárti többséget irányító, konzervatív

118 Mihalovics Zsigmond (1889–1959): 1914-ben szentelték pappá, Budapesten lett hittanár, majd 1924-től Herminamező plébánosa volt. 1933-ban az Actio Catholica országos igazgatójává nevezték ki.

119 Gianone András: *Az Actio Catholica története Magyarországon: 1932–1948*. Budapest, ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, 2010.

120 Krüger Aladár (1878–1952): ügyvéd, lapszerkesztő. 1920-ban költözött Nagyváradról Budapestre, 1926–1935 között az Egységes Párt parlamenti képviselője volt, számos katolikus egyesületben szerepelt.

121 EPL Cat. 44/228-1935. Jegyzőkönyvi kivonat a KSV igazgatósági üléséről 1934. december 19.

122 Zichy János a nemzeti összetartozás kiépítéséről. *Nemzeti Újság*, 1935. január 22. 4.

123 Bátor igazság. *Nemzeti Újság*, 1935. január 19. 1–2.

Bethlen István és Gömbös Gyula hatalmi konfliktusait volt hivatott feloldani. A *Nemzeti Újság* vezércikke ismét csak a sorok között mert kritikát megfogalmazni: egyrészt kijelentette, hogy a házfeloszlatás „elhatározó lépés", amelyért a politikai és történelmi felelősséget vállalni kell, de hozzátette: a döntés alkotmányos szempontból nem kifogásolható, a Bethlen által dominált Nemzeti Egység Pártja pedig jelen formájában túlélte magát. A vezércikk demagógiától mentes kampányt kért a pártoktól, a kormánytól pedig azt, hogy őrködjön a választás tisztaságán, hiszen „cselekvő erőt csak olyan parlament jelenthet, amelynek *erkölcsi integritásához és keletkezésének alkotmányosságához nem férhet kétség* [kiemelés az eredetiben]".[124]

A választási harc időszakában a KSV lapjai továbbra is a tárgyszerű beszámolókra, a KGSZP választási gyűlésein elhangzottak közvetítésére szorítkoztak. Igaz viszont, hogy ezek a beszédek sokszor igen szókimondóak voltak. A budapesti papság gyűlésén például Mészáros János[125] érseki helynök arra biztatta pályatársait, hogy a kormánypárttal szemben a Keresztény Községi Pártot támogassák, hiszen az hűséges maradt a keresztény zászlóhoz, „*nem revideált semmit programjából* [kiemelés az eredetiben]" – ami egyértelmű célzás volt Gömbösre.[126] Zichy János pedig egy kőszegi gyűlésen kétségbe vonta a választások tisztaságát, mivel szerinte a házfeloszlatás kifejezetten azt célozta, hogy a vidéki kerületekben még nyílt voksolást lehessen tartani, mert az tág teret nyújt a kormányzati manipulációra. Zichy kijelentette, hogy oda fog állni Bethlen István mellé, hogy együtt védjék meg az alkotmányt.[127]

A tudósításokban megjelenő határozott ellenzéki hangvétel a lapok vezércikkeibe még ebben az érzékeny időszakban is csak igen ritkán szivárgott be. Ezen alkalmak egyikét a március 15-i nemzeti ünnep jelentette, amikor a *Nemzeti Újság* publicistája feltette a kérdést:

> „Nem érezzük-e, hogy az alkotmányos jogok bástyájának szánt parlamentárizmus is hajlékony formulává lett, amelynek rugalmas abroncsát trükk és erőszak úgy hajlítgatja, ahogy a hatalmon levők kedve tartja?"[128]

A lapok belső oldalain közölt politikai hírek nyíltsága és a vezércikkek visszafogottsága sajátos kontrasztot tükrözött, amelynek hátterében a kormányzati elvárásoknak való megfelelés igénye húzódhatott meg: a KSV mögött álló politikusok nem látták tanácsosnak, hogy túllépjenek a hatalom által tolerált

124 Fair play! *Nemzeti Újság*, 1935. március 7. 1–2.

125 Mészáros János (1873–1947): 1895-ben pappá szentelték, 1916-tól udvari plébános Budán, 1919–1940 között az esztergomi érsek budapesti helynöke.

126 A fővárosi papság egységesen áll továbbra is a keresztény zászló mellett. *Nemzeti Újság*, 1935. március 17. Gömbös emlékezetes miniszterelnöki bemutatkozó beszédében kijelentette, hogy a zsidókérdés ügyében revideálta eredeti fajvédő álláspontját.

127 Öt pontban foglalta össze a Keresztény Párt programját Zichy János. *Nemzeti Újság*, 1935. március 27. 7.

128 Márciusi napsütésben. *Nemzeti Újság*, 1935. március 15. 1.

határokon. Erre utalnak a KGSZP politikusának, Csekonics Ivánnak[129] a szavai, aki egy választási gyűlésen azt követelte, hogy a sajtó a jövőben ne csak a híranyagról számolhasson be szabadon, de mindig „tiszta képet adhasson" a politikai élet fordulatairól is – ezt tehát a szónok a jelenben nem látta biztosítottnak.[130]

A március–április folyamán tartott választásokon a KGSZP végül tizennégy mandátumot szerzett, ami a korábbi eredményekhez képest hatalmas visszaesést, katasztrofális vereséget jelentett.[131] A kudarc fő okát a befolyásos legitimista Mikes János püspök abban látta, hogy „a püspöki kar egyes tagjai, sok egyházi férfiú és a katolikusnak hitt sajtó nagyon is cohonesztálták [erkölcsileg támogatták] a kormányzatot, és ezáltal nem tudott egyöntetű közvélemény kialakulni".[132]

Hogy a KSV rendkívül óvatos magatartásának a mozgatórugója elsősorban a kormánnyal szembeni anyagi függés volt, jól mutatja Zichy János véleménye, aki májusban írt levelet a prímásnak. Eszerint

„olyan politikai rendszer áll elszántan a hatalom teljes birtokában velünk szemben, amely a szabad véleménynyilvánításnak is korlátokat szab, és különösen azokkal a lapkiadókkal érezteti nyomását, akiket az anyagi függetlenség hiánya is sebezhetővé tesz".[133]

A választások eredményeként a NEP színeiben olyan képviselők kerültek a parlamentbe, akiknek többsége feltétel nélkül támogatta Gömbös Gyula politikáját. Úgy tűnhetett tehát, hogy a kormányfő bizalmasai, élükön Marton Bélával, a NEP főtitkárával, teljes nyugalommal folytathatják az új rendszer kiépítését.[134] A politikai katolicizmus összeomlott ugyan a választásokon, de még mindig maradt egy fontos fegyvere, amely potenciálisan alkalmas lehetett arra, hogy zavarja Gömbös törekvéseit: a jelentős példányszámokat elérő *Új Nemzedék*.[135] Ez az olvasótömeg komolyan felkeltette a kormány érdeklődését, amely igyekezett mind jobban kiaknázni a választási győzelméből következő előnyöket. Antal Istvánnak a KSV esetében nem is kellett sokáig várnia az első kihasználható nehézségre.

129 Csekonics Iván (1876–1951): politikus, diplomata. A külügyi szolgálatból 1923-ban legitimista magatartása miatt nyugdíjazták, 1931–1935 között a KGSZP színeiben Szombathely országgyűlési képviselője volt.

130 Öt pontban foglalta össze a Keresztény Párt programját Zichy János. *Nemzeti Újság*, 1935. március 27. 7.

131 Gergely (1993): 105.

132 Uo.: 107. Helyzetértékelése jelentős hasonlóságot mutat Pethő Sándor véleményével, amely szerint a dömpingsajtóval szemben „az ellenzék csak ímmel-ámmal, súlyos depresszív lelkiállapotban levő néhány újság halk támogatására számíthatott". Závodszky Géza (szerk.): *A magyar Capitoliumon. Pethő Sándor válogatott publicisztikája.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005. 480.

133 EPL Cat. 56/123-1937. Zichy János a prímásnak 1935. május 17.

134 Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós – Pokoljárás a médiában és a politikában.* Budapest, PolgArt, 2000. II. kötet. 398.

135 A lap 1934 végén már több mint kétszázezer olvasóval rendelkezett, bár valószínűleg ezt a csúcsértéket a későbbiekben nem sikerült újra elérni. 1934. december 31: 212.000 példány az Új Nemzedék. *Nemzeti Újság*, 1935. január 1. 6.

1935 nyarán Marton Béla intenzív kampányba kezdett a NEP országos szervezetének bővítése érdekében. Ehhez kapcsolódva a Miniszterelnökségen azt tervezték, hogy szeptember 1-jétől négyfilléres déli lapot indítanak, ami igen komoly konkurenciát jelentett volna az *Új Nemzedék*nek. Marsovszky Ivor ezért személyes találkozót kért a miniszterelnöktől, ami után – legalábbis Marsovszkynak a prímáshoz írt beszámolója szerint – a kormány letett a szándékáról. A tárgyalások híre azonban a Vallásalapnál ijedelmet keltett, mert attól tartottak, hogy a lapok végleg el fognak veszni a katolikus politika számára, ezért zárolták az esedékes segély következő részletét, 36 ezer pengőt. Marsovszky ezután tárgyalt a Vallásalapot is felügyelő Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszterrel, aki hajlandónak mutatkozott volna arra, hogy az alaki jog megkerülésével kiskaput nyisson, és lehetővé tegye a forrásokhoz való hozzáférést. A prímás azonban ehhez nem volt hajlandó segítséget nyújtani, Marsovszky ezért kijelentette, hogy nem tudja garantálni a lapok eddigi politikai aktivitását.[136]

Ez a fejlemény teljesen váratlanul érte a KSV-t, amely így ismét csődközelbe került. A vállalat a zárolás miatt még nyomdaszámláját se tudta kifizetni. Ezt végül Antal István tette meg a Miniszterelnökség sajtóalapjából. A szívesség fejében viszont – természetesen – azonnal előállt kívánságaival: azt akarta elérni, hogy az *Új Nemzedék* szakadjon ki a vállalatból, és egy új részvénytársaság adja ki, amely 51%-ban a kormány, 49%-ban pedig a KSV birtokában áll.[137] Antal garantálta volna, hogy az *Új Nemzedék* továbbra is katolikus marad, de politikailag a kormányt szolgálja. A *Nemzeti Újság*ot a KSV tulajdonában hagyta volna, de kikötötte, hogy ennek is kormánytámogató orgánumként kell tevékenykednie. (Mint korábban láthattuk, a klérus jelentős része a KSV-t eddig is kormánypártpártinak tartotta, ezért a sajtófőnök ígéretei nem jelenthettek sokat a számukra.) Antal annyira fontosnak tartotta az *Új Nemzedék*et, hogy az ügyletért cserébe még arra is ígéretet tett volna, hogy kifizetik a vállalat 350 ezer pengős nyomdatartozását, továbbá a *Nemzeti Újság* deficitjére újabb havi 28 ezer pengőt folyósítását is vállalta.[138]

A püspöki kart képviselő Czapik úgy vélte, hogy – mivel az egyház nem tud új áldozatot hozni – Antal javaslata a lapok életben tartása érdekében tárgyalási alapként elfogadható, de ha megvalósul, akkor gondoskodni kell a teljesen katolikus és független sajtó megteremtéséről, ha természetesen jóval szerényebb alapokon is. Álláspontját Marsovszky Ivor azonban nagy megdöbbenéssel fogadta, ő ugyanis nem tartotta lehetségesnek az egyház kivonulását a KSV-ből, korábbi javaslatai sem ezt célozták.[139]

Később azonban Marsovszky – ismeretlen megfontolások alapján – megváltoztatta véleményét, és mégis megkezdte a tárgyalást a kormánnyal. Elképzelhető, hogy valóban meg akart állapodni, de valószínűbbnek tűnik, hogy

136 EPL Cat. 56/123-1937. Marsovszky Ivor a prímásnak 1935. augusztus 3.

137 Amikor egy évvel korábban az Új Magyarságot létrehozták, Gömbös szintén kikötötte, hogy a miniszterelnökség sajtóosztályáé legyen a tulajdonjog 51%-a. Antal (2004): 282.

138 EPL Cat. 56/123-1937. Czapik Gyula Drahosnak 1935. augusztus 17.

139 Uo.

csupán időnyerés volt a szándéka. Czapik mindenesetre augusztus végén már reális eshetőségnek tartotta Antal forgatókönyvének végrehajtását, ezért sürgette, hogy az egyház is képviseltesse magát a tárgyalásokon.[140]

Az egyeztetések híre komoly feszültségeket váltott ki a legitimisták köreiben, akik úgy vélték, a kormány az *Új Nemzedék* megszerezésével azt akarja megakadályozni, hogy a legitimista propaganda eszköze legyen. Egyesek szerint Antal István összehangolt akciót kezdett a legitimisták háttérbe szorítására a sajtóban. Ennek az *Új Nemzedék* ügye mellett állítólag az is a részét képezte, hogy a *Pester Lloyd*nál megakadályozták az exponált royalista Gratz Gusztáv[141] előtérbe kerülését, valamint hogy a *Magyarság* című lapot nagyobb összegekkel kenyerezték le, keresztezve ezzel Pethő Sándor[142] szándékait. Antal a híresztelések szerint arra törekedett, hogy a legitimisták fő orgánuma a széles körben „zsidó" lapként számon tartott *Esti Kurír* maradjon, mert így a kormány a „habsi ügyet" valamiféle „zsidó-grófi összeesküvésként" állíthatta volna be a nyilvánosság előtt.[143] Elképzelhető, hogy az események hátterében valóban meghúzódott a legitimisták megfékezését célzó kormányzati szándék, hiszen Kozma Miklós belügyminiszter 1935 augusztusában aggasztónak látta a Habsburg-pártiak erősödését, és egyenesen úgy vélte, hogy egy esetleges népszavazáson Ottó főherceg hívei képesek lennének többséget szerezni.[144]

A feszültségek a Bangha Béla nevéhez köthető *Sajtószemle* című folyóiratban is lecsapódtak. Ez, mintegy leleplezésként, arról írt, hogy a kormány dömpinglapjai valójában nem keresztény alapon állnak, és éles támadást intézett ellenük annak felemlegetésével, hogy az állam tartja el őket, amely öt és fél millió pengőt ad a sajtóalapba. Ezt a gyakorlatot erkölcstelennek bélyegezte, tekintettel arra, hogy a költségvetés hatalmas hiánnyal küszködik. A *Sajtószemle* szerzőjének véleménye szerint a kormánylapok valamiféle „Actio Hungaricát" akartak létrehozni az Actio Catholicával szemben, a katolikus hívők társadalmi mozgalmait pedig a nemzet érdekeivel ellentétesnek akarják feltüntetni.[145]

Szeptember végére a KSV és a kormány közötti tárgyalási folyamat megakadt. Czapik ekkor arról számolt be, hogy a kormány valószínűleg mégsem fogja átvenni az *Új Nemzedék*et, hiszen ebben az esetben a szerzőket is alkalmaznia kellene, így egy ideig nem jutna hely saját törtetőinek az egyéves felmondási idő miatt. Ezért inkább új lapot hoznak létre, annak ellenére, hogy a KSV szanálása olcsóbb lenne. (Mint a *Budapesti Hírlap* kapcsán már láthattuk, az új

140 EPL Cat. 56/123-1937. Czapik Gyula a prímásnak 1935. augusztus 31.

141 Gratz Gusztáv (1875–1946): publicista, történetíró, gazdasági szakember, politikus, képviselő volt, Gömbös politikája ellen tiltakozva kilépett a kormánypártból, 1936-tól az ellenzéki liberális Polgári Szabadságpárt képviselője lett.

142 Pethő Sándor (1885–1940): történész, publicista, 1934–1938 között a Magyarság című legitimista lap főszerkesztője.

143 EPL Cat. 56/123-1937. Körlevél a magyar legitimizmus Vezéreihez, „Egy aggódó legitimista" aláírással. Dátum nélkül.

144 Ormos (2000): 424.

145 Őrtüzek. *Sajtószemle*, 1935/2. 1.

lap alapítása Antal István elvi felfogásához is jobban illeszkedett.[146]) Czapik arra is utalt, hogy Gömböséknek tulajdonképpen nem érdeke a közvetlen irányítás megszerzése, mivel a KSV a Pallas nyomda révén amúgy is a kormány kezében van, „a lapok burkoltan bár, de kormánypártiak [...] a katolikumnak csak akkor jut szerep, ha közleményei nem érintik a kormány mentalitását". Ugyanakkor azt is kiemelte, hogy a vállalat vezetősége csak a kényszernek enged, és őszintén fájlalja ezt a helyzetet. A kormánytámogatás nyílt feladását azonban mégsem ajánlotta, mivel az egyház nem képes szanálni a vállalatot, a csőd pedig jelentős tekintélyveszteséget jelentene. Ezért azt tanácsolta, hogy a vállalat kezdje meg adósságainak csökkentését, szolgálatainak fejében kérjen adósságelengedést és szubvenciót a kormánytól, amit a püspöki kar informálisan elősegíthet a „nagyobb baj" megelőzése végett, tehát azért, hogy kivédhessék a kormány többségi tulajdonossá válását. Czapik szerint a fennálló helyzet ideiglenes fenntartásával is elkerülhető az összeomlás. Ehhez viszont szükségesnek tartotta, hogy az egyház néhány évig tovább folyósítsa a kultúrfilléreket, de azt javasolta, hogy ezt a továbbiakban kölcsönként könyveljék el, mert így, ha mégis bekövetkezne az összeomlás, hitelezőként legalább beleszólást kaphatnak a további rendezésbe.[147]

Szeptember közepére a tárgyalások híre aktivizálta Kray István[148] bárót, a KGSZP volt képviselőjét is, aki szintén a vállalat átadása ellen érvelt. Arról értesítette a prímást, hogy az Actio Catholica propagandaakciót kíván indítani a KSV javára, hogy az anyagilag egyensúlyba kerüljön. Kray komoly problémának látta a katolikus közélet szempontjából a mindenkori kormánytól független egyházi napisajtó hiányát. Erre hivatkozva többen felvetették azt a kérdést, hogy nem volna-e célszerű a KSV segélyezésének teljes beszüntetése és az így felszabaduló összegnek „egy újonnan alapítandó katolikus napilap támogatására való fordítása". Ezt azonban Kray aggályosnak tartotta, mert a katolikus sajtópropaganda korábban a KSV lapjait támogatta, ezért ha megszűnik a KSV „hivatalos katolikus" jellege, akkor ez egyben a katolikus sajtómozgalom csődjét is jelentené. A fő célt abban látta, hogy a katolikus sajtó „összes anyagi szükségleteinek fedezésével kizárólag a magyar katolicizmus saját anyagi erejére támaszkodjék, és így minden, a katolicizmuson kívül álló tényezőtől teljesen független legyen". Ezért meg kell győzni arról a híveket, hogy a sajtó támogatása elsőrendű kötelességük. A teendőkről a püspöki kar számára ajánlásokat fogalmazott meg, amelyeket előzőleg Bangha Béla is a támogatásáról biztosított. Ezek szerint közös pásztorlevél mondja ki, hogy a „színtelen" sajtó olvasói ne lehessenek egyházközségi vezetők (és ellenőrizzék is ennek végrehajtását); a hitbuzgalmi egyesületek tegyék tagjaik kötelességévé a katolikus sajtó olvasá-

146 L. bővebben a 96. lábjegyzet által hivatkozott idézetet.

147 EPL Cat. 56/123-1937. Czapik Gyula a prímásnak 1935. szeptember 22.

148 Kray István, báró (1887–1963): jogász, legitimista politikus, 1926-ban az Egységes Párt, 1931-ben már a KGSZP színeiben szerzett parlamenti mandátumot.

sát; a katolikus egyháztól fizetést kapó személyeket pedig kötelezzék arra, hogy katolikus lapot járassanak, ha előfizetnek valamilyen újságra.[149]

A püspöki kar 1935. október 2-án tárgyalt a vállalat helyzetéről. Zichy János hivatalos kérelme alapján, amit a távollévő Szmrecsányi Lajos egri érsek külön levélben támogatott, eldöntötték, hogy a KSV a következő évben is hozzájut a kultúrfillérekhez. Kray javaslatait azonban a püspökök – jó gyakorlati érzékről tanúságot téve – nem tartották megvalósíthatónak.[150]

A KSV anyagi válsága a püspöki kar számára is váratlanul – ugyanakkor nyugtalanító módon – hárult el. December 14-én Marsovszky Ivor azt közölte Mihalovics Zsigmonddal, az Actio Catholica vezetőjével, hogy Baranyay Lajos vezérigazgatóval együtt sikerült kétszázhúszezer pengő kölcsönt szereznie „bizonyos helyről", kamatmentesen, huszonöt évre, és a pénzt azonnal a KSV rendelkezésére bocsátották. Mihalovics úgy vélte, hogy a hitel egyes iparmágnásoktól, illetve zsidó pénzügyi köröktől származhatott, amelyek a saját érdekeiket látták volna biztosítva a független katolikus sajtóval. Ugyanakkor Mihalovics arról a kellemetlen hírről is beszámolt, hogy ha január 1-jéig nem születik megegyezés a KSV és a kormány között, akkor a miniszterelnök január 15-én útjára indítja a legújabb dömpinglapját.[151]

Czapik Gyula néhány nappal később arról értesítette a prímási irodát, hogy a KSV a hitelből képes fedezni az esedékessé váló adósságait, így fél évre biztosított a helyzete. Azonban aggályosnak tartotta, hogy Baranyay és Marsovszky ezzel a KSV fő hitelezője, szinte főtulajdonosa lesz. (Ők kisvártatva be is nyújtották a számlát szolgálataikért.)[152] Továbbá attól is félt, hogy az új dömpinglap olvasókat fog elhódítani az *Új Nemzedék*től, a bankoktól és vállalatoktól érkező szubvenciók pedig csökkenni fognak, így a deficit még nagyobb lesz. Összességében úgy ítélte meg, hogy a kedvező és kedvezőtlen körülmények egyensúlyban vannak, ezért a püspöki kar határozott követelésekkel állhat elő, ami a vállalatnak is előnyökkel fog járni, hiszen a több katolikum és a nagyobb határozottság több olvasót fog vonzani.[153]

Czapik a hitel eredetéről is igyekezett információkat szerezni, és hamarosan meggyőződött arról, hogy Marsovszkyék a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületétől, illetve a belgiumi emigrációban élő királyi családtól nem kaptak pénzt. Ezután beszélt egy meg nem nevezett katolizált hírlapíróval, a Gyáriparosok Országos Szövetségének titkárával, aki néhány zsidó nagytőkés bizalmasa volt. Ő arról tájékoztatta, hogy

149 EPL Cat. 44/2983-1935. Kray István a prímáshoz 1935. szeptember 16.

150 Beke (1992, 2. kötet): 95–96.

151 EPL Cat. 56/123-1937. Mihalovics Zsigmond a prímásnak 1935. december 21.

152 Marsovszky és Baranyay egy igazgatósági ülésen jelentették be a kölcsön megszerzését, és azt is, hogy a pénzt kamatmentesen átengedik a vállalatnak. Ennek ellenértékeként a vállalat birtokában levő 1100 darab részvényt kérték, azzal a megkötéssel, hogy haláluk esetén a részvények további sorsáról a prímás rendelkezhet. A hitel rendben meg is érkezett a vállalathoz, márciusig az első részlet, 140 ezer pengő folyt be. Beke (1992, II. kötet): 104.

153 EPL Cat. 56/123-1937. Czapik Gyula Drahosnak 1935. december 19.

„köreikben félnek a nemzetiszocialistákéhoz hasonló irányzat megerősödésétől. Ezzel szemben egyik gátnak a kat. Egyházat és kat. intézményeket látják. Készek volnának e célból a kat. sajtó erősítésére."[154]

Néhány nap múlva arról adott hírt, hogy Marsovszky a hitel megszerzése előtt Bécsben járt, tehát ott lehet a pénzforrás.[155] Közelebbi információkkal azonban nem tudott szolgálni.

Az új helyzetre való tekintettel a KSV vezetői 1935 decemberének végén ankétot rendeztek a további teendők megbeszélésére. Itt Marsovszky Ivor a vezetőség nevében mérsékelt ellenzéki hangot ígért, ám nagyon határozott követeléseket fogalmazott meg az egyház irányában. Elsősorban jelentős propagandamunkát kért, amely képes tízezer új előfizetőt szerezni a *Nemzeti Újság*nak. Emellett sürgette, hogy az egyházi nagyjavadalmasok ajánljanak fel előfizetéseket a „feltörekvő ifjúság" számára, továbbá azt, hogy minden egyházközség támogassa költségvetéséből a KSV-t. Czapik Gyula kategorikusan elutasította ezeket az igényeket: szerinte a *Nemzeti Újság* előfizetői körének bővülése csupán elenyésző mértékű bevételnövekedést jelentett volna, az előfizetési akció kiötlői nem ismerik a nagyjavadalmasok valódi helyzetét, az egyházközségek pedig már fizetik a kultúradót. Ezért reális terveket követelt, a vállalat részéről pedig pontos, pesszimista költség-előirányzatot, takarékoskodást várt, különösen az eredeti cikkek és külföldi tudósítások terén. Czapik emellett felmelegítette az egyháziasság szempontjainak fokozott érvényesítésére vonatkozó elvárást is, arra hivatkozva, hogy az *Új Nemzedék* magas példányszámát a vállalat elsősorban a papság propagandájának köszönhette. „Jelenleg épp a katolikus közönség rétegeiben nagyok a kifogások lapjaink ellen, legfőképp az Új Nemzedék ellen, amelyik katolikusnak egyáltalán nem mondható" – vélekedett. Marsovszky azzal vágott vissza, hogy csak a hiú és életidegen vágyakat dédelgető alsópapság soraiból panaszkodnak néhányan a lapokra. Czapik erre konkrét példákat említett a katolikus szempontok figyelmen kívül hagyására: szerinte a KSV nem részesítette kellő támogatásban a prímás házassági törvényjavaslatát,[156] a Magyar Távirati Iroda híreit nem dolgozza át katolikus szellemben, viszont rendszeresen dicséri a hit ellenségeit, ráadásul még erkölcstelen illusztrációkat is közöl, amelyeken például női lábakat gusztáló férfiak láthatóak.[157] Ezért azt kérte, hogy „még a betegesen kritizáló közönségre is legyenek tekintettel, mert ne felejtsék, hogy ezek a betegesnek feltűnő kat. követeléseknek képviselői agi-

154 EPL Cat. 56/123-1937. Czapik Drahosnak 1935. december 28.

155 EPL Cat. 56/123-1937. Czapik Drahosnak 1935. december 31.

156 Serédi 1935. március 1-jén adta át a kormánynak a házasságjog reformjáról szóló törvénytervezetét, amely lehetővé tette volna az egyházak által megkötött házasságok polgári elismerését. A javaslatot a kormány soha nem tárgyalta meg. Csíky Balázs: Serédi Jusztinián házassági törvényjavaslata. In: Gergely Jenő (főszerk.): *Fejezetek a tegnap világából. Tanulmányok.* Budapest, ELTE BTK, 2009. 209–213.

157 Czapik folyóirata már 1935 januárjában szóvá tette, hogy a keresztény lapok rengeteget foglalkoznak a színésznőkkel, „a krisztusi erkölcsöt démoni mosoly közben selyemcipellős lábakkal tipró" nőszemélyekkel. A színésznő-kultusz. *A Szív*, 1935. január 12. 1.

tálnak legjobban a KSV ellen, éppen katolikus berkekben". Arra is emlékeztette vitapartnerét, hogy a lapokat a közéletben azért respektálják, mert a katolicizmus reprezentánsainak tekintik őket. (A vezetőségről és a vállalat egészéről kialakított valódi véleménye, ahogyan egy nappal korábban írt leveléből kiderül, még lesújtóbb volt.)[158] Mihalovics Zsigmond hozzászólásában megerősítette paptársának kijelentéseit, és arról beszélt, hogy az Actio Catholica köreiben mindennaposak az említett kifogások a katolikus lapok ellen.[159]

Czapik a megbeszélés után igen rossz benyomásokról számolt be: „Miserabilis [nyomorúságos] butaságot, pepecselést, a nagyvonalúság teljes hiányát tapasztaltam ott. Megdöbbentő, hogy ilyen üres koponyák és üzleti érzék nélkül szűkölködő emberek kezében vagyunk" – írta. A jelek szerint még a Marsovszky körével való szakítás lehetőségét is mérlegelte, hiszen számba vette, hogy egy esetleges kenyértörés esetén az egyház biztosan csak Bangha Béla 1050 és a püspökök 766 részvényére számíthat.[160] Mihalovics Zsigmond hasonlóan értékelte az eseményt, amely arról győzte meg, hogy „az egész társaság megdöbbentő koncepcióhiányban szenved".[161] A KSV szerkesztőségeire tehát 1936 elején komoly teljesítménykényszer hárult, hiszen nem csupán a kormánypárti sajtóval való versenyben kellett helyt állniuk, hanem a klérus bizalmatlanságával is meg kellett küzdeniük.

6. „Társadalmunk fekélye: a szervilizmus"[162] – a Központi Sajtóvállalat újfajta ellenzékisége

A kölcsön révén a KSV számára megnyílt az anyagi függetlenedés esélye, ez pedig szerencsésen egybeesett a politikai változásokkal, amelyek szintén növelték a vállalat lapjainak mozgásterét. 1935 végén a kormánypárt konzervatív politikusai ugyanis elérkezettnek látták az időt, hogy megállítsák a Marton Béla-féle NEP további terjeszkedését. Ez a választási győzelmet követően, 1935 nyarán-őszén vett nagy lendületet: a pártvezetők a NEP helyi szervezeteit a társadalom életének totális megszervezésére utasították, elvárva az egyénektől a feltétlen azonosulást Gömbös személyével, programjával és ideológiájával.[163] A párt női, ifjúsági, gazdasági, népművelési és propagandacsoportjait kötelezték, hogy tevékenységüket terjesszék ki a helyi közösség életének minden fontos részletére. Azt is el kellett érniük, hogy a hasonló feladatokat ellátó szer-

158 A KSV eszerint távol áll a katolicizmustól, szervilis egyénekből áll, a vezetőség nem őszintén katolikus. Az, hogy lapjaikat a püspöki kar egyáltalán eltűri katolikus orgánumokként, önmagában tőke a számukra. EPL Cat. 56/123-1937. Czapik Drahosnak 1935. december 28.

159 EPL Cat. 56/123-1937. Bizalmas ankét a KSV ügyében 1935. december 29-én.

160 EPL Cat. 56/123-1937. Czapik Drahosnak 1935. december 31.

161 EPL Cat. 56/123-1937. Mihalovics Zsigmond a prímásnak, dátum nélkül.

162 *A Szív*, 1936. január 6. 1.

163 Vonyó József: Identitásteremtési kísérletek az átalakított kormánypártban (Nemzeti Egység Pártja 1932–1936). In: Réfi Attila–Sziklai István (szerk.): *Politikai pártok a 19–20. században. Tanulmányok.* Budapest, MTA–ELTE Pártok, pártrendszerek, parlamentarizmus kutatócsoport, 2008. 119.

vezetek működjenek együtt velük, természetesen a NEP égisze alatt, hogy így fokozatosan felszámolhassák a független társadalmi szerveződéseket. Emellett a koncentráció jegyében járási pártszervezeteket akartak létrehozni, amelyek az önkormányzatok jogosítványait is súlyosan csorbították volna, és beszűkítették volna a társadalom önszerveződési és érdekérvényesítési lehetőségeit.[164]

Kozma Miklós belügyminiszter december 12-én főispáni értekezletet tartott, ahol a résztvevők komoly kételyeiket hangoztatták Marton tervével szemben, amelytől a társadalmi békét féltették. Kozma később lemondással is fenyegetőzött arra az esetre, ha a pártszervezés változatlan formában folytatódik. A közvetett jelek szerint fellépésének az adott valódi súlyt, hogy Horthy Miklós kormányzó is egyetértett vele.[165]

A Marton-féle pártszervezési kísérletek társadalmi hatásait az egyházi hierarchia egyes körei is veszélyesnek találták. A fejlemények még a politika terén igencsak óvatos Serédi Jusztinián hercegprímást is arra sarkallták, hogy áttételesen ugyan, de kinyilvánítsa véleményét. A karácsony napján az esztergomi bazilikában tartott szentbeszédében a prímás szokatlan témáról beszélt: arról, hogy sokan csak úgy látják biztosítva megélhetésüket, ha szervilisen viselkednek a hatalommal szemben. Hangsúlyozta, hogy nem a feljebbvaló iránti köteles tiszteletről beszél, hanem

„*arról a szervilizmusról, amelyet általában a hatalmon levők követelnek, vagy tűrnek meg működési körükben, és amelynek következtében a függő viszonyban levő ember szégyenletesen megalázkodik, hízeleg és feladja emberi méltóságát* [kiemelés az eredetiben]".

Az ilyen kiskirályok szavai szerint „rendszerint más erejére, hatalmára és vagyonára támaszkodva követelik meg a szégyenletes szervilizmust és az ilyenek kifelé még alkalmazottaik vagy tisztviselőik hűséges szeretetével is képesek dicsekedni". Ez a „hűség" azonban nem őszinte, csak addig tart, amíg az azt megkövetelő személy hatalmon van. Ezeken az állapotokon csak Jézus, a hű felszabadító változtathat.[166]

A szentbeszéd élénk közéleti hullámokat vert. Vác képviselő-testületének januári ülésén egy kanonok kísérletet tett a prédikáció értelmezésére, amely szerinte valójában a világ rabszolgaságáról szólt, majd hozzátette: maga Gömbös Gyula is kijelentette, hogy nem tűr és nem akar semmilyen szolgaságot. Válaszként a prímási iroda közleményt adott ki, amely szerint a prímás senkinek sem engedélyezte, hogy a beszédet értelmezze: a szöveg olyan világos, hogy nem szorul magyarázatra.[167] A beszéd hamarosan a parlamentben is szóba került:

164 Vonyó József: A Nemzeti Egység Pártja a magyarországi polgári kormánypártok sorában. In: Uő: *Gömbös Gyula és a jobboldali radikalizmus. Tanulmányok.* Pécs, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2001. 25.

165 Ormos (2000): 434–435.

166 A hercegprímás a szervilizmus ellen beszélt, amelyet a megvalósult modern rabszolgaságnak nevezett. *Nemzeti Újság*, 1935. december 28. 3.

167 Mit mondott a hercegprímás karácsonyi szózata? A hiteles és világos szöveg, amely nem szorul magyarázatra. *Nemzeti Újság*, 1936. január 19. 5.

az eredetileg kormánypárti, de Gömbös politikájából ekkorra már kiábrándult Sulyok Dezső[168] a prímásra hivatkozva kijelentette, hogy Magyarországon egyre nő a szervilizmus, ami jelzi a társadalom lealjasodását. A kormányfő válaszként arról beszélt, hogy minden szervilis embert megvet, hiszen rájuk nem lehet építeni. Ugyanakkor kérte, hogy a prímás személyét ne vonják be a vitába – és kérését azzal igazolhatta, hogy Serédi senkit sem hatalmazott fel a szentbeszéd magyarázatára.[169]

A beszéd fogadtatását a katolikus sajtó kiemelt figyelemmel követte. A *Nemzeti Újság* december 29-ei vezércikke szerint a prédikáció kimondta az igazságot, és ezzel felszabadulást hozott az egész társadalom számára. Ugyanakkor felhívást is jelent a hatalmon levőkhöz, akik akár egyetlen tollvonással véget vethetnek a kiskirálykodásnak.[170] Ez már a lap új irányvonalának megnyilatkozása volt, amelyet a január 1-jén kelt vezércikk részletesen is kifejtett. Eszerint a katolikusok más levegőt, más eszközöket követelnek a magyar politikában. Eddig türelemmel és jóakarattal voltak, bíztak az ígéretekben – köztük a polgári házasság reformjának ügyében. A kormány által elért eredmények viszont nem felelnek meg az ígéreteknek, a jelszavak és a tények között egyre nagyobb az ellentmondás.

„Mi lett a nemzeti egység jelszavából? Pártszervezkedés, amely ráfekszik az országra, utat tör magának a közigazgatásba, a magánéletbe, már a gyermekek lelkivilágába, műkedvelő színtársulatokba, dalos szövetkezetekbe, sportegyletekbe is. Kíméletlen erőszakos propaganda, amely a hatalom eszközeivel akarja elérni mindazt, amit a lelki és népi erőkkel elérni nem tudott. [...] Szakadékokat hasítottak a magyar társadalomba, ellentéteket csináltak ott, ahol nem voltak és ellenséggé tették az ellenfeleket."

A vezércikk ezután a „jó király – rossz tanácsadók" ősi toposzának szellemében kijelentette, hogy Gömbös személyes jóhiszeműségében senki sem kételkedik, de a kormányfőnek nem szabad tovább eltűrnie, „hogy az ő számlájára olyanok történjenek, amelyek szemben állanak az általa is hirdetett elvekkel, de mégis őt teszi majd értük felelőssé a történelem. Változtasson, amíg hatalmában áll", és lássa be, hogy valójában nem pártegységre, hanem igazi, egyenlő felek közreműködésén alapuló nemzeti összefogásra van szükség.[171]

A *Nemzeti Újság* vezércikkeit január 1-jét követően a politikai problémák nyílt, ellenzéki szellemű tárgyalása jellemezte. A lap például fellépett a járási pártszervek felállításának terve ellen, mert úgy látta, hogy ez az intézmény a

168 Sulyok Dezső (1897–1965): politikus, 1926-ban belépett a KGSZP-ba, 1935-ben Pápa országgyűlési képviselője lett a NEP színeiben, ám másfél hónappal a választások után kilépett a kormánypártból.

169 A képviselőház ülése. Megújuló viharok között támadták a kormány rendszerét és a NEP-et. *Nemzeti Újság*, 1936. január 30. 7.

170 Új szolgaság. *Nemzeti Újság*, 1935. december 29. 1. Ez az értelmezés teljesen egybevág a Czapik Gyula által szerkesztett hitbuzgalmi folyóirat felfogásával: Társadalmunk fekélye: a szervilizmus. *A Szív*, 1936. január 6. 1.

171 Új évben – új utat. *Nemzeti Újság*, 1936. január 1. 1–2.

kíméletlen centralizmus előretolt bástyája lenne, amelyet idegen szellemű drillel, parancsszóval akarnak az országra erőltetni.[172] A lap a fő ellenséget a NEP új képviselőiben vélte megtalálni,[173] akikről úgy vélte, hogy csak a hatalom árnyékában tudnak szervezkedni, a tömegek kényszerből támogatják őket, noha „az erőszakoskodás, a felforgatás, az értékek lábbal tiprása sohasem volt a jobboldali politika célja és módszere". Az országnak viszont nyugalom kell, „nem pedig bizalmas utasítás, nepinduló, élharcosgárda és a generálmars!"[174] A lap egyetértően idézte Zichy Jánost, aki szerint Magyarországon a valódi tekintély helyét a terror veszi át, ami igazolja azt a legitimista nézetet, hogy a királyt nem helyettesítheti egy mesterségesen összetákolt párt uralma.[175]

További komoly változást jelentett, hogy a lap hasábjain a felekezeti jellegű panaszoknak is tág teret nyújtottak – a KSV vezetői tehát legalább részben tekintettel voltak Czapik Gyulának a decemberi ankéton tett megjegyzéseire. Közi-Horváth József,[176] az Actio Catholica titkára például hosszú írásban sorolta fel a katolikusok sérelmeit. A legsúlyosabb problémát abban látta, hogy a prímás házassági törvényjavaslatát a protestánsok tervszerűen támadják, amivel szemben a kormány nem tesz semmit. Ráadásul a protestáns felekezetek gyűlésein éles katolikusellenes támadások történnek állami funkcionáriusok jelenlétében. A szerző szerint a „kisebbségek", tehát a nem katolikus felekezetek egyoldalúan tájékoztatták a kormányt az ország hangulatáról, ezért végre a katolikusoknak is hallatni kell a hangjukat.[177] Bangha Béla egy katolikus gyűlésen még tovább ment, amikor kijelentette: az, hogy a prímás házassági törvényjavaslatára nem érkezik válasz, a lekezelés jele, amit a katolikusok nem tűrhetnek el tovább.[178]

A *Nemzeti Újság* új szerepfelfogása lényegében azon a liberális alapelven nyugodott, amely a sajtót a hatalom fő ellenőrzőjének tekinti. A lap publicisztikáiban ez a fajta újságírói öntudat jól tetten érhető. Amikor február közepén a NEP képviselőinek értekezletén sajtóreformot sürgettek a közéleti hang eldurvulására hivatkozva,[179] a *Nemzeti Újság* szerzője lelkesen támogatta a „sajtó-

172 Szabad önkormányzatokat. *Nemzeti Újság*, 1936. január 5. 1–2.

173 Ezt jól érzékelteti, hogy a lap elemzést is közölt a kormánypárt kártékonynak tartott tagjairól. A Nemzeti Újság publicistája szerint idetartoztak az ifjak, akikben csak a tettvágy van meg, de képzettség, tapasztalat, szerénység nem. Az állásvadászok, akik csak saját karrierjükre gondolnak. Az összeesküvők, akik mindig az aktuális hatalom letörésére vágynak. A félművelt országmegváltók, akik vakon bíznak könyvekből összeszedett, inkoherens programjukban. Akik ülnek mögötte. *Nemzeti Újság*, 1936. február 16. 1–2.

174 Fejet a fiatalságnak. *Nemzeti Újság*, 1936. január 24. 2.

175 „A legnehezebb időket éljük." Zichy János beszéde a Nemzeti Összetartás Társasköre közgyűlésén. *Nemzeti Újság*, 1936. január 21. 4.

176 Közi-Horváth József (1903–1988): győri egyházmegyés pap, a Dunántúli Hírlap szerkesztője, 1935–1939 között az Actio Catholica országos titkára.

177 Közi-Horváth József: Régen fájó sebek. *Nemzeti Újság*, 1936. január 5. 5.

178 „Borzasztó kettős lelkiségre rendezkedtek be az emberek!" Föltűnést keltő beszédek az A. C. váci nagygyűlésén a forradalmakról, a diktatúrákról, a totalitásról és a többi időszerű kérdésről. *Nemzeti Újság*, 1936. január 8. 5.

179 A NEP sürgeti a sajtóreformot. *Nemzeti Újság*, 1936. február 19. 5.

erkölcstelenségek" (például a szexuális tartalmú hirdetések) visszaszorításának igényét, ami a katolikus sajtómozgalom régi követelése volt. Ugyanakkor határozottan tiltakozott az önkényes jogalkotás szándéka ellen, mert úgy vélte, hogy a tervezett szigorítás valódi célja a sajtó megfélemlítése, hogy az önként lemondjon a közélet ellenőrzésének jogáról.[180]

A KSV vezetői a politikai irányváltás végrehajtása után, 1936 februárjában beszámolót intéztek a püspöki kar tagjaihoz. Az iratból úgy tűnik, hogy levonták a tanulságokat a decemberi sajtóankét egyházi résztvevőinek hozzászólásaiból, a püspököket ezért a katolikus értékrend képviseletének fokozott igényével igyekeztek meggyőzni. A Zichy János és Baranyay Lajos által aláírt levél szerint a korábbi években is mélyen átérezték a helyzet súlyát, „amikor a lapokat politikailag színtelenül kellett előállítaniuk, és tartózkodniuk kellett a közéleti állásfoglalástól". Egyházpolitikai, közéleti ügyekre kellett szorítkozniuk, illetve legfeljebb arra vállalkozhattak, hogy válaszoljanak a protestáns támadásokra. A katolikus társadalom ezért joggal kifogásolta a lapok apolitizáltságát, és a KSV munkatársai tudták, „hogy ez a kérdés leküzdhetetlen akadályt jelent" a lapok terjesztésében. Ezzel a stratégiával szakítottak 1936 januárjában, amikor elkötelezték magukat a valódi ellenzékiség mellett, ám „a magyar katolicizmus majestetikus nagyságához és hatalmi pozíciójához" tartva magukat, „a kritikát hűvös és fölényes nyugalommal" gyakorolják. A vállalat fő céljának azt tartották, hogy a *Nemzeti Újság* a magyar középosztály lapjává váljon, és legalább 12 ezer új előfizetőt akartak szerezni. Azonban tisztában voltak vele, hogy ehhez le kell gyűrni a megszokást és a rossz hírnevet, hiszen sok katolikus találta úgy, hogy „a *Nemzeti Újság* unalmas lap, ultraklerikális lelkek számára készült orgánum", elterjedtsége pedig ennek következtében „abszurd alacsony" volt[181] – a lapot Székesfehérváron például mindössze 233, az egész székesfehérvári egyházmegyében pedig csupán 990 példányban járatták.[182] Ezért azt kérték, hogy a püspök hallgassa meg a helyi viszonyokat jól ismerő plébánosokat, majd adjon tanácsot a KSV-nek, hogy milyen módszerrel lehetne elősegíteni a lap terjesztését.[183]

1936 márciusában a püspöki kar ismét foglalkozott a vállalat helyzetével. A prímás Czapik információi alapján arról számolhatott be, hogy a gazdálkodás terén nem történt jelentősebb változás, viszont a lapok tartalma örvendetesen átalakult, katolikus szelleművé vált – bár akadtak olyan olvasók, akik sokallták a változásokat.[184] A sajtóügy kiemelt fontosságát jelzi, hogy a püspökök Czapi-

180 A közéleti hang. *Nemzeti Ujság,* 1936. február 19. 1.
181 SzfvPL 7122 a KSV a püspöknek, 1936. február 14.
182 SzfvPL 7122 Zichy János a püspöknek, 1936. február 18.
183 SzfvPL 7122 a KSV a püspöknek, 1936. február 14.
184 Egy olvasó egyenesen a prímást kereste fel kifogásaival. Eszerint a Nemzeti Újság túl sok vallásos cikket közölt, valamint kiabálóan legitimista, sokszor túlzottan kormánypárti volt. Úgy vélte, hogy át kell alakítani a lapot, hogy az politikailag független legyen, és csak finoman, a sorok között képviselje a katolikus világnézetét, a taktika érdekében pedig ajánlatos keresztény és nemzeti orgánumként hirdetni, de a „sorok között" maradjon katolikus. EPL Cat. D/c/1164-1936. Cser Imre állami középiskolai tanár a prímásnak 1936. április 8.

kot szóban is meghallgatták, és javaslata nyomán eldöntötték, hogy az egyház ezentúl kamatmentes kölcsön formájában adja a szokásos támogatást, valamint utasították a KSV-t, hogy készítsen pontos költség-előirányzatot. A püspöki kar emellett elhatározta, hogy erkölcsi támogatást ad a propagandának, és felhívja a papságot az ebben való közreműködésre.[185]

Néhány főpap igen határozottan lépett fel: a győri püspök például személyesen irányította az Actio Catholica sajtószakosztályának propagandáját, Zichy Gyula kalocsai érsek pedig sajtóhónapot rendelt el egyházmegyéjében a *Nemzeti Újság* javára.[186] A támogatás azonban nem volt korlátlan, amit jól jelez, hogy a püspökök elvetették a Kapos menti Katolikus Ifjúsági Sajtóegyesület[187] javaslatát. Ez a program sokkal erőteljesebb beavatkozást jelentett volna: eszerint például a hittankönyvek mellékletében fel kellett volna sorolni a katolikus lapok listáját a kiadóhivatal címével és az előfizetési árral együtt, valamint a továbbiakban nem lehetett volna egyházközségi vezető az, aki nem járat katolikus lapot.[188]

Az Actio Catholica vezetésével tehát 1936 folyamán élénk propaganda bontakozott ki a KSV mellett. A vállalat eredetileg 50–60 embert akart hivatásos akvizitőrként alkalmazni, de erre végül nem került sor, mert felismerték, hogy a feladatra kevesen lennének alkalmasak. Ezért csak a sűrűbben lakott helyekre küldték ki munkatársaikat.[189] A propagandamunka azonban még így is jóval erőteljesebb volt a megszokottnál. Széchényi György,[190] a külön utakat járó *Korunk Szava* című folyóirat szerkesztője szerint

„az ország egész területén, minden valamire való helyen, de mindenesetre minden vidéki gócpontban sajtógyűléseket tartottak, ahol azt lehet mondani – és ezt én adott körülmények között nem is helytelenítem – majdnem terrorisztikusan léptek fel újságelőfizetések szerzése érdekében".

Az intenzív propaganda feszültségeket keltett a katolikus lapkiadók körében, hiszen sok lap, például a *Korunk Szava,* nem részesült annak előnyeiből.[191]

A reklámkampány ugyanakkor a *Nemzeti Újság* esetében nem járt különösebben látványos eredménnyel, hiszen egy év alatt összesen 1600 új előfizetőt sikerült a számára szerezni[192] – jóval kevesebbet a tervezettnél. Az *Új Nemzedék* esetében viszont, ahogyan látni fogjuk, a kép sokkal összetettebb, hiszen arra is tekintettel kell lennünk, hogy 1936-ban megjelent a kormánypárti konkurencia, amely komolyan veszélyeztethette a lap pozícióit.

185 Beke (1992, II. kötet): 105.
186 10.000 új előfizetőt a Nemzeti Újságnak! *Sajtószemle,*1936/1. 1.
187 Ezt már 1933-ban belügyminiszterileg jóváhagyott egyesületként említették, székhelye Nagyberki volt, tagjai a katolikus sajtó terjesztésére vállalkoztak. Hírek. *Sajtószemle,* 1933. február. 2.
188 Beke (1992, II. kötet): 114.
189 SzfvPL 7122 a KSV a püspöknek, 1936. február 14.
190 Széchényi György, gróf (1889–1938): jogász, politikus, a Központi Sajtóvállalat egyik alapítója volt, 1931-ben megalapította a Korunk Szava című folyóiratot, amely demokratikus színezetű, haladó katolikus álláspontot képviselt.
191 EPL Cat. 56/123-1937. Széchényi György a prímásnak, dátum nélkül.
192 EPL Cat. D/c/3090-1936. Czapik Gyula jelentése 1936. szeptember 30.

7. A KSV-lapok és az *Esti Újság* konkurenciaharca

1936 nyarán a KSV lapjainak politikai állásfoglalását három tényező befolyásolta: a legitimisták aktivizálódása, az új kormányzati dömpinglap kiadása és Gömbös Gyula súlyos betegsége. Utóbbi már májusban közismertnek számított a fővárosban,[193] olyannyira, hogy a beavatottak körében az utód keresése is napirenden volt.[194] Az ingatag helyzetben a kormánypárt „centruma" és szélsőségesei külön szervezkedésbe kezdtek.[195] Ennek következtében megszaporodtak a botrányos kiszivárogtatások, amelyeket a sajtó, így a *Nemzeti Újság* is előszeretettel tárgyalt. Ilyen volt például a NEP bizalmas dossziéit kezelő munkatársának az esete, aki részletesen beszámolt arról, hogy a központban milyen nyilvántartást vezetnek a párt tagjairól és a köztisztviselőkről. Ebben még azt is rögzítették, hogy kivel barátkoznak, milyen lapot olvasnak, mennyit isznak, kinek udvarolnak az érintettek.[196] Az *Új Nemzedék* az ügyre egy karikatúrával reagált, amely egy kihalt utcán sétálgató és olvasó férfit ábrázolt, akit titokban egy detektív figyel. A szöveg: „Megvan a bűntény, mint sejtettem, ellenzéki lapot olvas..."[197]

A legitimista politika 1936-ban újra erőre kapott. A királypártiak már az előző évben megkezdték a Habsburg-restauráció melletti kampányukat,[198] ami a sajtóban is jól tetten érhető,[199] 1936 elején pedig Ottó főherceg arra kérte hazai támogatóit, hogy belső ellentéteiket elsimítva fokozzák a restaurációs propagandát.[200] A Gömbössel szembeni ellenzékiség és a királypártiság gyakran összefonódott a legitimisták közéleti megnyilvánulásaiban – és így a KSV-lapok hasábjain is: 1936 júliusában terjedelmes beszámolót közöltek gróf Sigray Antal[201] egy politikai gyűlésen tartott beszédéről, ahol a szónok az ellenzéki politikusok egységes tiltakozásának tulajdonította, hogy a népet nem sikerült a külföldi mintájú diktatúra előtti meghajlásra kényszeríteni. Úgy vélte, hogy Magyarországot elsősorban a nácizmus és a „bolsevista köntösben jelentkező

193 Gergely (2004): 474.

194 Ormos (2000): 453. A miniszterelnök betegsége a kormánypárton belül is elindította az erjedési folyamatokat, és a szélsőségek hangjának erősödését eredményezte. Lázár (1995): 233.

195 Gratz Gusztáv: *Magyarország a két háború között* (szerk. Paál Vince). Budapest, Osiris, 2000. (Millenniumi Magyar Történelem) 273.

196 *Nemzeti Újság*, 1936. július 5. 4.

197 A mellékutca titka. *Új Nemzedék*, 1936. július 8. 4.

198 Gergely (2004): 415.

199 Jól jellemzi a változást, hogy 1935 karácsonyán – 1932-vel ellentétben – a Nemzeti Újság nem a kormánytagok, hanem az emigráns királyi család ünnepéről számolt be. Az imázscikkből kiderül, hogy a kis főhercegnők darabonként gyűjtöttek össze két kiló cukorkát, amit Budapestre küldtek, a Belgiumban élő magyar munkanélkülieknek pedig saját kezűleg készített ruhákat ajándékoztak. Etelka főhercegnő, hogy bebizonyítsa kétkedő tanárának a magyar irodalom létezését, iskolai dolgozatot írt, amihez a királyné franciára fordított Arany- és Petőfi-verseket mellékelt. A királyi család karácsonya. Hogyan ünneplik a szentestét Steenockerzeelben? *Nemzeti Újság*, 1935. december 25. 9.

200 Kardos (1998): 211.

201 Sigray Antal, gróf (1879–1947): politikus, 1920–1939 között parlamenti képviselő, 1934-től Habsburg Ottó megbízásából a hazai legitimista mozgalom vezetője.

pánszlávizmus" veszélyezteti, amivel szemben a törvényes magyar királyság helyreállítása a legjobb védelem.[202]

A harmadik fontos tényező a kormányzat újabb dömpinglapjának megjelenése volt, amelyet délutáni lapnak szántak, tehát attól lehetett tartani, hogy komoly konkurenciát jelent majd az *Új Nemzedék* számára.[203] A délutáni kormánylap létrehozása tulajdonképpen már 1935 tavaszától napirenden volt, hiszen Bethlen István kormánypártból való kilépésével a *8 Órai Újság* is elveszett a hatalom számára. A miniszterelnökségi sajtóalap így megszabadult ugyan havi 15 ezer pengő kiadástól, de a délutáni lap hiánya nagy hátrányt jelentett a propaganda szempontjából.[204] Miután – mint korábban láthattuk – az *Új Nemzedék* átvételéhez fűződő terveket elejtették, hozzá kellett látni az új lap előkészítéséhez,[205] amely végül *Esti Újság* néven jelent meg 1936. július 28-án, Hubay Kálmán irányításával. A programadó vezércikk alig leplezett antiszemita közhelyekkel határozta meg az orgánum célját: arról írt, hogy az utcán a rikkancsok révén csak egy bizonyos csoport hangja hallható, amelynek tagjai „idegenek", és „hatalmas érdekeltségekhez" tapadnak. Az *Esti Újság* az „idegenekkel" szemben kívánt az „új Magyarország" képviselőjeként fellépni. A magyarság a lap interpretációja szerint a parlamenti választások során megtalálta a megújulás útját, azóta pedig megszállta a hídfőket, meghódította a szellemi irányítás bástyáit, és úr akar lenni az élet minden területén. A lapot példányonként hat fillérért árusították.[206]

A konkurencia megjelenésére a KSV lapjai azonnal erőteljes ellenkampány indításával reagáltak, meglehetősen nyílt utalásokat téve a politikai háttérre.[207] Zichy János gróf egy interjújában a dömpinglap elindítását méltánytalan lépésnek nevezte, arra hivatkozva, hogy a kormányfő betegségének idejére az ellenzék önkéntes „fegyverszünetet" vállalt, amit azonban a kormányoldal (vagy annak egy része) nem értékelt, sőt, a dömpinglap megindításával maga kezdett offenzívába.[208]

202 „Ha nem rendezik a Dunavölgyét, Ausztria és Magyarország hadszíntérré lesz!" Gróf Sigray Antal beszéde az osztrák és magyar restaurációról. *Új Nemzedék*, 1936. július 7. 8.

203 Ez egyébként Gömbös egyik szívügyének számított: amikor május végén Antal István meglátogatta a balatonfüredi szanatóriumban, Gömbös hosszan kérdezgette az Esti Újság előkészítéséről. Gergely (2004) i. m. 476.

204 Gergely (2004): 393.

205 Antal megemlíti emlékirataiban, hogy a lap létrejöttét hosszas tervezés előzte meg, azonban nem szól a KSV-vel folytatott tárgyalásokról. Antal (2004): 285.

206 Lüktet az élet. *Esti Újság*, 1936. július 28. 1.

207 Antal emlékirataiban beszámol róla, hogy az Esti Újság megjelenését az ellenzéki sajtó nagy ellenszenvvel fogadta, de csak az ekkor Bethlen István fia, Bethlen András által vezetett 8 Órai Újság reakcióit elemzi részletesebben. Antal (2004): 286.

208 A gróf nyilatkozata szerint „Különös játék folyik ekörül az új sajtótermék körül. Vagy benne van a dologban a miniszterelnök úr keze, és ebben az esetben ki kell jelentenem, hogy ez velünk szemben méltánytalan, vagy nincsen benne, akkor pedig egyszerűen érthetetlen. Ez az én mentalitásomba egyáltalán nem fér bele. Ez utóbbi esetben egy belső bomlás jelének kellene ezt tekinteni." A világeszmék nagy összecsapásáról, a magyar belpolitika tévútjairól, a kormánypárt egy részének különös játékáról, az alkotmány és a totalitás kérdéseiről és Gömbös miniszterelnökről nyilatkozik gróf Zichy János, a kereszténypárt vezére. *Az Est*, 1936. augusztus 1. 4.

Az ellenkampányban az *Új Nemzedék* egyik szerzője azzal vádolta az *Esti Újság*ot, hogy kizárólag propagandaeszközként működik: a hatalom birtokosai azért hozták létre, mert fel kellett ismerniük, hogy a NEP politikájának nincsen talaja a magyar lélekben. Az *Új Nemzedék* hangsúlyozottan a jobboldalról emelt szót az új sajtótermék ellen, amely „a NEP-szervezkedés sajnálatosan közismert módszereit újságpapírosra váltva, éket ver magyar és magyar közé". A cikk szerint a KSV-nek nincsen kétsége afelől, hogy a terjedelmes és olcsó déli lapot az *Új Nemzedék* pozícióinak gyengítésére hozták létre.[209] A *Nemzeti Újság* kommentárja a felekezeti szempontokat helyezte előtérbe: eszerint az *Esti Újság* megindítása – ami az *Új Nemzedék* befolyásának elismerését jelenti – éles ellentétben áll a kormány hivatalos, katolikuspárti állásfoglalásaival. Nem mellékesen, az *Esti Újság* példátlan dömpingáron kel el, közpénzekből, ami „alig összeegyeztethető" a fair play szellemével.[210]

A KSV szerkesztőségeiben árgus szemekkel figyelték a konkurens lapot, hogy azonnal lecsapjanak a támadható szakmai hibákra – az alkalomra nem is kellett sokáig várniuk. Az *Esti Újság* első száma ugyanis hírt adott arról, hogy a Balatonon felborult egy vitorlás, és a balesetben öt osztrák állampolgár életét vesztette. A hírt állítólag sok osztrák orgánum is átvette. Az *Új Nemzedék* munkatársa erre körbetelefonálta a hatóságokat, és gyorsan kiderítette, hogy a hír kacsa, az MTI pedig szintén megcáfolta a jelentést. Az *Új Nemzedék* csípős kommentárja szerint tehát a konkurens lap tevékenysége „sikeres balatoni ellenpropagandával, a remekül megszervezett balatoni mentőszolgálat rossz hírbe hozásával" kezdődött. A dömpinglap első száma emellett egy gyógyszercsere miatt bekövetkezett kórházi halálesetről is beszámolt, ám ez a hír is hamisnak bizonyult. Az *Új Nemzedék* ezek után joggal figyelmeztette konkurensét, hogy

„éppen a keresztény újságírás nem mehet odáig semmiféle rejtett politikai cél kedvéért és neki ellenszenves intézménnyel szemben sem, hogy valótlanságot írjon a propaganda kedvéért [kiemelés az eredetiben]."[211]

A KSV-lapok hangvételét később is a maró gúny jellemezte. A *Nemzeti Újság* szeptember elején az *Esti Újság* postai úton terjesztett reklámcéduláját kritizálta, amely szerint terjesztőit a nagytőke megbízásából „terrorizálták", ezért az árusok nem árulták, sőt eldugták a lapot. A kommentár szerint a kormánylap munkatársai a kitalált terror meséjével akarták leplezni, hogy a dömpingsajtó az alacsony ár ellenére sem kell a közönségnek.[212] Az ellenkampány ráadásul tekintélyes támogatót is fel tudott vonultatni a kormányzó testvérének, Horthy István tábornoknak a személyében, aki interjút adott az *Új Nemzedék*nek. Szavai

209 Két üzenet. *Új Nemzedék,* 1936. július 28. 1.

210 Itt a kormány új dömpinglapja. A NEP-totalitás politikájának fölvonulása a katolikus sajtó ellen. *Nemzeti Újság,* 1936. július 28. 5.

211 Szenzációk, melyek fél napig sem élnek. *Új Nemzedék,* 1936. július 29. 3. 7. Az Esti Újság szakmai hozzáállásához érdekes adalék, hogy az MTI a balatoni tragédia hírét, amely más lapokban is megjelent, már július 27-én, tehát egy nappal korábban megcáfolta. MNL OL K 428 a sorozat. MTI Napi hírek. 1936. július 27. 29.

212 A terrorizált NEP-hatalom. *Nemzeti Újság,* 1936. szeptember 5. 6.

szerint az *Esti Újság* csak az állam pénzének pocsékolására jó. A tábornok – aki nem kedvelte Gömböst, mivel attól tartott, hogy testvérének helyére pályázik – ezután kijelentette: „Szerintem azonban már ez sem segít sokat, és *egyszer ennek a rendszernek is vége lesz és egy más politikai éra váltja fel a jelenlegi kormányzatot* [kiemelés az eredetiben]."[213]

Az *Esti Újság* és a mögötte álló kormányzati tényezők természetesen válaszoltak a kihívásra. Az ellencsapás fő érvét az jelentette, hogy a KSV és a katolikus politikusok az alkotmányvédelem jelszavával összefogtak az ellenzékkel, köztük a liberálisokkal, ezzel mintegy elárulva a keresztény politika zászlaját. Ezt a felfogást jól szemlélteti a dömpinglap egyik karikatúrája, amelyen egy alak, a kisgazdapárti Eckh[ardt Tibor[214]] a csizmájába gyömöszöl egy apró figurát, Zichy J[ános]t, aki ezt mondja: „Tyüh, de milyen mélyre süllyedtem."[215]

Ugyanennek a kommunikációs stratégiának a jegyében Antal István közvetlenül is felszólította a keresztény párt politikusait, hogy a liberálisokkal való összefogás helyett álljanak a jobboldalra. A *Nemzeti Újság* válasza szerint az államtitkár nyitott kapukat dönget, a katolikusok azonban nem fogadják el a kormány kizárólagosságigényét a jobboldalon. Éppen Antal ne tudná, hogy „a NEP sajtópolitikája legutóbb is éppen a katolikus sajtó létét próbálta megtámadni, miután másképpen nem tudta birtokába ragadni?" – tették fel a kérdést, amivel az *Új Nemzedék* átvételének csak nemrég meghiúsult tervére utaltak.[216] Egy másik publicisztika azt hangsúlyozta, hogy a KSV lapjainak írásai a keresztény tömegek álláspontját tükrözik. Az egységes keresztény-nemzeti front hiányáért a Gömbös-politikát tette felelőssé, mivel a NEP nem összefogást, hanem meghódolást követelt a többi jobboldali párttól.[217]

Az *Esti Újság* politikai kampányában emellett a legitimizmus megtorpanását is igyekezett kihasználni. 1936. július 11-én Németország és Ausztria egyezményt kötött egymással, amit – Magyarországon is – az Anschluss előkészítéseként értékeltek.[218] Az *Esti Újság* szerint az egyezmény híre hidegzuhanyt jelentett Ottó főhercegnek, aki arra számított, hogy a restauráció a küszöbön áll. A lap jólértesültségét fitogtatva arról adott hírt, hogy Ottó jelentős kölcsönt vett fel egy olajmágnástól, hogy a francia közvélemény meggyőzésére kezdett sajtókampány költségeit fedezni tudja.[219] Két nap múlva pedig már arról számolt be, hogy a főherceg és tanácsadói akár nemzetközi szerződésben is készek lennének biztosítékot adni az osztrák revízióról való lemondásra. Ez pedig azt jelenti,

213 Horthy István lovassági tábornok nyilatkozik a kormány új lapjáról és az időközi választásról. *Új Nemzedék,* 1936. július 29. 3.

214 Eckhardt Tibor (1888–1972): politikus, országgyűlési képviselő, az Ébredő Magyarok Egyesülete, a Fajvédő Párt és számos más szélsőjobboldali szervezet vezetője, 1932 és 1940 között pedig a Független Kisgazdapárt elnöke volt.

215 Mélyponton. *Esti Újság,* 1936. augusztus 20. 7.

216 Furcsa változatok a Lehel kürtjén. Kiket vádol Antal István a liberalizmussal való szövetkezéssel? *Nemzeti Újság,* 1936. augusztus 18. 2.

217 Jobboldal és ellenzékiség. *Nemzeti Újság,* 1936. augusztus 6. 1.

218 Kardos (1998): 223.

219 Nagy fontkölcsönt kapott Deterding olajkirálytól a Habsburg-család. *Esti Újság,* 1936. augusztus 5. 1–2.

hogy a magyar restaurációról már nem is álmodnak, hiszen ők is tudják, még a magyar arisztokraták sem mernék bejelenteni, hogy Ottó a revízió feláldozásának árán akar Magyarország királya lenni.[220] Ezekre a cikkekre a KSV-től nem érkezett reakció, ami arra enged következtetni, hogy a helyzetértékelés lényegét nehezen lehetett volna hihetően megcáfolni.

A KSV lapjai viszont egy másik, méghozzá az adott helyzetben jóval nagyobb jelentőségű politikai üggyel revánsot tudtak venni konkurensükön. Augusztus végén a *Nemzeti Újság* számolt be arról a politikai körökben terjedő pletykáról, amely szerint Sztranyavszky Sándor,[221] Gömbös egyik közeli bizalmasa, a NEP radikális köreinek reprezentánsa lesz a következő miniszterelnök. A lap vezércikkírója az elképzelést „egyéni vágyálomnak" minősítette ugyan, de úgy vélte, hogy a híresztelés hátterében egy tudatosan felépített kísérlet rejtőzik a kormányfő utódlásának befolyásolására. Ezért szükségesnek tartotta, hogy az egész katolikus közvélemény nevében tiltakozzon a jelölt ellen a „legáthidalhatatlanabb bizalmatlanság" alapján: Sztranyavszky alkalmatlan a feladatra, kinevezése tragikus lenne az egész országra, mivel „intézményes hadiállapot" jönne létre a kormány és a nemzeti közvélemény között.[222] A leleplező cikket hosszadalmas hírlapi polémia követte.[223]

Gömbös október 6-án bekövetkezett halála után egyébként a NEP szélsőségei még egy kísérletet tettek pozícióik javítására – és a KSV-lapok erről is részletesen beszámoltak. Sztranyavszky Sándor ezúttal a belügyminiszteri széket célozta meg, amiért az Országgyűlés elnökének posztjáról is kész lett volna lemondani.[224] Marton Béla és számos képviselőtársa személyesen próbált meg nyomást gyakorolni a Darányi Kálmán vezetésével ülésező miniszteri értekezletre, Darányi azonban ragaszkodott ahhoz, hogy Kozma Miklós az új kormányban is megőrizze hivatalát.[225]

Antal István emlékirataiban arról ír, hogy a Gömbös Gyula halálát bejelentő délutáni lapok gyászkeretben jelentek meg.[226] Ez azonban az *Új Nemzedék* esetében nem felel meg a valóságnak.[227] A *Nemzeti Újság* pedig – amely egyébként szintén nem alkalmazott gyászkeretet – nekrológjában igen kritikusan írt a kormányfőről, mint aki úgy gyakorolta a hatalmat, hogy az igazi nemzeti összefogás, „amelynek lelki előfeltételei pedig a magyarságban meglettek volna

220 A revízió feláldozásával akartak restaurálni Stenockerzeelben. *Esti Újság*, 1936. augusztus 7. 9.
221 Sztranyavszky Sándor (1882–1942): politikus, 1926–1931 között a Belügyminisztérium államtitkára, majd 1932–1935 között a Nemzeti Egység Pártjának elnöke, 1935–1938 között a képviselőház elnöke.
222 „Az események központjában." *Nemzeti Újság*, 1936. augusztus 28. 1–2.
223 Erről részletesebben l. Klestenitz Tibor: A rendes mederben javul a miniszterelnök állapota. A KSV-lapok, az Esti Újság és Gömbös Gyula utódlásának kérdése. *Médiakutató*, 2014/2. 87–95.
224 Legújabb fordulat: nem változik a kormánylista? *Új Nemzedék*, 1932. október 10. 1.
225 Délben kinevezés, délután eskütétel. Vereséget szenvedett a Marton-csoport. *Új Nemzedék*, 1932. október 13. 1–2. Az eseményről emlékirataiban Lázár Andor is beszámolt, aki szerint a kormánypárt szélsőséges csoportja Kozma kinevezését állítólagos zsidó származására hivatkozva akarta megakadályozni. Lázár (1995): 238.
226 Gergely (2004): 495.
227 Meghalt Gömbös Gyula. *Új Nemzedék*, 1936. október 7. 1.

– nem következhetett be".[228] A KSV publicistája a valódi összefogás megteremtéséhez – többek között – annak a sajtópolitikai gyakorlatnak a megszüntetését is szükségesnek látta,

„amely úgy szülte a lapokat, mint a házinyúl, és annyi pénzt pocsékolt el a sajtódömpingre, amenynyiből már nagyobb és nemesebb feladatok elvégzésére is jutott volna. Ezzel összefügg a közéleti hang módosítása: megszüntetése annak a rendszernek, amely közpénzen kitartott lapjait dühös macskaként ugratta mindenkinek az arcába, aki a kormány cselekedeteiről őszinte véleményt mondani merészelt."[229]

A KSV orgánumai 1936 folyamán tehát valóban aktívan vettek részt a közélet formálásában, ezért a vállalat vezetői elégedetten nyugtázták tevékenységüket. Zichy János szerint lapjaik végre független hangon szólaltak meg, ami országszerte visszhangot váltott ki, és ez „évtizedek hosszú várakozásainak beteljesedését" jelentette. A KSV-lapok megnövekedett befolyásával vélte magyarázhatónak azt is, hogy sikerült a Sztanyavszky-féle miniszterelnöki kombinációt kiküszöbölni, „amely a magyar katolicizmusra felette hátrányos lett volna".[230] Czapik Gyula szintén pozitív mérleget vont. Kiemelte, hogy az *Új Nemzedék* szerkesztőségében eleinte nagyon tartottak az *Esti Újság* konkurenciájától, de végül nem csökkent a példányszám. A lapból átlagban száz–százötezer darab kelt el, és hétvégenként a példányszám akár százhúszezerre is rúghatott. A *Nemzeti Újság* esetében pedig „a kormánnyal való összeköttetésének lazítása után kifejezésre juttatott, az előzőnél valamivel erősebb katolicitása és óvatos ellenzékiség felé hajló kritikája a közhangulat és elterjedés szempontjából is előnyösnek bizonyult".[231] Czapik emellett anyagi szempontból is kedvező fejleményekről adhatott hírt, hiszen a KSV-hez tényleg befolytak a Marsovszky által ígért összegek, így pontosan tudták fizetni a számlákat, sőt, az év végéig nyolcvanezer korona adósságot törleszthettek. Az ismeretlen forrásból származó hitel legjelentősebb következménye azonban szerinte az volt, hogy „a kormánytól való anyagi függetlenség a lapok szellemi irányában is kedvezően megnyilvánul", ami elősegítheti terjedésüket.[232]

8. Összegzés

A KSV tevékenységét Gömbös Gyula miniszterelnökségének éveiben kis túlzással egyetlen nagy központi dilemma, a katolikus politikai-közéleti identitás felvállalásának mibenléte határozta meg. A klérus jelentős része, ahogyan az az egyházi folyóiratok cikkeiből, Bangha Béla és Czapik Gyula jelentéseiből, valamint a püspöki kar állásfoglalásaiból kiderül, egyre nagyobb elégedetlen-

228 Gömbös Gyula temetése szombaton délelőtt lesz az Országház kupolacsarnokából. *Nemzeti Újság*, 1936. október 7. 1.
229 A keresztény és nemzeti közvélemény egységesen követeli. *Új Nemzedék*, 1936. október 9. 3.
230 EPL Cat. D/c/3090-1936. Zichy János a prímásnak 1936. szeptember 17.
231 EPL Cat. D/c/3090-1936. Czapik Gyula jelentése 1936. szeptember 30.
232 Beke (1992, II. kötet): 128.

séggel olvasta a KSV indifferensnek, a katolicizmus szellemiségétől távol állónak ítélt cikkeit, és a vállalat „rekatolizálását" követelte, vagyis az alapítók által 1918-ban kitűzött célok következetes képviseletét, a határozottabban egyházias hangvétel érvényesítését várta volna el.

A problémakör másik tényezője a kormánytámogatás kérdése volt: bár a hierarchia, a legitimista mozgalom vezetői, illetve a KGSZP vezérei felismerték, hogy Gömbös kormányzása távlatilag komolyan veszélyezteti érdekeiket, ellenzékiségük mégis sokáig igen mérsékelt keretek között mozgott. A KSV esetében az ellenzéki hangvétel eleinte rendkívül visszafogottan jelentkezett, aminek az elsődleges oka (a vezetők tanácstalanságán kívül) a komoly anyagi megkötöttség volt. Bár a KSV publicisztikájában időről időre történtek kísérletek az elvi ellenzékiség felvállalására, ahogyan például a KGSZP ellenzékbe vonulása vagy az 1935-ös választási kampány példája mutatja, ezek azonban rendkívül erőtlen próbálkozások voltak, amelyek nem jártak tartós hatással: a vállalat működését a hercegprímás megbízásából vizsgáló Czapik Gyula ezért vélhette úgy még a választásokat követően is, hogy a vállalat lapjai burkoltan bár, de kormánypártiak.

A fordulat csak 1936 elején következett be, amikor a tisztázatlan eredetű hitel hosszabb távra megoldotta a vállalat finanszírozási problémáit: a KSV ekkortól látványosan bírálni kezdte a Nemzeti Egység Pártját, amiért az a független társadalmi szerveződéseket és az államigazgatás egyes intézményeit a párt kereteibe kívánta kényszeríteni. A KSV formailag csak a „túlzásokat", a kormányfőt téves irányba befolyásoló „rossz tanácsadókat" támadta ugyan – a beavatottak számára azonban nyilvánvaló volt, hogy a tanácsadók – köztük a sajtópolitikát irányító Antal István –, valójában Gömbös intenciói szerint jártak el. A vállalat lapjai ezzel mintegy Serédi Jusztinián hercegprímás elvi útmutatását követték, aki a keresztény értékek nevében ítélte el a szervilis magatartásformákat kikényszerítő politikát. Igen feltűnő, hogy a váltás, ami ezúttal tartósnak bizonyult a KSV publicisztikájában, időben egybeesett azzal az offenzívával, amelyet a kormánypárt konzervatív politikusai indítottak Gömbös törekvéseinek leszerelésére – és a fellépés eredménnyel is járt. A vállalat lapjai később a miniszterelnök utódlásának kérdésében is igen aktívan léptek fel, és hozzájárultak ahhoz, hogy a kormánypárt szélsőséges csoportjának törekvései meghiúsuljanak.

A KSV tehát 1932 és 1936 között a mérsékelt kormánypártiság alapjáról[233] a határozott Gömbös-ellenesség álláspontjára jutott, és összességében alkalmasnak bizonyult arra a célra, amelyért alapítói eredetileg létrehozták, tehát arra, hogy megvédje az egyház érdekeit az állam beavatkozási kísérleteivel szemben. A vállalat 1936-ban már tagadhatatlanul fontos szerepet játszott a katolikus egyház által a gömbösi offenzíva ellen indított küzdelemben.[234] Igen feltűnő továbbá, hogy 1936-ban az *Új Nemzedék* a jelek szerint könnyedén állta a – részben a KSV esti lapjának gyengítésére – újonnan létrehozott *Esti Újság* konkurenciáját, és úgy tűnik, hogy riválisa az induláskor szakmai szempontból nem volt versenyképes vele. Ez pedig, legalábbis részben, az *Esti Újság* vonatkozásában annak a szakirodalomból ismert nézetnek[235] az újragondolására, illetve árnyalására ösztönözhet, amely szerint Gömbös dömpinglapjai jelentős közvélemény-formáló hatással rendelkeztek.

233 Még a legfrissebb szakirodalomban is előfordul az a felfogás, amely az 1930-as évek elejének Új Nemzedékét szélsőjobboldali lapnak tartja. Gyurgyák János: *Magyar fajvédők. Eszmetörténeti tanulmány.* Budapest, Osiris, 2012. 46. Ez a minősítés (amely egyébként az 1920-as évek elején megjelenő lap esetében teljesen helytálló) erre a korszakra a leírtak tükrében nem tűnik elfogadhatónak.

234 Erről részletesebben l. Spannenberger–Vonyó (2007): 155–161.

235 Gergely (2004): 266.; Ormos (2000): 454.

Vezérképek, vezérkultuszok a Horthy-korszakban

Turbucz Dávid*

Az első világháború után számos európai államban jelentek meg vezérkultuszok, így Magyarországon is. Nemcsak Horthy Miklós, hanem Gömbös Gyula és Szálasi Ferenc személye körül is kialakultak, míg Imrédy Béla esetében kultikus jellegű reprezentációról lehet beszélni. A kérdés az, hogy milyen hasonlóságok és különbözőségek mutathatók ki közöttük. E tanulmány célja annak bemutatása, összehasonlítása, hogy a Horthy-korszakban milyen lehetőségek nyíltak a vezérkultusz-építésre hatalmi és ellenzéki pozícióban, különös tekintettel az egyes médiumokhoz való hozzáférés módjaira és korlátaira. A korábbi (részben már publikált)[1] és az új kutatási eredményekre támaszkodva hasonlítom tehát össze a Horthy-korszak fontosabb vezérképeit, vezérkultuszait a tömegkommunikáció szerepe szempontjából.

1. Mi a vezérkultusz?

Dávidházi Péter definíciója szerint a kultusz „beállítódás", amely „teljes és feltétlen odaadást", „mindenekfeletti tiszteletet" jelent. Ez a teljesen érzelmi „beállítódás" a kultusz „hívőire" jellemző. A kultusz ezen túl „szokásrend", rítusok rendszere, harmadrészt pedig „nyelvhasználat", amely bizonyíthatatlan, cáfolhatatlan, főként magasztaló kijelentésekben „ölt testet".[2]

Annak ellenére, hogy a fenti meghatározás egy irodalmi kultusz alapján született, használhatónak tartom a vezérkultuszok kapcsán is. Ekkor egy politikai vagy katonai vezető kultuszáról beszélhetünk, akit a kultusz építői alkalmasnak tartanak a „vágyott állapot" elérésére, illetve így állítanak be.[3] Ennek

---

* Fiatal kutató, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

1 Itt főleg a Horthy-kultusszal kapcsolatos publikációimra és a doktori disszertációmra gondolok, amelyekre a 12. jegyzetben hivatkozom. A tanulmány első fele, amely a Horthy-kultusszal kapcsolatos – az összehasonlítás szempontjából releváns – ismereteket tartalmazza, új kutatási eredményeket nem tartalmaz. Ezeknek az összegzésére az összehasonlítás érdekében volt szükséges.

2 Dávidházi Péter: *„Isten másodszülöttje". A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza.* Budapest, Gondolat, 1989. 5.

3 Ennek elméleti hátteréhez l. Ernst Cassirer: A modern politikai mítoszok technikája. In: Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia.* Budapest, Osiris–Láthatatlan Kollégium, 1997. (Szemeszter sorozat) 39–40.

érdekében a képességeinek és tetteinek „felnagyított imaginárius képét hozzák létre", amit különféle eszközökkel ápolnak.[4] A vezérkultuszok megjelenésére a politikai hatalom megszerzése előtt is sor kerülhetett. Hatalmi pozícióban természetesen sokkal hatékonyabban megy a kultuszépítés, elsősorban azért, mert a tömegkommunikációs eszközök felett a kultuszépítők befolyással rendelkeznek. A két világháború közötti vezérkultuszok kereteit – ezzel is összefüggésben – elsősorban a politikai rendszerek határozták meg. Például az, hogy milyen mértékű a politikai vagy médiapluralizmus, létezik-e cenzúra, milyen mértékű a média feletti kontroll, van-e lehetőség a hatalmon lévők kritizálására, illetve alternatív vezérkultuszok megjelenésére. E tényezők alapján jól látható, hogy a demokratikus, autoriter és totalitárius rendszerek között eltérő keretek között tudtak megjelenni, ha egyáltalán megjelentek. Mindezekből következően úgy gondolom, hogy

A vezérkultusz egy olyan élő, politikai, katonai, esetleg politikai szerepet betöltő vallási vezető kultusza, akire a követői a vágyott állapot elérésének egyedüli lehetőségeként tekintenek. A vezér személyéről kialakított, a rendkívüli képességeit, tulajdonságait igazoló egyoldalú, szelektíven konstruált imaginárius vezérkép teszi őt alkalmassá a személyéhez kötött vágyak megvalósítására.[5] A vezérkultusz nem létezhet rítusok nélkül, amelyek a vezérbe vetett hitet, a róla kialakított képet erősítik. Nem tartom viszont lényegesnek, hogy abban hányan vesznek részt, ahogyan azt sem, hogy hányan azonosulnak a vezér kultuszával. A vezérkultusz alapvető funkciója a párt, mozgalom és a hadsereg – esetleg egy katonai alakulat – tagjainak integrálása, mobilizálása mellett az is, hogy pozitív jövőképet nyújtson, legitimálja és stabilizálja a politikai, katonai szervezet tevékenységét, elősegítse annak hatalomra jutását. A hatalom megszerzése után a politikai rendszer legitimációját, stabilitását, a rendszer iránti érzelmi kötődést és a társadalom integrálását hivatott erősíteni.[6]

Kultikus jellegű reprezentációról abban az esetben lehet beszélni, ha nem mutatható ki a kidolgozott vezérkép (maximum kultikus jellegű, túlzó, rendszertelenül előforduló állítások) és/vagy az ezt alátámasztó, erősítő – a vezér személyéhez kötődő – rítusok nem alakulnak ki.[7]

4 Anssi Halmesvirta: Két kultusz Finnországban. Külföldi jótevő és egy hazai felszabadító. Lenin és Mannerheim. *Rubicon*, 2007/9. 55.

5 A vezérképnek természetesen reális elemei is lehetnek, azonban alapvetően egyoldalú konstrukció.

6 A vezérkultusz definíciójával már korábban is foglalkoztam. L. például Turbucz Dávid: A sajtó szerepe a Horthy-kultusz építésében. A politikai hatalom elvárásai a magyar állampolgárokkal szemben. In: Paál Vince (szerk.): *A sajtó kultúraközvetítő szerepe 1867–1945. Tanulmányok*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2014. 100–101.

7 A vezérkultusz-definíció megalkotásakor elsősorban Dávidházi Péter idézett definícióját vettem figyelembe, de igen hasznosak voltak a számomra Apor Balázs javaslatai is. Vezérkultusz-definícióját l. Balázs Apor: Communist Leader Cults in Eastern Europe: Concepts and Recent Debates. In: Anssi Halmesvirta (ed.): *Cultic Revelations: Studies in Modern Historical Cult Personalities and Phenomena*. Jyväskylä–Pécs, [University of Jyväskylä, Faculty of Humanities, Hungarian Studies], 2010. (Spectrum Hungarologicum 4.) 37.; A vezérkultusz jelenségéhez és fogalmához l. még E. A. Rees: Leader Cults: Varieties, Preconditions and Functions. In: Balázs Apor et al. (eds.): *The Leader Cult in Communist Dictatorships. Stalin and the Eastern Bloc*. London, Palgrave Macmillan, 2004. 3–26.

2. A tömegkommunikáció szerepe a kultuszépítésben

A vezérkultusz-építés gerincét a vezérhez kötődő évfordulók vagy rendszeresen ismétlődő, egyéb ritualizált alkalmak jelentik, amikor visszatérő keretek között van lehetőség a vezérkép ápolására és erősítésére.[8] E rítusokban való részvétel egyaránt lehet közvetlen (személyes) és közvetett (közvetített). A társadalom minden egyes tagja ugyanis nem jelenhet meg egy ünnepi rendezvényen, a médián keresztül azonban lehetővé válik az egyéneket közösséggé integráló ceremoniális tevékenységben történő részvétel. Ez az élmény ugyan közvetített és utólagos, de mégis megkerülhetetlen és hatékony eszköze a kultikus tisztelet erősítésének.[9]

Ez az oka, hogy sikeres és hatékony vezérkultusz-építés nem képzelhető el a politikai hatalom által különböző módon és mértékben vezérelt tömegmédia nélkül. Ezt hangsúlyozza Jan Plamper, aki meggyőzően érvel amellett, hogy a politikai hatalom célja e vezérkultuszokkal (is) az, hogy – a tömegpolitika megjelenésével összefüggésben – elérje a társadalom egészét, megszólítsa, befolyásolja a társadalmi csoportokat és egyéneket, amihez elengedhetetlen a média alkalmazása.[10] A kultuszépítés során felhasznált eszközök jelentős része ugyanis (például a festmény, bélyeg, tankönyv stb.) nem alkalmas arra, hogy mindenről tájékoztassa azokat, akik a kultuszépítés különféle rendezvényein nem lehettek jelen személyesen. Ezek ugyanis inkább csak néhány üzenet terjesztésére alkalmasak, ami ugyan igen lényeges feladat egy vezérkultusz megalapozása, felépítése és fenntartása szempontjából, azonban ennek mégis csak egy elemét jelentik. A sajtó, a rádió és a filmhíradó ezzel szemben sokoldalúbb forrás, ugyanis ezek közvetítették a vezérképet, másrészt összefoglalták a kultuszépítési alkalmak vonatkozásában fontosnak tartott információkat, beszámoltak arról, hogy ki, mikor, hol stb. ünnepelte a vezért. A személyes tapasztalatok hiánya, vagy éppen ezek korlátozottsága tehát orvosolható a tömegkommunikációs eszközökkel, a média hatásos eszköze (lehet) annak, hogy a társadalom, egy párt vagy egy mozgalom tagjait közösségé integrálja.[11]

8 A rítusokhoz l. Zentai Violetta: Politikai antropológia: A politika antropológiája. In: Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Budapest, Osiris–Láthatatlan Kollégium, 1997. (Szemeszter sorozat) 21.; Murray Edelman: *A politikai szimbolikus valósága*. Budapest, L'Harmattan, 2004. (Posztmodern politológiák) 18–19.; Paul Connerton: Megemlékezési szertartások. In: Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Budapest, Osiris–Láthatatlan Kollégium, 1997. (Szemeszter sorozat) 65–68., 71–72.; Roger Silverstone: *Miért van szükség a média tanulmányozására?* Budapest, Akadémiai, 2008. 117–118.

9 Császi Lajos: *A média rítusai. A kommunikáció neodurkheimi elmélete*. Budapest, Osiris, MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, 2002. (Jel-kép könyvtár) 14–15.; Simonetta Falasca-Zamponi: *Fascist Spectacle. The Aesthetics of Power in Mussolini's Italy*. Berkeley–Los Angeles–Oxford, University of California Press, 1997. 3.

10 Jan Plamper: *The Stalin Cult. A Study in the Alchemy of Power*. New Haven and London, Yale University Press, 2012. (The Yale-Hoover Series on Stalin, Stalinism, and the Cold War). xvii–xviii.

11 Császi (2002): 14–15., 17., 69–70.

3. Kultuszépítés hatalmi pozícióban

3. 1. A Horthy-kultusz[12]

Horthy Miklós vezérkultusza 1919 őszén jelent meg: onnantól kezdve beszélhetünk kidolgozott Horthy-képről, ahogyan a kultuszépítés részét képezték rítusok is.[13] A korai Horthy-képet már 1919 őszétől közvetítették tömegkommunikációs eszközök, elsősorban a sajtó, de a budapesti bevonulás alkalmából már néma filmhíradó is készült, amit a Fővezérség bemutatott az ország különböző településein.

3. 1. 1. A sajtó

A kultuszépítésben eleinte a dunántúli lapok vettek részt, ezek tudósítottak elsőként Horthy fővezéri útjairól, amelyekre 1919. szeptember 7-e után rendszeresen sor került.[14] Első országos napilapként a radikális jobboldali *Szózat* kapcsolódott be ebbe a munkába.[15] Ez is jelzi, hogy eleinte meghatározó volt a jobboldali radikalizmus szerepe, miután Horthy Miklós a szimbolikus vezetőjüknek tekinthető. A kultuszépítők köre azonban ennél tágabban húzható meg.[16]

A politikai és hatalmi viszonyok Horthy Miklós javára történő megváltozásával 1919. november elején, a budapesti bevonulás előtt, majd különösen azt követően a kultusz építésének lehetőségeit kiszélesítette a korabeli tömegkommunikáció. Azután az országos lapok már rendszeresebben foglalkoztak a fővezér személyével, elsősorban a tudósításaikban, ritkábban – főként a *Szózat*

12 Az 1919–1944 közötti Horthy-kultuszhoz l. Dömötörfi Tibor: A Horthy-kultusz elemei. *História*, 1990/5–6. sz. 23–26.; Romsics Ignác: Horthy-képeink. *Mozgó Világ*, 2007/10. 3–32.; Turbucz Dávid: A Horthy-kultusz kezdetei. *Múltunk*, 2009/4. 156–199.; Turbucz Dávid: Vezérkultusz és nyilvánosság. Horthy Miklós „országlásának" húszéves jubileuma (1939–1940). *Médiakutató*, 2010/2. 101–122.; Turbucz Dávid: Az „országépítő" kormányzó képének megjelenése az 1920-as évek második felében. *Kommentár*, 2011/3. 32–44. (a továbbiakban 2011a); Turbucz Dávid: Horthy Miklós hetvenötödik születésnapja. In: Gebei Sándor–ifj. Bertényi Iván–Rainer M. János (szerk.): *„...nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni". Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére*. Eger, Líceum, 2011. 451–464. (a továbbiakban 2011b); Turbucz Dávid: Horthy Miklós, az „országgyarapító". *Kommentár*, 2012/4. 71–80.; Turbucz Dávid: Egy államfői utazás kultikus értelmezése. Horthy Miklós római és bécsi útja 1936. november végén. *Korunk*, 2012/11. 82–87.; Turbucz Dávid: A vezér két teste: a test szerepe Horthy Miklós vezérkultuszában. *BUKSZ*, 2014/1. 45–49.; Turbucz Dávid: *Horthy Miklós*. Budapest, Napvilág, 2014. 231–258. (a továbbiakban 2014b).

13 1919 őszén természetesen a Horthy-kultusz több szempontból sem alakult ki teljes mértékben, több lényeges változásra került sor a későbbiekben, azonban az elméleti részben leírtak alapján már a korszak elején is lehet Horthy-kultuszról beszélni.

14 Turbucz (2009): 165.

15 Uo. 167–168.

16 A radikális jobboldal kultuszépítő szerepéhez l. Turbucz Dávid: A Horthy-kultusz és a radikális jobboldal (1919–1924). In: Cúthné Gyóni Eszter–Wirthné Diera Bernadett (szerk.): *Visszatekintés a 19–20. századra. Tanulmányok*. Budapest, ELTE TDI Új- és Jelenkori Magyar Történeti Program, 2011. 112–126.

és egyes konzervatív lapok – méltató cikkekben is. A fővárosi bevonulás után a Fővezérség a budapesti szerkesztőségek ellenőrzésében is szerepet kapott.[17] (Az előzetes cenzúra 1921-ig volt érvényben.) Egyre kevésbé lehetett Horthy személyét kritizálni: a kultuszépítés így még ideálisabb körülmények között zajlott. 1920. március 1-je, a kormányzóválasztás után Horthy személye büntetőjogi védelem alá került, a kritika lehetősége még korlátozottabbá vált. Ez a lényeges közjogi változás viszont még nem eredményezte a kultusz közéleti, politikai szerepének érdemi növekedését, hiszen az egy ideig még nem emelkedett állami szintre.

Az 1920-as évek közepéig továbbra is főként a radikális jobboldal tekinthető a kultuszépítés meghatározó aktorának. Ez azonban korántsem volt kizárólagos, miután egyes állami szervek, a helyi hatóságok és az egyházak is szerepet vállaltak. A *Szózat* minden lehetőséget felhasznált a Horthy körüli kultusz ápolására: a kormányzó személyéhez köthető évfordulókon, a vitézavatások és a vidéki utak esetében nemcsak tudósításokat adott, hanem méltatásokat is. Az országos lapok viszont megelégedtek tudósítások közlésével, bár eleinte még ez sem volt általános gyakorlat. A radikális jobboldal a kultuszépítéssel az általa elképzelt új, militarizált Magyarország legitimációját igyekezett szimbolikusan megalapozni. A Horthy-kultusz szempontjából releváns cikkeikben olyan politikai berendezkedés képe rajzolódik ki, amely a vezérelvre épül: Horthyt autokrata vezetőként, „katonai diktátorként" ábrázolták.[18] Méltatásaik azonban tartalmazták a vezérkép általánosabb elemeit is (nemzet atyja, a „magyarok Istene" küldötte stb.). A *Szózat* Horthy-képe tehát meglehetősen markáns politikai tartalommal rendelkezett, ami nem mondható el a kultuszépítésben szerepet játszó többi orgánumról, miután azok elsősorban a vezérkép általánosabb üzeneteit közvetítették.

A Horthy-kultusz állami szintre emelkedésével – a bethleni konszolidáció és a radikális jobboldal fokozatos háttérbe szorulásának eredményeként – a kultusz építésének gerincét az 1920-as évek közepétől a Horthy-évfordulók alkották.[19] Az 1925 előtt nem vagy csak szűkebb keretek között ünnepelt évfordulókról ekkortól az egyházak, a hadsereg, a közoktatás, a rendszerhez hű társadalmi szervezetek és a korabeli tömegkommunikációs eszközök (sajtó, rádió, néma-, majd hangos filmhíradók) segítségével emlékezett meg az egész állami apparátus, a kultusz így még szélesebb rétegekhez jutott el.

Amint elkezdett megszilárdulni a Horthy-ünnepek ritualizált rendje, úgy kezdett nőni az országos lapok kultuszépítő aktivitása. Az 1920-as évek közepétől országos keretek között évről-évre az államfő születés- és névnapját (június 18-a és december 6-a) ünnepelték. A kormányzóválasztás és a budapesti bevonulás napjára országosan csak a tizedik, tizenötödik és a huszadik jubileumo-

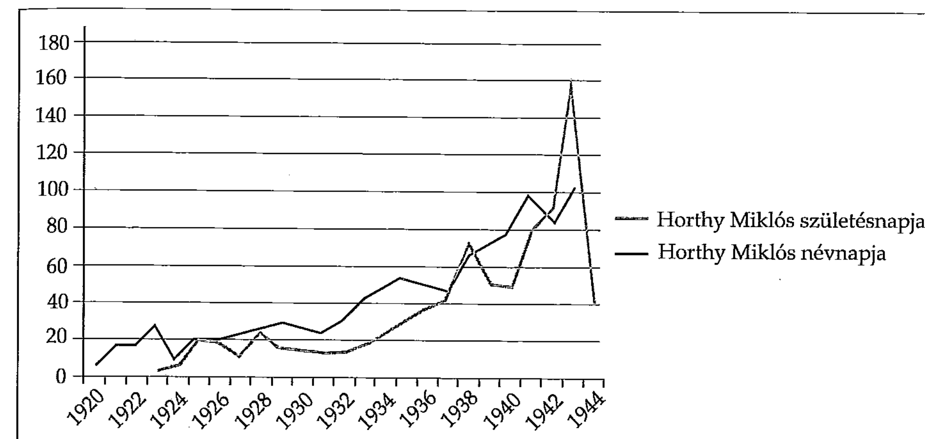
17 Pölöskei Ferenc: *Horthy és hatalmi rendszere, 1919–1922*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1977. 22–30., 75–76.; Sipos Balázs: *A politikai újságírás mint hivatás. Nyilvánosság, polgári sajtó és a hírlapírók a Horthy-korszak első felében*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2004. 28–31.

18 E kép részletes elemzését l. a 16. lábjegyzetben hivatkozott tanulmányomban.

19 Erről részletesebben Turbucz (2011a): 32–33.; Turbucz (2014b): 119–122.

kon emlékeztek.[20] Így június 18-a és december 6-a esetén lehetséges a napilapok kultuszépítő szerepének változását, a Horthy-kultusz intenzitásának növekedését vizsgálni.[21]

Eleinte a tudósítások szerepe volt jelentős, néhány évvel később már méltató cikkek is megjelentek. Az országos lapok közül a *Szózat* és a *8 Órai Újság* közölt először méltatást a születésnap alkalmából (1925-ben).[22] A következő években a vizsgált lapok többsége is csatlakozott. Az *Esti Kurír*, az *Újság* és a *Népszava* viszont csak az 1930-as évek közepén vagy az évtized második felében cselekedett először hasonlóan, ami elég jól jelzi, hogy az egyes lapok motivációja eltérő volt. Az 1930-as évek második felétől szinte minden napilap rendszeresen közölt méltatásokat Horthy Miklós születésnapjain. A cikkek száma eleinte ingadozott, majd stagnált, míg 1932 után fokozatosan növekedett (1. grafikon): a 21. jegyzetben felsorolt napilapok esetén 1925-ben 19, 1928-ban 24, 1931-ben 14, 1934-ben 25, 1936-ban 39, 1938-ban 75, 1940-ben 51, 1942-ben 90 és 1943-ban 159 cikk jelent meg.[23] A növekedési tendencia a közvetett kultuszépítés kategóriájába[24] sorolt cikkekre vonatkozik, mert a közölt méltatások száma az évfordulókon nem emelkedett 1–2 fölé. A névnapokon a lapok eleinte szinte csak tudósításokat közöltek. Itt is a *Szózat* jelent kivételt. 1925 után a radikális jobboldali orgánumot követve elsőként a konzervatív lapok publikálták méltatásokat,[25] majd 1930 után általánosabb lett – egyes baloldali és liberális lapok kivételével (1. grafikon). A '30-as évek közepére alakult ki az a szokás, hogy a napilapok méltatásokat közöltek december 6-a alkalmából. A névnapok esetén 1921-ben 15, 1923-ban 24, 1926-ban 19, 1928-ban 31, 1930-ban 28, 1933-ban 45, 1935-ben 50, 1938-ban 68, 1940-ben 84, 1942-ben 82 és 1943-ban 103 cikk jelent meg.[26] Az adatokból jól látható, hogy eleinte ingadozott a cikkek száma, majd az 1930-as évek elejétől elkezdett emelkedni.

1. grafikon
A megjelent cikkek számának alakulása Horthy Miklós születés- és névnapjain

A lapok kultuszépítő aktivitása terén – eltérő politikai orientációjukból fakadóan – eleinte voltak különbségek, amelyek a '30-as évek második felére lényegében eltűntek. A szociáldemokrata *Népszava* jelent kivételt, amely akkor is visszafogottabban vett részt a Horthy-kultusz ápolásában. Az 1920-as évek közepéig megjelenő *Szózat*on kívül különféle politikai orientációjú lapok csatlakoztak tehát a kultuszépítéshez. A fentiekhez még két megjegyzést szükséges fűzni. Egyrészt azt, hogy az 1920-as évek közepét követően a kultuszépítés egyéb alkalmairól (vidéki utak, vitézavatások, közszereplések, külföldi utak stb.) is tájékoztatott a nyomtatott sajtó. Másrészt, az 1920-as évek végétől a tudósítások nagyobb hangsúlyt helyeztek az ünnepségeken elhangzottak összefoglalására és idézésére, valamint a fényképekkel, festményreprodukciókkal illusztrált cikkek is gyakoribbá váltak.

A cikkek száma mellett a vezérkép egyes elemeinek előfordulási arányai is nőttek, ami kiválóan jelezi, hogy a kultusz szimbolikus és közéleti jelentősége

20 Ezen az évfordulókon a napilapok többoldalas cikkekben számoltak be az évforduló megünneplésérő1, mindez tehát jelentős médiavisszhang kíséretében történt. A kormányzóválasztás 10. évfordulóján például 184, míg a 20. jubileum alkalmából 265 cikk jelent meg az elemzett napilapokban (l. 23. lj.).

21 Kutatásom során 20 országos napilapra támaszkodtam, amelyeket igyekeztem a politikai orientációjuknak megfelelően reprezentatív módon kiválasztani. Ennek eredményeként az 1919 és 1938 közötti időszakhoz a radikális jobboldali *Szózat, Függetlenség, Új Magyarság* és *Nemzeti Újság*, a katolikus klérus szócsövének tekinthető, a Központi Sajtóvállalat által kiadott *Új Nemzedék* és *Nemzeti Újság*, a konzervatív irányultságú *Budapesti Hírlap* és a *8 Órai Újság*, a polgári liberalizmus különféle árnyalatait képviselő *Pesti Napló, Pesti Hírlap, Esti Kurír, Az Est* és *(Az) Újság*, illetőleg a szociáldemokrata *Népszava* cikkeit elemeztem. Az 1938 és 1944 közötti évek kutatásához kiválasztott napilapok listája, néhány lap megszűnése és a szélsőjobboldal megerősödése miatt, részben módosult. Így a már felsorolt lapok mellett – a *Szózat*, a *Függetlenség*, a *Budapesti Hírlap*, a *Pesti Napló* és *Az Est* kivételével – a szélsőjobboldali *Pesti Újságot, Összetartást, Magyarságot* és *Új Magyarságot*, illetve a konzervatív irányultságú *Magyarországot* és *Magyar Nemzetet* kutattam.

22 *Szózat*, 1925. június 18. 1.; *8 Órai Újság*, 1925. június 18. 8.

23 Ezek a cikkek június 15-e és 22-e között jelentek meg. A tanulmányban a Horthy-kultusszal kapcsolatban említett adatok forrása mindenekelőtt a 2014-ben megvédett doktori disszertációm (*A Horthy-kultusz 1919–1944*, Eszterházy Károly Főiskola, Eger, 2014). A felhasznált adatok pontos helyét az egyszerűség kedvéért nem hivatkozom. Néhány esetben azonban – miután az összehasonlítás érdekében az elemzett mintát bizonyos pontokon módosítottam (miután további lapokat is bevontam az elemzésbe) – új adatokat közöltem. A korabeli tömegkommunikációnak a Horthy-kultusz építésében betöltött szerepéről alapvetően a disszertációm alapján írtam.

24 A kultuszépítés szempontjából releváns cikkeket két csoportba osztottam. A közvetett kultuszépítés esetében olyan cikkekről beszélek, amelyek a kultuszépítés alkalmairól tájékoztattak, tehát mások kultikus kijelentéseit közvetítették. A közvetlen kultuszépítés esetén az adott szerkesztőség egészének vagy egy újságírónak az álláspontja jelent meg a napilap hasábjain.

25 L. például *Új Nemzedék*, 1926. december 7. 8.; *8 Órai Újság*, 1927. december 6. 1.; *Budapesti Hírlap*, 1927. december 6. 1.

26 E cikkek december 3-a és 9-e között jelentek meg.

fokozatosan erősödött.[27] A kultusz állami szintre emelkedésével a sajtóban, az ünnepi beszédekben és a többi kultuszépítési technika esetén is kialakult egy viszonylag homogén vezérkép, valamint az a ritualizált nyelvhasználat, amelyen keresztül írni és beszélni lehetett róla.[28] Ez állandó panelekből, kulcsfogalmakból, a vezérkép elemeiből épült fel, az alkalmazott szókészlet behatárolt és formalizált volt.[29] Ez azt is jelenti, hogy a radikális jobboldal politikai víziójával összefüggő üzenetek az 1920-as évek közepén – a konszolidáció miatt – kiestek a Horthy-képből. Felerősödtek viszont a vezérkép általánosabb elemei, amelyek onnantól kezdve dominálták is azt, ami így sokkal inkább eleget tudott tenni integráló funkciójának.

A Horthy-kép több rétegből és elemből épült fel. Az alapréteget a „Novara hőse", a háborús hős képe alkotta. Lényegében erre épült fel 1919-ben a Horthy-kultusz, azonban ez a korszak egészében fontos üzenet maradt. A következő gondolat azt fejezte ki, hogy a magyarság számára egyedül Horthy Miklós mutatja az utat, ő a nemzet vezére, a nemzet hajójának erős kezű kormányosa, aki sziklákkal, örvényekkel és a viharral dacolva vezeti a magyarságot a „szebb jövő", a terület revízió felé. Ez az üzenet 1930 előtt még csak kevesebb, mint tíz alkalommal fordult elő a születésnapokon megjelent cikkekben, míg 1939-ben már 26-szor, 1941-ben 90-szer és 1943-ban 243 alkalommal.[30] Horthy Miklós megjelenése 1919-ben a politika színpadán az új kezdetet, az összeomlást megelőző „bűnös" korszak végét, az ezzel való gyökeres szakítást jelentette. Ezt gyakran a „feltámadás" és „újjászületés" szavakkal írták le. 1930-ban 132, 1940-ben már 220 alkalommal használták az újságírók ezt az elemet. Horthy Miklóst a „magyarok Istene" küldöttjeként ábrázolták, akit azért választott ki a „nemzetiesített" Isten,[31] hogy 1919-ben „megmentse" a magyarokat („nemzetmentő"), majd felépítsen egy új országot („országépítő") és visszaszerezze a háború után elveszített területeket („országgyarapító"). A kormányzó történelminek nevezett tetteit e jelzőkkel foglalták össze a kultuszépítők. Ez jelezte, hogy a korszak eredményeit – Horthy tényleges szerepétől függetlenül – elválaszthatatlannak nevezték a személyétől, így a vezér nélkülözhetetlenségét sugallták.

A vezérkép külön rétege mutatta be a vezér és a vezetettek közötti, szétszakíthatatlannak beállított kapcsolatot. Eszerint a nemzet olyan család, amelynek gondoskodó feje Horthy. A nemzet „fiai" és „leányai" ragaszkodnak hozzá, követik őt, mert a napi politikai csatározások felett áll, a közösség érdekeit követi. Emiatt – a kultikus interpretáció szerint – az évfordulókon a nemzet

27 A Horthy-kép részletes elemzésére e tanulmányban nincs mód és ez ráadásul nem is indokolt. Ez az oka, hogy a töménytelen mennyiségű sajtóanyagból itt csak egy idézet olvasható. A vezérkép részletesebb bemutatásához és elemzéséhez l. a 12. jegyzetben hivatkozott szakirodalmat. L. például Turbucz (2014b).

28 Az egyes napilapok közötti különbségek viszonylag minimálisnak tekinthetők.

29 Vö. Vér Eszter Virág: Erzsébet királyné magyarországi kultusza emlékezethelyei tükrében 1898–1914 között. *Budapesti Negyed*, 2006/2. 129., 139–140.; Connerton (1997): 72–75.

30 Növekedési tendencia figyelhető meg a névnapokon közölt cikkek esetében is.

31 A „magyarok Istene" motívumához l. Gerő András: *Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből.* Budapest, Polgart, 2004. 289–297.

egésze ünnepelte a „bölcs" vezért, a magyar emberek kifejezték a hálájukat és a hódolatukat. A születés- és a névnapok alkalmából publikált cikkek esetében is nőtt a vezérkép azon elemének előfordulási aránya, amely szerint a nemzet bensőséges keretek között ünnepli gondoskodó vezérét: 24 (1928), 52 (1932), 87 (1937), 144 (1940), 211 (1943).

A hivatalosnak tekinthető Horthy-kép illusztrálására elegendő egyetlen idézet, amely Herczeg Ferenc, az elismert író egyik vezércikkéből származik.

„A kormányzó ma az a központi erő, amely egyensúlyban tartja a magyar életet. A gyémánttengely, amely körül az ezeréves gépezet forog. A torzsalkodó osztályokat és pártokat az ő tekintélye fűzi nemzeti egységbe. A dolgozó polgár benne látja a rend és a biztonság legfőbb őrét. A patrióták tőle remélik a nemzeti vágyak kielégítését. A hadsereg minden katonája az ő személyéhez ragaszkodik mindhalálig. Benne a hitetlenek is kénytelenek hinni, az állhatatlanok is kénytelen megállapodni. Nélküle a magyar tömegek sem a jelent, sem a jövőt nem tudják elképzelni. Aki hisz a történelmi események belső logikájában, az elképzelhetőnek találja, hogy Horthy Miklós azért harcolta végig, mint győzhetetlen admirális a világháborút, hajóágyúk bömbölése mellett azért lett a tengerek legendás hőse, hogy fölényes tekintéllyel léphessen fel Magyarországon, ha majdan üt a végzet órája. Miután elévülhetetlen dicsőséget szerzett a Monarchia nagy háborújában, az 1919-ik évi november tizenhatodikán bevonult Magyarország nemzeti történetébe [...]. Valljuk be: ez nekünk, a proletárdiktatúra porba gázolt magyarjainak, akik láttuk a bevonulást, olyan szent és boldogító élményünk volt, mintha Csaba vezér lovasai ereszkedtek volna le a csillagos égboltról, hogy megsegítsék az elárvult magyarságot. Magyarország akkor romhalmaz volt, Budapest városa erkölcsi mocsár. [...] Soha még nép nem érezte annyira a kitagadottság és árvaság egész keserűségét. [...] Semmije sem maradt az országnak, csak egy maréknyi, ragyogószemű, fiatal katonája, aki fanatikus hittel követte Horthy Miklós csillagát és a szuronyai hegyén hozta vissza a nemzet elveszett becsületét. [...] Bizonyos, hogy nehéz útján a nemzet sohasem jut el oda, ahol ma tart, ha a Gondviselés nem küldi el a döntő pillanatban az arravaló vezért. Horthy Miklós fényes és diadalmas megjelenése a magyar éjszaka legsötétebb órájában arról győzhet meg minket, hogy a nemzet még nem végezte el történelmi küldetését [...]. A nép, ha Horthy Miklóst látja, mintegy aranytükörben nézi önmagát. A saját faji vonásait látja az arcén és érzi, hogy joggal lehet büszke a fajára."[32]

A Horthy-kultusz terjesztésére tehát ideális körülmények között kerülhetett sor. Azt pontosan sajnos nem lehet rekonstruálni, csak megbecsülni, hogy a korabeli társadalom mekkora részét lehetett elérni a sajtón keresztül.[33] E tanulmánynak nem a befogadás, a hatás kérdésének vizsgálata a célja, hanem az, hogy bemutassa, hogy az egyes vezérképek milyen keretek között jelenhettek meg a médiában.

A Horthy-kultusz esetén a korszak végén (1938–1943) között még további kedvező változásokra került sor. A kormányzat a kedvezőtlen nemzetközi [má-

32 *Új Idők*, 1939/46. sz. (XLV.) 599–600.

33 Sipos Balázs: Média, medialitás és a külpolitikai gondolkodás alakulása. In: Pritz Pál (szerk.): *Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2006. 134–136., 147.; Sipos Balázs: *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban. Politika- és társadalomtörténeti vázlat.* Budapest, Argumentum, 2011. 81–85.; Hámori Péter: Kísérlet egy „propagandaminisztérium" létrehozására Magyarországon. *Századok*, 1997/2. 353., 369.

sodik világháború] és belpolitikai változásokat [jobbratolódás, a szélsőjobboldal megerősödése] ugyanis e vezérkultuszon keresztül is ellensúlyozni kívánta.[34] A szélsőjobboldal megerősödésének részeként újabb vezérkultuszok is megjelentek. Ez is magyarázza – a revíziós sikereken túl –, hogy miért emelkedett az országos lapok kultuszépítő aktivitása, illetve a vezérkép egyes elemeinek előfordulási arányának 1938 után (1. grafikon). A sajtó 1938 utáni államosítása, az előzetes cenzúra 1939. szeptemberi bevezetése, a sajtóirányítás átalakítása[35] tovább kedvezett a kultuszépítés folyamatának: a hatalom birtokosai a korábbi gyakorlathoz képest közvetlenebbül, nyíltabban kezdtek foglalkozni a kormányzó médiabeli reprezentációjával.[36]

3. 1. 2. A rádió és a filmhíradó

A korszakban, annak ellenére, hogy a rádió és a filmhíradó is a tömegkommunikáció részévé vált, a sajtót tekintették az első számú közvélemény-formáló eszköznek.[37] A médiával foglalkozó kortársak, szakemberek úgy gondolták, hogy a közvélemény jóval hatásosabban befolyásolható a nyomtatott sajtón, mint a rádión és a filmeken keresztül.[38]

A politikai elit jelentős része eleinte nem tekintett propagandaeszközként a műsorait 1925 novembere óta sugárzó rádióra.[39]

Ezzel is magyarázható, mint a 2. grafikon jelzi, hogy a rádió[40] nem töltött be 1938 előtt jelentős szerepet a Horthy-kultusz építésében, különösen a kormányzó születésnapjain.[41] Az egyes médiumok szerepe természetesen nem vagy csak nehezen vethető össze az eltérő lehetőségeik miatt. Azonban az a tény, hogy egy adott évfordulón a rádió (vagy a filmhíradó) foglalkozott-e az ünnepségekkel, sok mindent elárul arról, hogyan kezelte a hatalom a médiumokat. A kormányzóválasztás és a budapesti bevonulás jubileumai esetén a kiemelt évfordulókon (1930, 1934) volt szerepe a rádiónak. Horthy névnapjainak ünnepléséhez 1927 után rendszeresen hozzájárult e médium, igaz, az ünnepi műsorok száma évente nem volt több 1-2-nél. A rádió élőben közvetítette a Magyar Nemzeti

34 TURBUCZ (2010): 101.

35 Mindehhez l. SIPOS (2011): 209–239.

36 A sajtóirányítás és a Horthy-kultusz kapcsolatához l. például Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) K 428. MTI „kőnyomatos" hírek, d/6) sorozat, Pro domo, 1929–1944. 1940. január 15. 1., 1940. május 1. 1., 1941. június 27. 2., 1943. június 16. 1., június 21. 1., június 25. 4.; MÁRKUS et al. 1975: 157–160., 390., 399.

37 HÁMORI (1997): 352.

38 SIPOS (2011): 68–71.

39 ORMOS Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában (1919–1941).* I. köt. Budapest, Polgart, 2000. 142.

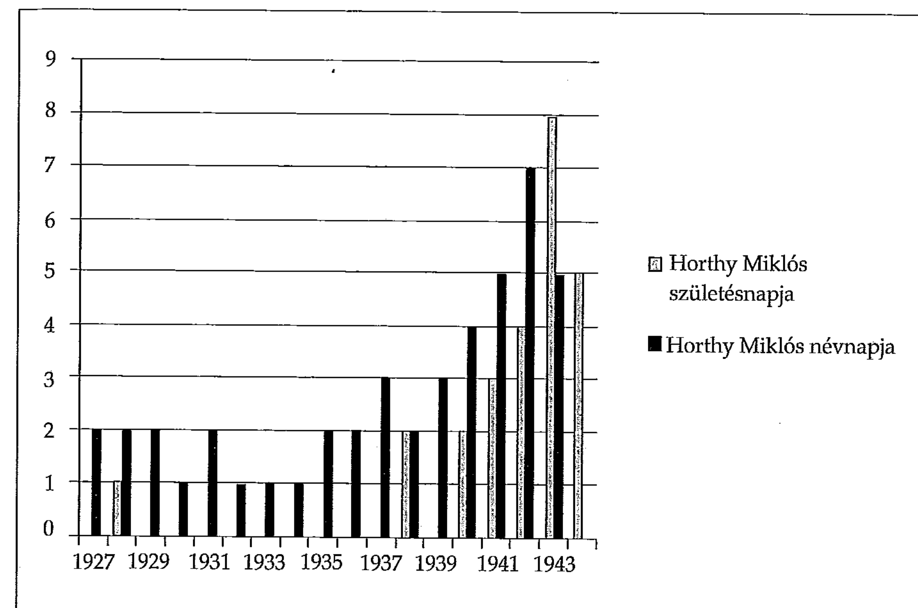
40 A *Nemzeti Újság* rádióműsora alapján. A híreket nem tartalmazza a grafikon. A kormányzó születés- (június 15–22.) és névnapja (december 3–9.) esetében a napilapoknál is alkalmazott időkeretet használtam.

41 Miután a tendenciák az évről évre ünnepelt évfordulók esetében mutathatók be, így a kormányzóválasztás és a budapesti bevonulás évfordulóira vonatkozóan a rádió és a filmhíradó esetében sem ismertetek adatokat.

Diákszövetség Operaházban rendezett Miklós-napi díszelőadását.[42] Ezenkívül, igaz, nem minden évben, névnapi köszöntések is elhangzottak.[43] 1937-ben zenés ébresztő is igyekezett hozzájárulni az ünnepi hangulat megteremtéséhez.[44]

2. grafikon
Horthy vezérkultusza szempontjából releváns rádióműsorok száma (1927–1943)

Az 1930-as évek második felében megtörtént a rádió szerepének átértékelése. A revíziós bevonulások alkalmából élő helyszíni közvetítést adtak, amely a sajtó tudósításaihoz hasonlóan hozzájárult az „országgyarapító" epitheton ornans elterjedéséhez.[45] 1938 után a születésnapi és a névnapi műsorok száma is emelkedett: június 18-án 2–8, december 6-án 3–7 között mozgott ez az érték. A műsorok között élő közvetítések, zenés ébresztők, katonadalok és indulók hangzottak el.[46] Kiemelhetők a miniszterelnöki rádióbeszédek, amelyek a kormányzó születésnapján hangoztak el.[47]

42 L. például *8 Órai Újság*, 1934. december 8. 2.; MNL OL K 428. a) sorozat, Napi tudósítások, 1920–1944. [a továbbiakban: MNL OL K 428. a)] 1937. december 6. 32.

43 L. például *Nemzeti Újság*, 1927. december 4. 16., 1928. november 30. 22., 1929. december 6. 12.

44 Uo. 1937. december 7. 4.

45 L. például MNL OL K 428. a) 1938. november 9. 41.; MNL OL K 428. p) 1938. november 10. 1.; MNL O K 615. 79. csomó 1940. szeptember 6. 36., 230.; SZÁSZ Zoltán: A Magyar Rádió a második világháborúban (1939–1944). In: FRANK Tibor (szerk.) *Tanulmányok a Magyar Rádió történetéből.* Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1975. 172.

46 Horthy Miklós hetvenötödik születésnapjához l. TURBUCZ (2011): 459–460.

47 L. például MNL OL K 428. a) 1941. június 18. 28–29.; *Pesti Hírlap*, 1943. június 19. 1.

A rádión keresztül csak a kultuszépítés fő eseményeiről értesülhettek a kortársak, miután a hírekben nem volt mód mindenről részletesen beszámolni. Élő közvetítésre viszont egyedül a rádió volt képes, ez tette otthonról követhetővé az istentiszteleteket, miséket, egyéb ünnepségeket. Az élő közvetítések aránya a korszak végén csökkent, a felvételről sugárzott műsorok száma emelkedett.

Ahogyan a sajtó, úgy a rádió hírekkel történő ellátása is elsősorban az állammal szerződéses viszonyban álló Magyar Távirati Irodán keresztül történt. Ezek a hírek így cenzúrán estek át.[48] 1939 őszén új hírperiódust vezettek be, ami alapján a rádió napi kilenc alkalommal sugárzott híreket. Ezt követte a sajtószemle 1941-től.[49] A rádió híreiben néhány mondat hangzott el a különféle évfordulós eseményekről, továbbá időnként kiemeltek a beszédekből, igehirdetésekből néhány fontosabbnak tekintett gondolatot.[50]

A Magyar Film Iroda (MFI) által készített filmhíradókat 1925 után volt kötelező vetíteni a mozikban.[51] Szerepük a Horthy-kultusz építésében 1938 után nőtt meg.[52]

Hangos filmhíradókat időnként 1938 előtt is vetítettek a kormányzói évfordulókon, de rendszeresebben erre csak 1938 után került sor. Ennek ellenére voltak olyan évek, amikor egy évfordulón elmaradtak az ünnepi bejátszások (3. grafikon). Ez a médium így nem volt állandó eszköze a kultusz építésének. Horthy 1931 és 1944 között 346 alkalommal tűnt fel a filmhíradókban. A kultusz szempontjából releváns bejátszások száma 81. Az első bécsi döntés előtt készített bejátszások többsége az államfő külföldi útjaival foglalkozott (1936–1938 között). Ezek az éljenző tömeg, a ritmikus éljenzés bemutatásával a kormányzó nemzetközi elfogadottságát, népszerűségét voltak hivatottak alátámasztani. Hasonló a célt igyekeztek elérni a revíziós bevonulások után sugárzott filmhíradó-részletek is, amelyek a hazai népszerűség „bizonyítékaiként" szolgáltak.[53] Horthy Miklós nevének skandálása összesen 9 bejátszásban volt hallható, ebből 7 a revíziós bevonulásokról adott hírt. 1938 után az évfordulós bejátszások elsősorban június 18-ával, a kormányzó születésnapjával foglalkoztak.[54] Átfogó tudósítást az adott jubileumról nem adtak, annak fontosabb vonatkozásairól tájékoztattak. Időnként

48 STIER Miklós: Rádió és politika az 1930-as években. In: FRANK Tibor (szerk.): *Tanulmányok a Magyar Rádió történetéből 1925–1945.* Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1975. 124–127.; ORMOS (2000): 612., 702–704., 707.

49 SZÁSZ (1975): 155–156., 168–170., 178–181., 188–189., 192.

50 A rádió hírei az egyes évfordulókról és az ehhez kapcsolódó sajtószemle dátum szerint kutatható a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (MNL OL K 615. Magyar Rádió és Telefonhírmondó Rt. Műsoranyag).

51 SIPOS (2011): 75.

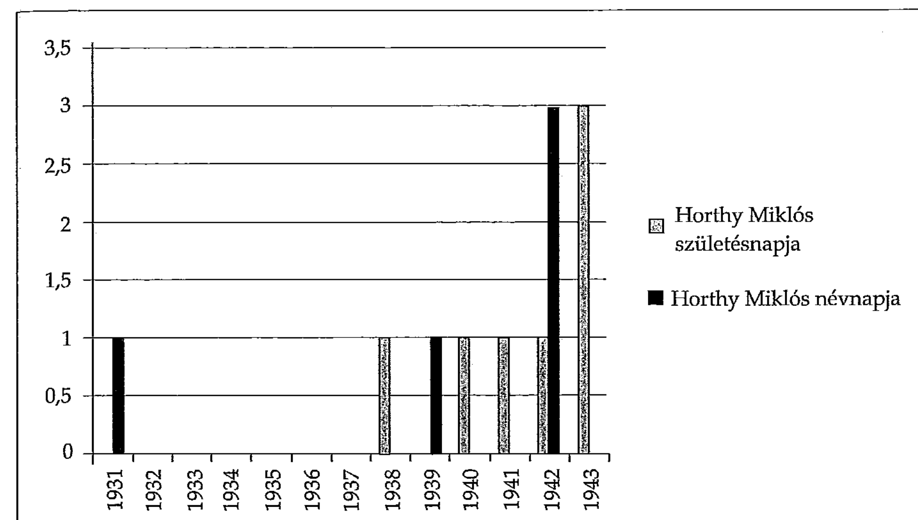
52 Az alábbi grafikont a Filmhíradók Online honlap (http://filmhiradokonline.hu/) alapján készítettem el.

53 L. például Magyar Világhíradó: 768/10., 864/3–5. A filmhíradók megnézhetők az 52. jegyzetben említett honlapon.

54 L. Magyar Világhíradó: 1008/1., 1009/10., 1011/1.

3. grafikon
Horthy vezérkultusza szempontjából releváns filmhíradó-bejátszások száma (1931–1943)

felidézték a múlt meghatározó eseményeit. Ez a megállapítás a többi évforduló alkalmából vetített filmhíradóra is igaz.[55]

A korabeli filmhíradók egymáshoz nem kapcsolódó hírekből álltak, így a különkiadásoktól eltekintve nem alkottak összefüggő történetet. Ezek egyikét az államfő hetvenötödik születésnapja alkalmából vetítették az ország különböző pontjain.[56] Az ünnepi szám 26 perc hosszúságú volt, Herczeg Ferenc működött közre narrátorként, ő írta a vezérkép lényeges elemeit tartalmazó narrációt. Az ünnepi film központi üzenete az volt, hogy Horthy megkerülhetetlen szerepet tölt be a nemzet életében. A korszak eredményeit kivétel nélkül az ő sikereként magyarázta Herczeg, amit az is hivatott volt alátámasztani, hogy a vezér – összhangban a narrációval – igen gyakran volt látható a filmben.[57]

A sajtó, a rádió és a filmhíradó jól kiegészítette egymást, különösen a korszak végén, de látható, hogy a kultuszépítésben a sajtónak volt meghatározó szerepe. Ami azt is jelzi, hogy a hatalom birtokosai korlátozottan ismerték fel az új tömegkommunikációs eszközök, különösen a filmhíradó jelentőségét.

3. 2. A Gömbös-kultusz

1932 és 1936 között Magyarországon egyszerre volt vezérkultusza a miniszterelnöknek és a kormányzónak, azonban ez a két kultusz, annak ellenére,

55 L. például Magyar Világhíradó: 836/9.

56 *Újság*, 1943. június 17. 5.; MNL OL K 612. Magyar Országos Tudósító, a) sorozat, 1929–1944. 1943. június 16. 3.

57 Magyar Világhíradó: 1943: 1008/1.; TURBUCZ (2011b): 460.

hogy mindkét személy hatalmi helyzetben volt, eltérő feltételek között létezett. Gömbös hatalma függött a kormányzótól, ami a kultuszépítés korlátaira is hatással volt.[58]

A Horthy-kultusz építésére, mint láthattuk, szinte minden lehetséges színtéren sor került. Ezzel szemben Gömbös Gyula kultuszának elsődleges terepe a kormánypárt, a Nemzeti Egység Pártja volt, de a Társadalmi Egyesületek Szövetsége is szerepet vállalt benne.[59] A NEP működése a vezérelvre alapozódott.[60] A pártdokumentumok gyakran hivatkoztak a Vezér (ezt a szót mindig nagybetűvel írták) akaratára, kimagasló – szinte már emberfeletti – képességeire és tetteire.[61] A Vezérnek való alárendeltséget fejezték ki a párttagok belépési nyilatkozatai és a Gömbös által kinevezett pártvezetők nyilatkozatai.[62] Mindez beavatási (átmeneti) rítusként funkcionált.[63] A miniszterelnök országjáró útjai mellett a pártszervezés egyéb alkalmai, így a vidéki zászlóbontó rendezvények is lehetőséget adtak a kultikus tisztelet ritualizált kifejezésére. Ráadásul a zászlóbontó gyűlések programját, sőt, az elhangzott beszédek szövegét is központilag – az Országos Központ propagandaosztályán – határozták meg.[64]

A pártszervezés kiemelt eseményeivel természetesen foglalkozott a média, elsősorban a pártsajtó. 1933. június 14-én Gömbös Gyula kormányfő Egerben vett részt a NEP helyi szervezetének megalakulásakor tartott ünnepségen. A főispán a rendezvény elején vezérként szólította meg őt. Az ünnepség végén a helyi szervezet vezetői fogadalmat tettek, hogy „a vezért, Gömbös Gyula miniszterelnököt a nemzeti munkaterv végrehajtásában mindenkor hűséggel követik".[65] Mindez a *Függetlenség* tudósításában is szerepelt.[66] A rádió élő közvetítést a rendezvényről nem adott, de a hírekben esetleg megemlíthették.[67] A pártszervezés bizonyos rendezvényeiről a filmhíradók beszámoltak. Kormány-

58 Gömbös Gyula vezérkultuszához l. Gergely Jenő: *Gömbös Gyula. Politikai pályakép*. Budapest, Vince, 2001. 262–265.; Gömbös Gyula: Válogatott politikai beszédek és írások. Szerk., utószó: Vonyó József. Budapest, Osiris, 2004. 741–743.; Vonyó József: Ki volt a vezér? Horthy és Gömbös: két kultuszteremtés Magyarországon. *Múlt-kor*, 2011/ősz. 94–97. Ezúton is köszönöm Vonyó Józsefnek a Gömbös-kultusszal kapcsolatos tanácsait, javaslatait.

59 L. például *Nemzeti Figyelő*, 1935. október 6. 3.

60 Vonyó József: Másolta-e Gömbös Mussolinit vagy/és Hitlert? In: Vonyó József: *Jobboldali radikálisok Magyarországon 1919–1944. (Tanulmányok, dokumentumok)*. Pécs, Kronosz, 2012. 188–195.; *Gömbös pártja. A Nemzeti Egység Pártja Országos Központjának dokumentumai (1932–1939)*. Összeáll., szerk., bev. és jegyz.: Vonyó József. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 1998. 57.

61 A NEP dokumentumainak Gömbös-képéhez l. *Gömbös pártja* (1998): 105–107., 117., 123–129., 163–167., 173–175., 201., 227.

62 *Gömbös pártja* (1998): 98–100., 104.; Vonyó József: Gömbös Gyula jobboldali radikalizmusa. In: Romsics Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948*. Budapest, Osiris, 2009. 270–271.

63 A Horthy-kultusz esetében a vitézavatások töltöttek be hasonló funkciót. Miután Horthy Miklós nem volt pártpolitikus, így a Gömbös-kultusz építésének egyes eszközei a Horthy-kultuszban nem találhatók meg.

64 *Gömbös pártja* (1998): 104–107.; 123–124.

65 MNL OL K 428. a) 1934. június 14. 27., 33. Az idézet a 33. oldalon olvasható.

66 *Függetlenség*, 1933. június 15. 5.

67 Uo. 1933. június 14. 6.

főként Gömbös összesen 62 filmhíradó-bejátszásban látható, ezek közül 26 kapcsolható a kultuszához.[68] A pártszervezéssel összesen 3 bejátszás foglalkozott, amelyek az irányt mutató vezér képét erősítették,[69] míg az éljenző, zászlókat lengető tömeg látványa a vezér elfogadottságát, népszerűségét volt hivatott alátámasztani.[70] Az 1933. novemberi fővárosi zászlóbontásról szóló bejátszásban a „nemzeti egység vezérének" nevezték Gömbös Gyulát, aki a rendezvény helyszínén (a térbeli elrendezés miatt) valósággal az őt hallgató tömeg fölé magasodott. Ez a kultusz teremtésének egy fontos vonatkozása.[71] A kormányzó és a miniszterelnök filmhíradó-szerepléseiből látható, de erre mutatnak rá a beszédeik is, hogy a vezéri allűrök Gömbösre és nem Horthyra voltak jellemzőek.[72]

Gömbös Gyula hatalomra jutásának évfordulója (október 2.) – nem pedig a születés- és a névnapja – töltött be fontos szerepet a kormánypárton belüli vezérkultuszában.[73] Az eredetileg családi ünnepek – ellentétben a kormányzó kultuszával – tehát az ő esetében nem jutottak politikai szerephez. Az évfordulós ünnepségekről szóló tudósítások első számú forrása az MTI volt, de időnként a napilapok saját tudósítókat is kiküldtek.[74] Az október 2-i ünnepségekről a filmhíradó egyszer sem számolt be, ahogyan – feltételezhetően – a rádió sem adott közvetítést.[75] A rádióban az egyetlen évfordulós műsor a miniszterelnök rádióbeszéde volt 1934. október 2-a alkalmából.[76] Ez világosan mutatja, hogy a miniszterelnök a rádiót is használta imázsa alakítására, míg Horthy évfordulóin egyszer sem mondott rádióbeszédet. (Hivatalba lépésekor szintén rádióbeszédben fordult Gömbös a nemzethez. Ennek végén be is jelentette, hogy „Vezérként állok előttetek!")[77] Egyéb ünnepi rádióműsor 1933–1936 között október 2-án nem volt.[78] Az évfordulókon a nyomtatott sajtó jóval jelentősebb szerepet játszott. Gömbös Gyula hivatali ideje alatt az évfordulón (október 1-e és 4-e között) megjelent cikkek száma így változott: 12 (1933), 36 (1934), 37 (1935), 24 (1936).[79] Gömbös hatalomra kerülésének évfordulóiról szinte mindegyik napilap írt, főként tudósított (4. grafikon). A beszámolók nagy részének ritkán volt érdemi kultikus tartalma. Ugyanazt a 13 lapot elemeztem, mint a Horthy-kultusz esetében, természetesen

68 Közülük 13 a külföldi útjaival foglalkozott, amelyek közvetetten a miniszterelnök nemzetközi elfogadottságát és a sikeres külpolitikáját igyekeztek sugallni.

69 Magyar Világhíradó 1932: 459/4.

70 Magyar Világhíradó 1932: 460/4.

71 Magyar Világhíradó 1933: 508/4.

72 Vonyó (2011): 96.

73 Az évfordulós rendezvényekhez l. például *Új Magyarság*, 1935. október 4. 3.

74 MNL OL K 428. a) 1933. október 1. 4–5., 1935. október 2. 20.

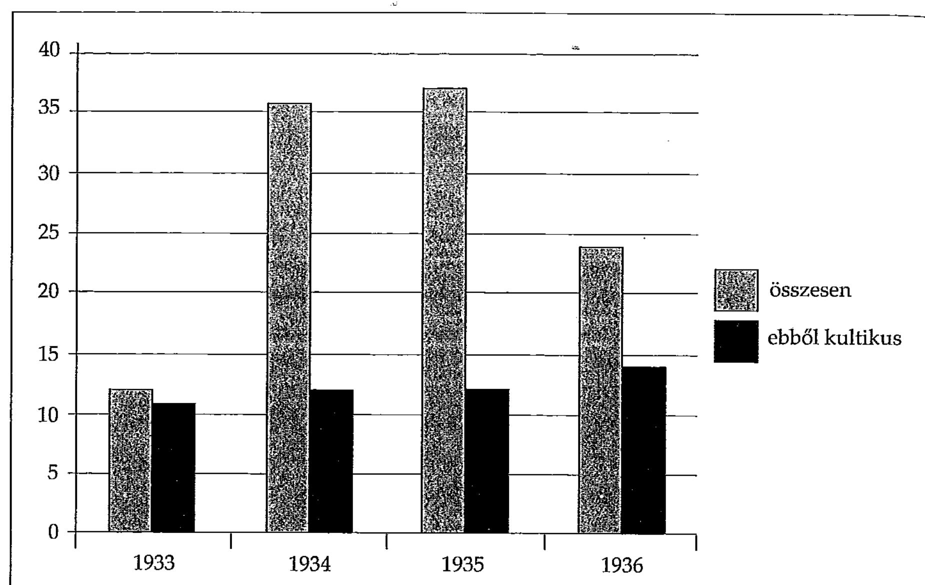
75 A rádió 1932–1936 közötti híranyaga nem kutatható a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (MNL OL K 615.), így csak feltételezni lehet, hogy a hírekben említésre kerültek ezen események.

76 *Nemzeti Újság*, 1934. szeptember 30. 28.; Az október 1-jén este elmondott beszéd elolvasható Gömbös (2004): 619–637.

77 Gömbös (2004): 385.

78 L. ehhez a *Nemzeti Újság* releváns rádióműsor mellékleteit.

79 A cikkek közé kizárólag az évforduló miatt megjelentek tartoznak, így a kultikus vagy kritikus hangvételűek és az egyszerű tudósítások is. A vizsgált napokban Gömbös Gyuláról természetesen ennél jóval több cikk jelent meg, azonban ezek nem kapcsolódtak az évfordulóhoz.

4. grafikon
A megjelent cikkek számának alakulása október 2-a alkalmából

csak az 1933 és 1936 közötti időszakra vonatkozóan.[80] Ezek közül 12 közölt kultikus tartalmú cikkeket az említett Horthy-évfordulókon. Ezzel szemben október 2-a alkalmából csak 3: a *Függetlenség*, a *Nemzeti Figyelő* és az *Új Magyarság*. Mindhárom lap a Gömböst támogató sajtótermékek közé sorolható.

Az összes megjelent cikknek így tehát csak egy része volt kultikus tartalmú. Látható, hogy a számuk viszonylag kiegyenlített volt, 11–14 között alakult. Az, hogy egy adott évben e lapok hány cikket közöltek, váltakozott. A *Nemzeti Figyelő*ben 1933-ben 8, 1934-ben már csak 2 cikk jelent meg, míg a *Függetlenség* hasábjain 1933-ban 3, 1934-ben már 6 cikk volt olvasható. A cikkek között méltatásokat, verseket, életrajzi visszatekintéseket találunk, amelyeket időnként fényképek illusztráltak. Ezen írásokból, ahogyan a NEP már említett dokumentumaiból is, olyan vezér képe rajzolódik ki, aki ösztöneire hallgatva, a nehéz körülményektől függetlenül mindent megtesz a nemzet felemelkedéséért, „megmentéséért", akit az Isten küldött, hogy az egységbe forrasztott nemzetet a „szebb jövő" (egy mitikus vízió) felé vezesse. Az általa mutatott irányt az egyetlen helyes útnak, míg őt az egyetlen személynek nevezték, aki képes megoldani a nemzet problémáit. Ez a vezérelv lényege. A méltatások hangsúlyozták, hogy a nemzet felismerte a miniszterelnökben a hivatott vezérét.[81] A *Nemzeti Figyelő* a következőképpen méltatta 1935 októberében a kormányfőt a TESZ tisztelgő felvonulásáról tudósító cikkében:

80 L. a 21. lábjegyzetet.
81 A vezérkép elemzéséhez l. Vonyó (2012): 190–193.

„Magyarok! Zúg az élet harsonája felettünk. Eljött, akit vártunk: a vezér, kinek erős szava mutatja az utat az élet, a feltámadás felé. Van-e ezen a megmaradt ősi földön csak egy ember is, aki ne akarná, ne sóvárogná a magyar feltámadást? Szorítsuk meg ezt a becsületes, meleg, fáradhatatlanul csak érettünk dolgozó vezéri kezet. [...] Fogadjuk meg, hogy magyar szívünk teljes hűségével követjük őt [...]. Benne, aki a magyar lelkiség élő megtestesülése, soha meg nem csalatkozhatunk. Némuljon el minden kételkedés, félre a gyáva kishitűséggel, szűnjön meg a felelőtlen bírálgatás, jöjjön a bizalom, az engedelmesség, a munka korszaka. Csak egyet akarjunk, amit őt, a vezér is akar: magyar feltámadást".[82]

A több elemből felépülő vezérképen belül lényeges hangsúlyt kapott Gömbös kormányfőként elért sikereinek hangsúlyozása. A propaganda egyáltalán nem kiegyensúlyozottan, hanem a kultuszépítés céljai szerint értelmezte a kizárólag a miniszterelnöknek tulajdonított eredményeket, amelyek a vezérkép többi, fiktív vagy éppen egyoldalúan értelmezett elemének igazolására szolgáltak.[83]

Látható, hogy a kormányzó és a miniszterelnök köré felépített vezérkép elemei között feltűnő hasonlóságok voltak, ami azzal magyarázható, hogy eszköztáruk is hasonló volt. Azonban eltérő keretek között léteztek, így egyenlőségjel sem tehető közéjük.

Az eltérések egyik oka a kultikus tartalmú cikkek száma, illetve a vezérkép elemeinek előfordulási arányai közötti különbség.[84] A Gömbös-kép ugyanis a korabeli sajtóban ritkábban fordult elő,[85] hiszen ennek építésében jóval kevesebb lap vett részt. A közbeszédet a Horthy-kép sokkal inkább meghatározta. A másik ok az, hogy a Gömbös-kultusz inkább azonosítható a jobboldali diktátorkultuszokkal, mint a korábbi uralkodókultuszok modernizált változatának tekinthető vezérkultuszokkal, amelyek közé a Horthyé is sorolható. A Gömbös- és a Horthy-kép tartalma közötti eltérések szintén erre vezethetők vissza: az előbbinek alapvető eleme volt a vezérelv, így az ezzel összefüggő üzenetek voltak meghatározóbbak. A vezérelv a Horthy-kultusz esetén a korszak elején

82 *Nemzeti Figyelő*, 1935. október 6. 3.
83 A miniszterelnököt támogató sajtó Gömbös Gyula-képéhez l. például *Függetlenség*, 1933. október 1. 1. és 3–4., 1934. október 2. 1–4., október 3. 2., 1935. október 3. 1., október 4. 3.; *Új Magyarság*, 1934. október 2. 3.; *Nemzeti Figyelő*, 1933. október 8. 1., 1934. október 6. 7., 1935. október 6. 3., 1936. október 11. 1. A *Nemzeti Figyelő* sokkal inkább törekedett a Gömbös-kép terjesztésére.
84 Igaz, hogy ezeket nehéz összevetni, mert eltérő jellegű évfordulókról van szó. Más lenne a helyzet, ha Gömbös születésnapját is ünnepelték volna rajongó kortársai. A részletes összehasonlítás egyik módja lehetne, hogy a *Függetlenség* és az *Új Magyarság* hasábjain megjelent cikkek számát és az e cikkekben közvetített vezérkép elemeinek előfordulási arányait összehasonlítom a Horthy- és a Gömbös-kép esetén is. A *Függetlenség* esetében az látható, hogy június 18-a és október 2-a alkalmából közel azonos számú cikk jelent meg (2–5 cikk), december 6-án viszont több (5–8 cikk). Ez arra mutat rá, hogy a Horthy-kultusz valamivel meghatározóbb volt e napilap hasábjain is. Ez releváns összehasonlítás lehet, azonban ennek a tanulmánynak nem ez a célja, hanem az, hogy bemutassa, miként tudták az egyes Horthy-kori vezérkultuszok építői használni a médiát. Ebben az esetben pedig az lényeges, mint az adatok is jelzik, hogy a Horthy-imázs építése szinte mindegyik napilapban jelen volt (ez a tendencia ráadásul folyamatosan erősödött), míg a Gömbös-kép korántsem. Ez igaz Imrédy és Szálasi esetében is.
85 Az előző jegyzetben leírtakból következően a vezérkép elemeinek előfordulási arányainak összehasonlítása itt nem indokolt.

volt jelentősebb, majd ez mérséklődött. A harmadik ok az volt, hogy a miniszterelnök nem állt büntetőjogi védelem alatt, így a személyét lehetett kritizálni. Jóval sokszínűbb tehát a Gömbös-kép a sajtóban, mint a Horthy-kép.[86] A tömegkommunikációs eszközök feletti rendelkezés mértéke sem volt azonos. Gömbös a vele szembeni kritika ellensúlyozása miatt is hozta létre az őt támogató dömpingsajtót, azonban a korlátozott médiaviszonyokat ez sem tudta felülírni.[87]

A Gömbös-kultusz nem szűnt meg a miniszterelnök halálát követően, azonban ez már nem tekinthető vezérkultusznak, hiszen – megítélésem szerint – erről nem lehet egy halott politikus esetében beszélni.

4. Kultuszépítés ellenzéki pozícióban

4. 1. Imrédy Béla kultikus jellegű reprezentációja

Imrédy Béla személye körül megítélésem szerint nem alakult ki a Horthy-korszakban vezérkultusz, így inkább kultikus jellegű reprezentációról beszélhetünk. Ez a vezérkultusz kialakulásának első szakaszát jelenti, így erre szintén érdemes kitérni ebben a tanulmányban. Azért is, mert hatalmi pozícióban jelent meg, majd ellenzéki keretek között létezett tovább. (A kultikus jellegű reprezentációból tehát nem feltétlenül alakul ki vezérkultusz.)

1939. január 6-án indította útjára Imrédy Béla miniszterelnök a Pesti Vigadóban a Magyar Élet Mozgalmát (MÉM).[88] A Vigadó nagytermében a pódium mögött hatalmas nemzeti színű drapéria volt látható, amelynek közepén egy aranyszarvast helyeztek el.[89] A miniszterelnök e szimbólumrendszer középpontjában mondta el beszédét, amelyet élőben közvetített a rádió. Imrédy Béla beszéde, amelyben a „magyar föld" és a „magyar élet" szavak rendszeresen ismétlődtek, radikális „reformot" ígért. A nemzetet olyan közösségnek tekintette, amelyben – a nemzetiszocializmus mintájára – az egyén beolvad a közösségbe. Kiemelte, hogy mindenki köteles alárendelnie magát a felsőbb akaratnak, „szó nélkül" be kell állni „a glédába", a kirótt kötelességet teljesíteni kell, szükség esetén áldozatot kell hozni. Az egyén kötelessége, hogy alávesse magát az „egyetlen lenyűgöző akaratnak". Minden bizonnyal magára gondolt a vezérelv vonatkozásában, de azért – Horthy Miklós megnyugtatása céljából – leszögezte, hogy „magyar vezér csak egy van: Főméltóságú Kormányzó Urunk". Beszédét többször megszakította a „tomboló taps", „éljenzés" és nevének skandálása.[90] Beszédére azért utalok, mert a rendezvény külsőségeivel együtt megalapozhatta volna Imrédy kultuszát. A rendezvényről tudósított a sajtó, a rádió és a filmhíradó is. A sajtóban egységes reakcióról nem lehet beszélni. Tudósítást szinte minden lap közölt, az esemény értékelésével viszont már nem mindegyik foglalkozott. A lapok politikai orientációjának megfelelően pozitív és kritikus vélemények egyaránt megjelentek, kultikus hangvételről nem igazán lehet beszélni.[91] A rádió híradása csak egy rövid összegzés keretében foglalkozott az eseménnyel, úgy, hogy annak kultikus tartalma nem volt.[92] A mozikban fizetett csoportok éltették a miniszterelnököt, amikor a tudósítás látható volt a vásznon – tehát propaganda-törekvésekről lehet beszélni.[93] A filmhíradó főként a már említett szimbólumok bemutatásán, a miniszterelnök kiemelt pozícióján keresztül járulhatott hozzá az Imrédy-kép alakításához. A kiemelt pozíciót jelezte a szónoki emelvény és Imrédy nevének skandálása.[94] Imrédy miniszterelnöki megbízatásának ideje alatt húsz alkalommal volt látható a filmhíradókban, azonban az itt vizsgált jelenséghez ez az egy bejátszás kapcsolható.

Imrédy ugyan sokáig már nem volt miniszterelnök, de átmenetileg még nem lépett ki Magyar Élet Pártjából (MÉM), a kormánypártból. Erre 1940. október 21-én került sor. Akkor jelentette be Imrédy a képviselőházban a Magyar Megújulás Pártja (MMP) megalakulását, a kormánypártból történő kilépését. Az MMP már teljesen Imrédy irányítása, ellenőrzése alatt állt. Pártja szervezeti szabályzata szerint – követve a vezérelvet – Imrédy kapta meg „teljes felelősség mellett az MMP összes ügyeinek irányítását".[95] A párt programja a fennálló politikai és társadalmi berendezkedés radikális átalakítását célozta.[96] Annak ellenére, hogy az MMP Imrédy politikai törekvéseit szolgálta, vezérkultusz nem alakult ki a személye körül. Továbbra is kultikus jellegű reprezentációról lehet tehát beszélni. Incze Antal, az MMP propaganda- és sajtóosztályának vezetője 1942-ben könyvet jelentetett meg róla. Ebben leírta, hogy Imrédy nem „enged magának semmiféle propagandát csinálni", sokkal inkább a párt programját népszerűsítik. Majd ehhez hozzátette: „Imrédyből sohasem lesz olyan pártvezér, aki bandériumokkal fogadtatja magát", vagy „banketteken ünnepelteti nagyságát".[97] Természetesen önmagában ez is propaganda: az eszme megvalósulását saját népszerűsége elé helyező politikus képének terjesztése. Ugyan megjelentek a *Nemzetőr*, a *Magyarság*, a *Magyar Futár* és az *Egyedül Vagyunk* hasábjain, tehát az MMP sajtójában, kultikus kijelentések a pártvezérről, de ezek nem álltak össze egy jól kidolgozott vezérképpé. Egyetlenegy olyan méltató (vezér)cikket sem találtam, amely ezeket együttesen tartalmazta volna. Az Imrédy-kép szerint – ami visszavezethető a pénzügyi szakember imázsára – ő minden egyes problémával tisztában van, sőt, ezekre megoldást is tud adni. Az

86 A kritikus hangvételű cikkekhez l. például *8 Órai Újság*, 1935. október 2. 1.; *Népszava*, 1935. október 3. 1.

87 Ennek egyik fontos vonatkozására mutat rá Klestenitz Tibor egyik újabb tanulmányában. Klestenitz Tibor: „A rendes mederben javul a miniszterelnök állapota". A KSV-lapok, az Esti Újság és Gömbös Gyula utódlásának kérdése. *Médiakutató*, 2014/2. sz. 87–95.

88 Az esemény lefolyását összefoglalja Sipos Péter: *Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja*. Budapest, Akadémiai, 1970. 88–89.

89 Sipos Péter: *Imrédy Béla. (Politikai életrajz)*. Budapest, Elektra, 2001. (Élet-kép) 50.

90 A beszéd szövege elolvasható itt: *Új Magyarság*, 1939. jan. 8. 1–5.

91 L. például *Esti Kurír*, 1939. január 8. 3.; *Magyarság*, 1939. január 12. 1.; *Új Nemzedék*, 1939. január 8. 1.

92 MNL OL K 615. 22. csomó 1939. január 6. 9/6.

93 Sipos (1970): 90.

94 Magyar Világhíradó 1939: 777/7.

95 Idézi Sipos (2001): 68.

96 Uo. 76–82.; Sipos (1970): 217.

97 Incze Antal: *Imrédy*. [Budapest], Turul, 1942. 83–84., 87–88., 90.

országjárásai során elmondott beszédeit a pártpropaganda ennek megfelelően kommentálta.[98] A *Nemzetőr* hasábjain megjelent tudósításokat 1941-től egyre inkább meghatározta a kultikus nyelvezet. Az 1941. januári erdélyi pártszervező út kapcsán[99] megjelent cikkekben a *Nemzetőr* például úgy fogalmazott, hogy az ő „megfeszített politikai munkásságához fűződött a trianoni bilincs széttörése", illetve 1939. január 6-án „a nagy nemzeti és szociális reformok elindítása".[100] Egyik 1943-as beszédét – szakralizálva Imrédy személyét – „nemzetépítő igehirdetésnek" nevezte a hivatalos pártlap.[101] A Magyar Megújulás Pártja kéthavonta megtartott országos kistáborában 1943. február 13-án elmondott beszéde okán a következőket olvashatjuk a pártlapban:

„Alakja úgy magasodik fel, hogy szinte érezni: itt az ő fanatikus s mégis kiegyensúlyozott, szilárd lényében futnak össze a szálak. Az éles logikával felépített és valami mélyről jövő belső izzástól hevített mondatai után rendre felzúg a taps. Ez a tetszésnyilvánítás azonban nemcsak a kitűnő szónoknak szól, érezni, hogy itt minden szív együtt dobban az övével s minden egyes mondata azt fejezi ki, ami bennünk van, és most ezt halljuk formába, szavakba öntve."[102]

A politikai vízió megvalósításához vivő utat megmutató vezér megkerülhetetlensége, a követői és a közte lévő szoros kötelékek, a közösségtudat tehát itt is kimutatható. „A mi szolgálatunk vezérünk felé nem gyengeség és erőtlenség – olvashatjuk korábban –, hanem erő és kitartás. [...] lehet, hogy ez szolgaságnak tűnik, de itt az Ő körében nem más ez, mint harmónia".[103] A teljesen ki nem dolgozott Imrédy-képből nem maradtak el az antiszemita és az antibolsevista utalások. Az írott propagandát egészítették ki vizuális téren a *Magyar Futár* képösszeállításai, azonban ez sem emelte ki a pártvezér személyét.[104]

Imrédy személyét és pártját konzervatív (például *8 Órai Újság, Magyar Nemzet*) és liberális (például *Esti Kurír*) lapok rendszeresen támadták, ami nehezítette a személye körüli pozitív imázs építését, illetőleg ezt egyértelműen a párt keretei közé szorította. Imrédy mögött „bajtársi hűséggel" kitart a párt, mert benne látják azt az embert, aki képes a „jobb jövő" felé elvezetni az országot.[105]

A kultikus jellegű reprezentáció kereteinek kialakításában az is közrejátszott, hogy Imrédy Béla a miniszterelnökségről való lemondását követően a német megszállásig nem volt már látható a korabeli filmhíradókban, és a rádióban sem szerepelt. Így csak az MMP-t támogató sajtó maradt. Azon túl, hogy – kutatásaim szerint – 1940 és 1944 tavasza között nem alakult ki kidolgozott Imrédy-kép, hiszen a fenti idézetek különböző cikkekből származnak,[106] rítusok sem erősítették mindezt. Így nem ünnepelték a születés- (december 29.) és névnapjait (április 23.). 1942. december 29-én a *Magyar Futár* és az *Egyedül Vagyunk* irodalmi estjén sem volt szó a születésnapjáról.[107] Az Imrédyt támogató sajtóban hivatkozási ponttá vált az 1939. január 6-i beszéde,[108] azonban ez a nap sem vált évfordulóvá.

98 L. például *Nemzetőr*, 1940. december 22. 4., 1941. január 7. 3., szeptember 9. 2., 1942. november 26. 6., 1943. január 15. 3., február 19. 1., június 25. 3., október 22. 1., 3., 1944. január 14. 3.; *Magyarság*, 1942. december 31. 5., 1943. január 6. 6.

99 *Nemzetőr*, 1941. január 7. 5.; Sipos (1970): 220.

100 *Nemzetőr*, 1941. január 13. 3., január 20. 3.

101 Uo. 1943. január 8. 3.

102 Uo. február 19. 1.

103 Uo. 1942. március 6. 1.

104 L. például *Magyar Futár*, 1943. január 6. 8.

105 A pártlap reakcióihoz l. még például Uo. 1941. január 27. 3. (az idézet itt olvasható), augusztus 11. 1–3.

4. 2. A Szálasi-kultusz

A Szálasi-kultusz ellenzéki keretek között alakult ki, és 1944 őszéig mindazon tényezők korlátozták terjedését, amelyek a korabeli ellenzéket sújtották. Szálasi vezérkultuszának építésére elsősorban a pártsajtó keretei között kerülhetett sor. A rádió és a filmhíradó ellenzéki politikusok számára elérhetetlen tömegkommunikációs eszközt jelentett a korszakban. Azaz ez a két médium csak a hatalom reprezentációjára adott lehetőséget – arra, hogy különféle nézetek is közvetítsenek, már nem. Emellett az ellenzéki politikusok, akár vezérnek tekintették őket a híveik, akár nem, nem álltak büntetőjogi védelem alatt, szabadon lehetett őket kritizálni és kifigurázni.[109] E korlátozó tényezők ellenére a Szálasi-kultusz léte már önmagában is konkurenciát jelentett a kormányzó kultuszának. A fennálló hatalom – a kormányzósértési perekből jól láthatóan – nem tolerálta az államfő tekintélyének rombolását, az államfő megsértését, de nem lépett fel Szálasi kultuszával szemben, kivéve, amikor börtönben volt, mert a kultuszának ápolását akkor bűnpártolásnak tekintették a hatóságok.[110]

A Gömbös-kultuszhoz hasonlóan a Szálasi-kultusz építése is alapvetően a vezérelv alapján működő militarizált párt, mozgalom keretei között történt.[111] Emiatt a pártszimbolika (zászló, karszalag, nyilaskereszt stb.) fontos volt e kultuszban.[112] Ez már eleve meghatározott néhány jellemzőt, amelyek, mint Gömbös kapcsán is említettem, nem voltak jellemzőek a Horthy-kultuszra. Imázsának építésére a pártjai napilapjain (*Magyarság, Pesti Újság, Összetartás*) kívül egyéb eszközök (plakátok, röplapok, képeslapok, érmék stb.) is lehetőséget adtak, de ezek elemzése itt most nem lényeges.

106 A Horthy-kép említett elemei szinte minden cikkbe bekerültek, de legalábbis nem volt arról szó, hogy csak egy-két mondatban méltatták a kormányzót egy adott cikkben, ami Imrédy esetében igen gyakran megtörtént.

107 *Egyedül Vagyunk*, 1943. január 1. 5–7.

108 *Nemzetőr*, 1941. július 14. 1.

109 Szálasi esetében l. például Paksa Rudolf: *Szálasi Ferenc és a hungarizmus*. Budapest, Jaffa–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2013. (a továbbiakban Paksa 2013a) 210.; *Függetlenség*, 1941. január 14. 3.; *Pesti Hírlap*, 1938. február 16. 2.

110 Paksa (2013a): 90.; *Magyarság*, 1938. augusztus 7. 3., augusztus 31. 3.

111 Az MTI híranyagában 1937. október 24-e és 1944. október 14-e 138 alkalommal olvasható Szálasi Ferenc neve, általában nem pozitív kontextusban (MNL OL K 428.).

112 Paksa Rudolf: *Magyar nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobboldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója*. Budapest, Osiris–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2013. (a továbbiakban Paksa 2013b) 132–135., 225.; Tóth Andrea: Egy Vezér imázsa. Szálasi Ferenc bebörtönzése és a hungarista propaganda. *Valóság*, 1992/6. 52., 60.

A budapesti Ítélőtábla 1938. július 6-án háromévi fegyházra ítélte Szálasit.[113] Az ítéletet a Kúria augusztus 24-én hagyta jóvá.[114] Szálasi Ferenc bebörtönzése adott lökést kultusza megerősödésének. Málnási Ödön augusztus 30-án „mozgalmi gyászt" rendelt el.[115] A kultuszépítés alkalmait a névnapjai (október 4.), pártgyűlések, tüntetések, istentiszteletek és misék alkották, amelyekről természetesen tudósított a pártsajtó.[116] 1938. október 4-én este 8 órakor minden párthelyiségben ún. „rabvacsora" megtartására került sor, amelyek azonos koreográfia szerint zajlottak. A börtönben ülő Vezér képével, nyilaskereszttel és Szálasi rabszámával („9323") díszítették a párthelyiségeket, így tudták biztosítani a „jelenlétét", azt, hogy a portré felé fordulva karukat felemelve tisztelegjenek előtte.[117] Más rendezvényeiken üresen hagyták a Vezér székét.[118] Nyíltan Szálasi Ferencet méltató cikkek október 4-én nem jelenhettek meg, mert azt bűnpártolásnak tekintette a hatalom, nevét így ekkor is a rabszáma helyettesítette.[119] Szálasi 1940. szeptember 17-én szabadult a Csillag börtönből. Ezt követően vidéki útjai és egyéb ritualizált nyilvános szereplései is alkalmat adtak a személye köré épített kultusz ápolására.[120] Ezek során – az időnként fényképekkel illusztrált tudósítások szerint – „határtalan lelkesedéssel" ünnepelték őt. A vezér névnapjai alkották a Szálasi-kultusz évfordulóit, tehát itt a családi események is szerephez jutottak, bár 1940 őszén a névnapi ünneplés Szálasi kérésére elmaradt, így a nyilas párt „némán ünnepelt".[121] A következő évtől a névnapját a Nyilaskeresztes Párt nagytanácsán ünnepelték, így fejezték ki követői ritualizált keretek között a hódolatukat. Matolcsy Mátyás 1941-es beszéde alatt, amikor kiejtette Szálasi Ferenc nevét „a jelenlévők felugrottak helyükről s kezüket esküre emelve, kitörő lelkesedéssel kiabálták: »Szálasi a vezérünk! Mindhalálig Szálasival«".[122] 1942-ben is fogadalmat tettek, hogy „hittel és hűséggel állunk mellette mindhalálig".[123] Egy év múlva október 4-én az *Összetartás* címoldalán a vezető hírek között szerepelt, hogy aznap van Szálasi névnapja.[124] Az őt méltató, fényképpel illusztrált cikk szerint a Nyilaskeresztes Párt „nagy családja", annak „minden egyes tagja szeretettel fordul" vezére, „a családfő" felé.[125] A család motívuma a Horthy-képben is megtalálható volt.

113 *Magyarság*, 1938. július 7. 1.
114 Uo. augusztus 25. 1–2.
115 Sipos Péter: Nemzetvesztő nemzetvezető. *História*, 2004/9. 9.
116 *Magyarság*, 1938. augusztus 6. 7., december 3. 1., december 4. 3.; Tóth (1992): 52–53., 60.
117 *Magyarság*, 1938. október 5. 10.; Tóth (1992): 60.; Vö. Jan Plamper: *The Stalin Cult. A study in the alchemy of power*. Yale University Press, New Haven–London, 2012. (The Yale-Hoover Series on Stalin, Stalinism, and the Cold War) 59–60.
118 *Magyarság*, 1938. szeptember 13. 7.
119 Paksa (2013b): 135.; Tóth (1992): 55.
120 L. például *Magyarság*, 1940. november 17. 1., november 19. 1. és 3.; *Pesti Újság*, 1942. július 15. 1–2., július 21. 4., július 22. 3., szeptember 16. 2.; *Összetartás*, 1943. november 19. 5.
121 *Magyarság*, 1940. október 5. 3.
122 *Pesti Újság*, 1941. október 6. 5., *Magyarság Útja*, 1941. október 10. 4.
123 *Pesti Újság*, 1942. október 5. 3.
124 *Összetartás*, 1943. október 5. 1.
125 Uo. október 5. 3.; *A Nép*, 1943. október 7. 1.

A kultusz szempontjából releváns, a névnapokon (október 3-a és 5-e között) megjelent cikkek száma a hungarista sajtóban 1938–1943 között a következőképpen alakult: 1 (1938), 1 (1939), 1 (1940), 2 (1941), 1 (1942), 3 (1943). A cikkek alacsony számát két tényezővel lehet magyarázni. Egyrészt úgy, hogy erről kizárólag a pártsajtó tudósított. Gömbös Gyula és Imrédy Béla esetében – miniszterelnöki hivataluk ideje alatt – a nem pártsajtó is foglalkozott a pozitív Gömbös- és Imrédy-kép vonatkozásában lényeges eseményekkel. Ez, mint látható volt, nem azt jelentette, hogy mindegyik lap dicsérő hangnemben írt, de legalább hírt adtak ezekről. Ez nem mondható el a Szálasi-kultusz esetében, miután ellenzéki pozícióban volt (ahogyan egy idő után Imrédy is). A Szálasi névnapján megjelent cikkek alacsony számát az is magyarázza, hogy a párton belüli ünneplésről – érthetően – rövid terjedelemben is be lehetett számolni. A Horthy-kultusz évfordulós rendezvényei jóval összetettebbek voltak, mint a Gömbös és Szálasi vezérkultuszai esetében. Ebből következően igen látványos az eltérés a Horthy-kép és a Szálasi-kép előfordulási arányai esetében.

A Szálasi-kép meghatározó eleme az erő, a hősiesség, a fanatizmus, a fegyelem, a militarizmus és az eltökéltség mellett – a börtönbüntetés miatt – a szenvedés, üldöztetés, mártírium, áldozathozatal, kötelességtudat és a magányos hős motívuma volt. Az üldözött kereszténységgel vont párhuzam eredményeként Szálasi Jézussal került párhuzamba. A „Nagypéntek nélkül nincs Feltámadás" szlogen szerint, amely 1938. november 6-ától a *Magyarság* fejlécén is olvasható volt, a nemzetiszocializmus győzelmét Szálasi bebörtönzése egyáltalán nem akadályozta, mert Jézus is csak átmenetileg halt meg. Eszerint állhatatosan küzd az eszméiért, a hungarizmus győzelméért, anélkül, hogy a fennálló hatalom mellett a zsidósággal, a bolsevizmussal és a liberalizmussal bármikor is kiegyezne.[126] Ugyan imázsuk szerint Horthy, Gömbös és Szálasi is mindent megtesz a nemzetért, azonban a nyilas vezérnek el kell viselnie az üldöztetést is. Amíg Szálasi a „jobb jövő" ígérete, addig Horthy és Gömbös a jelen embere, az elért sikereket így a személyükhöz társították. A Szálasi-kultusz építői nem hivatkozhattak elért eredményekre. Emiatt az ellenzéki pozíció könnyen alááshatta a kultusz hitelét, viszont az üldözöttségre hivatkozva volt lehetőség elkerülni a hitelvesztést, legalábbis átmenetileg, amíg Szálasi a börtönben volt. Szabadulását követően már csak korlátozottan lehetett az üldözéssel magyarázni a sikerek elmaradását.[127] A kereszténység fogalomkészlete – a kormányzó kultuszához hasonlóan – a Szálasi-kultuszban is szerepet kapott: a „kálvária", „megváltás", „feltámadás" kifejezések és a krisztusi szenvedéstörténet alkalmazása révén, igaz, a kontextus markánsan eltérő volt.[128] Szálasi szabadulása után is kiemelték a méltatások, hogy milyen áldozatokat hozott, mert „soha semmiféle paktum nem görbítette meg" azt a „nyílegyenes" utat, amit bejárt.[129]

126 Paksa (2013b): 132–133.
127 Erre a problémára Málnási Ödön, aki a Szálasi-kultusz főbb üzeneteit határozta meg, is utalt. Paksa (2013b): 133.
128 A kereszténység fogalomkészletének alkalmazását részletesen elemzi Tóth (1992).
129 *Összetartás*, 1943. október 5. 3.

A Horthy- és a Szálasi-kép között kimutatható egyezésekre már utaltam, de érdemes még röviden visszatérni erre. Így az egész nemzet támogatására és Isten akaratára történő hivatkozások, a „megmentő" motívuma, a vezér és az ő követőinek egysége, a család motívuma mindkét vezérképben megtalálható volt, és feltűntek a Gömbös-képben is.[130] A vezérkép említett elemei vándormotívumnak tekinthetők. A különbségek az ellenzéki (üldözött) politikai pozícióval és a markáns ideológiával magyarázhatók. A Szálasi-kép természetesen kapcsolódott a pártprogramhoz, ami a társadalom átalakítás célját is tartalmazta, így kultusza nem választható el a hungarizmus politikai víziójától.

1944. október 16-a után állami szintre emelkedett a Szálasi-kultusz. Megszűntek ugyanis azok a korlátok – legalábbis elviekben –, amelyek korábban akadályozták széles körű építését. Azért csak elviekben, mert akkorra az ország már hadszíntérré vált, a kultusz hatékony terjesztésére így nem volt mód, ráadásul idő sem állt rendelkezésre, hogy teljes formájában kiépüljön. Ez az időszak azonban megítélésem szerint már nem tartozik a Horthy-korszak történetéhez.

5. Összegzés

Horthy Miklós vezérkultusza olyan diszkurzív erőtérben létezett, amelyben a hatalmi, domináns helyzetben lévő vezérkultuszhoz képest korlátozottabb keretek között ugyan, de más vezérkultusz vagy kultikus jellegű reprezentáció is kialakulhatott.[131]

E kultuszok egymáshoz való viszonya tekintetében a következők állapíthatók meg. Gömbös Gyula, Szálasi Ferenc és Imrédy Béla esetében, bár nem mindegyik kultusz/kultikus jellegű reprezentáció létezett egy időben, versenyhelyzetről lehet beszélni, arról, hogy ezek a politikusok, politikai vezérek egymással szemben is politizáltak. Elsősorban Szálasi Ferenc és Imrédy Béla. A kormányzó kultuszához való viszonyuk esetében ez már nem mondható el. Tudomásul kellett venniük, hogy a Horthy-kultusz olyan helyzetben van, amit nem képesek érdemben ellensúlyozni. Emiatt alakulhatott ki, hogy Szálasi és Gömbös kultusza a Horthy-kultuszhoz való viszonya alapján kiegészítő és alternatív vezérkultuszként is leírható. Miután nem voltak összeegyeztethetetlenek a Horthy-kultusszal, így kiegészítő típusú kultuszoknak is tekinthetők. Itt a fővezér és alvezér munkamegosztásra lehet utalni. Szálasi a kormányzó tanácsadóit hibáztatta a rendszer hibáiért, őket is váltotta volna le. A „rossz" tanácsadókra több okból is lehetett hivatkozni. Egyrészt azért, mert az államfőt csak közvetetten lehetett támadni. A „rossz" tanácsadókkal még a vezéri-alvezéri szerepkört is alá lehetett támasztani. A nyilvánosság előtt ráadásul nem volt

130 Paksa (2013b): 284–285.; *A Nép*, 1942. október 1. 5., 1943. február 11. 1. és 3., november 25. 6.; *Összetartás*, 1943. november 19. 5.; *Magyarság Útja*, 1940. október 11. 3.

131 A korszakban Magyarországon a vezérkultuszok száma nem volt magas, azonban a politikusok kultikus jellegű tisztelete és a kultikus beszédmód meglehetően elterjedt volt.

érdemes elvitatni Horthy Miklós vezéri szerepét.[132] A politikai rendszer esetleges átalakításával kapcsolatos elképzeléseik azt jelzik, hogy Horthy elmozdításában sem Szálasi, sem Gömbös nem gondolkodott. Reprezentatív funkciót szántak volna a számára.[133] Emellett azt is nehéz elképzelni, hogyan lehetett volna az „országgyarapító" vezér leváltását megindokolni. A fentiek mellett a Gömbös- és a Szálasi-kultusz azért tekinthető alternatív vezérkultusznak, mert a revízión kívül mégis alternatív jövőképet kínált. Ebből következően a közélet iránt érdeklődők választásától függött, hogy kit tekintettek a nemzet vezérének, vagy egyfajta munkamegosztás részeként elfogadták a fővezér és az alvezér(ek) személyeit is.

A tanulmányban bemutatott vezérkultuszok megjelenése válságjelenségekre vezethető vissza. A radikális jobboldali (Gömbös) és szélsőjobboldali (Szálasi) típusú vezérkultuszok léte azzal is magyarázható, hogy e politikai pártok militáns jellegük miatt vonzódnak egy vezér kiemeléséhez.[134] Ez politikai programjuk, ideológiai meghatározottságuk következménye is, ellentétben a kollektív vezetést favorizáló mozgalmakkal. Ráadásul a Horthy-kultusz megjelenésében a radikális jobboldalnak is komoly szerepe volt. Gömbös és Szálasi vezérkultuszai a jobboldali diktátorkultuszok ismertetőjegyeivel rendelkeztek, annak ellenére, hogy az elemzett időszakban egyikük sem volt diktátor, illetve az egyik ellenzéki, a másik hatalmi helyzetben volt. Ezen ismertetőjegyek közé a vezérelv, a militarizált párt és mozgalom, a tömeg fanatizálása, a társadalom radikális átalakításának programja, a misztikus és ideológiai elemektől sem mentes politikai vízió sorolható. Főként e tényezőkre vezethetők vissza a Horthy- és a Gömbös-, illetve Szálasi-kép közötti különbségek.[135] Imrédy kultikus reprezentációja esetén is hasonló különbségekre figyelhetünk fel.

Hiába találhatók azonos vagy hasonló elemek az egyes vezérképekben, ezek eltérő keretek között léteztek, ami a hasonlóság mértékét is korlátozta. A vezérképeken és a vezérkultuszok jellegén kívül az is hozzájárult az eltérésekhez, hogy a korszak tekintélyelvű – korlátozott mértékben plurális – nyilvánosságában[136] a revíziós propagandán kívül Horthy Miklós vezérkultusza jelentette azt az állandó témát, ami a nyilvánosság különféle színterein keresztül a médiafogyasztók széles köréhez eljutott. A Horthy-kép esetében a nyilvánosság

132 Sipos (1970): 89., 99.; Paksa (2013b): 217., 238–249.; *Új Magyarság*, 1939. január 8. 1–5.

133 Erről a kérdésről – elsősorban a Gömbös-kultusz vonatkozásában – l. bővebben Turbucz Dávid: Tizenöt éve a nemzet élén: 1934. november 16. Horthy Miklós vezérkultusza Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején. In: Ballabás Dániel (szerk.): *Doktorandusz hallgatók I. konferenciája, 2012. május 9*. Eger, Líceum, 2013. 19–33.; Dombrády Lóránd: *A legfelsőbb hadúr és hadserege*. Budapest, Zrínyi, 1990. 94.; Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában (1919–1941)*. Budapest, Polgart, 2000. I. köt. 264–265., II. köt. 432–433.

134 Paksa Rudolf: Vezér és próféta. Szálasi-kultusz a hungarista mozgalomban. *Kommentár*, 2012/5.73.

135 Olasz Lajos: A kormányzó-kultusz alakulása a második világháború időszakában (1938–1944.) In: Miklós Péter (szerk.): *Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról*. Szeged, Belvedere Meridionale, 2010. 356.

136 Ennek jellemzéséhez l. Sipos (2011).

szinte teljes egészében tekintélyelvű és homogén volt.[137] Ez a hatalom számára igen jelentős versenyelőnyt jelentett. Az itt bemutatott többi vezérkultusz építői tehát nem rendelkeztek azonos lehetőségekkel: a politikai rendszer nem volt demokratikus, így egyenlőtlen feltételeket biztosított a pártok számára a hatalom megszerzéséért folytatott versenyben.[138]

Ez mondható el a vezérkultuszok esetén is, amelyek a politikai hatalomért vívott harc fontos szimbolikus eszközének tekinthetők. A Horthy-kultusz és a többi vezérkultusz közötti igen jelentős különbségek így a rendszer jellegéből, illetve az egyes vezérek politikai pozíciójából fakadtak. Vezérkultuszt építeni ellenzéki helyzetben is lehetett, nem demokratikus keretek között is, azonban ez meghatározta a kultuszépítés sikerét, például a tömegkommunikáció alkalmazását illetően. Egy totalitárius rendszerben ennyi lehetőséget sem kaptak volna azok, akik ellenzéki vezérkultusz építésére adták volna a fejüket.

137 Sipos Balázs: Sajtó, sajtópolitika és nyilvánosság a Horthy-korszakban. *Korunk*, 2012/11. 81.

138 A politikai rendszer jellegéhez l. Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris, 2003. 235.; Püski Levente: Demokrácia és diktatúra között. A Horthy-rendszer jellegéről. Historiográfiai helyzetkép. In: Romsics Ignác (szerk.): *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Budapest, Osiris, 2005. 206–233.

Az *Új Ember* megszüntetésére tett lépések 1945 végén

Sz. Nagy Gábor*

A második világháború után az addig fennálló sajtóstruktúra teljesen átalakult. A piaci alapon működő kiadóvállalatok, a magánszemélyek által kiadott sajtótermékek eltűntek, és helyüket a pártpolitikai alapon szervezett kiadók lapjai vették át. A politikai lapok kiadása pedig kizárólag a pártok hitbizománya lett. Ebben az új szerkezetben a katolikus sajtó csak nehezen találta meg a helyét.

Az újonnan megalakult Magyar Nemzeti Függetlenségi Front és az Ideiglenes Nemzeti Kormány nem tekintette céljának, hogy a katolikus sajtótermékek megjelenését támogassa. A szovjet nyomásra a hatalmat egyre inkább magához ragadó Magyar Kommunista Párt mindent megtett azért, hogy az egyházi sajtó (és általában a polgári, konzervatív sajtó) ne kaphasson akkora teret, mint a Horthy-korszakban. Az 1945. január 20-án megkötött fegyverszüneti egyezmény pedig a szovjet vezetésű Szövetséges Ellenőrző Bizottság kezébe tette a sajtópolitika feletti tényleges rendelkezést. A lapengedélyek kiadása ezután már nem a Miniszterelnökség hatáskörébe tartozott, hanem a Szövetséges Ellenőrző Bizottság jogkörébe. A papírhiányt a sajtópolitika irányító pedig nem egy esetben politikai fegyverként fordították a nekik nem tetsző pártok és lapjaik ellen. A helyzetet jól jellemzi, hogy még a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front pártjaként a kormányban részt vevő Nemzeti Parasztpárt központi napilapját, a *Szabad Szót* is az ideiglenes megszűnés fenyegette.[1] Ilyen körülmények között a katolikusoknak még arra sem volt esélyük, hogy napilapot indítsanak, nem hogy arra, hogy legalább megközelítőleg annyi lapot adjanak ki, mint a háború előtt.

A katolikus sajtó helyzetének megértéséhez elengedhetetlenül szükséges, hogy címszavakban felvázoljuk az *Új Ember* kiadójának, az Actio Catholicának, illetve a katolikus egyház történetének legfontosabb eseményeit. Ezek nélkül ugyanis kevésbé lenne érthető mindaz, ami az *Új Ember*rel történt 1945 végén. A vizsgált időszak sajtópolitikáját a tanulmányban nem tárgyaljuk, a lényeges

* Történész-levéltáros, PhD-hallgató, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. E-mail: sz.nagy.gabor@gmail.com.

1 Erről l. Sz. Nagy Gábor: Az 1945. júliusi papírbotrány reprezentációja a korabeli politikai sajtóban. *Médiakutató*, 2014/2. 105–115.

mozzanatok a bevezetésből és a katolikus sajtótörténet itt bemutatott momentumai is jól jellemzik.[2]

1. Az Actio Catholica 1945 után

A katolikus egyház 1945 után nem volt képes visszanyerni korábbi pozícióját. 1945 elején ugyan még úgy tűnt, hogy a vallás szabad gyakorlását és az egyház[3] tevékenységét a hatalom nem fogja korlátozni, azonban 1947 őszére nyilvánvalóvá vált, hogy az ország a kommunista diktatúra felé sodródik, és ebben a kialakuló új rendszerben az egyház nem kaphatja meg a társadalmi súlyának megfelelő szerepet. Vezetőit szinte teljesen kiszorították a politikai döntéshozatalból, a földreform miatt pedig gazdasági helyzete is megroppant. Mindezek mellett az egyház nem rendelkezett megfelelő számú sajtótermékkel, és nem volt olyan párt sem, amelyet a katolikus klérus egyöntetűen támogatott volna.

Ebben a helyzetben az egyházon belül felértékelődött a katolikus társadalmi szervek munkája. Ezek közül kiemelkedett a Katolikus Agrárifjúsági Legényegyesületek Országos Testülete (KALOT),[4] valamint az Actio Catholica. A katolikus társadalmi szervezetek munkájának összehangolására 1932-ben létrehozott gyűjtőszervezet helyzete és lehetőségei azonban ekkor szintén korlátozottak voltak. Gazdaságilag megnehezítette a helyzetét, hogy a működését korábban támogató Magyar Katolikus Vallásalap a földreform miatt elvesztette vagyonának nagy részét. És hiába írta elő a törvény a kárpótlást, ez végül soha nem teljesült. A támogatás elmaradása miatti bevételkiesést azonban részben pótolta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által, dologi kiadásokra több esetben kiutalt nagyobb összeg. Emellett anyagi támogatást nyújtott több ízben a Földművelésügyi Minisztérium, a főváros, valamint a külföldi hittestvérek és a külföldön élő magyar katolikusok is. 1945 augusztusa után jelentős bevételeket könyvelhettek el az *Új Ember* című hetilapból.

Mindezek mellett az Actio Catholicát súlyosan érintette Serédi Jusztinián halála is. A mindenkori hercegprímás ugyanis az Actio Catholica elnöki posztját is betöltötte. Serédi halála után ideiglenesen Czapik Gyula egri érsek lett az ügyvezető elnök. További nehézséget okozott az egyesület működésében, hogy a hatóságok Nyisztor Zoltán és Wünscher Frigyes alelnököket, Gáspár Jenőt, a sajtóosztály elnökhelyettesét, valamint Kósa Kálmán főtitkárt háborús bűnök elkövetése miatt letartóztatták.[5] Az Actio Catholicán belüli állapotokról, a letartóztatásokról és a változtatás szükségességéről írt Szekfű Gyula 1945 áprilisában Grősz József kalocsai érseknek. Szekfű külön kiemelte Wünscher és

2 A koalíciós időszak sajtópolitikájáról l. Sz. Nagy Gábor: A magyar sajtópolitika a koalíciós időszakban (1944 októberétől 1948 közepéig) – Sajtótörténeti vázlat. *Századok*, 2014/6. 1465–1490.

3 Az egyház a továbbiakban a katolikus egyházat jelenti.

4 A KALOT 1945 utáni tevékenységéről l. Balogh Margit: *A KALOT és a katolikus társadalompolitika, 1935–1946.* Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1998. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 23.) 160–207.

5 Gianone András: *Az Actio Catholica története Magyarországon, 1932–1948.* Budapest, ELTE BTK TDI, 2010. (Monográfiák 1.) 154–157.

Nyisztor háború alatti tevékenységének káros hatásait. Szekfű elkerülhetetlennek látta Mihalovics Zsigmond prelátusnak, az Actio Catholica országos igazgatójának a leváltását is.[6] A május 24-én tartott püspökkari konferencia azonban kiállt a megvádoltak mellett. Drahos János esztergomi káptalani helytartó arra kérte a konferenciát, hogy Nyisztor helyére ideiglenes elnökhelyettest válasszon. A konferencia Grősz Józsefet bízta meg az ideiglenes vezető kiválasztásával, és úgy határozott, hogy az új hercegprímás kinevezéséig személyi ügyekben ne szülessen döntés, mert ő mint az Actio Catholica elnöke az egyedüli jogosult ez ügyben.[7]

Mindszenty József 1945. októberi esztergomi érseki beiktatása után az Actio Catholica elnöksége lemondott. A hercegprímás Czapik Gyula egri érseket kérte meg, hogy továbbra is vállalja az ügyvezető elnöki posztot. Czapik ugyan habozott, de végül a püspöki kar egyhangú állásfoglalását látva mégis elvállalta a posztot. Mihalovics Zsigmond továbbra is országos elnökként vett részt az Actio Catholica munkájában. A sajtóosztály élére Sík Sándor piarista szerzetes, szegedi egyetemi tanár került, egyelőre elnökhelyettesként. A sajtóosztály vezetőjének megválasztása az Actio Catholica kiadásában megindult katolikus hetilap, az *Új Ember* miatt is fontos volt.[8]

2. A katolikus sajtó 1945 után

Az *Új Ember* első száma 1945. augusztus 9-én jelent meg. Addig azonban a katolikus egyház több sikeretlen kísérletet is tett arra, hogy lapot adhasson ki.

Ahogyan azt már láthattuk, az egyház szinte minden téren vesztett 1945 előtti pozíciójából. Nem volt ez másként a sajtó területén sem. 1910-ben a katolikusok 11 politikai napilappal és 77 folyóirattal rendelkeztek. Ez a szám 1939 után 180-ra emelkedett. A Központi Sajtóvállalat három napilappal is rendelkezett. Ez a kedvező állapot egészen 1944 decemberéig tartott, amikor a Szálasi Ferenc vezette nyilas kormány három kivételével átmenetileg felfüggesztette a budapesti lapok terjesztését.[9] A front elvonulása után a sajtópolitikai elszigeteltség továbbra is megmaradt.

A katolikus egyház vezetői jól tudták, hogy a hívek megtartása, valamint a kialakuló új rendszerben való aktív részvételük nem lehetséges katolikus sajtó nélkül.[10] Ezért szinte az első pillanattól kezdve lépéseket tettek ennek a célnak az elérése érdekében.

6 A levelet közli: Szakolczai György: Szekfű Gyula és Jánosi József 1945. áprilisi levelei a Magyar Katolikus Püspöki Karnak. *Múltunk*, 2008/4. 112–116.

7 Beke Margit (szerk.): *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között.* Köln–Budapest, Argumentum, 1996. 37–38.

8 Beke (1996): 54–55., Gianone i. m. 159–160. Az Actio Catholica szakosztályainak működéséről és tevékenységéről l. Gianone i. m. 165–185.

9 Klestenitz Tibor: Az újrakezdés reménye. A katolikus újságírás helyzete 1945 után. In: Marton József–Diósi Dávid (szerk.): *Megmenekültem az oroszlán torkából. Az erdélyi katolikus egyház a megpróbáltatások idején: 1848, 1948.* Budapest–Kolozsvár, Szent István Társulat–Verbum, 2015. 181.

10 L. Mindszenty József: *Emlékirataim.* 4. kiad. Budapest, Szent István Társulat, 1989. 71–72.

Nem sokkal a magyarországi hadműveletek befejezése után, 1945. április 30-án Grősz József kalocsai érsek, Mindszenty József veszprémi és Shvoy Lajos székesfehérvári püspök látogatást tett Miklós Béla miniszterelnöknél. A három egyházi vezető többek között arra kérte a miniszterelnököt, hogy támogassa a katolikus egyház napilap iránti igényét, mert ez „súlyos sérelme a katolikus magyarságnak". Kérelmüket, amelyben kifejtették, hogy a katolikus egyház a Központi Sajtóvállalat (KSV) részére kéri a lapengedélyt, írásban is átadták a miniszterelnöknek. A kérelemben hangsúlyozták, hogy a háború előtt két napilapjuk volt, de a jelenlegi politikai körülményeket figyelembe véve megelégednének eggyel is. Mivel tisztában voltak azzal, hogy egy pártközi megállapodás alapján politikai lapot csak pártok adhattak ki, utaltak rá, lehetőség mutatkozik arra, hogy egy politikai párthoz tartozó, és mind a katolikus egyház, mind a KSV számára „kifogástalan állampolgár" legyen a lap kiadója, ahogy erre több példa is akadt politikai napilapok esetében. Ezek után a három egyházi vezető felkereste Balogh István miniszterelnökségi államtitkárt (egyben a sajtóosztály vezetőjét), aki azt közölte velük, hogy a papírhiány miatt egyelőre nincs lehetőség a lapengedély megadására, de elérhető, hogy a szovjet vezetés alatt álló Szövetséges Ellenőrző Bizottság hajlandó legyen az engedély megadására „valamiféle ellenszolgáltatás" fejében. Az írásban átadott kérelmére a Miniszterelnökség Sajtóosztálya június 7-i levelében kifejtette, hogy a kérést nyilvántartásba vették, azonban „elintézésre csak akkor kerülhet sor, ha megfelelő papírkészlet áll rendelkezésre és a sajtójogi kérdések, – tekintettel a fegyverszüneti szerződés 16. pontjára is, – véglegeződnek".[11]

Május 20-án Shvoy Lajos és Neményi Lajos felelős kiadó a székesfehérvári római katolikus egyházmegye által kiadni kívánt *Új Fehérvár* című politikai napilap számára kért lapengedélyt a Miniszterelnökségtől. Indoklásuk szerint

> „nagy múltjánál fogva pedig mint az ősi koronázó és püspöki város, de az egész Dunántúl egyetlen katolikus napilapja is megérdemli, hogy a demokratikus Magyarország kialakításából részt kapjon".

A lapot ugyan 1944 decemberében az orosz katonai parancsnokság már engedélyezte, és a város 1945. márciusi megszállása után ezt az engedélyt meg is újította. Ennek ellenére 1944. november 19-e után már nem jelent meg. A lapot a Független Kisgazdapárt és a Polgári Demokrata Párt helyi és megyei szervezetei mint a két párt közös lapját kívánják megjelentetni. A Miniszterelnökség Sajtóosztálya május 30-i levelében értesítette a püspököt, hogy a lapengedély iránt kérelmét nyilvántartásba vették, de jelen pillanatban a lapengedély megadására nincs lehetőség.[12]

11 A Miklós Bélával és Balogh Istvánnal folytatott személyes találkozóról: BEKE (1996): 33. Az írásbeli kérelemről: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL) XIX-A-1-j-V-1501/1945. Központi Sajtóvállalat kérelme egy politikai napilap tbn. (nyilvántartás), 1945. április 30. A Miniszterelnökség Sajtóosztályának elutasító válasza egy sablonlevél volt.

12 MNL OL XIX-A-1-j-V-2330/1945. Székesfehérvári róm. kath. egyházmegye „Új Fehérvár" c. lap engedélyezése tbn., 1945. május 20.

1945 májusában további lapindítási kérelmek is érkeztek a Miniszterelnökség Sajtóosztályához, amelyeket azonban egytől egyig elutasítottak a már korábban bemutatott indokok miatt. Május 19-én a Korda Ipari és Kereskedelmi Rt. kért engedélyt az *Utunk*[13] című hitbuzgalmi lap megindítására. A lap 1934 óta jelent meg Czapik Gyula egri érsek szerkesztésében, de 1944. december 1-je óta szünetelt. A kérelem szerint ennek ellenére nagy volt az érdeklődés a lap iránt: előfizetők (köztük sok-sok külföldi) és új vásárlók is. A lap megjelenését főként a „mélyebb lelkiséget művelők [...] kívánják [...], mert helyét semmi sem pótolja". A lap érdekében május 21-én Gyenis András jezsuita rendtörténész levelet intézett egy valószínűleg befolyásos ismerőséhez,[14] amelyben kifejtette, hogy a lap 1945-ben még nem jelent meg, holott a nyomda elő tudná állítani. A lap a katolikus egyház számára is fontos lenne, hiszen ha már „annyi gát emelkedik más irányba", akkor legalább a lelkiségi folyóiratok jelenhessenek meg, amelyek elsősorban szerzetesekhez és apácákhoz szólnának. Gyenis még arra is utalt, hogy milyen sokszor segítette ki Balogh Istvánt 1945 előtt, ezért most az ő segítségét kéri ebben az ügyben, hiszen „nemcsak a caritas [szeretet], hanem a iustitia [igazság] is kívánja ilyen folyóirat engedélyezését".[15] Május 25-én P. Baldin Bertalan Szent Domokos rendi tartományfőnök két hitbuzgalmi lap kiadására kért engedélyt. A terv szerint a *Rózsafüzér Királynéja* a 700 ezer tagot számláló Rózsafüzér Társulat hivatalos lapjaként jelenne meg, míg a *Credo* a magyarországi Credo Férfiegyesületek hivatalos közlönyeként, amely „Magyarországon az egyedüli kizárólag férfiaknak szánt hitbuzgalmi lap[ként]" havonta kétszer jelent volna meg.[16]

A május 24-i püspökkari tanácskozáson Pintér László kanonok úgy vélte, érdemes volna „megmozgatni a hitbuzgalmi lapok ügyét", de a püspöki kar jól látta, hogy az adott helyzetben erre nem volt esély, így nem is tettek lépéseket ez irányban.[17]

Ugyanakkor 1945 májusában a Szövetséges Ellenőrző Bizottság engedélyezte a *Kereszt*,[18] *A Szív*, *Lélek Szava*, *Katolikus Szemle* című lapokat, míg június-

13 1945. április 13-án a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség délkerületi (szegedi) titkársága is *Utunk* címen kívánt lapot megjelentetni, de az ő kérelmüket is elutasította a Miniszterelnökség Sajtóosztálya.

14 A levél címzettjéről nem tudunk semmit, azon kívül, hogy Gyenis „Kedves Rezső barátom!" megszólítással kezdte a levelét.

15 MNL OL XIX-A-1-j-V-2674/1945. „Utunk" c. folyóirat engedélyezése tbn., 1945. május 30.

16 MNL OL XIX-A-1-j-V-2664/1945. Szent Domokos Rendi tartományfőnökség, P. Baldin Bertalan, a „Rózsafüzér Királynéja" c. lap engedélyezése tbn., 1945. május 25.; MNL OL XIXI-A-1-j-V-2665/1945. Szent Domokos-Rendi tartományfőnökség, P. Baldin Bertalan tartományfőnök, a „Credo" c. hitbuzgalmi lap engedélyezése tbn., 1945. május 25. A *Credo* végül 1945-ben egyszer, 1946-ban rendszertelenül, 1947-ben havonta jelent meg. L. DEZSÉNYI Béla–FALVY Zoltán–FEJÉR Judit: *A magyar sajtó bibliográfiája, 1945–1954*. Budapest, Művelt Nép, 1956. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai, 36.); valamint http://www.katolikus.hu/k_sajto/katsajto.html, 144. pont.

17 BEKE (1996): 43.

18 A *Kereszt* az *Új Ember* című lap eredeti címe volt, de ezen a néven soha nem jelent meg. Erről később szó esik a tanulmányban.

ban a *Gyöngyösi Katolikus Tudósítót.*[19] Mindezek mellett a *Magyar Kurír* című kőnyomatos újra megjelenését is jóváhagyta a kormányzat.[20] 1945 augusztusában pedig a Magyar Országos Katolikus Kántorszövetség lapja, a *Katolikus Kántor* című egyházzenei szemle kapott engedélyt arra, hogy egyetlen összevont szám erejéig megjelenjen, de a lap az engedély ellenére nem került kiadásra.[21]

1945 szeptemberében a Szent István Társulat adott be kérelmet két lap kiadása ügyében, a Miniszterelnökség Sajtóosztálya azonban a kérelmeket elutasította. Pedig a *Nemzetnevelés,* és ennek mellékleteként megjelenő *Katolikus Tanügyi Közlöny* újrakiadását Grősz József is szorgalmazta.[22]

1946 októberében Bozsik Pál a püspökkari konferencián jelentette be, hogy *Magyar Néplap* címen katolikus hetilapot indítana. A püspökkari konferencia azonban nem foglalt állást az ügyben. Ugyanakkor a Központi Sajtóvállalat által kért „erkölcsi támogatást" egy lap megindítására a püspökkari konferencia megadta.[23]

A katolikus egyház lapindítási terveit a Miklós Béla vezette Ideiglenes Nemzeti Kormány nem támogatta, noha Balogh István államtitkárként többször is ígéretet tett arra, hogy segítséget nyújt az egyháznak. Végül a katolikusoknak be kellett érniük két hetilappal: *A Szív* címmel megjelenő hitbuzgalmi lappal és az *Új Ember*rel.[24] Napilapot azonban nem indíthattak.

3. Az *Új Ember* indulása, helyzete és lehetőségei

Az *Új Ember* 1945. augusztusi indulása szintén nem volt zökkenőmentes. Az Actio Catholica a lap indításáról szóló engedélyt még májusban megkapta, de az egyesület nem rendelkezett sem lapkiadói tapasztalattal, sem újságírógárdával. Így az azonnali indulásra nem volt meg a lehetőség. Az új lap az eredeti tervek szerint *Kereszt* címmel jelent volna meg, erre kaptak engedélyt. Mihalovics azonban Baloghnál kérvényezte a lap névváltoztatásának az engedélyezését *Új Emberre.*[25]

A szerkesztőség felállítása és az újságírói gárda toborzása is sok nehézséggel járt. A katolikus újságírók nagy része még nem esett át az igazolási eljáráson, és a főszerkesztő kiválasztása is nehezen ment. Legelőször Sík Sándort kérték

19 Beke (1996): 43.; MNL OL XIX-A-1-j-V-2545/9245. Lapengedély iránti kérelmek, 1945. június 7.
20 Klestenitz (2015): 189.
21 XIX-A-1-j-V-7786/1945. A „Katholikus Kántor Egyházzenei Szemle" című folyóirat összevont számának engedélyezése, 1945. augusztus 25., valamint http://www.katolikus.hu/k_sajto/katsajto.html 788. pont.
22 XIX-I-10-99/1945. A Szent István Társulat kérvénye Kállai Gyula miniszterelnökségi államtitkárhoz, melyben folyóirata, az „Élet" szépirodalmi, tudományos és hitbuzgalmi képes hetilap újra való engedélyezését kéri, 1945. szeptember 1.; XIX-I-10-112/1945. A Szent István Társulat kérvénye Kállai Gyula miniszterelnökségi államtitkárhoz, melyben a Nemzetnevelés és az ennek mellékletét alkotó Katolikus Tanügyi Közlöny c. két hetenként megjelenő időszaki lap megjelenését kérelmezi, 1945. szeptember 12.
23 Beke (1996): 61.
24 1946-ban jelenhetett meg újra a *Vigilia,* így háromra nőtt a katolikus lapok száma.
25 Gianone (2010): 187–189.

fel, aki először elvállalta a megbízást, később azonban lemondott a posztról. Sík ugyanis az első számban egy olyan írás megjelentetését tervezte, amelyben a katolikusok bocsánatot kérnek az 1944-es zsidóüldözésért. Véleménye szerint a katolikusoknak önvizsgálatot kellett volna tartaniuk ebben az ügyben. Sík szerint a püspöki kar nem végezte el azt a megújhodást, amelyet Szekfű Gyula korábban már idézett levelében szorgalmazott. Mihalovicsék ezt a gesztust elvetették. Véleményük szerint a katolikusok nagy része semmiféle bűnt nem követett el, és az egyházi tanítás egyébként sem fogadja el a kollektív felelősségre vonás gondolatát. Sík ezek után döntött úgy, hogy nem vállalja el a lap főszerkesztését. A visszalépés annyira elkeserítette Mihalovicsot, hogy fontolóra vette a lapengedély visszaadását is. Sík helyett Pénzes Balduin bencés szerzetesnek ajánlották fel a felelős szerkesztői posztot, aki el is vállalta a megbízást. Július 17-én Mihalovics felhívást intézett a katolikus papokhoz és a szerzetesekhez, hogy hirdessék és terjesszék a lapot.[26]

Az új főszerkesztő kinevezése után megindult a lap újságírógárdájának az összeállítása. Ez a két világháború közötti keresztény lapok régi újságíróból állt: Szigeti Endre, Mihelics Vid, Ijjas Antal, Kézai Béla, Kunszery Gyula, Rónay György és Sad Béla. A felvidéki keresztény sajtó volt munkatársai közül pedig Sinkó Ferenc és Magyar Ferenc lett a lap munkatársa.[27] Azonban a szakmailag egyik legelismertebb, antikommunista Tóth László nem kapott állást a lapnál, és csak alkalmi publikációkat írt.[28]

Az *Új Ember* végül 1945. augusztus 9-én jelent meg először 20 000 példányban. A lapot a Stephaneum Nyomda és Lapkiadó (Szent István Társulat) állította elő. A program kezdetben nem az újonnan kialakuló rendszerrel szemben fogalmazódott meg. A lap elsősorban nem politikai lap akart lenni (nem is erre kapott engedélyt), hanem az új kereszténység megteremtése, a magyarság lelki talpra állítása mellett tette le a voksát.[29] Ahogy Pénzes fogalmazott az első számban:

„Morus Tamás optimizmusával, Szent Ágoston őszinteségével, a magyar katolikus paraszt realitásával és konok kitartással akar dolgozni az Új ember az új ember kialakításában."[30]

Később azonban az állandósuló támadások a lap és az egyház ellen a program újragondolására késztették a szerkesztőséget, így végül szembekerült a rendszerrel.[31]

A hetilap indulását a katolikus társadalom nagy örömmel és megelégedéssel vette. Az első számtól kezdve táviratban, levélben „egyre fokozódó sürgetéssel" kérték a hívek a szerkesztőséget, hogy emeljék a példányszámot, és

26 Uo. 187–188.
27 Szeghalmi Elemér: *Keresztény küzdelmek és megtorpanások. Az Új Ember 1945–1956 között.* Budapest, Új Ember, 2000. 5.
28 Klestenitz (2015): 189–190.
29 Szeghalmi (2000): 5.
30 Pénzes Balduin: Új ember. *Új Ember,* 1945. augusztus 9. 1.
31 Szeghalmi (2000): 5.

hogy a lapot juttassák el mindenhová, oda is, ahová korábban nem jutott el. A kiadó természetesen igyekezett volna az igényeket kielégíteni, de tudomásul kellett vennie, hogy a papírhiány miatt „szűk és korlátolt lehetőségekről van szó". Azonban a szerkesztőség azon reményének is hangot adott, hogy „a felelős tényezők egyöntetű közreműködésével" hamarosan elhárulnak ezek a problémák. Addig is a szerkesztőség azt kérte az olvasóktól, hogy a fennmaradó példányokat a magánszemélyek, a szervezetek adják tovább oda, ahová nem jutott a lapból. Ezzel segíthetnek a lapot jobbá tenni, ugyanis nem lehet arra várni, hogy a kiadó, a központ egyedül elintézi a terjesztést. Segíteni kell a lap terjesztésében, ez minden katolikus érdeke[32] – írták.

A lap indulásakor előfizetésre a folyton változó lapárak miatt nem volt lehetőség. Példányonkénti megrendelés volt csak lehetséges, de a postaköltséget a megrendelőnek kellett állnia.[33] A lap ára a hiperinfláció miatt egyre emelkedett. Augusztusban 6 pengő volt, szeptember elején 8, majd a hónap végén 10 pengőre emelkedett.[34] Az anyagi nehézségek megoldására Halász Péter a lap szeptember 9-i számában azt javasolta, az egyház szervezzen egyszeri sajtónapot egy katolikus sajtótermék javára minden templomban. Az így befolyó összeget egy katolikus lapra, akár az *Új Ember*re is, kell fordítani. Halász reményei szerint a papírprobléma rövidesen megoldódik, és akkor a lehető legnagyobb terjedelembe jelenhet meg a lap. Ha ez megvalósul, törekedni kell arra, hogy a lap olcsó és mindenki számára elérhető legyen. A terjesztésre a plébániák szervezzenek „lapelosztó-gárdát", amely minden „katolikus ház asztalára" eljuttatja a lapot. Halász konklúziója az, hogy „[ú]j idők új nehézségei indítanának erre a feladatra!"[35] Halász javaslata végül nem valósult meg, és a lapnak újabb nehézségekkel kellett szembenéznie az ősz végén, a tél elején.

Az ár tovább növekedett: október 14-én 12, 21-én 16, 28-án 30 pengőbe került az *Új Ember* egy példánya. A november 4-i szám már 60, a 11-i szám 100, a 18-i 200, a 25-i 300 pengő volt. A december 2-i szám ára szintén 300 pengő volt, azonban a december 16-i szám már 1000, ami az év végéig már nem emelkedett tovább.[36] A lap példányonkénti nyomdai előállítása novemberre a kezdeti költség húszszorosára emelkedett. A gazdasági nehézségek miatt a lap munkatársai annyi fizetést kaptak, amennyit Mihalovics össze tudott szedni.[37]

Mindezek mellett az egyre növekvő papírhiány is megnehezítette a szerkesztőség életét. A papír beszerzése rengeteg utánjárást igényelt. A lap október vége felé már egyre kevesebb papírt kapott, amiben valószínűleg közrejátszott a választási körlevél is, így a tényleges papírhiány mellett politikai okok is álltak a háttérben.[38] Mindezt megerősíti, hogy a baloldali lapok először Mindszenty-

32 Válasz levelekre. *Új Ember*, 1945. augusztus 26. 8.
33 Válasz levelekre. *Új Ember*, 1945. szeptember 2. 8.
34 Az „Új Ember" papírügye. *Új Ember*, 1945. december 16.
35 Halász Péter: Kritika és indítvány a katolikus sajtóról. (Múlt és jövő között). *Új Ember*, 1945. szeptember 9. 3.
36 Az „Új Ember" papírügye. *Új Ember*, 1945. december 16.,
37 Gianone (2010): 189.
38 Uo.

nek az *Új Ember*ben megjelent írásait támadták, klerikális és fekete reakciót kiáltva, majd novembertől a lap és az egyház ellen is támadást intéztek a *Szabad Nép*, a *Szabadság*, a *Népszava* és a *Ludas Matyi* hasábjain.[39] Novemberben a lap példányszámát 10 ezerre kellett csökkenteni. Az 1945. novemberi választások után sem javult a papírellátás, noha az újonnan alakult Tildy-kormány több tagja is támogatta a lapot. Végül a helyzet odáig fajult, hogy az *Új Ember* 1945. december 9-én már nem került az olvasók asztalára.[40]

4. Az *Új Ember* papírügye 1945 decemberében

1945. november 23-án este küldönc érkezett a Miniszterelnökségtől az Actio Catholica Országos Elnökségének Ferenciek terén található irodájába, hogy egy levelet adjon át. A levél mindössze egyetlen mondatból állt, de tartalma súlyos következményeket vetített előre.[41]

„Folyó évi november hó 19.-én tartott államminiszteri értekezlet határozata értelmében értesítem, hogy a t. Cím kiadásában megjelenő Új Ember című lap az ország súlyos papírhelyzetére való tekintettel papírkiutalásban nem részesülhet."[42]

Természetes, hogy a kiadó, az Actio Catholica országos elnöke, Mihalovics Zsigmond nem akart belenyugodni abba, hogy a kormány megfossza a katolikus társadalmat egyetlen közéleti lapjától. Ezért december 1-jén levelet intézett Tildy Zoltán miniszterelnökhöz, valamint az *Új Ember* december 2-i számában a katolikus közvéleményhez is. A két írás szövege szinte teljesen megegyezett, ugyanakkor a miniszterelnöknek írt levele tényszerű, míg a lapban megjelentett írása[43] helyenként magyarázó, elemző, olykor propagandisztikus is. Mindez teljesen érthető, hiszen a lap átlagos olvasója valószínűleg nem volt tisztában a sajtópolitikai helyzet részleteivel.

A miniszterelnöknek írva Mihalovics hangot adott annak, a katolikus társadalom nem fogadja el, hogy az új kormány a papírkiutalás megvonásával próbálja meg elnémítani egyetlen kulturális és társadalmi lapját. Mihalovics furcsának tartotta, hogy miközben a pártok napi- és egyéb lapjai továbbra is megkapják a számukra kiutalt papírt, addig az *Új Ember* nem támogatható tovább. A lap augusztus 9-ei megjelenése óta mindössze heti 700 kilogramm papírt kapott, az utolsó négy számra azonban ennek is csak a felét, 350 kilót utaltak ki. Ez azt jelenti, hogy havonta 1400 kiló papírt kapott, ami még egy százalékát sem tette ki annak a papírmennyiségnek, amennyit a magyar sajtó havonta felhasznált. A kormány döntése azért is furcsa volt Mihalovics szerint, mert a lap

39 Szeghalmi (2000): 5–6.
40 Gianone (2010): 190.
41 A hivatalos papírkiutalás megvonásával akarják az „Új Ember"-t megfojtani? Mit szól ehhez az ország többsége és a magyar katolicizmus? *Új Ember*, 1945. december 2. 1.
42 MNL OL XIX-A-1-j-V-11.082/1945. A lapok papírellátásának szüneteltetése, 1945. november 21.
43 A cikk szerző nélkül jelent meg, jelezvén, hogy nem egy ember véleményét, hanem a szerkesztőség állásfoglalását adják közre.

számára kiadott lapengedélyt a potsdami konferencián[44] annak a bizonyítására használták fel, hogy Magyarországon létezik „demokratikus sajtószabadság [...] s ezt a katolikus sajtó is élvezi". A történtek ellenére a magyar katolikusok nem mondhatnak le egyetlen lapjukról, mert „az állam annyival mindenesetre tartozik a magyar katolicizmusnak, hogy lapjai a többiekkel egyenlő feltételek mellett jelenhessenek meg". Ezért kérte Tildytől a papírkiutalás megvonását elrendelő miniszterelnökségi döntés érvénytelenítését, valamint a lap számára legalább heti ezer kiló papír kiutalását.[45]

A december 2-án megjelent *Új Ember*-cikk, ahogyan azt már említettük, a miniszterelnöknek írt levél gondolatait ismétli, azonban több helyütt is többet mond, mint a hivatalos levél. Mihalovics rámutat a papírkiutalás megvonásának következményeire: a papír zárolt áru, hivatalos papíron kívül más papír nem lehet forgalomban, ezért aztán a kiutalt papír megvonása egyenlő a lap megszűnésével. A Tildynek címzett levelében általánosságban beszélt a politikai pártokról, itt azonban külön is kiemeli a Nemzeti Parasztpártot, a név említése nélkül, de egyértelműen beazonosíthatóan: „van párt, amely az ország szavazatainak mindössze öt százalékát szerezte meg". Mindez az arányok érzékeltetése miatt fontos, hiszen „a magyar katolicizmus ugyanakkor az országnak még ma is több mint hatvan százalékát jelenti", nekik mégsem jutott elegendő papír. A lap részére juttatott papírmennyiség alakulásáról szintén szólt az írásában, kiegészítve azzal, hogy az ország rotációspapír-szükséglete havonta 40 000 kiló, ennek fedezetére és némi tartalék képzésére pedig havi 60 000 kiló rotációs papírt gyártanak. „Hasonlítsuk össze – írja Mihalovics – a havi negyven vaggont [40 000 kg] a tizenegy mázsával [1 400 kg], azonnal szembetűnik, milyen kevés megtakarítás érhető el ennek megvonásával." Mihalovics a potsdami konferenciára való utalást sem hagyta el, amellyel azt kívánta bizonyítani az olvasónak, hogy milyen súlyos tájékozatlanság az a lépés a kormánytól, hogy pont attól a laptól veszik el a papírt, amelynek az engedélye egykor „tanubizonyságaként szerepelt, hogy Magyarországon igenis demokratikus sajtószabadság van s ezt a katolikus sajtó is élvezi".

A továbbiakban Mihalovics kiemelte, „[a] megszálló orosz katonai és polgári hatóságok" a lap indulásakor mindent megtettek azért, hogy ne csak az engedélyt adják ki, hanem a megjelenéshez szükséges papírt is rendelkezésükre bocsássák. Erre pont magyar kormány hozott intézkedést a lap elnémítására. Azt a lapot, amelynek ugyan van hivatalos lapengedélye, azonban nem rendelkezik „a hivatalos fórumok által kezelt és kizárólagosan általuk kapható pa-

44 Mihalovicsnak a potsdami konferenciára való hivatkozása meglehetősen furcsának hat. Potsdamban ugyanis szóba sem került a lap engedélye, még tágabb, a katolikus egyháznak tett gesztus formájában sem. A sajtószabadság kérdése is kizárólag Lengyelország kapcsán került szóba, Magyarország pedig kizárólag a békekötés és a nemzetközi elismertség tekintetében került napirendre. Arról sincs pontos információnk, hogy Mihalovics honnan vette ezt az értesülését, hiszen magyar diplomata nem vett részt a konferencián. Elképzelhető, hogy külföldi forrásokból származott ez a dezinformáció.

45 MNL OL XIX-A-1-j-V- 11.598/1945. „Új Ember" papírigénylése. Mihalovics Zsigmond, az Actio Catholica országos igazgatója, levele Tildy Zoltán miniszterelnökhöz, 1945. december 1.

pírral". A magyar katolikus sajtó elnémítása Mihalovics szerint a „nemzetközi életben is igen kedvezőtlen visszhangokat kelthet és súlyos félremagyarázásokra adhat alkalmat". A cikkben Mihalovics bővebben kifejtette azt a gondolatát, amelyet a Tildynek írt levelében az állam tartozásaként említett a katolikus egyházzal szemben. A lap ugyanis, mint a „magyar katolicizmus kulturális és társadalmi hetilapja", jogot formál arra, hogy továbbra is részesüljön a papírkiutalásban, amelyet eddig is hivatalos áron és igen csekély mennyiségben kaptak meg. Ez a mennyiség csak töredéke az egy napilap egyetlen számára felhasznált papírnak. Nem mondanak le arról sem, hogy a katolikusok napilapot kapjanak, és további sajtótermékeik is megjelenhessenek. A magyar állam mindenesetre olyan sok mindennel tartozik a katolicizmusnak, hogy az a „legkevesebb, hogy lapjainknak a többiekkel egyenlő feltételek mellett adjon életlehetőségeket". Ha ezt nem teszi, akkor tulajdonképpen megtagadja a demokráciát és a szabadságot. Végezetül Mihalovics felhívást tett közzé

> „annak a tábornak, amely a fővárosban és a vidéken mellettünk sorakozik – az egész magyar katolikus társadalomnak, papságnak és hívőknek – azt üzenjük, álljanak készen arra, hogy megmutathassák szabad társadalmi erők erejét és hatalmát akkor, amikor a magyar katolicizmusnak egyik legnagyobb életérdekéről van szó".[46]

Az írás megjelenése után táviratok és levelek tucatjai érkeztek a Miniszterelnökséghez az *Új Ember* melletti kiállás tanúbizonyságául. Írtak egyházi emberek és magánszemélyek, egyházközségek, egyesületek és társadalmi szervezetek. Piliscsévén az egyházközség képviselő-testületi gyűlést tartott az ügyben, amelynek határozatát szintén megküldték a Miniszterelnökségnek. De a Független Kisgazdapárt sárospataki szervezete is levélben fordult a kormányfőhöz.[47]

A Mihalovics által írt levél, a cikk, valamint a katolikus társadalom tiltakozása nyomán a kormány meghátrált. A Miniszterelnökség értesítette a lap kiadóját, hogy engedélyezik számukra a papírkiutalást, de rotációs papír helyett csak sima papírt kaphatnak. Mihalovics heti 1000 kg 84/119 cm-es, 50 grammos sima papírt igényelt a Stephaneum Nyomda részére.[48] Először heti 700, havi 2400 kiló papír kiutalásáról döntöttek, de december 6-án Kállai Gyula miniszterelnökségi államtitkár már csak heti 400 kg íves papír kiutalását engedélyezte.[49]

Az *Új Ember* december 16-án újra megjelenhetett. A lap a címoldalon megjelent szerkesztőségi cikkében tájékoztatta az olvasókat. A nyomda ugyan csak az eddigi mennyiség felét, és csak erre az egy számra, de megkapta, és vélhető-

46 A hivatalos papírkiutalás megvonásával akarják az „Új Ember"-t megfojtani? Mit szól ehhez az ország többsége és a magyar katolicizmus? *Új Ember*, 1945. december 2. 1.

47 MNL OL XIX-I-10-94/1945.

48 MNL OL XIX-A-1-j-V-11.598/1945. „Új Ember" papírigénylése. Mihalovics Zsigmond, az Actio Catholica országos igazgatója, levele Tildy Zoltán miniszterelnökhöz, 1945. december 5.

49 MNL OL XIX-A-1-j-V-11.598/1945. „Új Ember" papírigénylése. Kállai Gyula miniszterelnökségi államtitkár átirata Vámos György papíranyaggazdálkodási miniszteri biztos részére, 1945. december 6.

leg számonként meg is fogja kapni. Azonban rotációs papír helyett a továbbiakban íves papírt fog kapni. A szerkesztőség és a kiadó is elismeri, hogy szén- és papírhiány van az országban, ezért is vetették tudomásul még korábban, hogy 700 kiló papírt kapnak hetente, és hogy csak tízezer példányban fognak megjelenni, holott az országban élő katolikusok számarányát tekintve ennél jóval nagyobb példányszámot is el tudnának adni. A szerkesztőség úgy érezte, hogy ezzel gesztust gyakorol az ország helyzetével kapcsolatban. Akkor sem tiltakoztak, amikor ezt a heti 700 kilót a felére csökkentették. Azt azonban már nem nézhették tétlenül, hogy a papírkiutalást teljes mértékben elveszik, és ezzel a lapot halálra ítélik. Hiszen egy ilyen lépés „magának a régi helyett kibontakozó új Magyarországnak lett volna káros".

Ezek után a szerkesztőségi cikk a katolikus egyház helyzetét tekinti át, kiemelt figyelmet szentelve a kormány sajtópolitikájának. Elképzelhetetlen, hogy Magyarországon ne lenne helye a katolicizmusnak, „akármerre dől el a politikai és társadalmi irányzatok kibontakozása". Ha nincs lapja, akkor nem hallathatja a szavát, márpedig a kormány nem engedheti meg magának, hogy figyelmen kívül hagyja az „ország legnagyobb, legrégibb és legorganikusabb, a minden társadalmi osztályokon átnyúló világnézeti közösségnek hangjait, szavát és véleményét". A magyar katolicizmus nélkül nincs „demokratikus Magyarország és demokratikus újjáépítés". Az *Új Ember* minden egyes mondata ezt szolgálta, még a kritika is. Hiszen ezek építő jellegűek voltak, és nem „»reakciós« gáncsoskodások". Az új demokráciának ki kell bírnia az ilyen jellegű kritikát, hiszen kritika nélkül nincs építő demokrácia.

A cikk szerint továbbá a szerkesztőség természetesen nem hiszi, hogy ezen kritikák miatt vonták meg tőle a papírkiutalást. Hiszen a lapra Magyarország bármely demokratikus kormányának szüksége van, mégpedig pontosan arra a lapra, amely eddig is megjelent. Ezért sajnálja, hogy nem kap rotációs papírt, amelynek előállítása nem csak gyorsabb, hanem olcsóbb is. Az íves nyomás miatt a nyomásnak a megjelenés előtt egy héttel el kell kezdődnie, a kézirat előállítása pedig még korábban egy hetet vesz igénybe, tehát a lap „kéthetes anyaggal dolgozhat, s így néha túlságosan hosszú uszállyal maradhat el az események mögött". Márpedig az orgánumot éppen azért kedvelte az olvasó, mert friss volt, és lépést tartott az eseményekkel. A lap az íves készítés miatt még drágább is lesz, a példányszám csökkentése miatt pedig még tovább kell emelni az árat. A fele papírmennyiség és az íves papír miatt az eddigi példányszám mindössze harmada lesz előállítható. „A rendkívül súlyos alapköltségek tehát kevesebb példány közt oszlanak meg, egy példányra több költség esik. Meg kell ezt is írnunk a nyilvánosság előtt, hogy a lap homlokán álló árat [1000 pengő] megmagyarázzuk" – zárul a szerkesztőségi közlemény.[50]

A lap december 23-i számában már nem a fő helyen, csak a belső oldalakon foglalkozott a botránnyal. A szerkesztőség örömmel vette, hogy több ezer levelet és több tucat táviratot kapott, amelyek a megdöbbenés, az aggódás és a keserűség hangjain szóltak. Hiába látszott megoldódni a papírkérdés, továbbra

50 Az „Új Ember" papírügye. *Új Ember*, 1945. december 16. 1.

is érkeztek aggódó, bátorító levelek, táviratok. A lap ugyan megjelenik, de nem rotációs papíron, és nem megfelelő példányszámban, egyre rosszabb anyagi és technikai feltételek mellett. A nehézségek ellenére a szerkesztőség továbbra is az ország felemeléséért dolgozik, és végül azt is megértették az illetékes kormányzati szervek, hogy a katolicizmusnak joga van részt venni a „magyar demokrácia erkölcsi létalapjainak megteremtésében". Ennek köszönhetően lett végül papír, megmenekült a lap, és vele együtt a „pártok feletti magyarság" is. Zárszavában a szerkesztőség megköszönte a kiállást, mert enélkül nem lehetne újra az olvasók kezében az *Új Ember*.[51]

A papírprobléma tehát, ha nem is a legideálisabban, de megoldódott. Ennek ellenére a katolikus sajtótermékek továbbra is a támadások kereszttüzében maradtak. December 10-én *A Szív* című hitbuzgalmi lap is tiltakozott a miniszterelnöknél és a katolikusok számára „sérelmes papírkiutalás orvoslását" kérte.[52] Azonban az egész koalíciós időszak alatt nem sikerült a katolikus egyháznak elérnie, hogy napilapot adhasson ki.

Az *Új Ember* ügye rámutat a korszak sajtópolitikája, és főként a papírelosztás működésére. A kommunista sajtónak soha nem kellett a papírellátás miatt aggódnia, de ugyanez már nem mondható el a koalíciós társak pártlapjairól. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Fronton kívüli pártok (vagy akár az egyházi sajtó is ebbe a körbe tartozik) pedig csak sok levelezés és utánajárás végeztével kaphatták meg a lapjaik számára szükséges papírmennyiséget, illetve, a leggyakoribb esetben annak csak egy töredékét. A korszak sajtó- és papírpolitikáját jól jellemzi a Polgári Demokrata Párt kecskeméti szervezetének a sajtószabadsággal foglalkozó ülésén elhangzott megjegyzés, miszerint „a marxista pártok egymás után indítják meg lapjaikat. Azok számára nincs papírhiány..."[53]

Forrásközlés

Mihalovics Zsigmond, az Actio Catholica országos igazgatója, levele Tildy Zoltán miniszterelnökhöz, 1945. december 5.

Actio Catholica Országos Elnöksége
Budapest, IV. Ferenciek-tere 7. III. lépcső. I. emelet 8.

Miniszterelnök Úr!

A magyar miniszterelnökség nevében Kállay [!sic] államtitkár f. év [1945] november hó 21-én a következő értesítést küldte az „Új Ember" kiadóhivatalának: „A folyó évi november hó 19-én tartott állam-miniszteri értekezlet határo-

51 Az „Új Ember" papírügye. *Új Ember*, 1945. december 23. 2.

52 MNL OL XIX-I-10-65/1945. Kollár Ferencnek, A Szív főszerkesztőjének kérése Tildy Zoltán miniszterelnökhöz, amelyben A Szív számára sérelmes papírkiutalás orvoslását kéri, 1945. december 10.

53 MNL OL XIX-I-10-317/1945. A Polgári Demokrata Párt kecskeméti szervezetének levele Balla Antal tájékoztatásügyi miniszterhez, 1946. január 26.

zata értelmében értesítem, hogy a T. Cím kiadásában megjelenő Új Ember című lap az ország súlyos papírhelyzetére való tekintettel papírkiutalásban nem részesülhet. Budapest, 1945. november 21. Kállay államtitkár."

Ezen értesítés következménye az, hogy az Új Ember december 2-án megjelent számával kénytelen beszüntetni megjelenését. Ez méltánytalanul érinti a magyar katolikus társadalmat és nem is veheti tudomásul, hogy a hitbuzgalmi kérdésekkel foglalkozó Szív-en kívül egyetlen kulturális és társadalmi lapját, a hivatalos papírkiutalás megvonásával elnémítsa az új magyar kormány. Hivatalos papír kiutaláson kívül ugyanis papírhoz jutni nem lehet s így a papírmennyiség megvonása gyakorlatilag a lap megszűnését jelenti.

A magyar katolikus társadalom nem fogadhatja el az értesítés magyarázatául, hogy nincs papír. A pártok napilapjai és egyéb lapjai szép számmal megkapják változatlanul is papírmennyiségüket, ugyanakkor csak a magyar katolicizmus számára nincs papír.

Az Új Ember első számától kezdve nem használhatott fel többet, mint mindössze 700 kilogrammot, az utolsó négy számnál pedig már 350 kilogrammot. Havonta tehát mindössze 14 métermázsát, vagyis negyed waggon[54] papírt. Ez a mennyiség csak elenyésző részét képezi annak a negyven waggonnyi papírszükségletnek, amelyet a magyar sajtó jelenleg felhasznál.

Különösnek tartjuk a papírmegvonást a magyar katolicizmusnak attól a lapjától, amelynek lapengedélye a potzdami [!sic] konferencián annak bizonyításaképpen szerepelt, hogy Magyarországon demokratikus sajtószabadság van s ezt a katolikus sajtó is élvezi.

Nem mondhatunk le azért arról, hogy a magyar katolicizmus egyetlen sajtó-orgánummal sem rendelkezzék, hiszen az állam annyival mindenesetre tartozik a magyar katolicizmusnak, hogy lapjai a többiekkel egyenlő feltételek mellett jelenhessenek meg.

Mindezeket előterjesztve, arra kérem Miniszterelnök Urat, hogy a papírkiutalást megvonó miniszterelnökségi rendelkezést hatálytalanítani és az Új Ember részére legalább heti 1000 kilogramm papírt kiutalni szíves legyen.

Kérésem megismétlése mellett maradok mély tisztelettel:

[Mihalovics Zsigmond]
protonotárius, kanonok, országos igazgató.

Budapest, 1945. december 1.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára XIX-A-1-j-V-11.598/1945. Miniszterelnökség. Általános iratok. Sajtóügyek. *Eredeti, géppel írt, aláírt példány.*

54 Egy vagon vagy súlyvagon általában 10 tonnának felel meg.

A Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontja 2012-ben hozta létre Médiatörténeti Kutatócsoportját. Ennek célja – összhangban az Akadémia általános irányelveivel – az, hogy meghaladja a korábbi merev tudományterületi elkülönülést, és interdiszciplináris keretek között vizsgálja meg a 19–20. századi magyar médiatörténet egyes kérdéseit. A csoport munkájában részt vevő kutatók a saját szakterületükön gyűjtött tapasztalatokat felhasználva szeretnék újabb nézőpontokkal gazdagítani a hazai médiatörténet-írást, és arra törekednek, hogy más tudományterületek művelőinek figyelmét is a témában rejlő, esetenként még kiaknázatlan lehetőségek felé irányítsák. Jelen kötet a kutatócsoport 2014-es munkájának eredményeiből kínál válogatást. Az itt olvasható kilenc tanulmány a magyar sajtótörténet, a sajtó és a társadalom kapcsolatrendszerének különböző vetületeit vizsgálja az 1840 és 1945 közötti időszakból.

Ára: 2300

9 789634 160182

ÉDIATÖRTÉNETI TANULMÁNYOK 2014

MÉDIATUDOMÁNYI KÖNYVEK

MÉDIATÖRTÉNETI TANULMÁNYOK 2014

Szerkesztette:
Klestenitz Tibor és Sz. Nagy Gábor

MTA
Bölcsészettudományi
Kutatóközpont